

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

.....

ЧУЖДОЕЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

.....

Пловдив

10 – 11 ноември 2016 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ

том 54, кн. 1, сб. Б, 2016

Филология

**PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS – LANGUAGES AND LITERATURE
VOL. 54, BOOK 1, PART B, 2016**

Международна редакционна колегия

проф. д.ф.н. Сергей Иванович Николаев
проф. д.ф.н. Иван Куцаров
проф. д-р Богуслав Желински
проф. д-р Малгожата Коритковска
проф. д-р Михаела Солейман-пур-Хашеми
проф. д-р Родолф Боден

Отговорен редактор

доц. д-р Жоржета Чолакова

Научен секретар

гл. ас. д-р Ана Маринова

Редакционен екип

проф. д.ф.н. Диана Иванова
доц. д.ф.н. Христина Тончева
доц. д-р Веселка Ненкова
доц. д-р Яна Роуланд
доц. д-р Красимира Чакърова
доц. д-р Юлиана Чакърова
доц. д-р Борян Янев
гл. ас. д-р Соня Александрова
гл. ас. д-р Борислав Борисов
ас. Веселина Койнакова

Коректор

ас. Гергана Иванова

СЪДЪРЖАНИЕ

ЧУЖДООЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА

Yuliya Miteva

Árabes, beréberes y autóctonos en el proceso de arabización lingüística de Al-Andalus (ss. VIII-X) II. Los autóctonos: cristianos, judíos y muladíes..... 9

Юлиана Чакърова

*Генеалогично измерение на руския концепт тоска.
Паралели на концептуалното му поле
в българския и английския език с оглед на превода.....* 29

Руси Николов

*Значение на третия формант в сравнителния анализ
на българските и френските гласни.....* 42

Malina Ditcheva, Jean-Yves Dommergues

*Segmentations prosodique et syntaxique :
interaction et rôle pour l'encodage mnésique verbal.....* 48

Татяна Алексиева

Просодическите характеристики текста реклами..... 58

Янка Коева

*Експериментална проверка на ретротрансфера
от немски към български език.....* 69

Nadezhda Todorova

*The English Absolute Construction with Adverbial Predicative Element
and Its Bulgarian Functional Equivalents.....* 88

Соня Мекенян

Плусквამперфектът в съвременния френски и български език..... 98

Rauna Petrova

*Formación de nombres deonomásticos
de lugar en español y en búlgaro.....* 128

Харун Бекир

*Суфиксът -lik като продуктивен словообразователен тип
в книжовния турски език.....* 137

Христо Салджиев

*Лингвистични и социолингвистични аспекти
на някои турски топоними с балкански езиков произход.....* 146

Úrsula Rodríguez Sánchez <i>AICLE: creación de materiales y retos en la educación bilingüe</i>	157
--	-----

ЧУЖДОЕЗИКОВО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Gisèle Valency <i>Performatifs et théories de la narration</i>	167
--	-----

Atanas Manchorov <i>The Problem of Truth in Bakhtin's Theory of Dialogism</i>	179
---	-----

Амелия Милчева <i>За някои емоции на Ланселот във френския роман от XIII век „Ланселот в проза“</i>	193
---	-----

Jean-Paul Rogues <i>Littérature de l'île Maurice</i>	206
--	-----

Yana Rowland <i>Humanized and Humanizing: Nature as a Task in Elizabeth Barrett Browning's Aurora Leigh</i>	219
---	-----

Vitana Kostadinova <i>Jane Austen's Free Indirect Discourse in Bulgarian Translation: Sense and Sensibility and Emma</i>	234
--	-----

Pilar Garcés Garcia <i>Une nouvelle image des États-Unis chez les romanciers voyageurs belges fin du XIXe siècle</i>	249
---	-----

Lourdes Terrón Barbosa <i>El Viaje a Japón de Pierre Loti. Itinerarios del mar</i>	261
--	-----

Daniela Ćurko <i>L'intertextualité schopenhauerienne dans Un Roi sans divertissement et Le Déserteur de Jean Giono</i>	273
--	-----

Maya Timénova-Koen <i>Les significations de la guerre dans le roman Kamikaze Mozart de Daniel de Roulet</i>	285
---	-----

Zlatorossa Nedeltcheva-Bellafante <i>Candy Story – ou l'histoire de la naissance d'un roman</i>	293
---	-----

Докторанти

Христина Вихрогонова

*Физическата и психическата дейност на човека, разгледани
чрез фразеологични единици в българския и немския език
с онимен компонент в състава си 309*

Теодора Стоянова

*Наказателни практики в романа
на Александър Дюма Граф Монте Кристо..... 322*

Ana Isabel Díaz García

Pragmática: desde los orígenes hasta la actualidad 334

Presentación Ortega

*El modelo Flipped Learning aplicado a la enseñanza
de ELE en la universidad. Caso práctico..... 341*

Georgi Dzhumayov

*El creciente papel del inglés y del español
como lenguas extranjeras..... 357*

Лидия Шамова

Каталански елементи в съвременния испански език 364

ЧУЖДОЕЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА

**ÁRABES, BERÉBERES Y AUTÓCTONOS EN EL PROCESO DE
ARABIZACIÓN LINGÜÍSTICA DE AL-ANDALUS (SS. VIII-X)
II. LOS AUTÓCTONOS:
CRISTIANOS, JUDÍOS Y MULADÍES**

Yuliya Miteva
Universidad de Veliko Tarnovo “Stos Cirilo y Metodio”

**ARABS, BERBERS AND NATIVES IN THE PROCESS OF
LINGUISTIC ARABIZATION OF AL-ANDALUS
(8th-10th CENTURIES)
II. THE NATIVES:
CHRISTIANS, JEWS AND MULADIS**

Yuliya Miteva
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

We devote this second part of the study¹ to the analysis of the process of linguistic Arabization of the three indigenous communities that shared the Andalusian political and cultural space: Christians, better known as Mozarabs, indigenous Jews and Muladis, converted to Islam and forgotten by history. Each of the three communities devised its own strategies for adapting to the new political situation and launched mechanisms of cultural resistance. In the case of Christians and Jews, these mechanisms contributed to preserving the use of their community languages: Latin and Hebrew. However, the adoption of Arabic and the recognition of its official language status was the price they had to pay to integrate as minority communities within an Arab and Islamic state.

Key words: *al-Andalus, Andalusian Arabic, Andalusian Romance, Arabization, Christians, Hebrew, Jews, Languages in contact, Mozarabs, Muladis*

---

¹ **Miteva 2015:** Miteva, Y. *Árabes, beréberes y autóctonos en el proceso de arabización lingüística de al-Andalus (ss. VIII-X): I. Los árabes y los beréberes.* // *Paisii Hilendarski University of Plovdiv-Bulgaria Research Papers*, vol. 53, book 1, part A, 2015-Languages and Literature, pp. 430-451.

Introducción

Dedicamos esta segunda parte del estudio al análisis del proceso de arabización lingüística de las tres comunidades autóctonas que compartían el espacio político y cultural andalusí: los cristianos, más conocidos como *mozárabes*, los judíos autóctonos y los indígenas conversos al Islam, los *muladíes*, los grandes olvidados de la historia. Cada una de las tres comunidades ideó sus propias estrategias de adaptación a la nueva situación política y puso en marcha mecanismos de resistencia cultural. En el caso de los cristianos y judíos, estos mecanismos contribuyeron a preservar el uso de sus lenguas comunitarias: el latín y el hebreo. No obstante, la adopción del árabe y el reconocimiento de su carácter de lengua oficial, fue el precio que tuvieron que pagar, para integrarse como comunidades minoritarias en el seno de un estado árabe e islámico.

Los cristianos

La historiografía ha consagrado el uso del término *mozárabe* para hacer referencia a los cristianos de al-Andalus. La palabra, que significa ‘arabizado’ y deriva del árabe, aparece por primera vez en documentos leoneses en latín, en el siglo XI. Se trata, por tanto, de un término tardío y que aparece en contexto extraandalusí. Y digo tardío porque cristianos en al-Andalus ha habido siempre, desde el siglo VIII, pero ellos nunca aparecen designados como *mozárabes* en las fuentes andalusíes. Los autores árabes llamaron a los cristianos andalusíes *nazarenos* o *dimmíes*, entre otras designaciones, pero no *mozárabes* (Lapiedra 2006).

Aunque se trate de un término muy controvertido y hasta desaconsejado por algunos especialistas, creo que aún podemos rescatar el concepto desideologizándolo, de modo que aquí lo vamos a usar como sinónimo de *cristiano andalusí*.

El término *mozárabe* implica el resultado de un largo proceso de aculturación que empezó en el siglo VIII y que no alcanzó solo a los cristianos, sino a todas las comunidades étnicas y confesionales que vivían en al-Andalus. Para entender el origen y el desarrollo de este proceso, hemos de retroceder hasta el momento de la conquista árabe, cuando los cristianos aún no eran *mozárabes*.

La mayoría de la población autóctona a principios del siglo VIII profesaba el cristianismo. En Hispania vivían también pequeños grupos judíos, cuyo número es muy difícil de precisar. Ambas comunidades permanecieron en su país después de la conquista. El Islam medieval toleraba la presencia de cristianos y judíos en los territorios musulmanes, si

bien con ciertas restricciones. La situación de los *dimmies*, nombre que reciben los cristianos y judíos andalusíes, fue definida por Lomax (1984: 34) con la expresión de “tolerancia discriminatoria”. Por un lado, se toleraba su presencia, no se les perseguía, no se ejercía sobre ellos ningún tipo de coacción para que cambiaran de religión y se les garantizaban ciertos derechos, pero, por otro lado, estaban sometidos a un régimen fiscal discriminatorio, tenían que cumplir con determinadas normas de carácter restrictivo, referentes, por ejemplo, a la práctica de su culto o a su forma de vestir, y estaban excluidos de la *umma* o comunidad de los creyentes, lo que implicaba un estatus social inferior con respecto a los musulmanes.

La evolución de la comunidad cristiana en los primeros dos siglos después de la conquista está marcada por dos procesos que corrían en paralelo, su disminución numérica, debido a las conversiones al Islam, y la profunda arabización cultural que experimentaron y que les imprimió un sello de identidad muy peculiar, que los distinguía claramente de sus correligionarios del Norte.

Los mozárabes no constituyeron nunca una “comunidad” homogénea y unificada. Durante el siglo VIII eran una masa ubicua, con el paso del tiempo, sin embargo, fueron quedando comunidades aisladas, a modo de islotes, en las principales ciudades andalusíes y en el ámbito rural. Al final del siglo X el cristianismo andalusí se había convertido en una minoría religiosa en términos no solo políticos, sino también demográficos. Como si de los restos de un naufragio se tratase, quedó reducido a unas comunidades pequeñas, dispersas e incomunicadas entre sí en la Bética y en las Marcas (Mérida, Toledo, Zaragoza).

Tanto los nativos, como los invasores árabes, estaban inmersos en situaciones de diglosia (Corriente 2008). Los registros altos y la expresión escrita exigían el uso y el dominio del latín y/o del árabe clásico. Teniendo en cuenta que solo una minoría culta e instruida dominaba estas lenguas, podemos decir que la diglosia no estaba generalizada en la sociedad andalusí, sino limitada a aquellos sectores de la población, que tenían acceso a una formación lingüística.

Después de la conquista islámica, las comunidades cristianas del sur de la Península quedaron aisladas del resto de la cristiandad latina. El establecimiento de una frontera política, religiosa y, más tarde también lingüística, dificultaba los contactos con el norte cristiano, creando un ambiente de soledad y aislamiento cultural. En el siglo VIII todavía existía cierta actividad en los antiguos centros culturales, como Toledo y Sevilla, pero a finales de este siglo la cultura latina en la antigua capital visigoda entra en crisis. Los viejos códigos latinos fueron trasladados de Toledo a la

nueva capital, Córdoba. “Durante el siglo IX- dice Herrera Roldán (2005: 18)- la mayoría de los antiguos focos culturales se apagaron y en los restantes la cultura latina se estancó”. A partir de este siglo toda la actividad cultural de la comunidad cristiana se concentra en Córdoba, el único centro donde se sigue cultivando la literatura en latín. Esto se constata fácilmente repasando la nómina de autores latinos del siglo IX: Álvaro de Córdoba, Cipriano de Córdoba, Eulogio de Córdoba, Leovigildo de Córdoba, etc.

Lógicamente, el mantenimiento y la transmisión del latín serían inviables fuera de los centros de enseñanza. Los escritos de San Eulogio nos informan de que seguía funcionando la red de escuelas parroquiales creada en época visigoda. Todavía era posible adquirir cierta formación en latín en alguno de los numerosos monasterios en las afueras de Córdoba o en la propia capital (Herrera Roldán 1995). El latín se enseñaba a través de la lectura de las Sagradas Escrituras, las obras litúrgicas y hagiográficas. Aunque no disponemos de datos para precisar la organización escolar en la Córdoba del siglo IX, de la lectura de las obras latinas de los escritores mozárabes se puede deducir que los métodos y las fuentes utilizados para el aprendizaje del latín no fueron distintos de los empleados en la época visigoda (González Muñoz 1996: 17).

Es difícil decir hasta qué fecha estos centros continuaron su actividad. La enseñanza del latín que impartían estaba orientada hacia la formación de futuros clérigos. Pero ya empezaban a notarse ciertos cambios. El número de jóvenes interesados en seguir la carrera eclesiástica disminuía con la misma velocidad con la que menguaba la comunidad cristiana. El *Ars Grammatica* de Donato y el canto de himnos cristianos ya no resultaban interesantes para unos jóvenes que encontraban mucho más atractiva la gramática y la métrica árabes. “¿Quién se hallará hoy entre nuestros fieles del estado seglar, – se preguntaba Álvaro de Córdoba en el año 854- tan entendido y diligente que, dándose al estudio de las Santas Escrituras, consulte los libros de cualesquiera doctores escritos en latín?” (Simonet 1897-1903: 370).

Era una cuestión práctica. Los conocimientos que se podían adquirir en los seminarios no daban grandes expectativas de promoción social, mientras que el estudio del árabe prometía mucho más, para empezar, la posibilidad de entrar en la corte y de obtener un buen puesto en la administración del estado. La élite cristiana era muy consciente de los cambios que se estaban produciendo y tuvo que abrir cátedras de lengua árabe en las escuelas donde antes solo se impartía latín. La comunidad mozárabe de Toledo, de cuya actividad durante la etapa andalusí no

sabemos prácticamente nada, mantuvo la enseñanza del árabe dos siglos después de la Reconquista de la ciudad por Alfonso VI.

Hay que decir que la comunidad cristiana no abandonó el latín tras la conquista árabe y siguió empleándolo durante algún tiempo, aunque sus funciones se veían cada vez más limitadas y restringidas por el árabe.

Los mozárabes continuaron escribiendo literatura en latín. A mediados del siglo IX una fracción de la élite cristiana cordobesa inicia un proceso de renovación cultural que podemos calificar como intenso, pero muy breve en el tiempo y sin continuidad. Fue un intento de *revival* latinista que nos ha dejado un importante corpus de textos en latín. Al mismo tiempo, otro sector, más favorable al poder islámico, inició un movimiento en sentido contrario, cuyo ejemplo más elocuente son las traducciones de los textos sagrados al árabe. Las dos corrientes conviven y se entrecruzan en el tiempo. La corriente arabizante llegó a imponerse finalmente, pero la latinista no desapareció del todo.

Este “tímido renacimiento” (González Muñoz 2002) de la poesía latina nace en el seno de un grupo de autores cordobeses, cuyos máximos representantes son Álvaro y el arcipreste Cipriano.

Álvaro nació en torno al año 800, probablemente en Córdoba. Se formó en latín, fue discípulo del abad Esperaindeo. Escribió varias obras en prosa: el *Indiculus luminosus* (*Guía luminosa*) de 854, *Vita Eulogii*, *Confessio*, unas catorce epístolas y una colección de *Carmina* (*Poemas*) que consiste en once composiciones elaboradas probablemente en torno al año 850. Según González Muñoz (2002), algunos de los poemas de Álvaro repiten tópicos de la poesía árabe contemporánea, que probablemente conocía, lo cual nos hace sospechar que este autor, que defendía a ultranza el uso del latín, conocía también muy bien el árabe.

Otro autor de la época es Eulogio de Córdoba. Nació en el 800 y murió martirizado en 859. Contemporáneo de Álvaro, fue uno de los autores más prolíficos de la época. Las obras que conservamos de él son el *Memoriale sanctorum* (*Recordatorio de los santos*), el *Documentum martyriale* (*El testimonio del martirio*), el *Apologeticus martyrum* (*Libro en defensa de los mártires*), todos escritos a mediados del siglo IX. Conviene recordar, sin embargo, que Eulogio era “doctus lingua Arabica y Arabica literatura erudiendus”, lo que significa, que incluso los autores más críticos con la arabización cultural sintieron su influjo (Samsó 1990).

Y un último ejemplo, Cipriano de Córdoba que fue arcipreste en la ciudad y desarrolló su actividad en la segunda mitad del siglo IX. Pertenece a una generación posterior a la de Álvaro y Eulogio. Se conservan siete composiciones poéticas de Cipriano, denominadas

Epigrammata. Cipriano y Sansón son los últimos autores que escriben en latín. Tras este intento de reivindicar la cultura y la lengua latina, a finales del siglo IX el cultivo del latín queda definitivamente limitado a la composición de himnos y de epitafios.

Uno de los campos donde el latín se mantuvo durante más tiempo fue la epigrafía funeraria. Hay monumentos epigráficos en latín que constatan su uso en distintos puntos del territorio musulmán a lo largo de todo el período andalusí. De las 52 inscripciones que constituyen el corpus de inscripciones funerarias mozárabes estudiadas por González Fernández, 42 proceden de la capital de los Omeyas, 6 de la provincia de Granada y 4 de Málaga. De las 27 inscripciones que se pueden datar con cierta seguridad, no hay ninguna del siglo VIII, cuatro son del siglo IX, diecinueve del siglo X, tres del XI y dos del siglo XII. La conclusión es que la inmensa mayoría de las inscripciones provienen de Córdoba y pertenecen al siglo X (González Fernández 2002: 40).

¿Cómo explicar el declive del latín? Había perdido su carácter de lengua oficial. Una parte del legado cultural latino había perdido su valor y las obras latinas que aún podrían interesar se estaban vertiendo al árabe. Esto significa que los interesados en leer estas obras ya no necesitaban pasar por un largo y difícil aprendizaje del latín, podían acceder a ellas en árabe. Aunque pueda parecer contradictorio, los mismos clérigos estaban interesados en el estudio y en la enseñanza del árabe. En una carta dirigida al metropolitano Juan de Sevilla, Álvaro de Córdoba condena su intención de introducir la enseñanza del árabe en la escuela catedralicia de Sevilla. Pese a las críticas de Álvaro, es muy probable que a partir de mediados del siglo IX en la mayoría de las escuelas parroquiales además del latín se estudiara también el árabe. El latín siguió enseñándose por un tiempo, difícil de precisar, en las escuelas parroquiales, mientras éstas existieron, y en los monasterios. Esta situación, sin embargo, no debió prolongarse mucho, porque llegó un momento en que en al-Andalus escasearon tanto las personas instruidas en latín, como los candidatos para ocupar las sillas eclesiásticas vacantes. En el *Indiculus luminosus*, Álvaro se lamentaba porque “ya no conocen los cristianos su doctrina ni dominan los latinos su propia lengua, hasta el punto de que en toda la comunidad cristiana apenas se encuentra uno de cada mil capaz de redactar una carta saluatoria a su hermano como es debido” (González Muñoz 2002: 35).

En la Córdoba Omeya el latín no había perdido del todo su utilidad y su presencia. La arabización de la comunidad cristiana andalusí no había supuesto una deslatinización total. Según Aillet (2012), el latín cayó en desuso como lengua literaria y científica, pero no dejó de funcionar como

emblema identitario de los cristianos de al-Andalus y en este sentido hay que interpretar los epitafios en latín de época califal o postcalifal.

Uno de los cambios más importantes que experimentó la comunidad cristiana andalusí fue el cambio de lengua. A lo largo del siglo IX se observa un proceso de postergación del latín y de adopción del árabe como lengua culta por parte de los mozárabes, en claro paralelismo con la situación de las comunidades cristianas orientales, que ya habían vivido este proceso con anterioridad.

En al-Andalus, los núcleos más importantes del cristianismo arabizado fueron, según Aillet (2009), Córdoba, Sevilla y Toledo. No se trata de las únicas ciudades donde permanecieron comunidades cristianas, lógicamente hubo núcleos cristianos diseminados por toda la geografía peninsular. Pero solo en Córdoba, Sevilla y Toledo se dieron las circunstancias propicias para la creación de una cultura árabe cristiana escrita.

A partir del siglo IX los cristianos de al-Andalus empiezan a producir y a consumir literatura cristiana en lengua árabe. En el siglo IX ya contamos con ejemplos de literatura árabe cristiana andalusí. Hay testimonios documentales de la traducción de los *Salmos*, de los *Evangelios* y de las *Epístolas* de san Pablo (López Guix 2013). El primer autor importante que escribió en árabe fue el obispo Juan de Sevilla, cuya obra no ha llegado hasta nosotros. En 889 un cristiano de Córdoba, Hafs Ibn Albar al-Quti, escribe una versión árabe versificada de los *Salmos*. Este libro aparece en un contexto de polémicas en el seno de la comunidad cristiana andalusí en torno a la conveniencia de adoptar el árabe como lengua religiosa. En el prólogo, Hafs b. Albar siente la necesidad de justificar su decisión de traducir los *Salmos* al árabe, buscando el apoyo de una autoridad como el obispo Valencio, e incluso apoyándose en la autoridad del apóstol san Pablo, quien autorizaba la traducción de los textos sagrados. Había un sector intransigente en la comunidad cordobesa que consideraba inapropiado el uso del árabe en la Iglesia de Cristo. Hafs, por su parte, rechaza la identificación del árabe con el Islam y defiende el derecho de los cristianos andalusíes de servirse de la lengua árabe, tal y como lo hacían las comunidades cristianas de Oriente. Las dos tendencias coexistieron, del mismo modo que coexistieron la literatura en latín y en árabe. Mientras el arcipreste Cipriano escribía poesía latina en metros clásicos hacia el 890, Hafs b. Albar ya había acabado su versión poética de los *Salmos* en árabe. En el siglo X, probablemente en 946, otro cordobés, Ishaq ibn Balask al-Qurtubi (Isaac Velasco), hizo una versión árabe de los *Evangelios*.

Hay que reconocer que la comunidad cristiana andalusí no generó un corpus importante de textos en árabe. Si hemos de juzgar por lo que ha llegado hasta nosotros, huellas incompletas, dispersas y sin continuidad, hemos de concluir que la literatura árabe cristiana andalusí no estaba a la altura de la que alumbraron las comunidades cristianas de Oriente. En la mayoría de los casos se trata de traducciones bíblicas, hay muy pocas obras originales. Aún así, es importante subrayar que la literatura árabe cristiana andalusí es una parte integrante de la literatura árabe y no una producción literaria autónoma e independiente (Monferrer 2002: 158). Hasta hace poco, este corpus textual quedaba fuera del foco de atención preferente de los investigadores, simplemente porque desde un criterio estrictamente confesional, estas obras eran cristianas y no formaban parte de lo árabe-islámico. Es necesario superar este enfoque confesional y entender la cultura árabe como un espacio compartido por distintos grupos religiosos y la lengua árabe como medio de expresión interconfesional. Desde el momento en que tanto los cristianos, como los judíos andalusíes empezaban a escribir en árabe, éste dejaba de ser lengua exclusiva de los musulmanes y del Islam, para convertirse en la lengua de todos. La literatura árabe cristiana, como la árabe judía, son piezas claves sin las cuales el puzzle de la cultura árabe andalusí quedaría incompleto.

En conclusión, podemos decir que las élites cristianas andalusíes de los siglos IX y X recibían formación tanto en latín, como en árabe. Cultivaban tanto las letras latinas, como las árabes. Este bilingüismo culto (latín-árabe clásico) estaba en perfecta sintonía con el generalizado bilingüismo de la sociedad andalusí (romance- árabe andalusí). A finales del siglo IX, sin embargo, el prestigio de la cultura árabe empezó a eclipsar la producción literaria en latín. A las dificultades económicas por las que atravesaba la comunidad cristiana, y que determinó el cierre de muchas escuelas parroquiales, habría que sumar el deseo de todos los andalusíes, incluidos los cristianos y los judíos, de entrar en la gran cultura de la época que exigía el dominio y el manejo del árabe clásico.

Los judíos

No sabemos casi nada sobre las comunidades judías en el período andalusí más temprano. No tenemos ningún dato demográfico, desconocemos la organización interna de las comunidades y su participación en la vida económica y social. Según Maíllo Salgado (2002), los judíos representaban entre el 1 y el 4% de la población andalusí. Salvo en el caso de Lucena, donde constituían la mayoría de la población, en el

resto de las ciudades andalusíes, los judíos no superaban las mil personas. Se trataba de comunidades urbanas compactas y muy cohesionadas.

En al-Andalus se mezclaron judíos de diversa procedencia. A las comunidades autóctonas romanceparlantes se les unieron judíos del Norte de África y de Oriente, probablemente ya arabizados.

No conocemos en detalle el ritmo y la extensión geográfica del proceso de arabización lingüística de las comunidades judías, ni tampoco si se llegó a una situación de monolingüismo en árabe andalusí o, si, por el contrario, las comunidades judías mantuvieron un bilingüismo activo árabe- romance, como creen algunos autores. Corriente (1995, 1997) plantea la posibilidad de que al menos una parte de la comunidad judía mantuviera el bilingüismo árabe-romance andalusí hasta la Reconquista y aún después. Según él, ante la precariedad de su situación política, tanto bajo poder musulmán, como bajo dominio cristiano, los judíos se vieron obligados a mantener abiertas las dos opciones lingüísticas, conservando el bilingüismo. Un testimonio de Ibn Gabirol, del siglo XI, revela la dualidad de situaciones lingüísticas de las comunidades judías de la Marca Superior (Aragón), donde en algunas juderías se hablaba en árabe, pero en otras, en romance. El mantenimiento de dos lenguas coloquiales (romance y árabe andalusí) se corresponde perfectamente con el uso de dos lenguas escritas (el árabe y el hebreo).

Las élites judías adoptaron el árabe clásico como lengua de cultura y participaron activamente en la vida intelectual andalusí. La adopción del árabe, sin embargo, no supuso el abandono del hebreo. Durante el califato Omeya y el período de los reinos de taifas (siglos X y XI) la comunidad judía andalusí va a protagonizar un renacimiento de las ciencias y de las letras árabes y hebreas.

En al-Andalus los judíos se sirvieron de dos lenguas de cultura y de dos sistemas gráficos que no siempre se correspondían con las lenguas en cuestión. Los judíos solían escribir el árabe con letras hebreas (el llamado judeoárabe), imprimiendo de este modo su sello de identidad, la marca hebrea, a una lengua compartida por todas las comunidades confesionales, como era la lengua árabe. Según Abumalham Mas (2004: 9-10), la razón que explica el uso del alefato para escribir en árabe es doble. Por una parte, está el prestigio de la grafía de su lengua santa, el hebreo bíblico, y el carácter simbólico de la letra, por otra, el deseo de ocultar el contenido de sus escritos a las personas ajenas a su comunidad. Los autores judíos manejaban y se servían de los dos sistemas gráficos con total y absoluta normalidad. Existen copias en letra árabe y en letra hebrea de las mismas obras literarias. La elección o preferencia por uno de ellos obedecía a

razones de tipo ideológico y, sobre todo, tenía que ver con los destinatarios de sus obras. Los textos científicos de autores judíos estaban destinados a un auditorio más amplio. En estos casos, como es lógico, se recurría al alfabeto árabe con el objetivo de alcanzar la mayor difusión de la obra.

Tanto los cristianos, como los judíos andalusíes experimentaron un intenso proceso de arabización lingüística y las élites de ambas comunidades llegaron a adoptar el árabe clásico como lengua de cultura. Sin embargo, se observa una diferencia sustancial. Mientras que la arabización de los cristianos supuso el abandono del latín a partir del siglo X (la copia de algún códice de época visigoda o algún epitafio en latín no cambian el panorama general), las élites judías, por el contrario, no solo mantuvieron el hebreo, sino que le dieron cierto impulso. A partir de mediados del siglo X, los intelectuales judíos decidieron volver a estudiar y a utilizar el hebreo. En palabras de Sáenz- Badillos (2000: 106), “la vieja lengua de la Biblia, reducida hasta ese momento al ámbito de la lectura sinagogal, podía haber seguido como simple recuerdo fosilizado de un pasado lejano, pero esos intelectuales se empeñaron en usarla de nuevo como modo de expresión cultural y como señal de identidad”. Este peculiar renacimiento de las letras hebreas se produjo a partir del árabe y tomando el árabe como modelo. Los autores judíos que participaron en este movimiento, partían de una sólida formación lingüística en árabe clásico. Sáenz- Badillos ha observado que, en sus obras lexicográficas y gramaticales, los lingüistas judíos andalusíes casi siempre imitaban modelos árabes. Estudiaban las obras gramaticales de los árabes y aplicaban sus principios al hebreo. Pretendían rivalizar con los autores árabes y demostrar que su lengua santa nada tenía que envidiar al árabe.

Un estudio de Sáenz-Badillos (2004) sobre las preferencias lingüísticas de los filólogos judíos andalusíes demuestra que cada autor tenía sus propias motivaciones para escribir en una u otra lengua. Elegir entre el árabe y el hebreo no siempre fue fácil y muchos autores judíos vivieron en primera persona el conflicto lingüístico que suponía optar por la lengua oficial del estado andalusí o por la lengua comunitaria. Parece que lo que más contaba eran las preferencias individuales de cada escritor. Menahem Ben Saruq y Dunash Ben Labrat optaron por el hebreo, mientras que Hayyuy, Ibn Yanáh y Shemuel ha-Nagid escribieron sus obras filológicas en judeoárabe. No hace falta decir que todos estos autores dominaban perfectamente ambas lenguas (hebreo y árabe) y, por tanto, la elección de una de ellas no dependía de su dominio de la lengua en cuestión. La actitud de Ibn Gabirol hacia las dos lenguas era ambigua. Una parte de su obra está en hebreo y otra en árabe. Escribió su poema

lingüístico en hebreo, pero toda su obra filosófica en judeoárabe. “¿Hay modo de explicar esta distribución de funciones, este uso de una u otra lengua según las circunstancias o los temas por parte de un mismo autor? Debo confesar- dice Sáenz- Badillos (2004: 77)- que me resulta difícil llegar a una explicación de validez universal”.

De lo que no cabe duda es de que en al-Andalus en la época del Califato se produjo un movimiento de revitalización del hebreo. La voluntad de usar la lengua santa y de darle vida no fue solo una declaración de intenciones, dio sus frutos y las obras literarias, filológicas y apoloéticas en hebreo son una clara muestra de ello.

Ciertamente, es muy amplio el espectro de usos del hebreo. Según Laura Minervini (2008), en hebreo se escribieron obras tanto literarias como científicas, actas administrativas, colecciones de cuentos, libros de viajes, diccionarios y tratados de gramática, cartas personales, etc. Como muestra este repertorio, el hebreo no se utilizaba solo en la liturgia (como el latín), sino que tuvo una proyección más amplia.

Los muladíes o los autóctonos conversos al Islam

Hoy ya sabemos que la mayoría de los autóctonos hispano-romanos y visigodos adoptaron el Islam y la lengua árabe como rasgos propios y con el paso del tiempo asumieron una nueva identidad.

La lengua es un emblema identitario relativamente estable, pero las comunidades cambian de identidad y de emblemas. Así, el árabe que, en un principio fue la lengua de los conquistadores árabes y estaba marcado por un profundo sentido de etnicidad (hablar árabe implicaba ser de origen árabe), con el paso del tiempo se convirtió también en lengua de los beréberes, de los cristianos, judíos y musulmanes autóctonos. De hecho, a partir del siglo X ya es muy difícil descubrir la identidad étnica y confesional de un individuo arabizado.

Frente a las visiones continuistas del pasado, que negaban la importancia del proceso de arabización, hoy en día ya sabemos que la conquista árabe cambió radicalmente la historia lingüística peninsular. La entrada de los árabes en la Península, dice Cano Aguilar (1988: 43) “vino a romper radicalmente con todo el desarrollo histórico anterior. Su presencia inicia una nueva etapa en la historia peninsular, no una mera prolongación de situaciones precedentes; no fueron un paréntesis más o menos largo en una evolución que ya se hubiera iniciado y que continuó tras su expulsión (como a veces insinuaba la Historia tradicional)”.

Durante muchas décadas se afirmaba que tan solo una élite culta y selecta de la sociedad conoció el árabe y que la inmensa mayoría de la

población autóctona no llegó a arabizarse nunca. La realidad mudéjar que se ha ido conociendo en los últimos años desmiente esta afirmación y demuestra que los procesos de arabización e islamización fueron muy generalizados y alcanzaron a la mayoría de los andalusíes, tanto en el ámbito urbano, como en el rural.

Uno de los indicios de la temprana arabización de los muladíes es la adopción de la onomástica árabe. En un estudio sobre la onomástica árabe andalusí en los siglos VIII-IX, basado en los diccionarios biográficos, Marín (1983) descubre que los nombres más frecuentes en este período de las primeras conversiones al Islam eran Muhammad y Abd Allah, los nombres musulmanes por antonomasia.

Es necesario precisar que casi toda la información que tenemos sobre la onomástica árabe proviene de los diccionarios biográficos andalusíes. Hay que tener en cuenta que los datos que nos proporcionan estos repertorios biográficos tienen un carácter orientativo, pero no representativo de la totalidad de la población, ya que los individuos estudiados en ellos pertenecen casi exclusivamente a la élite intelectual andalusí. No sabemos mucho de los hábitos onomásticos de los grupos sociales inferiores en estos momentos iniciales del proceso de cambio cultural. Sí sabemos que el resultado final de este proceso fue la adopción de los modelos onomásticos árabes prácticamente por la totalidad de los grupos sociales y religiosos, como demuestran los estudios sobre la onomástica de los mudéjares de Aragón (Laliena 1996), de los moriscos de Valencia (Labarta 1987), y de los mozárabes de Toledo (Olstein 2003, 2006).

La sociedad andalusí, como muchas sociedades medievales, se caracterizaba por la diglosia: la coexistencia de dos variedades de lengua, cada una de las cuales se empleaba en diferentes ámbitos. Ya hemos intentado establecer la cronología del proceso de sustitución del latín por el árabe clásico, que podemos fijar en el siglo X. Vimos que la comunidad cristiana de Córdoba en el siglo IX todavía era capaz de producir literatura en latín. A partir del siglo X, sin embargo, los cristianos cordobeses empiezan a traducir al árabe parte de su legado cultural. La misma tendencia se observa en la comunidad judía, pero en este caso, la adopción del árabe como lengua de cultura no supuso el abandono del hebreo. Es mucho más difícil, sin embargo, documentar el proceso de cambio de lengua en el ámbito de la oralidad.

Es conveniente establecer dos niveles de análisis que se corresponden con dos tipos de fuentes de distinta naturaleza. Por un lado, están todas las fuentes de carácter oficial (las monedas, la epigrafía oficial, la documentación de la secretaría del estado, la producción científica y

literaria en árabe clásico) y por otro, los escasos testimonios que nos muestran la generalización del proceso de arabización entre las capas sociales inferiores (los grafiti, la epigrafía menor, las inscripciones en distinto tipo de objetos de uso cotidiano). En ambos casos se trata de testimonios escritos, pero el segundo grupo de muestras lingüísticas está más cerca del registro coloquial que del clásico y, en este sentido, puede ser útil a la hora de estudiar el proceso de cambio de lengua que tuvo lugar en la sociedad andalusí a partir del siglo VIII.

Como ha señalado Martínez Núñez (2009), la epigrafía podría funcionar como un marcador del proceso de arabización e islamización. Los diversos tipos de inscripciones, sin embargo, proporcionan distinto tipo de información y es necesario afinar mucho la metodología para poder llegar a conclusiones seguras. Para empezar, la epigrafía de carácter oficial nos puede decir a partir de qué época las élites del poder empiezan a utilizar la lengua y la escritura árabes como instrumentos de propaganda, pero no nos dice nada del inicio del proceso de arabización lingüística y de su generalización entre el común de la población.

La epigrafía árabe andalusí, a excepción de las monedas y precintos, es tardía. Las inscripciones más antiguas que conocemos datan de la primera mitad del siglo IX, en concreto, del gobierno de Abd al-Rahman II. Estos epígrafes conmemoran algunas de las fundaciones oficiales omeyas, como el texto fundacional de la primitiva mezquita aljama de Sevilla de 829, o la inscripción de la Alcazaba de Mérida de 835 (Martínez Núñez 1997). Este tipo de epigrafía oficial cumplía una función propagandística. El emir immortalizaba su nombre, dotaba su poder de legitimidad y aumentaba el prestigio de su dinastía.

A partir de mediados del siglo IX se generaliza el uso de la grafía árabe en todo tipo de monumentos epigráficos, en inscripciones funerarias, en obras fundacionales, oficiales y privadas, pero lo más importante tal vez sea que llega a todo el territorio andalusí.

Una nueva etapa se abre con la instauración del califato omeya en el siglo X. Nos han llegado más restos epigráficos de esta época, porque se multiplican las construcciones oficiales y las obras de reparación y ampliación de palacios y mezquitas. En árabe hablan las fachadas de los edificios, los arcos y las columnas de las mezquitas. Además de inscripciones fundacionales, se conservan también epígrafes sobre objetos, como botes y arquetas de marfil y metal, cerámica, madera o tejidos. Esta variedad de soportes materiales para los textos epigráficos es una novedad, ya que no existía en épocas anteriores. Lo interesante es que a través de estos objetos el mensaje propagandístico de los omeyas llegaba a un

auditorio mucho más amplio e incluso más allá de las fronteras de al-Andalus. Las letras del alifato no solo cumplían una función decorativa, también eran símbolos de poder. Si las monedas y la epigrafía omeya en árabe son instrumentos del estado y como tales reflejan la voluntad de imponer la lengua oficial del imperio desde arriba, los grafiti y las inscripciones sobre cerámica son muestras del uso espontáneo y cotidiano de la lengua árabe y nos indican que los sectores más humildes también alcanzaron cierto nivel de alfabetización en árabe, incluso en las zonas más alejadas de la capital. Los documentos oficiales muestran la voluntad de imponer un cambio, mientras que los testimonios locales y cotidianos indican el éxito y el alcance de este cambio en la sociedad.

Testimonios arqueológicos del uso cotidiano del árabe se encuentran en toda la geografía andalusí ya en el siglo IX, como ha demostrado un reciente estudio de Gutiérrez Lloret (2011). Las inscripciones árabes que dejaron los alfareros del Tolmo sobre cerámica, fechados en la segunda mitad del siglo IX (Gutiérrez Lloret 2006), los escritos árabes sobre las paredes del eremitorio visigodo de la Camareta (Bejarano Escanilla 1993) o del Ribat de Guardamar, del siglo X, demuestran que la arabización no fue un proceso exclusivamente urbano y que alcanzó incluso el medio rural.

Barceló (2001) ha estudiado las inscripciones árabes sobre columnas de antiguas basílicas cristianas que los musulmanes convirtieron a veces en mezquitas y a veces en edificios de uso civil, como cárceles, por ejemplo. Aquí también se trata de testimonios de carácter popular y espontáneo. En las columnas de la basílica de Casa Herrera (Mérida) y en otra basílica visigoda de esta misma ciudad, Barceló ha podido identificar inscripciones árabes de la primera mitad del siglo IX. Los grafiti contienen invocaciones a Dios, peticiones de ayuda.

Los nombres que Barceló pudo leer en las columnas muestran que en el siglo IX la mayoría de los indígenas ya había adoptado el sistema onomástico árabe. Barceló cree que estas personas podrían ser muladíes o mozárabes de la zona que se encontraban en un avanzado proceso de islamización y ya estaban arabizados. Las columnas “arabizadas” de Mérida constituyen la colección de escrituras árabes espontáneas más amplia y antigua de la Península y demuestran que el árabe y el Islam ya habían penetrado en las zonas rurales en el siglo IX.

Martínez Núñez (2011) ha analizado también el desarrollo de la epigrafía funeraria en árabe, en los siglos IX al XII. Al parecer, el uso de epitafios fue muy restringido y esporádico en los dos primeros siglos del Islam andalusí, el VIII y el IX. Se generalizó en el siglo X, pero, a

diferencia de lo que pasa con los epitafios latinos, los árabes siguieron aumentando en los siglos XI y XII.

Las inscripciones funerarias árabes más arcaicas proceden de Córdoba y datan del siglo IX. Pertenecen a la época de Abd al-Rahman II. Es curioso que la epigrafía oficial andalusí más temprana también se vincule al nombre de este soberano. El epígrafe más antiguo, hallado en Córdoba, es del año 848 y contiene el epitafio de un tal Marwan b. Isá. De la misma época es la estela aparecida en Pechina (Almería) del año 854.

En el siglo X el uso de estelas funerarias se generaliza en los diversos territorios de al-Andalus, tanto en los cementerios urbanos (Córdoba, Orihuela, Almería, e incluso Madrid), como en las zonas rurales (la provincia de Jaén ha proporcionado numerosas inscripciones funerarias de esta época).

Martínez Núñez ve, además, en estos monumentos un indicador inequívoco del proceso de arabización y de islamización. Efectivamente, como ha observado la autora (2011), todos los epitafios en árabe dan constancia de la condición de musulmanes de los difuntos. La *basmala*, las citas del Corán, cuando aparecen, señalan la pertenencia de los difuntos a la *umma*, a la comunidad de los creyentes, amén de otros indicios que apuntan en la misma dirección, como la orientación de la tumba. Pero ¿qué información lingüística nos pueden proporcionar? Según Martínez Núñez (2011: 184), “aunque sea un indicador algo tardío de la arabización, la epigrafía funeraria muestra de forma inequívoca el acceso al registro culto de la lengua árabe, aunque tal acceso no llegue a abarcar al común de la población, sino a aquellas clases sociales que podían permitirse, o costear, para sus sepulturas este tipo de manifestaciones”.

El registro lingüístico utilizado de forma generalizada en la epigrafía es el árabe clásico, un registro alto, sin que apenas se puedan detectar interferencias del registro dialectal hablado. Las lápidas muestran un nivel alto de corrección gramatical. Este tipo de documentos epigráficos, lamentablemente, no nos dicen nada de la lengua comúnmente hablada en la época. Y no era ésta su finalidad y su objetivo. Tanto el latín, como el árabe de los epitafios cumplen una función más bien simbólica. Primero, indican la alta posición social de los difuntos, en segundo lugar, su pertenencia a una comunidad religiosa y, por supuesto, la vinculación de esta comunidad con una lengua modelo, pero nada más. Es muy difícil descubrir la realidad lingüística que se oculta detrás de un epitafio en latín o en árabe.

¿Cuál fue la suerte del romance? Las primeras generaciones de muladíes eran romanceparlantes. Su vernáculo no debió ser muy distinto

del que hablaban los cristianos y los judíos autóctonos. Con el tiempo, fueron adoptando conceptos y voces de origen árabe, para nombrar las realidades de su nueva religión. Fue así como lentamente los neomusulmanes de origen autóctono se fueron arabizando.

El romance, que en un principio era la lengua dominante en términos demográficos, con el tiempo se convirtió en lengua estigmatizada, propia de aquellas comunidades cristianas y judías, cada vez más reducidas y marginadas, que aún se negaban a abrazar el Islam. El árabe andalusí, aunque muy minoritario en los primeros tiempos, tenía, sin embargo, desde el principio, mejor valoración social. Era la lengua de los grupos de poder.

Este bilingüismo desigual entre un árabe andalusí prestigioso y un romance desprestigiado, no pudo prolongarse mucho en el tiempo. Hubo una tendencia hacia el abandono del romance, lo cual es absolutamente comprensible, si tenemos en cuenta que en el siglo X la mayoría de los andalusíes ya habían adoptado el Islam y pretendían borrar de la memoria colectiva el recuerdo de su origen no árabe. Como dice Samsó (1990: 71), “el bello ideal de un muladí es hacer creer a todo el mundo que descende de antepasados de pura raza árabe y, a ser posible, que es descendiente del mismísimo Profeta”. Tras el intento de ocultar su origen, está la decidida voluntad de los autóctonos de integrarse, de diluirse entre los árabes, de confundirse con ellos. Llevada al terreno de la lengua, esta intención de “convertirse en árabe” (Manzano Moreno 2007) implicaba el abandono de la propia lengua y la reafirmación en el uso de la lengua dominante. En esta situación de fuertes tensiones étnicas, incluso el bilingüismo era una mala opción, porque implicaba el mantenimiento de un vínculo muy fuerte con la comunidad de origen por parte de quienes pretendían cortar con su pasado e integrarse definitivamente en el grupo más prestigioso.

Conclusión

Es conveniente enfocar el estudio de las comunidades humanas que compartieron el territorio peninsular en distintas épocas y bajo distintos poderes desde una perspectiva culturalista, tal y como propone Manzano Moreno (2013: 241-242). Entre otros aspectos, este historiador recomienda trasladar el acento desde las identidades religiosas a la identidad cultural. Si consideráramos a las tres comunidades religiosas que coexistieron en el-Andalus, cristianos, musulmanes y judíos, desde un punto de vista estrictamente confesional, llegaríamos a pensar que los límites identitarios entre ellos fueron siempre claros e inconfundibles. Sin embargo, si nos situáramos en el terreno de la lengua, observaríamos cómo las identidades religiosas se ven superadas por la homogeneidad lingüística y cultural que

define a estas comunidades. Es necesario, pues, trascender el mito de las identidades monolíticas y analizar aquellos componentes de la identidad que van más allá de la religión y que crean solidaridades basadas en otros vínculos, como son la lengua y la cultura.

REFERENCIAS

- Abumalham Mas 2004:** Abumalham Mas, M. El significado lingüístico y social del Judeo-árabe. // *Ilu. Revista de ciencias de las religiones*. Anejos, nº 9, 2004, pp. 7-15.
- Aillet 2009:** Aillet, C. Las glosas como fuente para la historia del cristianismo arabizado en la península ibérica (ss. IX-XIII). // *Relegados al margen. Marginalidad y espacios marginales en la cultura medieval*, Monteiro Arias, I., Muñoz Martínez, A.B., Villaseñor Sebastián, F., (eds.), Madrid: CSIC, 2009, pp. 19-29.
- Aillet 2012:** Aillet, C. El caso mozárabe (ss. IX-XIII): Algunas notas sobre la noción de identidad y su aplicación. // *Identitats, XIV Curs d'Estiu Comtat d'Urgell- Reunió Científica Internacional: (Balaguer, 1, 2 i 3 de juliol de 2009)*, Sabaté y Curull, F., (ed.), Lleida: Pagès Editors, 2012, pp.117-141.
- Barceló 2001:** Barceló, C. Columnas "arabizadas" en basílicas y santuarios del occidente de al-Andalus. // *Cuadernos emeritenses*, nº 17, 2001, pp. 87-138.
- Bejarano Escanilla 1993:** Bejarano Escanilla, I. Las inscripciones árabes de la Cueva de la Camareta. // *Antigüedad y cristianismo: Monografías históricas sobre la Antigüedad tardía*, Ejemplar dedicado a: La cueva de la Camareta (Agramón, Hellín-Albacete), nº10, 1993, pp. 323-378.
- Cano Aguilar 1988:** Cano Aguilar, R. *El español a través de los tiempos*, Madrid: Arco/Libros, 1988.
- Corriente 1995:** Corriente, F. El idiolecto romance andalusí reflejado por las *xarajat*. // *Revista de Filología Española*, vol.75, 1995, pp.5-33.
- Corriente 1997:** Corriente, F. *Poesía dialectal árabe y romance en Alandalús (céjeles y xarajat de muwassahat)*, Madrid: Gredos, 1997.
- Corriente 2008:** Corriente, F. El elemento árabe en la historia lingüística peninsular: actuación directa e indirecta. Los arabismos en los romances peninsulares (en espacial, en castellano). // *Historia de la Lengua Española*, Rafael Cano (coord.), Barcelona: Ariel, 2008, pp.185-206.
- González Fernández 2002:** González Fernández, J. Mozarabía versus Islam: ¿convivencia o intransigencia? // *Cuadernos del CEMYR*, nº 10, 2002, pp. 27-42.

- González Muñoz 1996:** González Muñoz, F. *Latinidad mozárabe. Estudios sobre el latín de Álbaro de Córdoba*, A Coruña: Universidade da Coruña-Universidad de Córdoba, 1996.
- González Muñoz 2002:** González Muñoz, F. En torno a la poesía latina de la Córdoba del siglo IX. // *Iberia cantat. Estudios sobre poesía hispánica medieval*, Casas Rigall, J. y Díaz Martínez, E. M., (eds.), Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 2002, pp. 31-60.
- Gutiérrez Lloret 2006:** Gutiérrez Lloret, S. Cerámica y escritura: dos ejemplos de arabización temprana. Graffiti sobre cerámica del Tolmo de Minateda (Hellín, Albacete). // *Al-Ándalus espaço de mudança: balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais: homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen*, Gómez Martínez, S., (coord.), Mértola: Campo Arqueológico de Mértola, 2006, pp. 52-60.
- Gutiérrez Lloret 2011:** Gutiérrez Lloret, S. El reconocimiento arqueológico de la islamización: una mirada desde al-Andalus. // *Zona Arqueológica*, nº 15, 2011, pp. 189-210.
- Herrera Roldán 1995:** Herrera Roldán, P. Una aproximación al legado latino de los mozárabes cordobeses. // *Meridies*, nº 2, 1995, pp. 9-22.
- Herrera Roldán 2005:** Herrera Roldán, P. *Obras completas de San Eulogio de Córdoba*, Madrid: Akal, 2005.
- Labarta 1987:** Labarta, A. *La onomástica de los moriscos valencianos*, Madrid: CSIC, 1987.
- Laliena 1996:** Laliena, C. La antroponimia de los mudéjares: resistencia y aculturación de una minoría étnico-religiosa. // *L'anthroponymie document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international, Rome, 6-8 octobre 1994*, Monique Bourin, Jean-Marie Martin et François Menant (eds.), Roma, 1996, pp. 143-166.
- Lapiedra 2006:** Lapiedra, E. 'Ulug, rum, muzárabes y mozárabes: imágenes encontradas de los cristianos de al-Andalus. // *Collectanea Christiana Orientalia*, nº 3, 2006, pp. 105-142.
- Lomax 1984:** Lomax, D. *La Reconquista*, Barcelona: Crítica, 1984.
- López Guix 2013:** López Guix, J.G. Las primeras traducciones bíblicas en la península ibérica. // *1611 Revista de historia de la traducción*, nº 7, 2013, pp. 1-8.
- Maíllo Salgado 2002:** Maíllo Salgado, F. Los judíos y la ciencia en la Península Ibérica en el medievo. // *Memoria de Sefarad: Toledo Centro Cultural San Marcos*, Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior, 2002, pp. 279-291.

- Manzano Moreno 2007:** Manzano Moreno, E. Convertirse en un árabe. La etnicidad como discurso político en al-Andalus durante la época de los Omeyyas. // *Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich. Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa*, Herbers, K. y Jaspert, N., (eds.), Berlin, 2007, pp. 219-240.
- Manzano Moreno 2013:** Manzano Moreno, E. Qurtuba: algunas reflexiones críticas sobre el Califato de Córdoba y el mito de la convivencia. // *Awraq: Estudios sobre el mundo árabe e islámico contemporáneo*, nº 7, 2013, pp. 225-246.
- Marín 1983:** Marín, M. Onomástica árabe en al-Andalus: *Ism 'alam y kunya*. // *Al-Qantara*, vol. IV, 1983, pp. 131-150.
- Martínez Núñez 1997:** Martínez Núñez, M. A. Escritura árabe ornamental y epigrafía andalusí. // *Arqueología y Territorio Medieval*, nº 4, 1997, pp. 127-162.
- Martínez Núñez 2009:** Martínez Núñez, M. A. Epigrafía árabe e historia de al-Andalus: nuevos hallazgos y datos. // *Xelb (Silves): Actas do 6º Encontro de Arqueologia do Algarbe: O Gharb no al-Andalus: síntesis e perspectivas de estudo. Homenagem a José Luís de Matos (Silves 23, 24 e 25 de Outubro 2008)*, Silves, Algarbe, Portugal: Camara Municipal de Silves, 2009, pp. 39-54.
- Martínez Núñez 2011:** Martínez Núñez, M. A. Epigrafía funeraria en al-Andalus (siglos IX-XII). // *Actas del Seminario Islamisation et pratiques funéraires. Islam Médiaval d'Occident: Islamisation et arabisation de l'Occident musulman médiéval (VIIIe-XIIe siècles)*, París, noviembre de 2007-mayo de 2008, organizado por C. Picard, C. Aillet; A. Nef; S. Gilotte; J-P-Van Staëvel, París: Mélanges de la Casa de Vélazquez. Nouvelle série, nº 41 (1), 2011, pp. 181-209.
- Minervini 2008:** Minervini, L. Formación de la lengua sefardí. // *Sefardíes: literatura y lengua de una nación dispersa. XV Curso de cultura hispanojudía y sefardí de la Universidad de Castilla-La Mancha*, Jacob Hassán, Ricardo Izquierdo Benito (coords.), Elena Romero (ed.), Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2008, pp. 25-48.
- Miteva 2015:** Miteva, Y. Árabes, beréberes y autóctonos en el proceso de arabización lingüística de al-Andalus (ss. VIII-X): I. Los árabes y los beréberes. // *Paisii Hilendarski University of Plovdiv-Bulgaria Research Papers*, vol. 53, book 1, part A, 2015-Languages and Literature, pp. 430-451.

- Monferrer Sala 2002:** Monferrer Sala, J. P. Unas notas sobre los ‘textos árabes cristianos andalusíes’. // *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, nº 38, 2002, pp. 155-168.
- Olstein 2003:** Olstein, D. A. El péndulo mozárabe. // *Anales Toledanos*, nº 39, 2003, pp. 37-77.
- Olstein 2006:** Olstein, D. A. *La era mozárabe. Los mozárabes de Toledo (siglos XII y XIII) en la historiografía, las fuentes y la historia*, Salamanca: Universidad de Salamanca, 2006.
- Sáenz-Badillos 2000:** Sáenz-Badillos, A. Panorámica de la filología hebrea en al-Andalus en la segunda mitad del siglo XX. // *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos*, Sección Hebreo, nº 49, 2000, pp. 105-146.
- Sáenz-Badillos 2004:** Sáenz-Badillos, A. Gramáticas y léxicos y su relación con el judeoárabe. El uso del judeoárabe entre los filólogos hebreos de al-Andalus. // *Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones*, Anejo IX, 2004, pp. 75-93.
- Samsó 1990:** Samsó, J. La supervivencia de la cultura mozárabe en al-Andalus. // *Historia 16*, nº 167, 1990, pp. 71-76.
- Simonet 1897–1903:** Simonet, F. J. *Historia de los mozárabes de España deducida de los mejores y más auténticos testimonios de los escritores cristianos y árabes*, Madrid: RAH, 4 vols., 1897-1903.

**ГЕНЕАЛОГИЧНО ИЗМЕРЕНИЕ НА РУСКИЯ КОНЦЕПТ *ТОСКА*.
ПАРАЛЕЛИ НА КОНЦЕПТУАЛНОТО МУ ПОЛЕ
В БЪЛГАРСКИЯ И АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК С ОГЛЕД НА ПРЕВОДА**

Юлиана Чакърова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**GENEALOGICAL DIMENSION OF THE RUSSIAN CONCEPT *TOSKA*.
PARALLELS OF ITS CONCEPTUAL FIELD
IN BULGARIAN AND ENGLISH WITH REGARD TO TRANSLATION**

Yuliana Chakarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

*Животът тече само напред.
Единственият начин да се върнем назад,
е през езика, който всички споделяме.*

Ю. Роне

The article looks into the etymological aspect of the Russian lexeme *toska* which is the name of one of the key concepts of Russian culture. The importance of this „inner form“ for perception of the word and experiencing the concept is shown. The inner form reveals the connection with different slots of the concept’s frame thus providing us with insights into concepts and their constituents of the same semantic zone in Bulgarian and English.

Key words: *concept, multilayer structure of the concept, inner form of the name of the concept (etymology), toska*

През последните години ставаме свидетели на това – как преводазнанието, макар и по-късно в сравнение с другите езиковедски дисциплини, също се отваря за новите идеи в лингвистиката, съзвучни със съвременната антропоцентрична концептуална рамка на изследване. Една от посоките на очертаното развитие е съпоставката на фрагменти от концептосферите на различни езици с оглед на възможностите за превод както на лексемите номинанти на разглежданите концепти, така и на останалите елементи в номинативното им поле.

Естествено, от интерес са етноспецифичните концепти, защото там се наблюдава асиметрия при покриваната от тях семантична зона в езиковото съзнание на носителите на отделните езици, което е свързано с трудности при транслирането на концептите в друга лингвокултура.

На този фон си поставяме за **цел** да опишем руския концепт *ТОСКА* в паралел с българските и английските му съответствия с оглед на предоставянето на възможно по-богата информация за преодоляване на споменатите трудности. Изборът на **обекта** за изследване е предопределен от станалото вече аксиоматично твърдение, че *ТОСКА* е един от водещите и изключително специфични концепти на руската езикова картина на света. Погледът към пространството на руската култура наистина може да ни убеди, че концептът е детайлно изследван, обмислен, разработен от руското езиково съзнание. За неговото назоваване се използва обемна в семантично отношение лексема с високофреквентна употреба, която притежава богат синонимичен ред. Концептът е свързан с многобройни асоциации. Въплъщава се във впечатляващо количество образи, в пословици и поговорки, изключително популярен е в художествения дискурс, руската философска мисъл му обръща специално внимание. В самото начало на 90-те години на XX век известната лингвистка А. Вежбицка го провъзгласява за един от трите (наред с *ДУША* и *СУДЬБА*) ключови концепта на руския език и култура (Вежбицка 1990). Идеята е развита в значително количество изследвания на водещи учени. Без да навлизаме в подробности, ще споменем тук имената на Ю. С. Степанов, А. Д. Шмельов, Анна А. Зализняк, И. А. Стернин. Осъзнава се като „свой“ и от „редовите“ носители на руския език, за които той задължително е асоциативно обвързан с Родината. Всичко това не оставя съмнение, че при транспонирането на концепта в друга културна среда ще има и трудности, и загуби на аспекти от многогранната му семантика.

За да очертаем измеренията на тази асиметричност между отделните лингвокултури с оглед на максималното преодоляване на споменатите по-горе загуби, **първият етап е описанието на макроструктурата на концепта *ТОСКА*** в руския език, като използваме изработения от нас – въз основа на съществуващите в руската когнитивна лингвистика алгоритми – модел за анализ на концепта (вж. Чакърова 2016: 151 и сл.). Споменатите по-горе проведени изследвания не предоставят пълна картина, а както може да се предположи, методиката на концептуалния анализ постоянно се развива и усъвършенства. Описанието на структурата на концепта ни е необходимо, защото така може да се очертае покриваното от него семантично пространство и

да се определи какво му съответства в съпоставяните езици. Настоящата статия ще представи **първата част от това описание**, като ще започнем с въпроса за етимологията.

В руската лингвистика няма единно мнение по въпроса за това – дали проследяването на **етимологията** на думата трябва да бъде част от концептуалния анализ. Положителният отговор на въпроса е достатъчно разпространен и е свързан с разбирането на Ю. С. Степанов за многослойната структура на концепта. В нея той различава:

- *основен/активен слой* (актуален признак);
- *пасивен слой* (допълнителни признаци) и
- *вътрешна форма* (етимологичен признак) – това е буквалният смисъл, който често не се осъзнава от обикновените носители на езика, но намира израз във външната, словесната форма.

Различните слоеве са резултат, остатък от културния живот през различни епохи (Степанов 1997: 43 – 46). В руската когнитивна лингвистика съществува обаче и друга гледна точка от известен автор. В статия, посветена на методиката за описание на структурата на концепта, И. А. Стернин специално заявява: „Струва ни се, че при изследването е целесъобразно стриктно да се придържаме към синхронния срез в описанието, диахронията може да се използва само за обясняване на едни или други изменения в концепта, определени неговите черти“¹ (Стернин 2001: 63).

Гледната точка на Ю. С. Степанов ни изглежда по-убедителна, тъй като етимологичните данни не само свидетелстват за динамиката на езиковото съзнание, но и **откриват врати към невидими на пръв поглед пространства в семантичното поле на даден концепт**. Както ще видим по-долу при конкретния обект на изследване (*ТОСКА*), именно вътрешната форма ще обясни причината за определени аспекти от концептуализацията на феномена, а оттам – за определена съчетаемост на лексемата номинант, както и свързаните с нея асоциации. Точно етимологията е и връзката с концепти в другите разглеждани езици, които ще предложим като конституенти на обширната семантична зона, заемана в руския език от един основен концепт – *ТОСКА*. Освен това ограниченията да не се излиза извън синхронната плоскост, са характеристика на предишната – системоцентричната – парадигма в лингвистиката, а както е добре известно, в науката ни вече успешно се е утвърдила антропоцентричната рамка, в която отпадат забрани от такъв тип. За най-надежден днес се смята именно т. нар.

---

¹ Преводът на откъсите от руски и английски в изследването е наш – Ю. Ч.

интегративен подход, при който се използват данни от различни науки, равнища, срезове – всичко, което може да ни доближи до същността на изследвания обект. Не на последно място – такава разбиране е напълно съгласувано с един от постулатите на когнитивната лингвистика за изходната **когнитивна мотивираност на езиковата форма** (вж. за това повече в: Чакърова 2016: 27 – 28). В полза на избрания подход има и още един солиден аргумент. Ще се позволим на хипотеза на Ю. С. Степанов, според която „концептите съществуват по различен начин в отделните си слоеве и там са реални по различен начин за хората от дадена култура“ (Степанов 1997: 45). Затова в контекста на превода би било полезно да бъдат експлицирани „скритите“ слоеве. Проучването по въпроса наистина демонстрира, че вътрешната форма на лексемата номинант е достъпна само за ограничен кръг от индивиди. Тя обикновено не се посочва специално в тълковните речници – вж. например речниковите статии на лексемата *тоска* в *Малый академический словарь* (МАС 1999), у Д. Н. Ушаков (Ушаков 1995 – 2000), у С. И. Ожегов (Ожегов, Шведова 2008) и т.н. Не „прозира“ директно при синонимите (вж. напр. CPC URL) или асоциациите (напр. PAC URL), което означава, че някои семи от вътрешната форма не са активни в съзнанието. Те обикновено се актуализират у специалисти – лингвисти и литературоведи, историци и философи, у хората на изкуството, предимно словесното, които са склонни на дълбоки проникновения, и най-общо казано – у „мислителите“, у хората, стигащи до основата на нещата (така наречените „елитарни езикови личности“). Ю. С. Степанов даже стеснява обхвата на „посветените“, като твърди, че вътрешната форма се открива само „пред изследователите и от самите тях“ (Степанов 1997: 45). Но от друга страна, ясно е, че този слой няма как да изчезне напълно от езиковото съзнание на обикновените носители на езика, не може в някаква степен (различна за отделните индивиди) да не присъства в семантичната им памет. За тях той съществува „опосредствано, като основа, върху която са възникнали и се държат останалите слоеве от значението“ (пак там). Това може да послужи като отговор на евентуални въпроси относно различни употреби или поетически образи, опиращи се на етимологичната основа, или прозренията на великите философски умове. Тогавата става ясен и изборът при използването на определени лексеми от преводачите – както на художествена литература, така и на философски трудове. Последните твърдения ще бъдат илюстрирани конкретно върху проучвания концепт след „осветяването“ на вътрешната форма на нейната лексема номинант.

Авторите, които приемат идеята на Ю. С. Степанов за включване на етимологията в концептуалния анализ, обикновено не отделят този аспект като самостоятелен компонент от методиката. С. Г. Воркачов например го включва като елемент на значимостния (от Сосюровия термин *valeur*) аспект (Воркачов 2002: 64; вж. също Воркачов, Воркачова 2003). Други известни автори не посочват специално към кой компонент се отнася (напр. Карасик 2002). В. М. Пименова го включва в първия етап от концептуалния анализ наред с анализа на лексикалното значение (Пименова 2007: 15). Поради **информативността на вътрешната форма смятаме за целесъобразно описанието ѝ да бъде отделен етап, който можем да наречем генеалогичен** (вж. за това Чакърва 2016: 151).

Сега насочваме вниманието си към етимологията на изследвания концепт. Сведенията ни отвеждат до праславянската лексема **tъska*. Езиковите данни сочат, че тя се запазва в руския за разлика от българския (интересното е, че като съществително изчезва дори в другите езици на източнославянската група – беларуския и украинския, въпреки че се откриват думи със същия корен). М. Фасмер приема тезата на И. И. Срезневски и определя значението на древноруската лексема *тъска* по следния начин: ‘стеснение; горе, печаль; беспокойство, волнение’ (Фасмер URL). Освен това авторът допуска връзка с лексемите *тощій* (пак там), *тщательный*, *тошно* (вж. речниковите статии на съответните лексеми в същия източник), а това значи – и с *тошнить* и *тошнота*. Срв. също у Вл. Дал: в речниковата статия на *тошнить* първата лексема за тълкуване е *тоска*, а *тошновать* е синоним на *тосковать* (Дал URL). Всичко това е информация, която няма как да се получи от тълковните или преводните речници.

Светлина върху въпроса хвърля и погледът още по-назад – към индоевропейските корени, с което се потвърждава предположението на М. Фасмер. Според П. Я. Черних индоевропейската основа **tus-sk-* с база **teus-* има значение ‘изпразвам, изсушавам’ и съвпада с тази у лексемите *тощій*, *тщета*, *тщательный* (Черних 1999: 254). Очевидно става въпрос за т. нар. „семантичен преход“: ‘пустой’ → ‘тщетный’ (Зализняк Анна 2013: 394). Ето тази връзка, ясно очертана от М. Епщейн (оставяме цитата на руски, защото иначе ще се загуби това, което искаме да покажем): „Тошее – это физически пустое, а тоска – пустота душевная. Тоска – тощій пейзаж как состояние души“ (Епщейн 2005: 13).

Да видим сега **каква информация можем да извлечем от тези данни**.

На първо място, вътрешната форма на лексемата номинант на концепта обяснява **фреквентната асоциация на феномена с физическо „стесняване, притискане“**. Руската литература изобилства с такива примери – от класиката до наши дни. Срв. у А. С. Пушкин: *Кровь бродит; чувства, ум тоскою стеснены; Тоска, предчувствия, заботы / Теснят твою всечасно грудь; Стеснилась грудь ее тоской; Тоска, тоска его снедает / В груди дыханье стеснено*. Същия образ откриваме и у М. Ю. Лермонтов: *И странная тоска теснит уж грудь мою*. Ето още примери: [...] *перебои в сердце, стеснение в груди, бессонница, тоска* (С. Толстая); *Тоска теснила его грудь* (Ф. К. Сологуб); *Тоска сжимала сердце, так сжимала, что трудно становилось дышать* (Ф. К. Сологуб); [...] *такая тоска сжимает сердце, такая тоска* (М. Горки); *Одна тоска давит, вторая наваливается, третья душит, дышать не дает* (В. Гросман). Образът не загубва актуалността си и днес: *Октябрь... Тоска сжимает сердце...* (А. Баварская). Не е случайно, че това е един от първите образи и усещания и у „редовите“ носители на руския език, което потвърждава заявената по-горе теза, че вътрешната форма е жива в семантичната памет (от десетките налични ще приведем само някои примери за илюстрация): [...] *тоска сжимает сердце холодной властной рукой* (Ответы@mail.ru 1); *С самого утра давящая тоска сжимает сердце* (сайт „Фотострана“).

На второ място ще посочим **връзката между тоска и тошнота**, която ни подсказва друго физическо усещане за емоцията у носителите на руския език. Съдейки по наличните примери, можем да направим извода, че тази връзка не е толкова директна, но и не е неразбираема – дори е експлицирана в тълковните речници. Ето например едно от значенията на *тошный* в *Малый академический словарь: наводящий скуку, тоску* (МАС 1999) или у С. И. Ожегов: *Противно, отвратительно, а также тяжело, тоскливо* (цит. по Ожегов, Шведова 2008). Тази връзка няма как да убегне на великите умове, на елитарните езикови личности: *Ах, няня, няня, я тоскую, / Мне тошно, милая моя* (А. С. Пушкин). Подобно разбиране откриваме и у Л. Н. Толстой: *И тоска, и тоска, – такая же душевная тоска, какая бывает перед рвотой, только духовная*, и у Ф. М. Достоевски: *Это так означало: отвяжись, тошно [...] Мне самому становилось все тошнее и тоскливее*. А ето това разбиране експлицирано и в съвременен стих: *Тоска по тебе подкатывает, словно тошнота* (Golem). Ще добавим и професионално психотерапевтично описание на състоянието *тоска*, в което се вижда както гореописаната връзка с физическо притискане, така и релацията с *тошнота*: *Тоска при депрессии*

носит характер почти физического страдания. Пациент чувствует её, она камнем лежит в груди, сдавливает, мешае дышать. Порой она как тошнота: отравляет душу [...] (С. Г. Гринвалд).

На трето място ще обърнем внимание на семата ‘**празен**’, за която посочихме, че исторически се съдържа в полето на *тоска*. Това не е отразено в речниците. Руската литература обаче експлицира и тази връзка: *Цели нет передо мною: / Сердце пусто, празден ум, / И томит меня тоскою / Однозвучный жизни шум* (А. С. Пушкин); *Физически я постоянно чем-нибудь больна, нравственно страшная скука, пустота, просто тоска какая-то* (С. Толстая); [...] *чувствуется вся эта пустота кругом, вся тоска медленно текущей жизни* (А. П. Чехов); [...] *а во мне – окаянная пустота, ноющая и сосущая. Такой тоски и ощущения бессмыслицы, как в эту долгую зиму, я не знал никогда...* (М. Епштейн). Анализът на езиковия материал показва, че двата феномена често се поставят в един ред и съвсем нормално се възприемат заедно от руското езиково съзнание. Тук е включена само една малка част от илюстративния материал, но трябва да подчертаем, че съществуват огромен брой аналогични примери: *Желтые листья, тоска, пустота* [...] (сайт My-works.org); *Беспричинные приступы эмоциональной пустоты, которую мы называем тоской* [...] *мы чувствуем полное опустошение* (блог); [...] *внутри пустота и нежелание жить. Когда накатывает тоска, дыхание и сердцебиение учащается* [...] *будто в яму пустоты провалилась* (форум Pshychologies); *Ты такая уставшая на фотографиях, какая-то тоска, усталость, т.е. пустота, почему?* (ASK.fm).

Ще завършим този преглед с още едно измерение на асоциациите за концепта *ТОСКА*, основаващо се на вътрешната форма на лексемата номинант – това е **връзката с екзистенциалния страх и ужас**. Оказва се, че горепосочените значения, най-вече първото, съответстват точно на семантиката на латинската лексема *angor*: 1) ‘стесняване, стискане’; 2) ‘сърдечно притеснение, безпокойство, тревога’, както и на немската лексема *Angst*: ‘страх’ (Степанов 1997: 673 – 674). В сравнение с разгледаните досега това е най-непрозрачната релация, достояние само на ограничен кръг индивиди. Тя, разбира се, не убягва на великите умове – и в художествената литература, и във философията: *С тоской и ужасом в ней видел / Созданье злых, тайных сил* (А. С. Пушкин); *Но вдруг на меня напали тоска, страх, ужас такие, какие никогда не испытывал* (Л. Н. Толстой). [...] *я мало-помалу* [...] *стал впадать в то состояние души, которое* [...] *я называю мистическим ужасом* [...] *так что наконец ум* [...] *становится бесполезен, и*

это раздвоение еще больше усиливает пугливую **тоску** ожидания. Мне кажется, такова отчасти **тоска** людей, боящихся мертвецов. Но в моей **тоске** неопределенность опасности еще более усиливает мучения (Ф. М. Достоевский). Именно личности глубоко присуще состояние ужаса и **тоски** (Н. Бердяев). Не е изключено за обикновените носители на езика тази релация да се усети интуитивно (като често е съпроводена с усещането за празнота), срв.: [...] *внутри пустота и нежелание жить. Когда накатывает тоска [...] хоть волком вой и сильное чувство страха* (форум Pshychologies); *Беспросветная тоска, пустота. [...] И в груди непонятный страх* (сайт Livejournal); *Ужас, тоска и страх... и... пустота...* (сайт RussianFi). За други, дори и за някои изследователи, тази връзка е неоправдана и погрешна – такова е например твърдението в дисертационното изследване на Е. В. Димитрова. Тя не се съгласява с обединяването от Ю. С. Степанов на *страх* и *тоска* в един концепт. И привежда съществени аргументи: „За руското езиково съзнание концептите ‘страх’ и ‘тоска’ съществуват отделно (това се потвърждава както при анализа на речниковите източници, така и при анкетирането на информанти носители на езика [...])“ (Димитрова 2001: 78). Както споменахме и по-горе, за същото свидетелстват и данните от асоциативните речници (напр. РАС URL, САРЯ URL). Но посочената авторка няма как по-късно да не признае това, което ни разкрива етимологията – че именно даденото концептуално съдържание е в определена степен общо между руската и други европейски култури (пак там). Така откриваме основанието, поради което *страх-тоска* се появява в преводите на европейските философи екзистенциалисти С. Киркегор и М. Хайдегер на руски. Точно в това значение лексемата се е терминологизирала и се употребява в руски философски изследвания в съчетанията *метафизическая тоска*, *страх-тоска* или *ужас-тоска*. Най-разработен е този концепт у Н. Бердяев и тук трябва да споменем разграничаването, което прави, между *страх*, причислен заедно със скуката към низшия свят, и *тоска*, която той отнася към висшия свят заради нейната насоченост към трансцендентното (Бердяев 1990: 46). Едновременно с това обаче, както видяхме и в примера по-горе, философът говори за връзка между феномените *тоска* и *ужас* (пак там: 47).

А каква е връзката на *тоска* със *скука*, която почти без изключение се смята за част от семантичното поле на разглеждания концепт (вж. напр. речниковите статии на лексемата номинант във всички споменати по-горе речници; данните от горепосочените асоциативни речници също свързват двете понятия). Етимологичната справка за втора-

та лексема пак ни отвежда към ‘стесняване, мъка, болка в гърдите’ (напр. Фасмер URL), което обяснява релацията. Речниковите данни се потвърждават и от проведени подробни изследвания, засягащи въпроса (вж. за това Пенковски 2012: 96 и сл.), които ни помагат да подредим следващия елемент от мозайката. Авторът категорично заявява, че в пушкинската епоха скуката е „сестра *грусти, тоски и печали*“² (пак там). С многобройни примери той доказва, че в този период в много случаи може да се постави знак за равенство между *скука* и *тоска*. И докато в съвременния език тези два елемента на синонимния ред са членове на еквиполентна опозиция, то тогава са влизали в привативна опозиция с маркиран член – *тоска* (пак там: 105). След всичко казано става ясно, че няма как тази връзка да не присъства, макар и в пасивен вид, в езиковото съзнание на съвременните носители. Освен това тя е още по-прозрачна в глаголната форма, срв. *скучать – о ком? о чем?*.

Сега ще обърнем съвсем накратко внимание на друг аспект от генеалогията на *тоска* – **връзката с другите разглеждани езици**.

Според източниците английската лексема, отговаряща по вътрешна форма на *тоска*, е *anguish*. Влязла в английския през старофренски (*anguisse, angoisse*), тя е родствена на латинската лексема *angustia* ‘опъване, стесняване’ (Харпър URL). В съвременния английски означава ‘мъчително страдание, дълбока мъка’. Струва ни се, че е подходящ кандидат за номинант на единия от концептите в английския, разположени в концептуалното пространство на *ТОСКА*.

В българския език по вътрешна форма най-близка се оказва лексемата *тъга* (вж. Фасмер URL; Геров 1904: 395). Това е причината, поради която ще я използваме за номинант на един от концептите в българската концептосфера.

Както успяхме да се убедим, съдържанието на концепта е толкова разнопосочно, затова и Е. Урисон разделя значенията на неговата лексема номинант и включва в синонимичния ред *тоска I, уныние, печаль, грусть* само част от тях (Урисон 2004: 1165 – 1170). Тълковните речници обикновено извеждат две или три значения. Известно е обаче и друго мнение. Ето например позицията на А. Вежбицка по този въпрос: „В действителност няма достатъчно основания да се разграничават две, три или повече значения в *тоска*. Природата ѝ е такава, че елементи на нещо подобно на меланхолия, нещо подобно на скука и нещо подобно на копнеж са смесени и представени по едно и

² Курсивът е от оригинала. Отново оставяме цитата на руски, за да не изключваме значещата тук лексема *тоска*.

също време, въпреки че различни контексти могат да осветят различни компоненти от този сложен, но единен концепт“ (Вежбицка 1992: 22). Такова мнение именно експлицира това, което показахме по-горе: че отделните аспекти от вътрешната форма на лексемата номинант винаги присъстват в съзнанието, независимо че може да бъде актуализирано само някое от значенията. Можем да кажем, че точно в тази **интегративност на значението е уникалността на концепта за руското езиково съзнание**. Всяко едно от основните три-четири групи значения, които ще изведем, може, разбира се, да бъде предадено при превод, но няма единствена лексема номинант на единствен концепт, която да обединява всички тях. Това е и **същността на асиметрията между този фрагмент в руската концептосфера в сравнение с българската и английската**, където не може да бъде изведен един концепт и сме принудени да очертаем няколко, между които понякога е трудно да се открият пресечни точки, ако останем в границите на някой от тези два езика.

Поради формата на статията сега сме принудени да преминем направо към очертаването на конституентите в семантичното поле на концепта *ТОСКА* в руския език (като очевидно някои от тях ще бъдат разположени по-близо до центъра, а други – в периферията) и това – как на този етап си представяме сегментирането на това поле в българския и английския. Това сегментиране, разбира се, би било още по-убедително след проучването на понятийното измерение на концепта, което ще направим в отделно изследване.

Конституенти в семантичното поле на концепта *ТОСКА*

РЕ: *ТОСКА, печаль, грусть, грусть-тоска, горе, скорбь, мука, муки, томление, кручина, туга, страдание, скука, хандра, сплин, отчаяние, депрессия, меланхолия*

БЕ: *ТЪГА, печал, мъка, скръб, страдание, терзание*

НОСТАЛГИЯ, меланхолия, депресия, отчаяние

СКУКА, сплин

ТРЕВОГА, безпокойство, страх, ужас, агония

АЕ: *ANGUISH, anxiety, fear, agony, torment, angst, angor, throes*

GRIEF, sorrow, misery, (emotional) pain, pang, suffering, sadness

LONGING, yearning, melancholy, depression, blues, nostalgia, heartache, despair

BOREDOM, ennui

Основни изводи

1. Изследването демонстрира **колко важно е генеалогичното измерение** като елемент от анализа на такива сложни и многогранни концепти като *тоска*.

2. Вътрешната форма на лексемата номинант на разглеждания концепт щрихира с повече детайли покриваното от нея семантично поле. За описанието на това състояние на нещата смятаме за подходящо да използваме още една опозиция от типични за когнитивната лингвистика термини: фрейм и слот. Посочените въз основа на етимологията аспекти, които се усещат по различен начин от носителите на руски език, а за останалите е необходимо да бъдат специално изведени, в съвкупност създават **фрейма на концепта ТОСКА**, а самостоятелно могат да бъдат интерпретирани като негови слотове („възли“ от знания за атрибутите на фрейма).

3. Тези аспекти/слотове са водещи при определянето на концептите в другите езици, които са необходими за обхващане на семантичното поле на *ТОСКА*.

ЛИТЕРАТУРА

Бердяев 1990: Бердяев, Н. А. *Самопознание (опыт философской автобиографии)* [Berdyayev, N. A. *Samopoznanie (opyt filosofskoy avtobiografii)*]. Москва: Международные отношения, 1990.

Вежбицка 1990: Wierzbicka, A. Duša ‘soul’, toska ‘yearning’, sud’ba ‘fate’: three key concepts in Russian language and Russian culture. // *Metody formalne v opisie jazykow slowiańskich*. Red. Zygmunt Saloni. Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, 1990: 13 – 36.

Воркачов 2002: Воркачев, С. Г. *Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа* [Vorkachev, S. G. *Kontsept schast’ya v russkom yazykovom soznanii: opyt lingvokul’turologicheskogo analiza*]. Краснодар, 2002 (цит. по електронната версия).

Воркачов, Воркачова 2003: Воркачев, С. Г., Воркачева, Е. А. Концепт счастья в английском языке: значимостная составляющая. // *Массовая культура на рубеже XX – XXI веков: Человек и его дискурс* [Vorkachev, S. G., Vorkacheva, E. A. *Kontsept schast’ya v anglijskom yazyke: znachimostnaya sostavljajushhaya*. // *Massovaya kul’tura na rubezhe XX – XXI vekov: Chelovek i ego diskurs*]. Москва: Азбуковник, 2003: 263 – 275. Цит. по електронната версия: <http://lincon.narod.ru/happ_engl.htm> (2.11.2016).

- Геров 1904:** Геровъ, Н. *Рѣчникъ на българскый языкъ съ тлъкувание рѣчи-ты на българскы и на русскы* [Ruechnik na blagarskuj yazyk s tlkuvanie ryechi-ty na blagarsky i na russky]. Чясть пята. Пловдив: Дружественна печатница „Съгласие“, 1904.
- Дал URL:** Даль, В. Тошнота. // *Толковый словарь В. Даля online*. Современное написание слов [Toshnota. // Tolkovyj slovar' V. Dalya online. Sovremennoe napisanie slov]. Републикация выполнена на основе II издания (1880 – 1882 гг.). <<http://www.agare-biblia.org/books/Book05/P229.HTM#40055>> (31.10.2016).
- Димитрова 2001:** Димитрова, Е. В. *Трансляция эмотивных смыслов русского концепта „тоска“ во французскую лингвокультуру* [Dimitrova, E. V. Translyatsiya emotivnyh smyslov russkogo kontseptu „toska“ vo francuzskuyu lingvokul'turu]. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград, 2001.
- Епштейн 2005:** Эпштейн, М. *Все эссе (В 2-х томах)* [Epshtejn, M. Vse esse (V 2-h tomah)]. Т. 1. В России (1970 – 1980-ые гг.). Екатеринбург: У-Фактория, 2005 (цит. по электронной версии).
- Зализняк 2013:** Зализняк, Анна А. *Русская семантика в типологической перспективе* [Zaliznyak, Anna A. Russkaya semantika v tipologicheskoy perspektive]. Москва: Языки славянской культуры, 2013.
- Карасик 2002:** Карасик, В. И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс* [Karasik, V. I. Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs]. Волгоград: Перемена, 2002 (цит. по электронной версии).
- МАС 1999:** *Словарь русского языка в 4-х томах (Малый академический словарь)* [Slovar' russkogo yazyka v 4-h tomah (Malyj akademicheskij slovar')]. Москва: Русский язык, 1999. Т. 1 – 4.
- Ожегов, Шведова 2008:** Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. *Толковый словарь русского языка* [Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Yu. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka]. Фототипное издание. Москва: Оникс, 2008.
- РАС URL:** *Русский ассоциативный словарь* [Russkij asociativnyj slovar']. <<http://www.thesaurus.ru/dict/dict.php>> (2.11.2016).
- Пенковски 2012:** Пеньковский, А. Б. *Исследования поэтического языка Пушкинской эпохи: Филологические исследования* [Pen'kovskij, A. B. Issledovaniya poeticheskogo yazyka Pushkinskoy epohi: Filologicheskie issledovaniya.]. Москва: Знак, 2012.
- Пименова 2007:** Пименова, М. В. *Методология концептуальных исследований. // Антология концептов* [Pimenova, M. V. Metodologiya

- kontseptual'nyh issledovaniy. // *Antologiya kontseptov*]. Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Москва: Гнозис, 2007: 14 – 16.
- САРЯ URL:** *Словарь ассоциаций русского языка* [Slovar' asociacij russkogo yazyka]. <<https://wikivox.ru/>> (3.11.2016).
- СРС URL:** *Словарь русских синонимов* [Slovar' russkih sinonimov]. <<http://jeck.ru/tools/SynonymsDictionary/тоска>> (2.11.2016).
- Степанов 1997:** Степанов, Ю. С. *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования* [Stepanov, Yu. S. Konstanty. Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovaniya]. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1997.
- Стернин 2001:** Стернин, И. А. *Методика исследования структуры концепта. // Методологические проблемы современной лингвистики* [Sternin, I. A. Metodika issledovaniya struktury kontsepta. // Metodologicheskie problemy sovremennoj lingvistiki]. Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001: 58 – 65.
- Урысон 2004:** Урысон, Е. В. *Тоска 1. // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка* [Uryson, E. V. Toska 1. // Novyj obayasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo yazyka]. Второе изд., исправл. и доп. Москва; Вена: Языки славянской культуры: Венский славистический альманах, 2004: 1165 – 1170.
- Ушаков 1995 – 2000:** Ушаков, Д. Н. *Толковый словарь русского языка* [Ushakov, D. N. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka]. В 4 т. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1. М., 1935; Т. 2. М., 1938; Т. 3. М., 1939; Т. 4, М., 1940. (Переиздавался в 1947 – 1948 гг.). Репринтное издание. Москва, 1995; Москва, 2000.
- Фасмер URL:** Фасмер, М. *Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера* [Fasmer, M. Etimologicheskij online-slovar' russkogo yazyka Maksa Fasmera]. <<http://vasmer.info/тт/тоска/>> (30.10.2016).
- Харпър URL:** Harper, D. *Online Etymology Dictionary*. <<http://www.etymonline.com/index.php?term=anguish>> (31.10.2016).
- Чакърова 2016:** Чакърова, Ю. *Ракурси на когнитивната лингвистика* [Chakarova, J. Rakursi na kognitivnata lingvistika]. Пловдив: УИ „Панисий Хилендарски“, 2016.
- Черних 1999:** Черных, П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка* [Chernyh, P. Ya. Istoriko-etimologicheskij slovar' sovremennogo russkogo yazyka]. Т. II. 3-е издание, стереотипное. Москва: Русский язык, 1999.

ЗНАЧЕНИЕ НА ТРЕТИЯ ФОРМАНТ В СРАВНИТЕЛНИЯ АНАЛИЗ НА БЪЛГАРСКИТЕ И ФРЕНСКИТЕ ГЛАСНИ

Руси Николов
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE IMPORTANCE OF THE THIRD FORMANT IN THE CONTRASTIVE ANALYSIS OF BULGARIAN AND FRENCH VOWELS

Roussi Nikolov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The formants taken into account in acoustic analysis of vowels are more often reduced to their two first distinctive frequency components. F2/F1 vowel space mapping is indeed essential for the acoustic description of the vowel system of any language. In addition, however, the role of F3 is known to be significant in the perception of certain vowel contrasts (or other phonetic features, as for example the rhoticity in English), and this role, as we will show, is particularly important when it comes to contrastive analysis of Bulgarian and French vowels. Neglecting the F3 is all the more unjustified given the currently available software tools.

Key words: Acoustic Analysis, Third Vowel Formant, NLP Software Tools

Спектърът на гласните звукове се характеризира с редуване на честотни диапазони, които се различават значително по своя интензитет. Логично е (и лесно се доказва експериментално), че зоните с висок интензитет в спектъра на една гласна съответстват на слухово релевантните честоти и формират перцептивния образ на гласната. По тази причина именно тези зони – наречени форманти – формират и акустичния модел на гласните, наречен формантна структура.

За целите на описанието на гласовите фонемии е оправдано използването на следния максимално опростен акустичен модел. Опростяването се прави по три параметъра:

1. Честотите в зоните на усилване се свеждат до една-единствена представителна честота.

2. Пренебрегва се различието в интензитета на различните форманти.

3. Пренебрегват се формантите след втория.

В резултат на тези опростявания една гласна се моделира чрез две числени стойности, обозначени като F1 (първи формант, този с най-ниска стойност) и F2 (втори формант). Изобразени чрез тези стойности в ортогонална координатна система, гласните образуват точкова графика, известна като *акустичен триъгълник* (или *трапец* – в езици като английския и френския с наличие на предна и задна отворена гласна, обвивката на точковата графика е по-близка до трапец).

Макар и максимално опростен, този класически акустичен модел на гласните звукове има две удивителни качества:

1. Синтезиран звук от две честоти – F1 и F2 – може да се идентифицира достатъчно надеждно като гласова фонема, при условие, разбира се, че всяка от стойностите F1 и F2 попадат в *интервала от допустимите стойности*, т.е. в произносителната норма за дадената гласна в разглеждания диалект.

2. Точковата акустична графика на различните гласни е аналогична като конфигурация на артикулационната графика, получена от точките, изобразяващи мястото на учленение на всяка гласна в равнината на вертикалния разрез през гласовия канал.

Първият факт показва, че моделът е достатъчно точен, а вторият – че е изключително полезен на приложно равнище (в частност в езиковото обучение) – акустичният образ на всяка гласна може директно да се интерпретира от артикулационна гледна точка.

Целта на горния увод е чисто стилистична – опит да се даде максимално кратка и точна езикова форма на един добре известен на фонетиците количествен аналитичен метод. Целта на изложението по-долу е да се докаже необходимостта и да се покаже практическата възможност и целесъобразност от методическа гледна точка да се отчита и третият формант при акустичното моделиране на гласните. Доказателствата за тази необходимост при определени условия също не са новост: “отчитането на третия формант при гласните може да се окаже полезно, по-специално в езици, за които закръглянето на устните [при предни гласни] е различителен признак, например във френския, немския или шведския език”¹ (Нгуйен и Ада-Декер 2013:

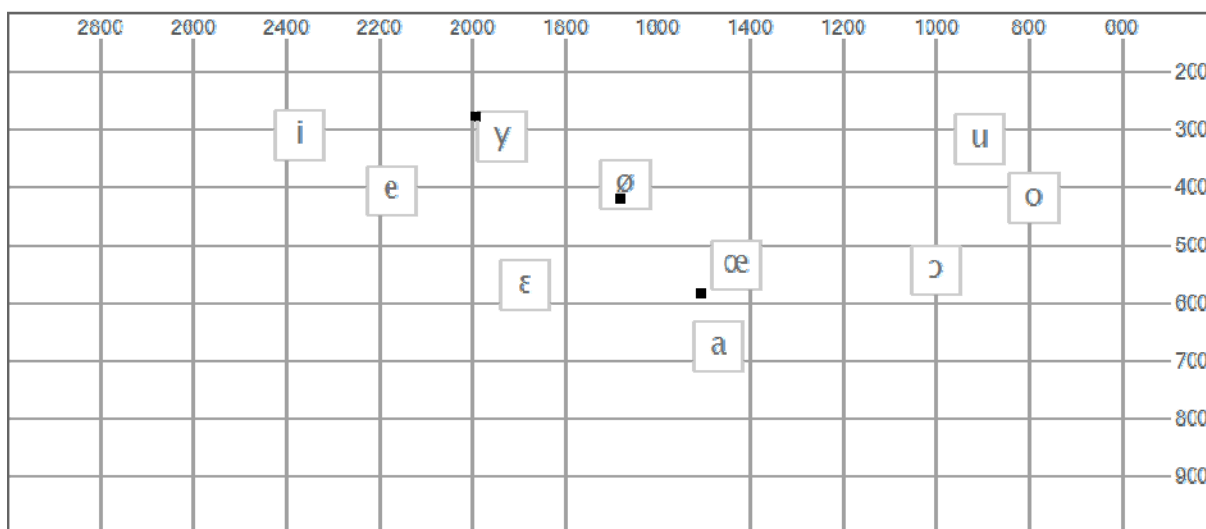
¹ “la prise en compte du troisième formant des voyelles peut s’avérer utile, particulièrement dans les langues où l’arrondissement des voyelles est un trait distinctif, comme c’est le cas en français, en allemand ou en suédois par exemple.”

245). Новост обаче е 1) предлаганата методика за работа и 2) оценката на специалната необходимост при съпоставка на българските с френските гласни.

Необходимостта да се отчита и третият формант при акустичното моделиране на гласните, е специална при съпоставка на българските с френските гласни поради системни нереалистични акустични съвпадения, т.е. съвпадения по F1 и F2 между френски и български гласни и същевременно пълна липса на съвпадение на перцептивно равнище. Най-затворената предна гласна [и] в българския език е много близка и често напълно съвпада в акустичното пространство F2–F1 с полузатворената предна [е] или затворената предна, но закръглена гласна [у] във френския език. Другите две закръглени предни френски гласни [ø] и [œ] също са близки и често напълно съвпадат в акустичното пространство F2–F1 с български гласни, съответно [е] и [а] (вж. Фиг. 1). Тези съвпадения (очевидно подвеждащи от гледна точка на перцептивната оценка на гласните като напълно различни) са резултат на следните обстоятелства. Френските гласни са екстремни по своите характеристики: предните са максимално предни, затворените са максимално затворени и т.н. (Кардиналните гласни в схемата на международната фонетична азбука са именно френските гласни.) Закръглянето на устните при [у], [ø] и [œ] води до намаляване на стойността на втория формант, но това намаляване не е голямо, защото езикът е в предна позиция. Това обуславя споменатото (възможно) акустично съвпадение, което компрометира модела F2–F1. Дори тогава, когато има пълно акустично съвпадение по двата форманта между тези гласни, слуховият анализ показва недвусмислено, че гласните са различни, а гласните са различни, защото закръглянето на устните обективно води до намаляване на стойността не само на втория, но и на третия формант. Любопитно е да се отбележи, че нещата се обръщат на 180 градуса при обяснението на акустичното съвпадение между българското [и] и френското [е]. И двете гласни се квалифицират като незакръглени, но в действителност френската гласна е значително „позакръглена“ от българската – нейното произношение в силна (ударена) позиция се характеризира с широк отвор при устните, чиито раздалечени краища наподобяват усмивка, докато при българското [и] устните заемат неутрална позиция. В този относителен смисъл българските предни гласни са закръглени, сравнени с френските предни незакръглени гласни, и това е една от причините те да са с по-ниски стойности на втория формант, но в резултат на по-малкия отвор на устната кухина при устните по-ниски са стойностите и на третия

формант. Така системните акустични съвпадения по F1 и F2 между български и френски гласни влизат в противоречие с перцептивните оценки. Това противоречие изглежда парадоксално, защото обективността на акустичните данни би трябвало да компенсира субективността на перцептивните оценки. Акустичните данни са наистина обективни, а парадоксът се дължи на двуформантния акустичен модел, който е далеч от съвършенството на психоакустичните фонологични филтри у носителите на езика.

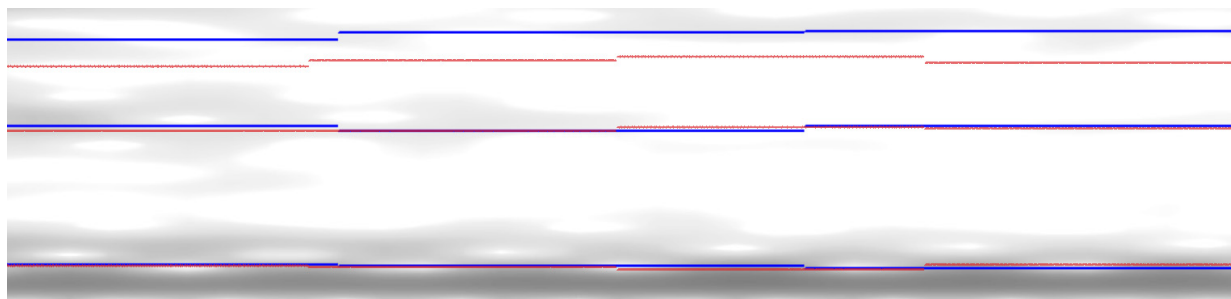
От това следва, че не можем да пренебрегнем F3 при съпоставката на българските гласни с тези във френския език и вероятно във всеки друг език, за който комбинацията от двата вокални признака *предна* и *закръглена* не е чужда.

Фиг. 1. Българските гласни [i], [e] и [a] (три и две прави пЕт) в акустичния триъгълник на френските гласни – една илюстрация на неадекватността на акустичните „съвпадения“

Едно акустично съвпадение между две гласни с различно артикулационно описание и от езици със значително различаващи се вокални системи като българския и френския не може само по себе си да се интерпретира автоматично като неадекватно – известно е, че различни артикулационни признаци могат да имат почти идентичен акустичен ефект. Не можем да приемем безрезервно и слуховата оценка на гласните като различни по своята дистинктивна функция, тъй като всеки слушател оценява различието между гласни от различни езици. Освен това е известно (разбираемо и лесно доказуемо), че точковата акустична графика за вокалната система на даден език е релевантна не толкова с абсолютните позиции на точките (като графично изображение на двуфор-

мантната структура на гласните), колкото с нейната конфигурация (т.е. с относителното разположение на точките от графиката) и с площта на нейната обвивка. (По-голямата площ и съответно по-големите разстояния между гласните осигурява по-надеждното им разграничаване и идентифициране.) В противовес на тези вероятни контрааргументи ще представим резултатите от проучване, което показва категорично недостатъчността на двуформантния модел на гласните. Става въпрос за едноречен устен корпус и един-единствен говорител – Пол Колона, чиито интервюта и лекции в *Колеж дьо Франс* са свободно достъпни онлайн¹ под формата на аудио- и видеозаписи. Неформална, но достатъчно надеждна анкета сред специалисти фонетици и носители на френския език показва, че произношението на говорителя се оценява като типично за франкофон от парижкия регион. Въпреки това акустичните измервания, следвайки двуформантния модел, показват изненадващо, че периферните гласни на този франкофон съвпадат удивително точно със съответните български гласни. Вторият, още по-голям парадокс е, че реализации в силна позиция на различни гласови фонемни, по-специално /i/ и /e/, съвпадат в акустичното пространство F2–F1. Това съвпадение отново е само частично, а разликата – както на акустично, така и на перцептивно равнище – отново се крие в третия формант (вж. Фиг. 2).

Фиг. 2. Ударените френски гласни [i] и [e]: съвпадение на първите два форманта и по-висок трети формант за гласната [i]

Измерванията са направени за изказа:

La chimie verte est un concept qui est apparu à la fin des années quatre-vingt-dix.

Характеристиките на гласната [e] са потвърдени и в други изкази на същия говорител, например:

La part du renouvelable sera grosso modo doublée.

Изводът обаче по-долу, доразвит като хипотеза, влиза във формално противоречие с безспорния факт, че неотчитането на третия акустичен формант води до нереалистично моделиране на гласните.

Структурата на гласните на психоакустично лингвистично равнище (т.е. с оглед на тяхната перцепция и идентификация като фонем) е двуформантна. За да избегнем противоречията, които произтичат от акустичните експерименти, ще приемем следното.

Психоакустичният гласов формант не съвпада с гласовия формант, дефиниран на чисто акустично равнище. За пълноценно фонологично моделиране на гласните е необходимо да се отчетат първите три акустични форманта. Двата най-близки един до друг акустични форманта се обединяват в един представителен психоакустичен формант като средно геометрична стойност (или „център на тежестта“). Идеята не е нова (Чистович и Люблинская, 1979: 185), но не е достатъчно популярна вероятно защото според самите автори е със силно ограничена приложимост: перцептивният образ на два съседни форманта може да съвпадне с един-единствен, представителен формант само тогава, когато двата форманта са съвсем близки един до друг по честота. Елементарната статистика обаче подсказва друго: независимо от фактите, доказващи значението на третия гласов формант, първите два акустични форманта са достатъчни в повечето случаи за коректно моделиране на гласните. Следователно логично е да се предположи, че функционалните слухови възможности на човека за идентифициране на гласовите фонем са се развили именно с оглед на тези общи дадености; малко вероятно е човешкото ухо, образно казано, да превключва спорадично на по-висока чувствителност, за да отчете три, а не обичайните два форманта.

ЛИТЕРАТУРА

- Нгуйен, Ада-Декер 2013:** Nguyen Noël, Adda-Decker, Martine. *Méthodes et outils pour l'analyse phonétique des grands corpus oraux*, Lavoisier. Paris: Hermes Science Publications, 2013.
- Чистович, Люблинская 1979:** Chistovich Ludmilla A., Lublinskaya, Valentina V. The 'center of gravity' effect in vowel spectra and critical distance between the formants: Psychoacoustical study of the perception of vowel-like stimuli // *Hearing Research*, Volume 1, Issue 3, August 1979, 185–195, <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0378595579900121>>

ⁱ <<http://www.college-de-france.fr/site/paul-colonna/>>

**SEGMENTATIONS PROSODIQUE ET SYNTAXIQUE :
INTERACTION ET RÔLE POUR L'ENCODAGE MNÉSIQUE
VERBAL**

*Malina Ditcheva, Université de Plovdiv Paisii Hilendarski
Jean-Yves Dommergues, Université Paris 8*

**PROSODIC AND SYNTACTIC TEXTUAL SEGMENTATION:
INTERACTION IN CREATING ASSOCIATIVE MNESIC LINKS**

*Malina Ditcheva, Paisii Hilendarski University of Plovdiv
Jean-Yves Dommergues, University Paris 8*

Speech units of different linguistic levels, especially those of prosody and syntax, frequently overlap; thus, the final word(s) of one word group, also making up the beginning of the next group, could act as a memory trigger. The objective of this study is to theoretically justify and experimentally assess the role of such a double segmentation and, more generally, of the overlapping of speech segments in creating useful associative mnesic links.

Key words: Verbatim Memory, Associative Approach, Syntax-Prosody Interaction

La méthode dite *mémoire de la forme par associations formelles de formes* (Ditcheva 2014 : 65 et Ditcheva 2015 : 464) pour mémoriser textuellement des énoncés plus ou moins longs repose sur un principe assez simple : segmenter l'énoncé en unités de mémorisation qui se recouvrent partiellement en vue de leur enchaînement à la fois formel et mnésique (lors de l'encodage et, ultérieurement, de la récupération de l'information). Dans une telle perspective, à savoir la conception d'un schéma d'encodage mnésique, il est question d'évaluer la potentielle utilité d'un mécanisme cognitif plutôt que d'en établir la réalité (ce qui est le propre de l'ingénierie, par opposition à la science, ou plutôt en complémentarité avec elle).

Ce principe peut s'appliquer directement comme une règle formelle à condition, par exemple, de considérer chaque couple de phrases successives d'un texte à mémoriser comme une unité de mémorisation ; ainsi, la seconde

phrase de toute unité (sauf la dernière dans le texte), étant la phrase initiale de l'unité suivante, fonctionnera comme un déclencheur de mémoire. Ce schéma est fondamentalement différent de celui que préconise Stevie Himburg, professeur de théâtre, metteur en scène et coach en entreprise par les techniques du théâtre dans *Astuces pour mémoriser facilement un texte : L'une des méthodes consiste à lire, dans un premier temps, le texte dans son intégralité. Ensuite, on revient au début et on mémorise phrase par phrase, ensuite deux phrases à la fois, ensuite trois phrases à la fois et ainsi de suite, jusqu'à connaissance du texte, jusqu'à la fin*¹. Ce schéma est intuitivement acceptable et très usuel, et c'est précisément parce qu'il est usuel qu'il permet d'expliquer l'observation systématique de ce qu'on appelle *l'effet de position sérielle* avec ses deux composantes, à savoir *l'effet de primauté* et *l'effet de récence*, qui désignent les meilleures performances, respectivement, pour le début du texte (la partie la plus répétée) et pour la fin du texte (la partie la plus récemment mémorisée). *L'effet de position sérielle* concerne, à proprement parler, la mémoire sérielle, notamment le processus de reconstruction d'un ordre sériel, plutôt que la rétention d'informations quant aux items de la série ; une telle situation se produit « lorsqu'un sujet est confronté à une série d'informations, et lorsque ces informations n'ont pas de relations de signification entre elles » (N'Kaoua & Claverie 1991 : 330). Il est vrai que les phrases successives d'un paragraphe ont des relations de signification entre elles, mais ces relations, justement parce qu'elles concernent la signification, contribuent à la reconstruction des idées successives et relativement peu à celle des formes verbales précises. Ce sont les relations mentales entre formes successives qui participent des enchaînements mnésiques de ces mêmes formes. La mémoire textuelle (la mémoire mot pour mot d'un texte) participe, elle (du moins en partie), de la mémoire sérielle.

Il est clair, cependant, que la mémoire d'une phrase moyennement longue, à plus forte raison de deux phrases successives, ne peut pas relever de la mémoire lexicale : la trace mnésique d'un mot ou d'une expression figée est autrement plus forte du fait 1) de sa complexité réduite de manière optimale et 2) de sa réactivation récurrente. La mémoire lexicale relève donc d'un processus basique, par opposition à la mémoire textuelle qui est un processus systématique qui implique d'une part les unités lexicales directement disponibles en mémoire et, d'autre part, les relations syntaxiques et sémantiques entre elles (encodées et stockées d'une manière

¹ <<https://www.youtube.com/watch?v=P49AqC6LGWQ>>

ou d'une autre, elles aussi, en mémoire). De telles réflexions nous amènent logiquement à la piste tracée par Chomsky : s'agissant de mémoire verbale à long terme, une modélisation de la mémoire qui ne prend pas en compte l'analyse des structures linguistiques dans toute leur complexité serait, selon lui, inadéquate (Chomsky 1959 : 26). Cependant, une modélisation associative est défendable aussi :

According to an associative analysis, we remember a sentence like this [*The tall boy saved the dying woman.*] by associating the words in the order in which they occur: *The* is associated with *tall*, *tall* with *boy*, and so on. (Lieberman 2012 : 300)

Le principe de *mémoire de la forme textuelle par associations formelles de formes*, notamment par une *segmentation double* dont résulte un recouvrement partiel des constituants textuels, permet de définir la méthode associative d'une manière à la fois plus formelle et plus générale (mais tout aussi simple), à condition de préciser que ce principe s'applique récursivement aux unités segmentales de la parole de rangs différents : les syllabes et le mot (de plus de deux syllabes), les mots et le syntagme, les syntagmes et la phrase, les phrases et le texte entier. Nous explorerons ici plus particulièrement l'interaction possible au niveau mnésique, aux niveaux intra- et interphrastiques, entre segments de parole à deux niveaux différents d'analyse – prosodique et syntaxique. Il va de soi que lorsque les deux types de segmentation produisent des segments identiques par leur étendue, les formes communes de deux unités de mémorisation successives représentent des unités d'une indépendance relative à la fois prosodique et syntaxique. Notons que le rôle de l'intonation pour la mémoire textuelle est parfois rejeté, à juste titre : *Quand on met l'intonation en apprenant un texte, on a l'impression de le retenir plus facilement. Mais dès qu'on change les intentions et qu'on le récite dans un autre contexte, le texte s'échappe de la mémoire. Mieux vaut apprendre son texte sans intonation à voix haute afin d'entraîner les lèvres à le prononcer. Ensuite, c'est plus simple de mettre différentes intentions derrière.*² Cependant, il convient de distinguer entre traits intonatifs constants et variables, les premiers étant assez stables et indépendants des intentions et du contexte. D'ailleurs, il est facilement justifiable, dans une perspective applicative, d'envisager la mémoire d'un texte comme la mémoire non seulement de l'unité abstraite que représente le texte, mais aussi d'une lecture particulière de ce texte, y compris au niveau intonatif.

---

² < <http://www.etracteur.fr/comment-apprendre-texte-coeur-facilement/> >

Pour évaluer, dans une tâche de mémorisation, le rôle des enchaînements formels entre segments de parole par leur recouvrement partiel, en ayant recours, pour plus de souplesse, à des unités aussi bien de sens que purement prosodiques, nous avons procédé à deux tests de mémorisation d'un même texte, avec et sans segmentation. 24 étudiants ont été répartis en deux groupes de manière pratiquement aléatoire à l'aide du logiciel *Dualize* librement disponible et à code source libre³.

Les douze étudiants du premier groupe ont reçu des directives, ou plutôt des recommandations générales, identiques à celles énoncées par Stevie Himburg (citée plus haut). Les étudiants du second groupe ont reçu, en plus du texte, la présentation visuelle d'une segmentation structurée faisant apparaître de façon explicite les segments à mémoriser et les parties communes à tout couple de segments successifs. Tous ont bénéficié aussi de l'audition du texte lu par un natif.

Les résultats ont montré que, toutes choses égales par ailleurs, les performances sont meilleures lorsque les sujets mémorisent deux segments à la fois, d'une longueur adaptée et d'une relative unité syntaxique et/ou prosodique, le second segment de chaque couple étant le segment initial du couple suivant.

Dans la seconde partie du présent article, les considérations de segmentation sont expliquées plus en détail et les résultats quantitatifs des tests sont évalués comme étant plutôt en faveur de la méthode de segmentation double avec recouvrement partiel des unités de mémorisation.

Le texte utilisé est un passage de 8 phrases tiré du roman *Les Fourmis* de Bernard Werber et lu par l'acteur français François Berland, pour les analyses acoustiques.

Vous verrez, ce n'est pas du tout ce à quoi vous vous attendez.

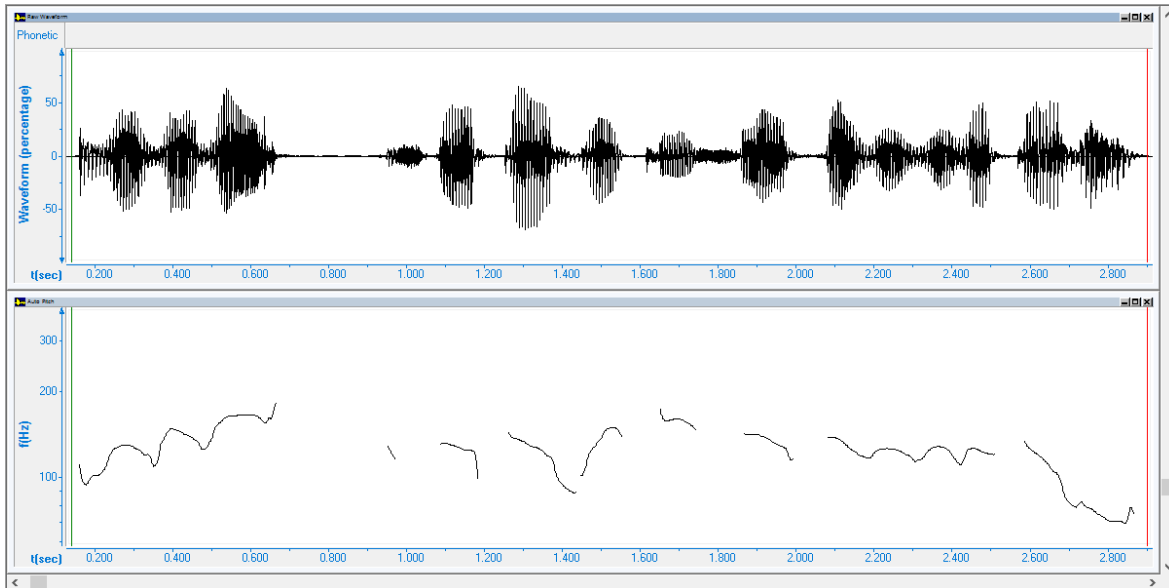
Le notaire expliqua que l'immeuble était classé monument historique et que des vieux sages de la Renaissance l'avaient habité, il ne se rappelait plus qui.

Ils prirent l'escalier, débouchèrent sur un couloir sombre où le notaire tâtonna longuement, actionna en vain un bouton avant de lâcher :

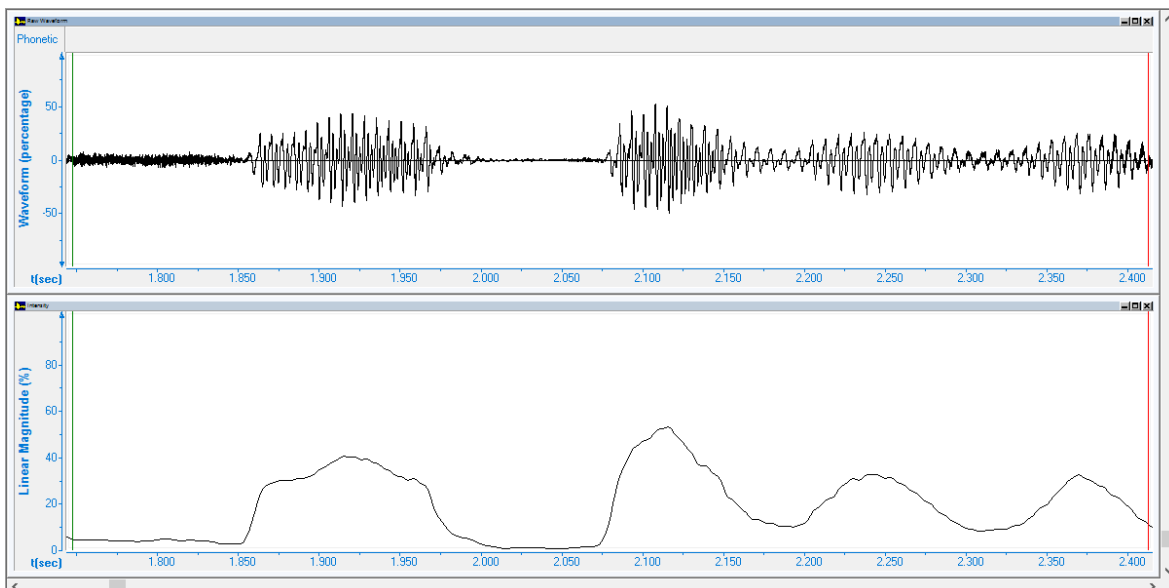
³ <<http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/dualize.zip>>

Fig. 1: *Forme d'onde et courbe de la mélodie*
 [vu vE 'Re // snɛ pa dy 'tu / sœ a 'kwa / vu vu za tã 'de]

La structure rythmique de la phrase suit un modèle assez classique, avec des groupes de 3 ou 4 syllabes et une montée mélodique, progressive ou sur la dernière syllabe seulement, et un dernier groupe rythmique plus long de 5 syllabes, avec un glissando mélodique descendant sur la dernière syllabe. Une rupture mélodique dans [sœ a 'kwa / vu vu za tã 'de] existe, mais elle est peu significative ; en outre, la durée et le timbre de [a] dans ['kwa] sont peu caractéristiques d'une voyelle accentuée ; toutefois, la fin du groupe est marquée par une intensité accrue sur la syllabe ['kwa] (voir fig. 2 ci-dessous).

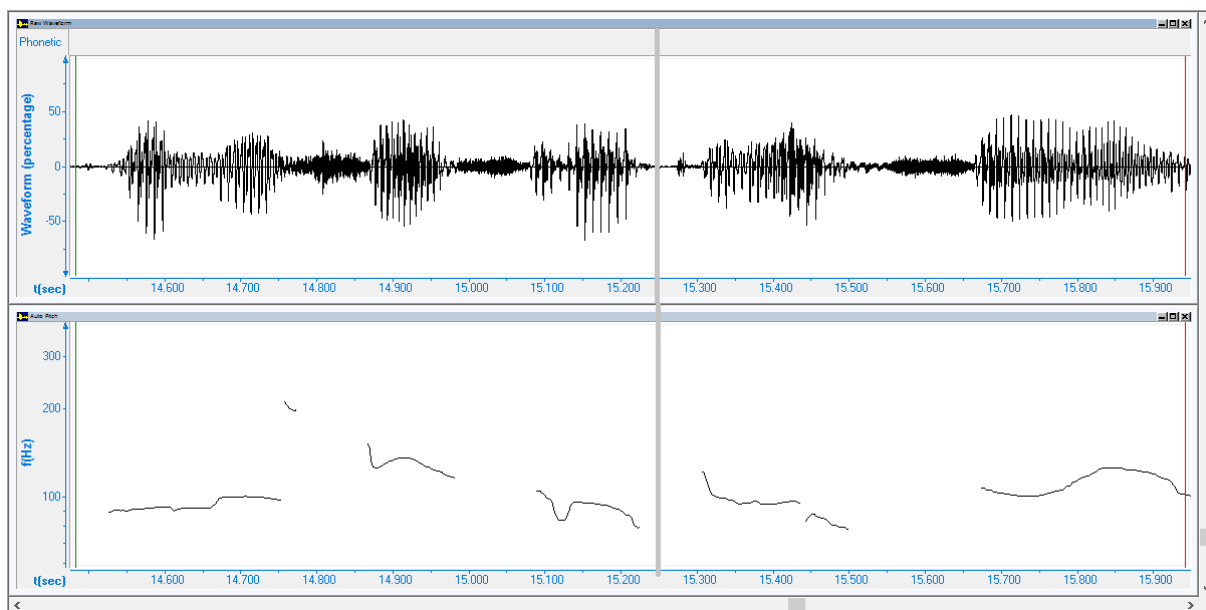
Fig. 2: *Une intensité accrue comme marque de frontière rythmique dans*
 [sœ a 'kwa / vu vu...]

1. Le notaire expliqua que l'immeuble
2. l'immeuble était classé monument historique
3. Le notaire expliqua que l'immeuble était classé monument historique et que des vieux sages
4. des vieux sages de la Renaissance l'avaient habité,
5. l'avaient habité, il ne se rappelait plus qui.
6. il ne se rappelait plus qui. Ils prirent l'escalier

Cette segmentation respecte aussi la division de la phrase en groupes rythmiques, mais le style narratif de la phrase implique la formation d'unités de mémorisation plus longues, surtout pour ce qui concerne le segment 3 où les deux occurrences de la conjonction *que* introduisant chacune une complétive devraient nécessairement être associées à l'intérieur d'une même unité de mémorisation. La dernière unité de mémorisation 6 ne présente aucune cohésion linguistique – ni prosodique ni sémantique – quant à ses deux composantes ; en revanche, les pronoms initiaux *il/ils* peuvent être mis à profit pour mieux les associer mentalement.

1. Ils prirent l'escalier, débouchèrent sur un
2. sur un couloir sombre où le notaire tâtonna
3. tâtonna longuement, actionna en vain
4. actionna en vain un bouton avant de lâcher :
5. avant de lâcher : – Ah zut ! Ça ne marche pas.

L'énoncé *débouchèrent sur un couloir sombre* présente une importante caractéristique prosodique (fig. 3).

Fig. 3: débouchèrent sur un | couloir sombre

L'accentuation dite rythmique permet de le segmenter ainsi : *débouchèrent / sur un couloir sombre* ; mélodiquement, cependant, suite à une accentuation secondaire, concernant normalement le début des mots à sens plein, ce même énoncé se structure différemment : *débouchèrent sur un | couloir sombre*. La rupture mélodique très nette en figure 3 en témoigne sans conteste. Il est intéressant de noter aussi que cette dernière division correspond exactement à un autre type de division en puissance motivée par le point le plus probable d'hésitation, à savoir devant un mot à sens plein. Cette frontière marquée à la fois par une rupture mélodique et une hésitation virtuelle est un bon candidat aussi de segmentation, en matière de segmentation double de l'énoncé en unités de mémorisation :

Première segmentation, de nature prosodique : *Ils débouchèrent sur un | couloir sombre*.

Seconde segmentation, de nature rythmique et syntaxique : *Ils débouchèrent / sur un couloir sombre*.

Unités de mémorisation, par recouvrement, qui en résultent : *Ils débouchèrent sur un | sur un couloir sombre*.

En fonction de l'étape atteinte dans la mémorisation du texte ou selon l'individu, la même procédure peut s'appliquer ultérieurement ou directement à un niveau plus élevé, celui des syntagmes (phonétiques et syntaxiques) et des phrases, voire plusieurs phrases successives :

1. - Ah zut ! Ça ne marche pas. Ils s'enfoncèrent dans les ténèbres,
2. Ils s'enfoncèrent dans les ténèbres,
palpant les murs à grand-bruit.

Les étudiants ayant bénéficié, avant de commencer le travail de mémorisation proprement dit, de cette restructuration dans la présentation du texte et des explications de sa raison d'être, ceci durant un temps égal au temps nécessaire pour la présentation aux étudiants du second groupe de la méthode recommandée par Stevie Himburg et en présence du texte non segmenté, ont fait preuve d'une meilleure performance dans la tâche de restitution par écrit, mot pour mot, du texte à mémoriser. La différence moyenne établie approximativement qui, dans cette première expérience, est de l'ordre de 10%, n'est pas vraiment flagrante et ne sera donc pas considérée comme significative, mais néanmoins elle est assez stimulante et a motivé la réalisation d'une nouvelle extension du logiciel libre *TREFL*⁴, spécialement conçue pour l'application de la méthode par une mise à profit plus systématique de la mémoire auditive.

RÉFÉRENCES

- Chomsky 1959:** Chomsky, N. *Verbal behavior*. By B. F. SKINNER. (The Century Psychology Series.) Pp. viii, 478. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1957, Reviewed by NOAM CHOMSKY, *Massachusetts Institute of Technology and Institute for Advanced Study in Language*, Vol. 35, No. 1 (Jan. – Mar., 1959), 26–58.
- Ditcheva 2014:** Ditcheva, M. Mémoire textuelle des syntagmes phonétiques. // *Research Papers Vol. 52 Book 1 Part A, 2014 – Languages and Literature*, Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Bulgaria, 2014, 65–71.
- Ditcheva 2015:** Ditcheva, M. Mémoire textuelle : mémoire de la forme par associations formelles de formes. // *Research Papers Vol. 53 Book 1 Part A, 2015 – Languages and Literature*, Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Bulgaria, 2015, 464–474.
- N’Kaoua & Claverie, 1991:** N’Kaoua, B & Claverie, B.: Effet de position sérielle en reconnaissance d'images : approche psychophysiological des processus de récence et de primauté // *L'année psychologique*. 1991 vol.

---

⁴ < <http://web.uni-plovdiv.bg/maldim/> >

91, n°3. pp. 329-346 <http://www.persee.fr/doc/psy_0003-5033_1991_num_91_3_29470>

Lieberman 2012: Lieberman, David A. *Human Learning & Memory*, Cambridge University Press, New York 2012.

ПРОСОДИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТА РЕКЛАМЫ

Татяна Алексиева
Софийский университет им. Св. Кл. Охридского

PROSODIC FEATURES OF ADVERTISING TEXTS

Tatyana Aleksieva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The present paper aims to establish the prosodic features of the structure of the clause (syntagm) in Russian advertising texts. A complex research method including acoustic, perceptive and statistic analyses of prosodic units of speech has been used. Some prosodic features such as rhythmic organization of the syntagm, average frequency values of the basic tone, duration, intensity, etc. were investigated.

Key words: *advertising text, prosodic features, rhythmic structure types, speech segmentation, euphony, aspiration*

В нашей повседневной жизни рекламный дискурс и, в частности, аудиореклама, занимает важное место. Интерес к звучащим рекламным текстам (далее РТ) вызван тем, что аудио- и видеоролики сильнее воздействуют на реципиента, чем печатный текст. Они имеют графическую основу, написанную сценаристом, тщательно отрепетированы и озвучены диктором-профессионалом.

Объем РТ невелик, что обусловлено ценой эфирного времени. Текст рекламы отличается лаконичностью, семантической емкостью, персуазивностью, связанной с использованием специальных средств усиления аргументации, образностью, броской подачей информации, направленностью на целевую аудиторию (Ксензенко 1998). Любой РТ рассчитан на произвольное внимание реципиента. Задача рекламы – донести информацию о товарах / услугах, убедить потребителя в необходимости их приобрести. Степень воздействия РТ во многом зависит от его разборчивого и четкого воспроизведения.

Исследователи сходятся во мнении, что, несмотря на жанровое разнообразие рекламных текстов, их отличает единство просодиче-

ского оформления. Звучащий РТ трактуется как «ограниченное объемом, определенным образом структурированное высказывание, характеризующееся единством коммуникативного задания, относительной автосемантией и эксплицитностью средств всех уровней его языковой организации, в том числе сегментного и просодического, содержащее специально подготовленную социально значимую информацию, сообщение которой имеет целью более широкую популяризацию того или иного продукта» (Комиссарова 2003: 5).

В настоящей работе представлены результаты акцентно-ритмической организации синтагмы, ее тонального оформления и темпоральной организации.

Материалом послужили расшифровки записей рекламных роликов, отобранных методом сплошной выборки на российских сайтах <http://pridprom.by>; <http://recfm.ru>; <http://zvuchok.com/audio-reklama.html>; <http://ekorolik.com>; <http://www.audiograd.ru>. Общее время звучания – 1,5 часа.

В аудиторском анализе участвовало пять аудиторов, носителей русского языка, которым при прослушивании записей было предложено в печатных протоколах провести макросегментацию текстов (вычленив фразы, синтагмы, ритмические структуры) и отметить фразовые выделительные акценты.

Важное место в РТ отводится ритму, поскольку правильно организованный текст – это залог успеха. Под ритмом мы понимаем периодическое повторение во времени сходных, однообразных и соизмеримых речевых единиц, характеризующихся просодическим оформлением и образующих интонационно-смысловые блоки в рамках синтагмы (Потапов 2004). Ритм «обслуживает» смысловую функцию речи, линейно членя высказывания, выделяя и углубляя смысл составляющих его компонентов.

Членение речевого континуума опирается на семантические, синтаксические и просодические критерии (Блохина, Потапова 1986). Функция делимитации реализуется в речи: во-первых, через особые пограничные сигналы на стыке вычленяемых единиц (например, паузы, замедление темпа в конечной позиции речевой единицы); во-вторых, через особые схемы просодического оформления этих единиц (Кривнова 1989). В РТ расставлены все фразовые акценты, которые выделяются при озвучивании сообщения дикторами.

Наименьшим вычленяемым с помощью просодии компонентом текста является синтагма – минимальная смысловая и просодически оформленная единица высказывания. Синтагмы, будучи текстовой

категорией, формируются в соответствии с коммуникативной установкой текста (Потапова, Потапов 2012: 184).

Сегментация звучащего РТ на его составляющие осуществляется в результате звуковой аранжировки заранее подготовленной и осмысленной диктором лексико-синтаксической структуры сообщения, адекватно проинтонированной, поэтому налицо совпадение границ синтаксического и фонетического членения.

Анализ экспериментального материала позволил выявить закономерности сегментации РТ на синтагмы и установить их формат. Как отмечено выше, членение рекламного текста на синтагмы задается его структурой, а длина синтагмы в значительной степени коррелирует с позицией, занимаемой ею, в тексте. РТ строится таким образом, что в начале сообщения озвучивается информация о товаре, его качествах, предназначении. Длина синтагмы сильно варьируется (ее протяженность составляет от 10 до 22 слогов). В завершающем блоке, содержащем реквизиты и контактную информацию, объем синтагмы не превышает 4 – 6 слогов, напр.:

(1) *Одним словом приходите за молодостью и красотой / в Супермаркет Одонт / по адресу / Казанская / сорок четыре*// (соотношение слоговой длины синтагм – 17: 6: 4: 4: 5).

(2) *Почему деньги любят тишину // Севергаз Банк // триста тридцать шесть / пятьдесят девять / ноль ноль //* (соотношение слоговой длины синтагм – 10: 4: 5: 5: 2).

РТ членится на соразмерные отрезки, посредством которых создается особый ритмико-фигурный рисунок. Часто в прозаический текст удачно вплетается стихотворный. Копирайтеры намеренно прибегают к созданию ритмизованных текстов, т.к. созвучие не только облегчает его восприятие, но и способствует лучшей запоминаемости: гармоничная звуковая организация текста надолго сохраняется в памяти реципиента. Следующие тексты размечены с учетом относительной изохронности составляющих его фрагментов, напр.:

(3) *Магазины Пятерочка / расположены так близко // (8 : 8)
что времени на покупки / нужно совсем немного // (8 : 7)
Низкие цены / большой выбор продуктов / удобные часы работы //*
(5 : 7 : 9).

(4) *У Емели / печь натоплена // (4 : 5)
И подарков / всем накоплено // (4 : 5)
Пирогам / щами / кашами / (4 : 2 : 3)
кормит щедро / по-домашнему // (4 : 5).
Емеля / традиционная / русская кухня (3 : 6 : 5)*

В РТ синтагматическое членение обусловлено модальными и эмфатическими факторами, стремлением диктора к самовыражению. Замедление темпа (пролонгирование предударно-ударных слогов) для передачи тех или иных эмоций, тенденция к относительной изохронности составляющих РТ единиц, паузы перед выделением смысловых центров в высказывании, дробность синтагматического членения оказывают воздействие на слушателя.

(5) *Лето есть / а счастья нет / нужен вам / велосипед //*

Для здоровья / для удачи / на работу / и на дачу //

4/3 || 4/3 || 4/3 || 4/3

В магазинах Спортландия горный велосипед / Стерн //

(6) *Солнце и речка / запах цветка / все это входит в состав творога//*

Сча-астье семьи / ма-амы тепло / во-от из чего состоит молоко//.

2/1 2/2 || 2/1 2/2 || 1/1 3/3 3/3 3/3

Основным фактором, определяющим просодическую актуализацию синтагм в тексте рекламы, является коммуникативная нагрузка. В самостоятельную синтагму обособляются конструкция с именительным темой (выраженная существительным или субстантивным словосочетанием). Рекламное имя, озвученное несколько раз, получает двойную акцентуацию, напр.:

(7) *вот за что ценят покупатели / мебельную компанию / **Лига** / наши диваны и кресла / прослужат долго // **Лига** / мы дарим качество / и комфорт.*

(8) ***Харлетт Дэвидсон** / или только мечтаешь его купить / эта новость для тебя // Приглашаем к себе всех друзей на закрытие мотосезона / **Харлетт Дэвидсон**.*

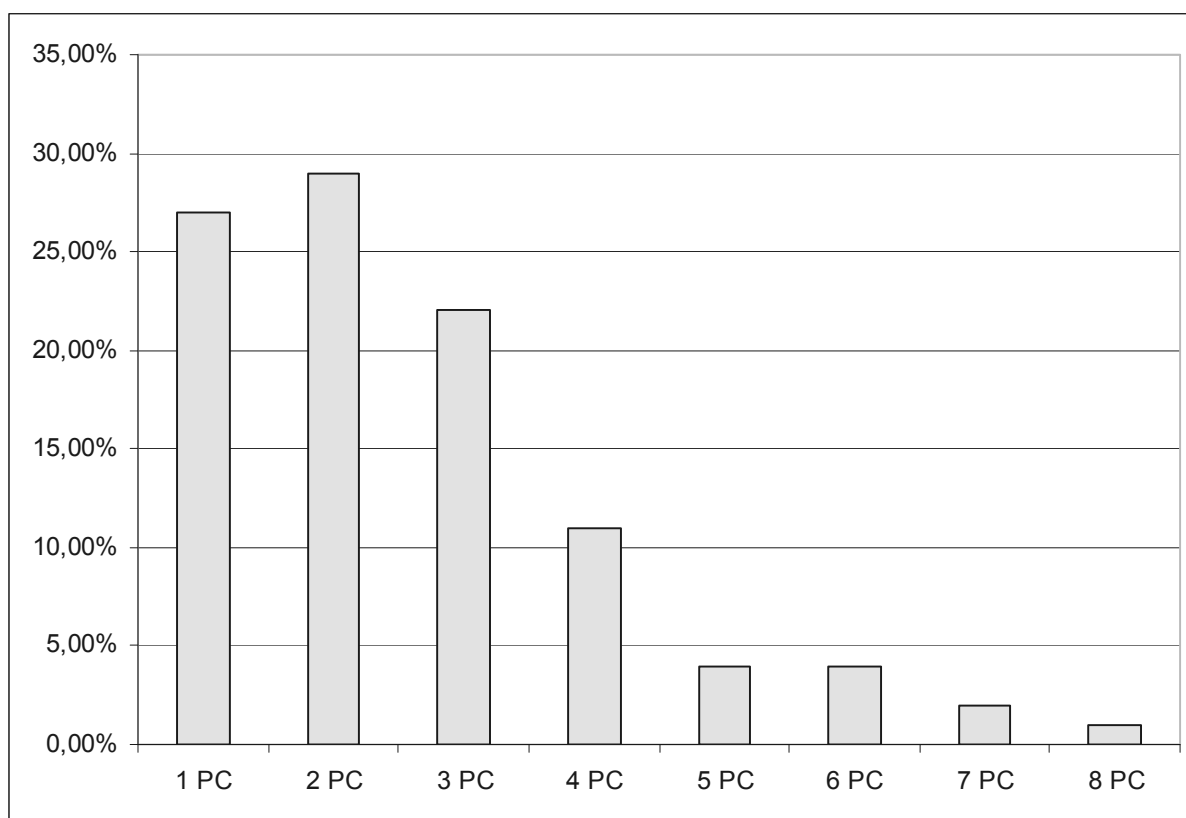
Количество просодически актуализированных синтагм определяется степенью его апеллятивности: наличием средств, назначение которых – побудить партнера по коммуникации к действию. Выделению в синтагму способствует повтор речевых единиц в прагматически сильных (инициальных) позициях, что служит средством четкой ритмической транспонировки текста. Анафорический повтор повышает интенсивность иллокутивной силы и позволяет привлечь внимание потребителя, сделав его участником разговора, напр.:

(9) ***Ваш** дом / **ваша** крепость / **ваше** любимое место / **ваше** гнездо // **Вы** любите его / **вы** мечтаете о нем / **вы** обустроиваете его / **вы** отдыхаете в нем / и собираете гостей // **А мы** воплощаем ваши мечты о доме / **Архипрофи** // **Мы** проектируем и строим дома из*

клеяного бруса / кирпича / газобетона // Мы учитываем ваши пожелания / даем профессиональные советы / и всегда соблюдаем сроки / чтобы вы наслаждались уютом / в доме / вашей мечты // Архипрофи / шестьсот сорок два / шестьсот двадцать два //.

Анализ сегментно-структурной архитектоники РТ позволил выявить формат синтагм в терминах ритмических структур (процент высчитывался от общего числа синтагм в текстах), установить типы ритмических структур (РС), частоту их встречаемости и дистрибуцию в текстах.

Ритмическая урегулированность РТ формируется при большой доли участия синтагм, состоящих из одной – трех ритмических структур (данные представлены на диаграмме 1).

Диаграмма 1. Дистрибуция синтагм различной длины в звучащих РТ

Возрастает функциональная нагруженность слов-синтагм, что обусловлено вычленением в самостоятельную единицу названия бренда. Группу среднечастотных образуют синтагмы из 4 РС, а репрезентативность синтагм с большим числом акцентных единиц не превышает 11%.

Проведенное ранжирование значений фреквентности РС показало, что основное ядро составляют двух- и трехсложные ритмические единицы, состоящие из ударного слога и примыкающих к нему безударных (таблица 1). Высокое участие демонстрируют двусложные акцентные единицы, на фоне которых резко выделяется РС 2/1 (22,08%), в то время как РС типа 3/2, 1/1 отличаются довольно равномерной дистрибуцией. В группу среднечастотных входят трехсложные РС с ударением на первом и третьем слогах, четырехсложные с ударением на втором и третьем слогах и пятисложные (тип 5/3), которые имеют паритетное участие.

Таблица 1. Частота встречаемости РС (%) в звучащей рекламе

Тип РС	1/1	2/1	2/2	3/1	3/2	3/3	4/1	4/2	4/3	4/4	5/2	5/3	5/4	5/5	другие
	11,9	22,08	14,5	6,06	13,42	6,28	0,87	5,63	7,58	1,3	0,87	4,11	1,51	0,43	3,46

Сочетаемость и равномерное чередование групп ударных и безударных слогов в строке создает стихотворный размер. Чтобы реципиент смог легче запомнить информацию, в рекламе используются различные метрические системы, в частности, ямб: *Звонки в любую точку мира семь рублей в минуту* (Жирков 2011: 172).

Рассмотрим просодические характеристики звучащей рекламы.

По замечанию исследователей, наиболее действенным компонентом суггестивного влияния является тембровая окраска голоса, уровень его громкости. Дикторские голоса имеют разные свойства: встроенные (обусловленные возрастом, гендером, индивидуальностью – полетностью, благозвучностью) и контролируемые (фонации, тональные модификации, темп и пр.) (Кодзасов 2009: 223).

В рекламе любого товара учитывается гендерная принадлежность диктора. Так, услуги медцентров, салонов красоты, товары для дома, продукты питания, лекарственные препараты рекламируют дикторы обоих полов, а в рекламе моющих порошков, средств женской и детской гигиены преимущественно заняты дикторы-женщины.

Наиболее востребованными считаются низкие мужские голоса, которые эксплуатируются в рекламах недвижимости, банковских услуг, автомобилей, техники, стройматериалов. Такую разновидность голоса связывают «с большим размером тела, а тем самым с физической силой и потенциальной доминацией» (Кодзасов 2009: 225). Он ассоциируется с лидерством, мощью и вызывает подсознательное до-

верие реципиента к товару, напр.: *Официальный дилерский центр Лексус Приморский // Это комфорт и роскошь на каждом этапе покупки автомобиля // Лексус/посмотрел / обдумал / купил //*

Внушительный голос может поддерживаться эвфоническими средствами: звуковой «перекличкой», нагнетанием однотипных согласных. Так, в рекламе бизнес-пакета «Скорость» удачно обыгрывается повтор вибранта в РС, расположенных в сопредельных синтагмах, что придает тексту особую выразительность, напр.: *Люблю скорость // Рывок с места / разгон / рев мотора / это-о мо-оя стра-а-ась // поэтому мой выбор / бизнес-пакет скорость / от банка Сиаб // Банк Сиаб / и вы почувствуете / скорость расчетов*. Связанные консонансом слова *скорость, рывок, разгон, рев мотора, страсть, выбор, расчет* эксплицируются в тексте, приобретают просодическую значимость, вызывают и формируют у реципиента ассоциации с ревом двигателя, стремительностью, а следовательно, быстротой расчетных операций.

Эмоциональный настрой в РТ создается за счет паралингвистических средств. Самой распространенной фонацией является аспирация, которая маркирует высокую степень как положительного, так и отрицательного аффекта, при этом придыхание часто выступает в роли акцентной составляющей (финали акцентированных гласных) (Кодзасов 2009: 225).

Аспирация характерна для выражения восхищения, например: *Уют новогоднего праздника^h / изысканные блюда от шеф-повара^h / и частичка волшебства^h // новогодние корпоративы в караоке-баре Мишка^h // пора^h бронировать^h; В Жили-были все как надо^h // Вку-у / сно^h / пра-а / вильно^h / с душо/й*. Отметим здесь особый вариант акцентирования – восходяще-ровный контур, оформляющий синтаксический повтор, который придает звучанию убедительность, напр.: *Твое-Мое / точка рф / обувь / одежда / аксессуары / для красоты и для дома товары // заходи (l) / выбирай^h(l) / покупай^h(\)//*.

Невысокая тембральная окраска женского голоса используется в рекламе товаров повседневного спроса, детской одежды, сети кафе-териев, например:

Новый продукт Дачное лето / впитало вкус заката / рассвета //

Утро в белом прозрачном тумане / вот что найдете вы в нашей сметане //

Солнце и речка / запах цветка / все это входит в состав творога //

Счастье семьи / и мамы тепло / во-от из чего состоит молоко //

Отдается предпочтение спокойному «расслабленному» голосу, напоминающему ласковую речь матери, который служит средством воздействия на перцепиента. «Поглаживание» потенциального покупателя призвано закрепить в его памяти атмосферу психологического комфорта, ассоциированную с товаром (Кодзасов 2009: 225), и вызвать у него доверие к вкусной пище в обстановке домашнего уюта.

Приподнято-эмоциональное звучание, передающее положительную оценку, кодируется посредством реализации упрежденной язычной артикуляции (ПСРР 1996: 162), последовательного восходящего тона на ударных и пролонгирования предударно-ударных слогов. Так создается имитация восторженности, например: *Тако-ой освежающий* (/=)! (слоган «7-ур»); *Ослепи-тельная белизна-а!* (слоган порошка «Чистаун»).

Для передачи эмфазы со значением неподдельного восхищения используется модель с выровненным или ровно-нисходящим тоном: *Кра-асная ли-иния / секрет твоей не-ежности*. Огласовка данной модели реализуется обволакивающим голосом в замедленном темпе «ларго» в полунизком регистре, например: *Так кто же сказал / что рай^h на земле^h невозмо-ожен // Ба-а-аунти^h / ра-а-айское наслажде-е-ение*. В таких реализациях акцентный центр маркируется не тональным преломлением, а длительностью.

Особо выделим просодическую модель экспрессивного восклицания, типичную для выкриков рыночных торговцев (*Г[а-а]рячие бублики //; М[а-а]роженое*) или назойливых зазывов точильщиков (*Г[а-а]чить ножи-ножницы!*) (Китайгородская, Розанова 2010: 97). Ее отличает подъем тона на предударном слоге, в то время как ударные отмечены ослаблением акцента – понижением чот и интенсивности при нормативной длительности, например: *Виено. Со/-верше\|-нство аромата!; По/-тряса\|-ющие туры по сливочным ценам!; Shanttu. Го/-ловокружи\|-тельный объем*.

Будучи гибким инструментом в передаче значений, темп играет важную роль в распределении внимания между основной и второстепенной информацией. Темп определяет релевантность синтагм по отношению друг к другу. Ускоренный темп в сочетании с отрывистым ритмом «стаккато» может придавать РТ динамизм, а замедленный сигнализирует о наличии имплицитных смыслов (Гирина 2003: 14). Так, в огласовке ролика дентального центра «Одонт» первая фраза произносится диктором медленно, вторая и третья резко контрастируют с первой и после смысловой долгой паузы, которая предвосхищает релевантную информацию, в финальной части сообщения темп

вновь замедляется: *За что-о /любят / супермаркеты [lento] // За то что там можно купить все / и сразу [allegro] // Медицинский центр Одонт / это такой же супермаркет [allegro] / только приобретают в не-ем / мо-олодость [lento] / и красоту-у [lento].*

Для того чтобы сообщить о негативных сторонах воздействия услуги на потребителя, дикторы прибегают к использованию ровнотонисходящих тонов, реализующихся в узком частотном диапазоне, в сочетании с ускорением темпа речи. Скороговорка создает у слушателя установку на отторжение информации, потому что не позволяет ему оценить высказывание с позиции истинности и, соответственно, адекватно отреагировать на смысл услышанного, например: *Виниры / брекеты / имплантация и лечение [lento] // стоматология АртСтом [lento] / искусство создавать улыбку [lento] // **имеются противопоказания проконсультируйтесь со специалистом [presto] //.***

Итак, РТ отличается использованием целого ряда просодических средств, которые определяют своеобразие его звукового оформления. Спецификой звучащего РТ следует считать членение на синтагмы, состоящие из одной – трех ритмических структур; фреквентность вычленения в самостоятельную синтагму наименования бренда; дробность синтагматического членения в завершающем блоке рекламного сообщения. Просодию рекламы отличает высокая степень эмпатичности, использование широкой гаммы мелодических моделей и многообразных фонических приемов для актуализации релевантных фрагментов сообщения и формирования у слушающего эмоциональных установок.

ЛИТЕРАТУРА

- Блохина, Потапова 1986:** Блохина, Л. П., Потапова, Р. К. Перцептивная категоризация паузальной сегментации слитной речи. [Blohina, L. P., Potapova R. K. Pertseptivnaya kategorizatsiya pauzal'noy segmentatsii slitnoy rechi.] // *Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. Пространственно-временная и ритмическая организация текста.* Вып. 265. Москва, 1986, 92 – 105.
- Гирина 2003:** Гирина, И. Г. *Речевой голос в звучащем американском телевизионном рекламном тексте.* [Girina, I. G. Rechevoy golos v zvuchashchem amerikanskom televizionnom reklamnom tekste.] Автореф. дис. [...] канд. филол. наук. Хабаровск, 2003.
- Жирков 2011:** Жирков, А. В. Приемы манипулятивного воздействия в рекламе. [Zhirkov, A. V. Priyomy manipulyativnogo vozdeystviya v

- reklame.] // *Рекламный дискурс и рекламный текст*: коллективная монография. Москва: ФЛИНТА: Наука, 2011, 172 – 191.
- Китайгородская, Розанова 2010**: Китайгородская, М. В., Розанова, Н. Н. *Языковое существование современного горожанина: на материале языка Москвы*. [Kitaygorodskaya, M. V., Rozanova, N. N. *Yazykovoe sushchestvovanie sovremennogo gorozhanina: na materiale yazyka Moskvu.*] Москва: Языки славянских культур, 2010.
- Кодзасов 2004**: Кодзасов, С. В. Размещение тональных акцентов в русском слове. [Kodzasov, S. V. *Razmeshchenie tonal'nyh aktsentov v russkom slove.*] // *Язык и речь: проблемы и решения: Сборник научных трудов к юбилею профессора Л. В. Златоустовой*. Под ред. Г. Е. Кедровой и В. В. Потапова. Москва: МАКС Пресс, 2004, 62 – 76.
- Кодзасов 2009**: Кодзасов, С. В. *Исследования в области русской просодии*. [Kodzasov, S. V. *Issledovaniya v oblasti russkoy prosodii.*] Москва: Языки славянских культур, 2009.
- Комиссарова 2003**: Комиссарова, Н. Г. *Роль просодии в формировании информационной структуры звучащего текста телерекламы: на материале английского языка*. [Komissarova, N. G. *Rol' prosodii v formirovanii informatsionnoy struktury zvuchashchego teksta telereklamy na materiale angliyskogo yazyka.*] Экспериментально-фонетическое исследование: Автореф. дис. [...] канд. филол. наук. Пятигорск, 2003.
- Кривнова 1989**: Кривнова, О. Ф. Интонационное членение как средство управления процедурой смыслового распознавания. [Krivnova, O. F. *Intonatsionnoe chlenenie kak sredstvo upravleniya protseduroy smysloвого raspoznaniya.*] // *Экспериментальная фонетика*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1989, 112 – 124.
- Ксензенко 1996**: Ксензенко, О. А. *Как создается рекламный текст: Функционально-экспрессивные аспекты рекламного текста: учеб.-метод. пособие*. [Ksenzenko, O. A. *Kak sozdaetsa reklamnyj tekst: Funktsional'no-ekspressivnye aspekty reklamnogo teksta: uchebno-metodicheskoe posobie.*] Москва: Диалог-МГУ, 1998.
- Потапов 2004**: Потапов, В. В. *Динамика и статика речевого ритма: Сравнительное исследование на материале славянских и германских языков*. [Potapov, V. V. *Dinamika i statika rechevogo ritma: Sravnitel'noe issledovanie na materiale slavyanskih i germanskih yazykov.*] 2-ое изд., Москва: Едиториал УРСС, 2004.
- Потапова, Потапов 2012**: Потапова, Р. К., Потапов, В. В. *Речевая коммуникация: От звука к высказыванию*. [Potapova, R. K.,

Ротаров, В. В. *Rechevaya kommunikatsiya: Ot zvuka k vyskazyvaniyu.*] Москва: Языки славянских культур, 2012.

ПСРР 1996: *Просодический строй русской речи.* Под ред. Т. М. Николаевой. [Prosodicheskiy stroy russkoу rechi. Pod red. T. M. Nikolaevoy.] Москва: Институт русского языка РАН, 1996.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА ПРОВЕРКА НА РЕТРОТРАНСФЕРА ОТ НЕМСКИ КЪМ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Янка Коева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

EXPERIMENTAL CONTROL OF BACK TRANSFER FROM GERMAN INTO BULGARIAN

Yanka Koeva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

This paper looks at the typology of transfer – positive transferring of skills and knowledge from German (Language 3) to Bulgarian (Language 1) – and transfer categories, as well as the different kinds of transfer. Using indicators developed by the author, the present research analyses the experimental control of reverse transfer in acquiring grammatical knowledge of reflexive personal pronouns in German language classes, and the development of skills and habits of using them in Bulgarian speech and writing.

***Key words:** transfer, back transfer, grammatical knowledge, German language – Bulgarian language*

Цел на изследването е да се докаже експериментално и да се анализира ретротрансферът от целевия немски (Език 3) към изходния български език (Език 1) при усвояване на граматични знания и умения. Затова е необходимо най-напред да се уточнят понятията „трансфер“ и „ретротрансфер“.

1. Уточняване на понятията

В концепцията за многоезичие трансферът се отнася до две измерения – разширяване на езиковите знания и езиковото съзнание. П. Стефанова дава следното определение за трансфер: „Пренасяне на елементи (лексикални единици, езикови структури, модели на поведение и т.н.) от един контекст или една ситуация върху друг контекст или друга ситуация. Различават се различни типове трансфер – езиков и дидактически“ (Стефанова 2015: 244).

Трансферни категории

В изследване на Майснер (Майснер 2002: 133 – 134) се посочват следните трансферни категории:

- T1: Трансфер във функцията на комуникативни стратегии;
- T2: Трансфер на междуезикови процеси на преработка в кората на главния мозък;
- T3: Трансфер на основата на когнитивни принципи;
- T4: Трансфер като наслояване на знания и умения;
- T5: Трансфер на учебни стратегии;
- T6: Трансфер на учебен опит.

По отношение на вече развитите дидактически модели посочените трансферни категории са от значение, тъй като диференцират конкретни трансферни възможности при определяне на системата за анализ при преподаване и учене. Подчертаните категории имат и това предимство, че съзнателно могат да бъдат научени.

Майснер разширява и диференцира понятието „трансфер“, като го описва не само според типа, но и според насоката, обхвата, сферата и категорията. Разграничава езиковия трансфер от дидактическия трансфер – при дидактическия трансфер основната задача се състои в наблюдение, анализ и оценка на ученето (Майснер 2002: 134 – 135).

Видове трансфер

Майснер (2002: 135 – 136) и Стойчева (2012: 104 – 108) представят обстоен анализ на видовете трансфер, но в зависимост от целта на изследването тук ще бъдат посочени само два вида:

- ***Междуезиков трансфер***

Използват се положителните и отрицателните взаимовръзки между различните езици. Въз основа на протичащите междуезикови процеси на трансфер учещите създават междуезикова система, която обединява знанията по различни езици, вследствие на което учещите формулират съответни междуезикови правила.

- ***Дидактически трансфер***

Изразява се в пренос на дейности, свързани с процеса на учене на метакогнитивно ниво, който не е езиково неутрален. „Приема се, че всеки език представлява предмет на учене със собствена специфика, който се влияе от различни фактори. На първо място – това е езиковотипологичното своеобразие на езика цел, изискващо специфични методически похвати. Освен това съществена роля играят предварителните знания на учещия, т.е. знанията за света, езиковите знания, но също така и дидактико-методическите знания, управляващи процесите на усвояване на езика. Дидактическият трансфер осигурява основа-

та на менталните операции, необходими за протичане на другите четири типа трансфер. Възможностите на дидактическият трансфер са решаващи за качеството на процеса на учене и допринасят за повишаване съзнателността на учене“ (Стойчева 2012: 105 – 106).

Посочените по-горе теоретични постановки лежат в основата на емпиричния материал, представен в следващата точка.

2. Експериментална проверка на ретротрансфера при усвояване на граматични знания за възвратни лични местоимения по немски и формиране на умения и навици при употребата им в речта – на български език

2.1. Наблюдение на урок за усвояване на знания за възвратно лично местоимение в час по немски език

Преди експеримента е проведено наблюдение на урок по немски език за преподаване на знания за възвратни лични местоимения и развитие на умения за тяхната употреба в речта на немски език в група от VI „б“ клас на великотърновско училище през учебната 2015/2016 година. Работи се с учебния комплекс *Deutsch Treff* (Дикова, Мавродиева, Кудлинска-Станкулова 2007).

Часът започва с проверка на домашната работа, след което следва фронтална беседа за активизиране на наличните знания по темата „Видове спорт“ (Sportarten):

Was machst du gern?

Treibst du Sport?

Magst du joggen? Wo läufst du? Wie heißt das Dorf? Wo ist das?

Was trainierst du? Wie oft?

Беседата завършва с обобщителното изречение *Das bedeutet gesund leben*, направено от учителката, което е преход към новата тема на стр. 24 в учебника: *Welche Bilder passen zu welchem Text?* (срв. Приложение 1а). Няколко ученици четат на глас двата текста, като към втория текст се задава въпросът: *Защо в текста Zähneputzen, Duschen, Kämmen са с главни букви?* Учениците без затруднение отговарят, че в случая това са съществителни имена.

Следват въпроси за проверка на разбирането:

Wer lebt gesund? – Tobias.

Was macht Tobias am Morgen? – Er steht um halb sieben Uhr auf. Er macht Gymnastikübungen.

Was macht Tobias im Bad? – Er putzt sich die Zähne und duscht sich und wäscht sich das Gesicht.

На дъската се записва: *Tobias duscht sich*, като „duscht sich“ се огражда с червен маркер.

Следва въпросът *Duscht du dich?* и съответният отговор *Ich wasche mich*. Въпросът и отговорът се записват на дъската със съответната маркировка.

Учещите получават инструкция във верижно упражнение да си задават въпроса *Duschst du dich?* и да отговарят съответно *Ich dusche mich*.

Записаните на дъската три изречения се превеждат на български език: *аз се къпя, ти се къпеш, той се къпе*.

Прави се плавен преход към заглавието на новата тема: *При спрежението променя ли се частицата sich?* – Да. – Как се наричат тези местоимения, когато действието пада върху вършителя? – Възвратни.

На дъската се записва заглавието *Reflexivpronomen*, като се уточнява и терминологията на английски език.

По същия начин въз основа на текстовете се работи с глагола *sich waschen* – на дъската със съответната маркировка в червено се записват *Er wäscht sich*. – *Wäschst du dich?* – *Ich wasche mich*. Така се процедира и с глагола *sich anziehen*, при който се обръща внимание на делимата представка и позицията ѝ в изречението: *Er zieht sich an*. – *Ziehst du dich an?* – *Ich ziehe mich an*. Възвратните местоимения се ограждат с червен маркер. Последователно глаголите се спрягат от отделни ученици в единствено число, като след съответното спрежение следва верижно упражнение със задаване на въпроси във второ лице и отговор в първо. Учителката записва спрежението в множествено число¹.

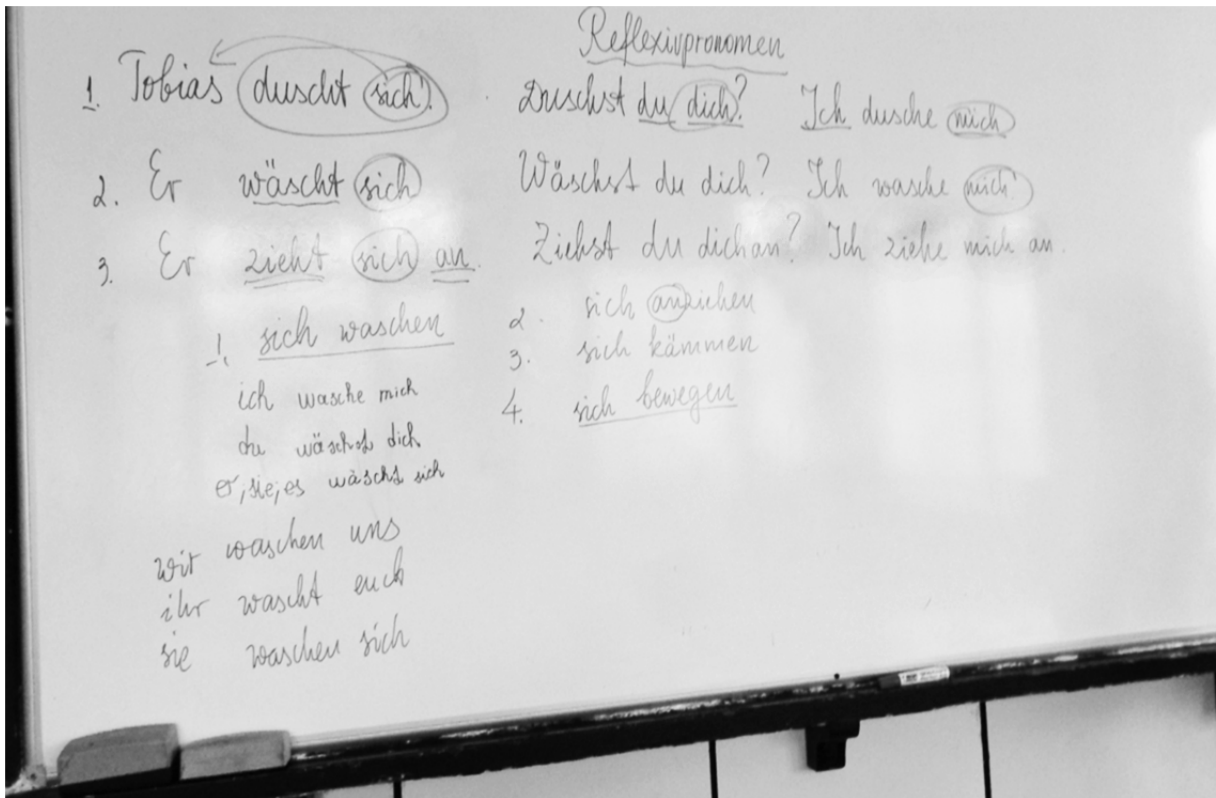
По същия метод се спряга глаголът *sich kämмен*. На дъската се записва *ich kämме mich* със съответния превод и маркировка – *Аз се реша*. Учителката изисква превод на български език на изречението *Ich kämме mir die Haare*² (частите на тялото са изучени предварително). Изречението и съответният превод *Аз си реша косата* се записват на дъската, като се маркира възвратното местоимение. *Sich die Haare kämмен* се спряга устно и успоредно се записва на дъската в единствено число. Задават се въпросите: Как превеждаме *Du kämмst dich?* респ. *Ich kämме dich?*

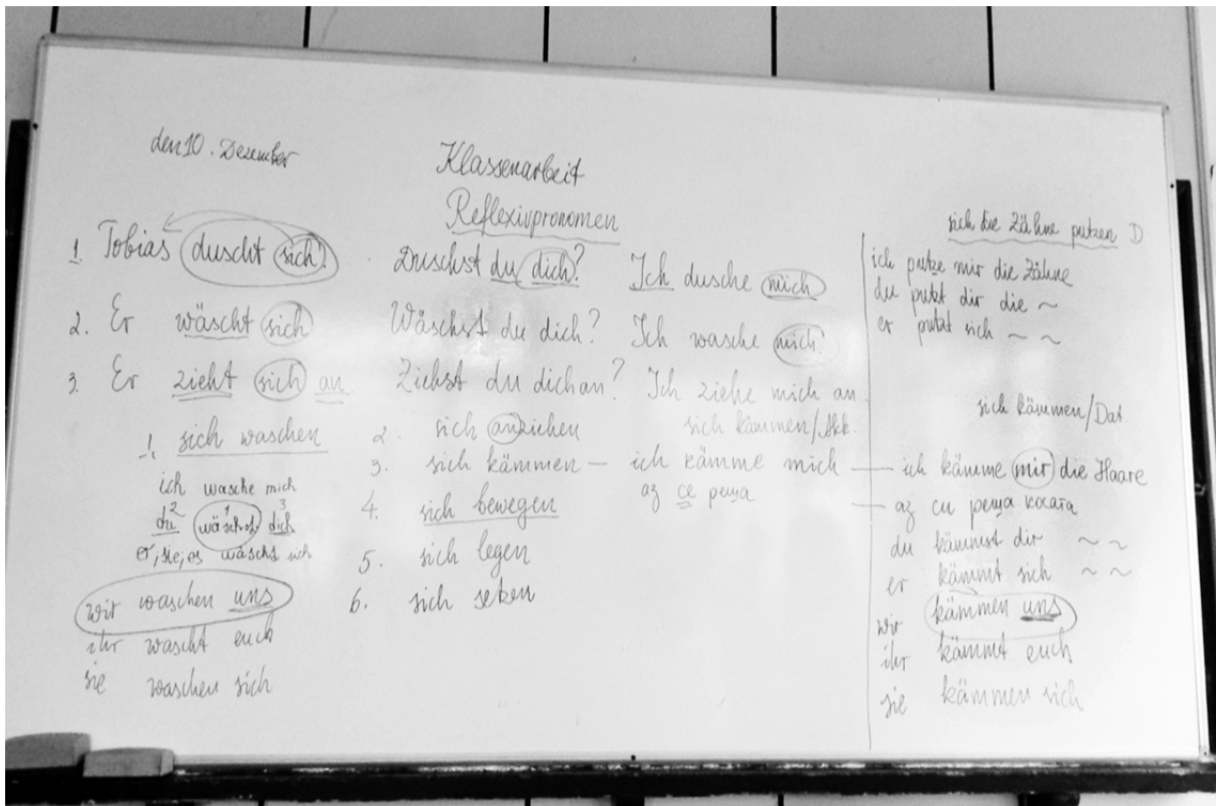
¹ За да не се нарушава работата в часа, снимките са направени в позволяващо подходящо време.

² За целите на обучението може да се допусне, че „das Haar“ е част на тялото (срв. Duden 1996: 646).

Фигура 1. Спрежение на глаголите *sich duschen*, *sich waschen*, *sich anziehen*

Фигура 2. Спрежение на глагола *sich kämmen*

Вниманието се насочва към индукционната база на дъската и спрегнатия глагол *sich kämmen*:

sich kämmen Akk.

ich kämme mich

аз се *реша*

sich kämmen D.

ich kämme mir die Haare

аз си *реша косата*

du kämmst dir die Haare

er kämmt sich die Haare

Задава се въпросът кои форми на възвратното местоимение се различават в единствено число (*mich, mir – dich, dir*). Прави се изводът, че възвратните местоимения *mir, dir* се употребява тогава, когато в изречението има пряко допълнение и на български се превеждат със „*си*“. Установява се, че това са формите на личните местоимения в Akkusativ и Dativ и че в множествено число формите в първо и второ лице са еднакви и съвпадат с личните местоимения. Учителката уточнява, че само в трето лице единствено и множествено число възвратното местоимение е *sich*. Учениците спрягат устно *sich die Haare kämmen* в множествено число, а учителката записва спрежението на дъската.

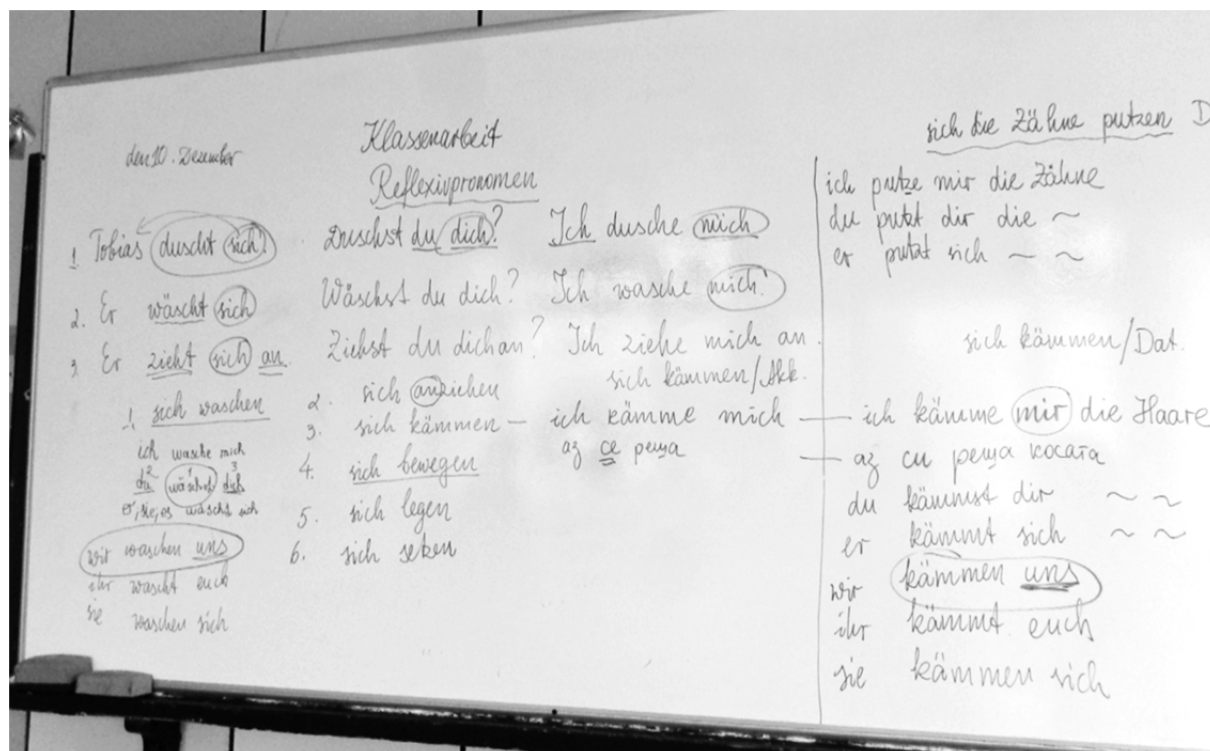
Така се процедира и с израза *sich D. die Zähne putzen*. Учителката спряга глагола в единствено число на дъската, а учениците, на базата на спрежението на *sich die Haare kämmen*, го спрягат устно в множествено число.

Задават се въпросите „Как ще кажем: *Мия си ръцете/лицето/косата? Мия се/мия си лицето? Обличам се/обличам си якето?*“.

След правилен отговор учещите го повтарят хорowo.

Учителката активира налични знания, като ги насочва към познатата от V клас лексика: *Сега изясни ли се какво означава „Setze dich!“?* Учениците спрягат устно глагола *sich setzen*.

Тъй като в последващите упражнения се появява възвратна употреба на глаголите *bewegen* и *legen*, те се въвеждат като възвратни, като се записват на дъската (познати са като лексика) и след това се спрягат устно.

Фигура 3. Въвеждане на глаголите *sich bewegen, sich legen, sich setzen*

Следва упражнение за затвърдяване на знанията и развитие на уменията, при което учителката показва глагол на дъската, а учещите отправят с него въпрос във второ лице единствено число към конкретен съученик/съученичка, например: *Niki, wäschst du dich?* Обръща се внимание на словоредата при задаване на въпросите, като учителката маркира с цифри посочен пример на дъската: *du (2) wäschst (1) dich (3)* (срв. фиг. 3). Особено внимание се обръща на глагола с делима представка *sich anziehen*.

Следващото упражнение е за развиване на умения за употребата на възвратните местоимения в речта в работната тетрадка на стр. 30/15 – *Ergänze die Reflexivpronomen* (срв. Приложение 1б). Установява се, че над 90% от учещите се справят без грешки.

Дава се домашна работа с устен примерен образец (работна тетрадка, стр. 30/16). Учещите трябва да отправят съвет с възвратен глагол – *Wie kann man topfit sein? Gib Tipps*.

Часът приключва с преценка на работата, като се поощряват най-активните учещи.

2.2. Експериментална проверка

Изучаването на възвратни лични местоимения по немски език в VI клас предшества това по роден и по английски език – от една стра-

на, поради учебния курикулум, а от друга – поради непредвидени не-учебни дни или планирани тестове.

За доказване на хипотезата, че съществува ретротрансфер при преподаване и усвояване на граматични знания, е направена експериментална проверка в час по български език, в който се преподават и усвояват знания за възвратно лично и възвратно притежателно местоимение в VI „б“ клас³ в същото основно училище във В. Търново през учебната 2015/2016 година. Образувани са две групи – експериментална и контролна⁴. В ЕГ са включени десет учещи, които от V клас изучават немски като втори чужд език в ЗИП два часа седмично и в VI клас получават знания за възвратни лични местоимения преди изучаването им по роден език. Знанията им по немски език могат да се определят на ниво А.1.1. – А.1.2. според Общата европейска езикова рамка. В КГ участват десет учещи друг чужд език, чиито срочни оценки по български език са еквивалентни на срочните оценки по немски език в ЕГ.

Изследването е направено с посочване на име и фамилия, за да се разграничи групата по немски език. Предварително е направено уточнението, че това е игра и няма да се поставят оценки, за да не се натоварват учещите с извънучебни форми на проверка на знанията, което би предизвикало излишен стрес.

Целта на експеримента е да се изследва дали и доколко е осъществен продуктивен междуезиков ретротрансфер от целевия немски (Е3) към изходния български език (Е1). В случая се измерва влияние – в каква степен знанията и уменията по немски език влияят на знанията и уменията по роден език. *Променливата величина* е степента на знания за възвратните лични местоимения, а критерият, по който се сравнява всеки един от получените в групите резултати, са уменията за употребата им в речта на български език.

Инструкцията към задача 1 е от учебника по български език за VI клас, а към задача 2 – от работната тетрадка (срв. Приложение 1а, 1б). При втората задача инструкцията е адаптирана от авторката, а при първата примерите са допълнени. Останалите задачи са авторски. Уменията за употреба на възвратните лични местоимения в речта на български език са отчитани според максималния брой верни отговори по следните, съставени от авторката, показатели: трансформиране на изречение, разграничаване на възвратни лични от възвратни притежа-

---

³ Експериментът е проведен в час по български език само в една паралелка, за да не се нарушава учебният процес.

⁴ ЕГ и КГ.

телни местоимения, свързване на части от изречение, добавяне на възвратно лично местоимение в изрази, попълване на формите на възвратно лично местоимение в текст, образуване на изречения с вмъкване на възвратни лични местоимения (срв. Приложение 2). Полученият брой точки при тестирането е приравнен към българската шестобална система на оценяване (отличен, много добър, добър, среден, слаб). Стотните от 0,50 и нагоре се приравняват към по-високата оценка, а до 0,49 – към по-ниската.

2.3. Резултати по отделните показатели

(1) Трансформиране на изречение

От учещите се изисква да трансформират предложените изречения, като заменят пълните форми на възвратното лично местоимение с кратки. И двете групи се справят отлично. Допусканата най-често грешка е замяна на възвратното лично местоимение с притежателно възвратно:

Той взе кънките си назаем. вм. Той си взе кънки назаем.

Той представи новото си колело. вм. Той си представи новото колело.

Макар и алогично, в КГ се среща изречението *Той се представи на новото колело.*

В процентно отношение резултатите изглеждат по следния начин:

Таблица 1. Трансформиране на изречение

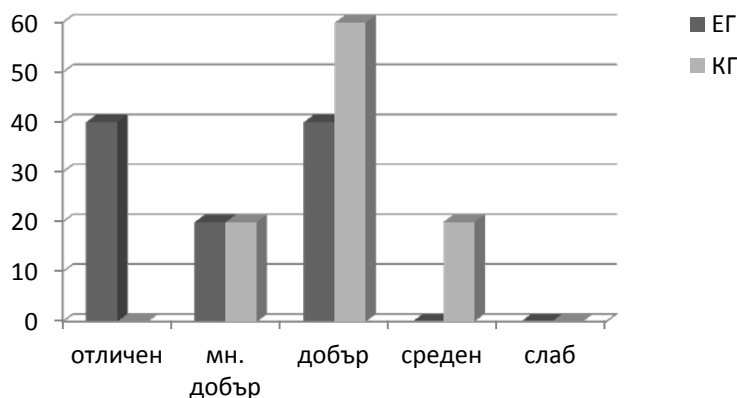
Група / Оценка	Отличен	Мн. добър	Добър	Среден	Слаб
ЕГ	100%	–	–	–	–
КГ	70%	30%	–	–	–

(2) Разграничаване на възвратни лични от възвратни притежателни местоимения

Инструкцията изисква да се подчертаят формите на възвратните лични местоимения в откъс от романа „Робинзон Крузо“. За да се разграничават от възвратни притежателни местоимения, към учещите се отправя съвет за превръщане на кратките форми в пълни.

Текстът съдържа четири възвратни лични и две възвратни притежателни местоимения. Грешни отговори са дадени най-често при посочване на възвратните притежателни местоимения като възвратни лични в изразите *новото си стопанство* и *в родината си* – 30% в ЕГ

и 50% в КГ. В КГ не са маркирани възвратните лични местоимения в изразите *как се правят такива въглища* (30%) и *за да си приготвя дървени въглища* (20%). По скалата за оценяване са получени следните резултати:

Фигура 4. Разграничаване на възвратни лични местоимения

(3) *Свързване на части от изречение*

Според инструкцията трябва да се свържат правилно две части от изречение, като пред буквата (втората част на изречението) се постави съответната цифра (първата част на изречението). Обръща се внимание на пунктуацията при съобщително и въпросително изречение. Може да се допусне и демотивация поради липса на оценки. Верните отговори са: 2е, 3а, 4б, 5в, 6ж, 7г, 8и, 9з, 10к, 11й. Даден е примерен образец: 1д *Почивате ли си на море?*

В ЕГ определено са допуснати по-малко грешки. Неточно са свързани две изречения:

Осведомяваш ли се на този успех? в.м. *Осведомяваш ли се за разписанията на автобусите?*

Младото семейство си взема книги от библиотеката? в.м. *Младото семейство си купува къща.*

Освен горепосочените грешки в КГ неправилно са свързани следните изречения:

Осведомяваш ли се интересуваме от новите технологии?

в.м. *Осведомяваш ли се за разписанията на автобусите?*

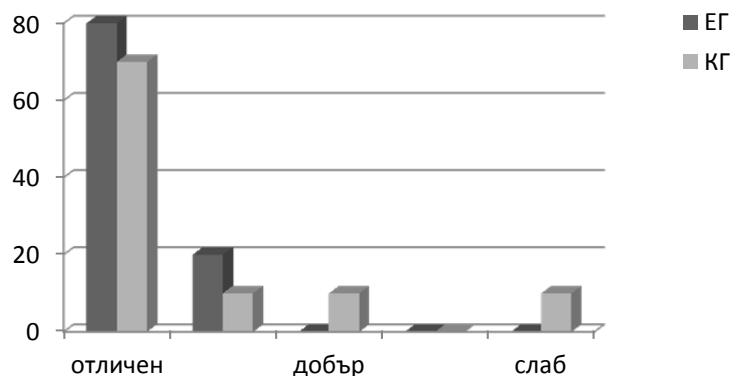
Ти боядисваш ли се за разписанията на автобусите?

в.м. *Ти боядисваш ли си косата?*

Младото семейство се ядосвам на този шум.

в.м. *Младото семейство си купува къща.*

Един учещ от КГ не образува изречението *Всяка сутрин аз си вземам душ*. Втори учещ игнорира няколко изречения, което намалява осезаемо общата оценка на КГ:

Фигура 5. Свързване на части от изречение

(4) Добавяне на възвратно лично местоимение в изрази

От учещите се изисква да добавят възвратното лично местоимение *се/си* в посочените изрази. В ЕГ 100% от учещите се справят отлично. В КГ 1% от учещите заменят възвратното лично местоимение с притежателно: *уговарям нашата среща* вм. *уговарям си среща*. Също 1% грешат формите *се* и *си*: *разбирам се от работата* вм. *разбирам си от работата*. Епизодичната грешка *мия си ръцете* не е взета под внимание. В процентно отношение резултатите изглеждат по следния начин:

Таблица 2. Добавяне на възвратно лично местоимение

Група / Оценка	Отличен	Мн. добър	Добър	Среден	Слаб
ЕГ	100%	–	–	–	–
КГ	80%	20%	–	–	–

(5) Попълване на формите на възвратно лично местоимение в текст

Контекстът осигурява опора на учещите при попълване на възвратните лични местоимения. Двете групи се справят 100% отлично. Допуснати са единични грешки, които не влияят на общата оценка:

В бъдеще ние ще си виждаме вероятно още по-рядко. / В бъдеще ние ще са виждаме вероятно още по-рядко.

вм. *В бъдеще ние ще се виждаме вероятно още по-рядко.*

(6) Образуване на изречения с вмъкване на възвратни лични местоимения

Инструкцията изисква да се съставят изречения по дадени опорни думи/изрази, като се спрегнат глаголите и се вмъкнат възвратни лични местоимения. Глаголите са посочени в основната им форма. Даден е примерен образец: *мойт брат / измивам / зъбите* → *Моят брат си измива зъбите*. Не се отчитат като грешни изречения в минало време или със сменен вид на глагола, например:

Моята сестра се подготви за училище вм. *Моята сестра се подготвя за училище*.

След това тя се облече вм. *След това тя се облича*.

В единичен случай в ЕГ липсва възвратното лично местоимение в изречението *Баба си донася мляко за кафето*.

Грешките при съставяне на това изречение са по-разнородни в КГ:

Баба донася мляко за кафето.

Баба донася млякото си за кафето.

Останалите грешки в КГ могат да се обобщят в няколко групи:

- Игнориране на допълнението, което води до неправилна употреба на възвратните лични местоимения:

Моята майка си гримира. / *Майката се гримира.*

вм. *Моята майка си гримира очите.*

След това тя се изсуши.

вм. *След това тя си изсушава косата.*

- Погрешна употреба на възвратните лични местоимения: *Аз се измивам косата.*

- Подмяна на посочения подлог:

След това си изсушавам косата.

вм. *След това тя си изсушава косата.*

Те се подготвят за училище.

вм. *Моята сестра се подготвя за училище.*

- Подмяна на посочения глагол:

Моята сестра се измъква.

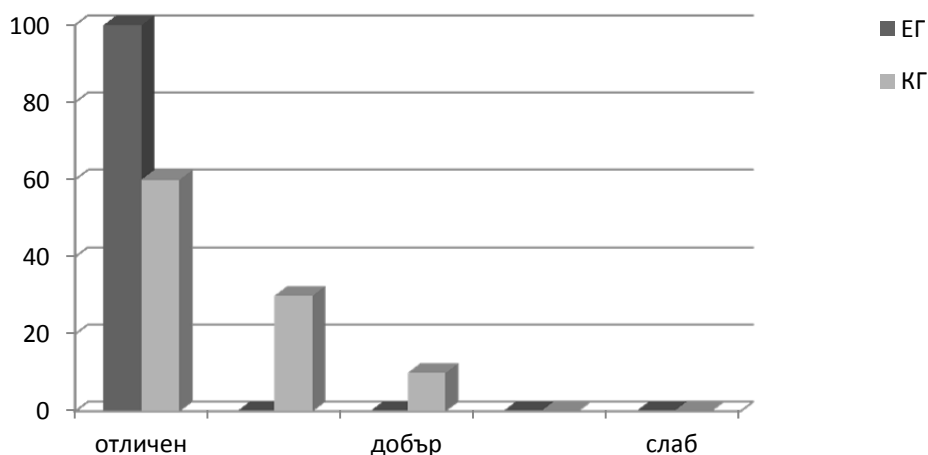
вм. *Моята сестра се изкъпва.*

Моят баща се избърса.

вм. *Моят баща се избръсва.*

Графичното представяне на резултатите показва чувствителния превес на учещите от ЕГ:

Фигура 6. *Образуване на изречения с вмъкване на възвратни лични местоимения*

3. Изводи от експерименталното проучване

Като цяло учебните постижения в ЕГ са осезаемо по-високи от тези в КГ, което не е за пренебрегване, тъй като се дължи на получените граматични знания за възвратни лични местоимения първо по немски и после по роден език в ЕГ. Това се доказва най-вече по критериите разграничаване на възвратни лични от възвратни притежателни местоимения (задача 2), добавяне на възвратно лично местоимение в изрази (задача 4), образуване на изречения с вмъкване на възвратни лични местоимения (задача 6) и свързване на части от изречение (задача 3). Статистическият анализ показва убедително, че експерименталната среда, която се състои в изучаването на немски език от експерименталната група, има значим положителен ефект върху езиковите знания, умения и компетентности на учещите относно усвояването на базовия език.

По-малката разлика по критериите *трансформиране на изречение и попълване на формите на възвратно лично местоимение в текст* биха могли да се дължат на няколко причини:

- учещите имат знания за възвратни лични местоимения, защото употребата е сходна в български и немски език (кратките форми *се, си*);
- учещите имат интуитивни знания за употребата на възвратни лични местоимения на базата на родния език;
- учещите нямат знания нито по немски, нито по български език.

Разбира се, може да се допусне и демотивация на отделни учещи в КГ поради липса на оценка.

Направеното експериментално изследване доказва, че се осъществява ретротрансфер на междуезикови процеси на преработка в кората на главния мозък, въз основа на които учещите в ЕГ са създали междуезикова система, която обединява знанията по два езика и им помага да формулират съответните езикови правила. Наблюдават се и следните ретротрансферни категории: наслояване на знания и умения, на учебни и комуникативни стратегии и учебен опит. Сферите на ретротрансфера обхващат лексиката (на равнище дума), морфосинтаксиса/синтаксиса (на равнище изречение) и прагматиката (комуникативна нагласа и рутина). Във функционален смисъл се ретротрансферират езикови закономерности и семантични отношения. Своята роля изиграва и дидактическият ретротрансфер, който се изразява в пренос на дейности, свързани с процеса на учене на метакогнитивно ниво. Предварителните граматични знания по немски език на учещите в ЕГ също допринасят за по-добрите учебни постижения.

ЛИТЕРАТУРА

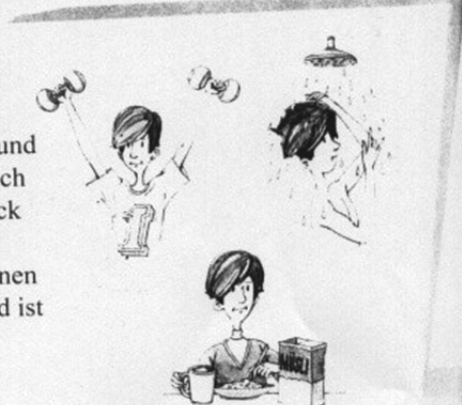
- Майснер 2002:** Meißner, F.-J. Transfer aus der Sicht der Mehrsprachigkeitsdidaktik. // *Materialien Deutsch als Fremdsprache. Europäisches Jahr der Sprachen: Mehrsprachigkeit in Europa*. Regensburg, 2002, Н. 65, 128–142.
- Дикова, Мавродиева, Кудлинска-Станкулова 2007а:** Dikova, V., Mavrodieva, L. & Kudlinska-Stankulowa, K. *Deutsch Treff. Lehrbuch 6. Klasse*. Plovdiv: Lettera, 2007.
- Дикова, Мавродиева, Кудлинска-Станкулова 2007б:** Dikova, V., Mavrodieva, L. & Kudlinska-Stankulowa, K. *Deutsch Treff. Arbeitsbuch 6. Klasse*. Plovdiv: Lettera, 2007.
- Duden 1996:** *Deutsches Universalwörterbuch A – Z*. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag, 1996.
- Стефанова 2015:** Стефанова, П. *Методика на обучението по съвременни езици*. [Stefanova, P. Metodika na obuchenieto po savremenni ezitsi.] София: НБУ, 2015.
- Стойчева 2012:** Стойчева, Д. *Многоезичието в обучението по съвременни езици*. [Stoycheva, D. Mnogoezichieto v obuchenieto po savremenni ezitsi.] София: Анубис, 2012.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1а

Учебник по немски език за VI клас Deutsch Treff.
Възвратни местоимения

11 a Welche Bilder passen zu welchem Text?

1 Tobias steht um halb sieben Uhr auf. Er macht ein paar Gymnastikübungen, geht ins Bad, wäscht sich das Gesicht, putzt sich die Zähne und duscht sich. Danach zieht er sich an, kämmt sich die Haare und geht in die Küche. Das Frühstück ist schon auf dem Tisch – Müsli mit Obst und Schokomilch. Für die Schule nimmt er sich einen Apfel und ein Käsebrötchen. Mit dem Fahrrad ist er in zehn Minuten in der Schule.

2 Jakob steht um Viertel nach sieben auf. Er geht ins Bad und wäscht sich schnell. Für Zähneputzen, Duschen und Kämmen hat er keine Zeit. Aus dem Kühlschrank nimmt er sich drei Schokoriegel und isst sie im Bus auf dem Weg zur Schule. In der Pause kauft er sich eine Packung Kekse und eine Cola.

b Wer macht es richtig?

12 Markiere die Verben. Was fällt auf?

ich	wasche	mich	ich	wasche	mir	die Hände
du	wäschst	dich	du	wäschst	dir	die Hände
er, sie, es	wäscht	sich	er, sie, es	wäscht	sich	die Hände
wir	waschen	uns	wir	waschen	uns	die Hände
ihr	wascht	euch	ihr	wascht	euch	die Hände
sie	waschen	sich	sie	waschen	sich	die Hände
Sie	waschen	sich	Sie	waschen	sich	die Hände

REGEL

Възвратните местоимения съвпадат с _____ в
 Akkusativ и Dativ, с изключение на _____ лице _____ и _____ число
 и _____ форма.

Когато в изречението има допълнение в _____,
 възвратното местоимение е в _____.

24 vierundzwanzig

ПРИЛОЖЕНИЕ 16

Работна тетрадка по немски език за VI клас Deutsch Treff. Възвратни местоимения

14 Was ist gesund? Was ist ungesund? Notiere.

Milch Cola Fleisch Sport
Pommes frites Hamburger Computerspiele Rad fahren
turnen viel fernsehen Schokolade Äpfel Chips Salat
Würste Weißbrot Fisch Tee Gemüse
Kuchen zu Fuß gehen Quark Joghurt

15 Ergänze die Reflexivpronomen.

Du hast Kopfschmerzen? Leg _____ doch ins Bett!
Ihr seht schrecklich aus. Kämmt _____ bitte die Haare.
Nach jedem Essen putzt _____ Emma immer die Zähne.
Wir sollen _____ mehr bewegen, das ist gesund.
Du musst _____ vor dem Essen immer die Hände waschen.
Ich dusche _____ jeden Morgen nach der Gymnastik.
Beide Kinder fühlen _____ nicht gut. Vielleicht sind sie erkältet.

16 Wie kann man topfit sein? Gib Tipps.

Du fühlst dich schwach? (sich mehr bewegen, jeden Tag eine Stunde spazieren gehen, nicht lange vor dem Computer sitzen, sich früh ins Bett legen, ...)

_____

_____

Ihr fühlt euch müde? (gesund essen, das heißt viel Obst und Gemüse, viel Milch und Joghurt trinken, Pausen beim Lernen machen, sich ausruhen, ...)

_____

_____

Sie sind oft erkältet? (sich jeden Tag warm und kalt duschen, sich nicht zu warm anziehen, zweimal in der Woche schwimmen gehen, ...)

_____

_____

_____

30 dreißig

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

Задачи за експерименталната проверка на ретротрансфера при граматични знания и умения.

Име, фамилия: _____

I. Редактирай изреченията, като замениш пълните форми на възвратното лично местоимение с кратки.

Той харесва себе си. _____.

Той купи пуловер на себе си. _____.

Той представи себе си на публиката. _____.

Той мисли себе си за най-умен. _____.

Той къпе себе си. _____.

Той представи на себе си новото колело. _____.

Той срещна себе си с приятел. _____.

Той взе на себе си кьнки назаем. _____.

II. Подчертай формите на възвратните лични местоимения. За да не се объркаш, превърни кратките форми в пълни.

Пренесох новото си стопанство в гората. А за да мога да си готвя и пека хляб у дома, реших да си направя дървени въглища, които почти не дават дим при горенето. Още като дете в родината си бях виждал как се правят такива въглища. И веднъж, когато, за да си приготвя дървени въглища, аз отсякох няколко големи храста, забелязах една дупка под тях.

Даниел Дефо

III. Свържи правилно частите на отделните изречения. Пред буквата в дясната колонка постави съответната цифра от лявата колонка. Моля да направиш разлика между съобщително и въпросително изречение.

Пример: 1д Почивате ли си на море?

1. Почивате ли	☐ а) се интересуваме от новите технологии.
2. Вие	☐ б) се за разписанията на автобусите?
3. Ние	☐ в) си за бившия съученик?
4. Осведомяваш ли	☐ г) си косата?
5. Спомняш ли	1 д) си на море?
6. Младото семейство	☐ е) срамувате ли се от лошото си поведение?
7. Ти боядисваш ли	☐ ж) си купува къща
8. Учудваш ли	☐ з) се ядосвам на този шум.
9. Аз	☐ и) се на този успех?
10. Той често ли	☐ й) аз си вземам душ.
11. Всяка сутрин	☐ к) си взема книги от библиотеката?

IV. Добави възвратното лично местоимение.

уговарям _____ среща	интересувам _____ от футбол
уговарям _____ с приятели	лягам _____ рано
мия _____ ръцете	информирам _____ за филма
влюбвам _____	грижа _____ за кучето
разбирам _____ от работата	правя _____ екскурзия

V. Попълни формите на възвратното лично местоимение.

Юлия и Тина не се бяха уговаряли. Те _____ срещнаха случайно на улицата и решиха да отидат в кафене.

Юлия: Аз ще _____ поръчам двойно еспресо. Ти какво ще _____ поръчаш?

Тина: Аз _____ радвам, че мога да _____ поръчам горещ чай. От няколко дни съм _____ простудила.

Юлия: Горката! Но все пак е хубаво, че _____ срещнахме!

Тина: Хубаво е, че можем да _____ говорим на спокойствие. Жалко, че ние _____ виждаме толкова рядко.

Юлия: В бъдеще ние ще _____ виждаме вероятно още по-рядко. Аз ще _____ връщам в Австрия. Аз много _____ интересувам от професията архитект.

Тина: Много _____ радвам за теб.

VI. Образувай изречения, като спрегнеш глаголите и вмъкнеш възвратните лични местоимения.

Пример: Моят брат си измива зъбите.

мойт брат / измивам / зъбите

1. _____ .

моята сестра / изкъпвам

2. _____ .

след това / тя / изсушавам / косата

3. _____ .

мойт баща / избръсвам

4. _____ .

моята майка / гримирам / очите

5. _____ .

аз / измивам / косата

6. _____ .

след това / аз / правя / чай

7. _____ .

баба / донасям / мляко / за кафето

8. _____ .

моята сестра / подготвям / за училище

9. _____ .

след това / тя / обличам

10. _____ .

мойт брат / открадвам / от моята закуска

11. _____ .

аз / ядосвам

**THE ENGLISH ABSOLUTE CONSTRUCTION WITH ADVERBIAL
PREDICATIVE ELEMENT
AND ITS BULGARIAN FUNCTIONAL EQUIVALENTS**

Nadezhda Todorova
University of Food Technologies in Plovdiv

The absolute construction with adverbial predicative element is one of the four non-verbal subtypes of absolute constructions in English. The present paper briefly outlines the main characteristic features of this construction and focuses further on its functional equivalents in Bulgarian. The latter are classified and analysed according to several criteria, i.e. their syntactic structure, morphological representation and semantic function in the sentence. A dominant functional equivalent is identified and some conclusions are drawn with respect to the degree of translation correspondence between the absolute construction under observation and its functional equivalents.

Key words: *absolute construction, AC, Bulgarian functional equivalents, FE, contrastive study, dominant functional equivalent, non-verbal predicative element, adverb phrase, AdvP, translation correspondence*

The English absolute construction (further referred to as AC) has a specific structure resembling that of a sentence¹. It consists of two elements – nominal and predicative. The nominal element (NE) is generally expressed by a noun phrase (NP) functioning as the overt subject of the AC, while the predicative element (PE) can have either verbal or non-verbal head bearing the predicativity of the construction.

---

¹ Barhudarov (1966: 128) points out that the AC cannot be considered sentence since it lacks the typical subject-verb structure – the verbal form is not finite and the two constituents do not agree in person and number.

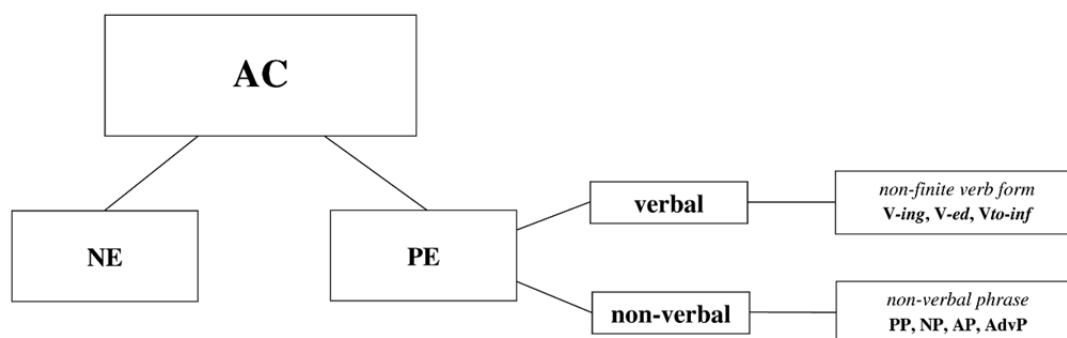

Figure 1. Structure of the English AC

Verbal PEs have as their heads non-finite verb phrases (VPs), while non-verbal PEs have NPs, prepositional phrases (PPs), adjective phrases (APs) and adverb phrases (AdvPs) as their heads. According to the type of the PE, ACs fall into two major classes – verbal and verbless. On their part these two types of ACs can be further subdivided “with respect to the nature of the head of their predicative element” (Kortmann 1991: 10). Thus, seven structural patterns of ACs are distinguished – three verbal and four verbless².

The AC with adverbial PE is one of the four verbless subtypes of ACs functioning in Present-day English. Its structure is *NP + AdvP* and it can be introduced into its matrix clause syndetically, as in (1), or be augmented by the prepositions *with* or *without*, as in (2) and (3), respectively.

- (1) With Evelyn beside her, she drove off, *head forward*, lips pursed, with an air of almost sacerdotal dignity. (EN: EJ, 150)³
- (2) John Dowling runs **with** *his head low* under the amber lights. (EN: AJ, 131)
- (3) I’m sure it’s much too cold and damp for you to be out there **without** *a coat on*. (EN: ACr, 170)

Furthermore, the AdvPs constituting the heads of the adverbial PEs can be either unextended (4), or extended, with PPs in postmodifying function, as in (5).

- (4) Boo had drifted to a corner of the room, where he stood *with his chin up*, peering from distance at Jem. (EN: HL, 277)

² For more information, see Todorova 2011, 2013.

³ For full reference to the authors and their works, see the SOURCES OF THE EXCERPTED MATERIAL section at the end of the paper.

- (5) And by his side *with his head up in the air* and his eyes full of laughter walked as strongly and steadily as any boy in Yorkshire – Master Colin. (EN: FHB, 239)

ACs with adverbial PEs are not among the most frequently occurring verbless ACs in English⁴. Fifteen English sentences containing ACs of this type have been identified in the corpus⁵ in the process of investigation. Their Bulgarian translations have been carefully examined and analysed in terms of their syntactic structure, morphological representation and semantic function (interpretation) in the sentence.

Since the English AC has no formal analogue in Bulgarian syntax the only way to render it in Bulgarian is to find its functional equivalents. As Lyudskanov (1969: 113) defines them, “functional equivalents are such constructive units of translation, linguistic devices, that function in the system of context in the same way as the corresponding device(s) of the original function in the system of the whole, and altogether they confer the same ideas and aesthetic and emotional functionality to the translation as is contained in the original, i.e. they help transfer invariant information” (my translation).

Five types of Bulgarian FEs of the English AC with adverbial PE have been identified in the course of this contrastive study: separate sentence, finite independent clause, finite subordinate clause, adverbial modifier and attribute. Below, they are presented in a detailed classification illustrated with examples and comments on them.

---

⁴ The frequency profile of ACs has been made according to the number of occurrences of the various types of ACs in the corpus. “Thus, the ones constituting more than 50 % of the examples are labelled as *most frequent*; *less frequent* are those whose occurrences vary from 10 to 40 %, and *least frequent* are the ones amounting to less than 10 % of the examples” (Todorova 2013).

⁵ An English-Bulgarian corpus of examples has been constructed specially for the purposes of my contrastive study of the English AC and its Bulgarian FEs. The examples have been excerpted predominantly from written literary sources, i.e. fictional literature in English and the corresponding Bulgarian texts translated by professional translators. 1044 examples in pairs have been subjected to a thorough contrastive analysis in order to identify the Bulgarian FEs of the English AC from a syntactic, morphological and semantic point of view.

1. Separate sentence

There is one example of this type of Bulgarian FE of the English AC with adverbial PE identified in the corpus. The source sentence (6) is an exclamative one. Such sentences are used to express strong feelings, strong emphasis or emotion. The target sentence (7) offers a pretty free translation of the English AC. This translation, however, can be justified since it successfully renders the emphatic meaning of the original.

- (6) She shakes her head. “No way, not *with Lulu around...*” (EN: SK, 111)
 (7) – Как пък не! – клати глава тя. – Нали Лулу веднага ще нададе вой?! (BG: AADS, 120)

It is worth pointing out that there is not necessarily a one-to-one relationship between the form of a sentence and its discourse function. Thus, the sentence in (7) is a rhetorical question and has interrogative form but practically it is a real statement.

2. Finite independent clause

The Bulgarian functional equivalent *finite independent clause* which corresponds to the following examples of English ACs with AdvP as their PEs – (8), (10) – are realized within a complex-compound (9) and a compound sentence (11), respectively.

If we take a close look at the first English example, we see that there are two coordinated ACs in it, ‘with a little collar of foam in front’ and ‘a long swirling wake behind’, and they are rendered in Bulgarian with the help of two coordinated finite independent clauses, linked to each other with the copulative conjunction ‘и’. To avoid the heaping of several subordinate clauses, the translator has skillfully chosen to break the original sentence and make the first subordinate non-finite clause of the English example a main finite clause in the Bulgarian translation. The complex transformation has resulted in two separate sentences in Bulgarian, the first simple, the second mixed, with the two finite independent clauses as correspondents of the two English ACs pushed to final position.

- (8) Here and there high serpent heads projected out of the water, cutting swiftly through it with a little collar of foam in front, *and a long swirling wake behind*, rising and falling in graceful, swan-like undulations as they went. (EN: ACD, ch. 14)

- (9) Тук-таме високо над повърхността се подаваха змийски глави. Те бързо пореха водата, като се издигаха и спускаха с грациозни движения на лебедовите си шии, а пред тях се образуваше малка яка от пяна *и зад гърба им оставаше дълга кипяща следа.* (BG: ASh, 299)

The second example also contains two coordinated ACs but it is the first of them that has an AdvP as head of its PE. The finite independent clause functioning as its Bulgarian equivalent is in medial position within the compound sentence and is joined *asyndetically* to the clause in precedence.

- (10) Dickon sat cross-legged *with his rabbit asleep on his arm* and a hand resting on the lamb's back. (EN: FHB, 196)
- (11) Дикън седеше с кръстосани крака, *заекът беше заспал на едната му ръка*, а другата беше отпуснал на гърба на агнето. (BG: SKK, SV, 222)

3. Finite subordinate adverbial clause of cause/reason

The two coordinated ACs in (12) express causal adverbial meaning which is accordingly rendered in Bulgarian (13) with the help of finite subordinate adverbial clauses of cause/reason introduced by the causative preposition 'понеже' and joined together *syndetically* by 'а'.

- (12) I never thought it as much fun as Tarzan, and I played that summer with more than vague anxiety despite Jem's assurances that Boo Radley was dead and nothing would get me, *with him and Calpurnia there in the daytime and Atticus home at night.* (EN: HL, 39)
- (13) Според мен Тарзан беше много по-занимателен и през цялото лято играех с тревога, *въпреки уверенията на Джем, че Бу Редли е вече умрял и че нищо не може да ми се случи, понеже денем той и Калпурния са с мене, а вечер Атикус си е в къщи.* (BG: TsS, 55)

4. Adverbial modifier

4.1. Of manner

Morphologically it is realized through PPs headed predominantly by the preposition 'с' (15), (17), (19), (25).

- ‘с’ + NP

The meaning of the adverb functioning as PE of the English AC is expressed in Bulgarian with the help of a past passive participle functioning as modifier of the noun in the NP. Thus, the AC ‘head up’ (14) and its variations (18), (24) have their correspondents ‘с вирната глава’ (15), (19) and ‘с високо вдигната глава’ (25), and the AC ‘with his head down’ (16) is translated ‘с наведена глава’ (17).

- (14) The moment she was out of sight Francis came out *head up* and grinning. (EN: HL, 84)
- (15) Веднага щом се скри, Френсис излезе *с вирната глава*, захилен до уши. (BG: TsS, 116)
- (16) He sat *with his head down*, and I never saw anybody glare at anyone with the hatred Mayella showed when she left the stand and walked by Atticus’s table. (EN: HL, 188)
- (17) Седеше *с наведена глава* и никога през живота си не бях виждала човек да поглежда друг човек с такава ненавист, както Майела го погледна, докато напускаше свидетелската банка и минаваше покрай неговата маса. (BG: TsS, 255)
- (18) When the next day they set out on their journey to Yorkshire, she walked through the station to the railway carriage *with her head up* and trying to keep as far away from her as she could, because she did not want to seem to belong to her. (EN: FHB, 9)
- (19) Когато на другия ден тръгнаха за Йоркшир, Мери отиде до вагона *с вирната глава*, като се опитваше да върви подалече от нея, за да не личи, че са заедно. Би се разсърдила много, ако хората си помислеха, че е нейно момиченце. (BG: SKK, SV, 15)
- (20) Boo had drifted to a corner of the room, where he stood *with his chin up*, peering from distance at Jem. (EN: HL, 277)
- (21) Бу беше отишъл в ъгъла и отдалеч *с вдигната брадичка* гледаше към Джем. (BG: TsS, 376)
- (22) She lay on her back, *with the quilts up to her chin*. (EN: HL: 107)
- (23) Лежеше в кревата *с издърпани до брадичката одеяла*. (BG: TsS, 148)

The following example is interesting because the translators have chosen to use a detached adverbial modifier, separating it with dashes from the rest of the sentence, thus achieving high expressiveness of the

narration. In the original sentence the author has not used punctuation to detach the ACs from the rest of the sentence.

- (24) And by his side *with his head up in the air* and his eyes full of laughter walked as strongly and steadily as any boy in Yorkshire – Master Colin. (EN: FHB, 239)
- (25) А до него – *с високо вдигната глава* и засмени очи – стъпваше здраво и сигурно като всяко друго момче в Йоркшир господин Колин. (BG: SKK, SV, 271)

- ‘с’ + NP + PP

- (26) But luckily Luke was awake too, and he made me a cup of hot chocolate to calm me down and said it was really unlikely we’d ever be stuck in a snowdrift *with twins about to be born* and no doctors for two hundred miles. (EN: SK, 293)
- (27) За щастие обаче Люк също стана, направи ми чаша горещ шоколад, за да ме успокои, и изтъкна, че за нас надали съществува вероятността да затънем в някоя снежна пряспа *с близнаци на път* и никакъв доктор на триста километра наоколо. (BG: AADS, 332)

Two more prepositions were observed as heads of the PPs functioning as adverbial modifiers of manner in the Bulgarian examples – ‘без’ (28) and ‘по’ (30). Here, it should be pointed out that ‘без’ can be accepted as the first and most logical translation equivalent of the English *without*-augmented ACs an example of which is (29), whereas the other Bulgarian preposition, ‘по’, is part of the set phrase ‘по гръб’ functioning as adverbial modifier of manner in the Bulgarian example (31), and must not be considered a productive pattern but rather an isolated case.

- ‘без’ + NP

- (28) I’m sure it’s much too cold and damp for you to be out there *without a coat on*. (EN: ACr, 170)
- (29) Сигурно е прекалено влажно и студено да стоите навън *без палто*. (BG: LTP, 151)

- ‘по’ + NP

- (30) They tied us up – the fellow who handled me could tie like a bosun – and there we lay *with our toes up*, beneath a tree, while a great brute stood guard over us with a club in his hand. (EN: ACD, ch. 13)
- (31) Вързаха ни – приятелят, който се зае с мене, връзваше като боцман – и ето че легнахме *по гръб* под някакво дърво. Над нас стоеше на пост голям звяр с тояга в ръка. (BG: ASh, 281)

4.2. Of place

The English AC ‘with thick brushwood between’ from (32) is rendered in Bulgarian (33) with the adverbial modifier of place ‘всред гъстия храсталак’. The latter is realized morphologically by a PP headed by the locative preposition ‘всред’ which helps express this type of relation within the sentence.

- (32) The huge trees of the alluvial Amazonian plain gave place to the Phoenix and coco palms, growing in scattered clumps, *with thick brushwood between*. (EN: ACD, ch. 8)
- (33) Огромните дървета на алувиалната амазонска равнина отстъпиха мястото си на финиковите и кокосовите палми, които растяха, пръснати на групи, *всред гъстия храсталак*. (BG: ASh, 218)

5. Attribute

There is one example where the AC is translated with a postposed coordinated attribute modifying ‘Дженифър Фортескю’. The meaning of the English AC ‘with her outdoor clothes on’ supplementing the information in the first part of the sentence is rendered in Bulgarian with the attribute ‘облечена като за излизане’ organised around the past passive participle ‘облечена’.

- (34) She was rather surprised to see Jennifer Fortescue *with her outdoor clothes on*. (EN: ACr, 77)
- (35) Бе доста изненадана при вида на Дженифър Фортескю *облечена като за излизане*. (BG: LTP, 71)

In conclusion, more than half of the examples (nine out of fifteen) containing ACs with AdvP as head of their PEs have been rendered in Bulgarian with the help of adverbial modifiers of manner as their

correspondents. Thus, the adverbial modifier of manner can be considered the dominant Bulgarian FE of this type of English AC.

Partial translation correspondence has been observed between *with-* and *without-*augmented ACs from (16), (18), (20), (22), (24) and (28) and their FEs of the type ‘с’/‘без’ + NP from (17), (19), (21), (23), (25) and (29).

REFERENCES

- Barhudarov 1966:** Бархударов, Л. *Структура простого предложения современного английского языка*. [Barhudarov, L. *Struktura prostogo predlozheniya sovremennogo angliyskogo yazyka*]. Москва: Высшая школа, 1966.
- Kortmann 1991:** Kortmann, B. *Free Adjuncts and Absolutes in English. Problems of Control and Interpretation*. London: Routledge, 1991.
- Lyudskanov 1969:** Людсканов, А. Принципът на функционалните еквиваленти – основа на теорията и практиката на превода. [Lyudskanov, A. Printsipat na funktsionalnite ekvivalenti – osnova na teoriyata i praktikata na prevoda.] // *Изкуството на превода*. София 1969, 99 – 115.
- Todorova 2011:** Todorova, N. Structure of the English Absolute Construction. // *Съвременният поглед на докторанта към науката. Сборник с научни студии и статии*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2011, 177 – 181.
- Todorova 2013:** Todorova, N. Types of absolute constructions in Modern English. // *BAS/British and American Studies*, vol. XIX, 2013. Alberto Lazaro (guest ed.). Timisoara: Editura Universitatii de Vest, 183 – 192.

SOURCES OF THE EXCERPTED MATERIAL

- BG: AADS:** Антоанета Антонова Дончева-Стаматова, превод, 2007. Кинсела, Софи. *Беки Б. очаква бебе*. София: ИК „Кръгозор“, 2007.
- BG: ASh:** Александър Шурбанов, превод, 1985. Дойл, Артър Конан. *Изгубеният свят*. София: Народна младеж, 1985.
- BG: LTP:** Лилия Томова-Памукова, превод, 1993. Кристи, Агата. *Джоб с ръж*. Бургас: Селекта, 1993.
- BG: SKK, SV:** Светлана Комогорова-Кома, Силвия Вълкова, превод, 2006. Бърнет, Франсис Ходжсън. *Тайната градина*. София: КК „Труд“, 2006.
- BG: TsS:** Цветан Стоянов, превод, 1965. Ли, Харпър. *Да убиеш присмехулник*. София: ИК „Бард“, 2011.

EN: ACD: Doyle, A. C. *The Lost World*. 10 Jul. 2012
<<http://www.literature.org/authors/doyle-arthur-conan/lost-world/index.html>>

EN: ACr: Christie, A. *A Pocket Full of Rye*. New York: Signet, 2000.

EN: AJ: Jameson, A. *This Man and Me*. Dublin: Penguin, 2006.

EN: EJ: Jenkins, E. *The Tortoise and the Hare*. London: Virago Press, 2008.

EN: FHB: Burnett, F. H. *The Secret Garden*. 24 Aug. 2012
<<http://www.online-literature.com/burnett/secretgarden/>>

EN: HL: Lee, H. *To Kill a Mockingbird*. New York: Warner Books, 1982.

EN: SK: Kinsella, S. *Shopaholic and Baby*. London: Bantam Press, 2007.

**ПЛУСКВАМПЕРФЕКТЪТ
В СЪВРЕМЕННИЯ ФРЕНСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Соня Мекенян
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE CONTEMPORARY PLUPERFECT
IN FRENCH AND BULGARIAN**

Sonya Mekenyan
Paissii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of this survey is the categorical status of the French pluperfect as a marked resultative or relative grammeme and the formal-semantic opposition with the unmarked grammemes of non-resultativeness or non-relativity within the morphological categories of type of the activity and taxis and the possible translation equivalents in Bulgarian. Pluperfect is resultative present tense of the marked taxis grammeme of relativity (= the reference of the verbal content to a point in the past). The *simultaneity* of the result from an activity regarding a past statement is the private and the main meaning of the unmarked member of the time – present tense, so from a temporal perspective, pluperfect is the unmarked degree of the present for non-subsequence.

Key words: *relative resultative present, non-relativity, non-resultativeness, simultaneity, non-subsequence*

В лингвистичната литература се смята, че перфектното значение, интерпретирано на базата на индоевропейския перфект и в частност на латинския перфект, е най-старо. Еволюцията на категорията на перфекта като цяло, първоначално специфична за определен лексикален клас глаголи – афективни, ментални, перцептивни, глаголи за движение, качество, количество – може да се обясни като непрекъснат процес на граматикализация. Чрез перфекта действащото лице, а не обектът на действието се представя като притежаващо осъщественото действие (Бенвенист 1966: 217). Според нас пространствено-времевата локализация на самото действие в предикативните структури се реализира чрез съчетание от два граматични маркера – спома-

гателните глаголи *être* (съм), *avoir* (имам) или *faire* (правя) и актуализираната аористна морфема, т. е. аористната морфема, свързана с минало свършено деятелно, страдателно причастие или с резултативна инфинитивна глаголна форма, които изразяват субектно-обектната резултативност, неутрализацията на лексикалната опозиция одушевеност ~ неодушевеност на обекта на действието и опозициите женски род ~ мъжки род, множествено число ~ единствено число при морфологичните категории род и число. Още повече, че признакът резултативност се проявява в залогова корелация. Паралелно с това не е случаен фактът, че заради функцията си да измества *futur simple*, френският език изгражда втора форма за футурум, подобна на тази в санскритския език, за изразяване на граматикализираните значения *следходност, резултативност, неотносителност, относителност* и *свидетелственост* чрез препозиция на форми за сегашно време на *avoir* (имам), включени във формалния състав на спомагателния глагол *aller* (отивам), маркиран като темпорална (и неотносителна) грамема, т. е. за бъдеще време, и съответно като таксисна, т. е. за относително бъдеще и актуализираната инфинитивна глаголна форма заради морфемната си експликация чрез флексия, съдържаща форманта *-r-*, знак за присъствие на спомагателния глагол *être* (съм). Препозицията на морфемите за сегашно време на *avoir* (имам) в съчетание с инфинитивната глаголна форма е причината именно за изграждането на изкуствени флективни маркери, чиято поява се свързва с изразяването на таксисните отношения в предикативните структури, значението на футурум (*futur duratif*) и относителния футурум (*futur dans le passé duratif*) и с пространствената локализация на действието по отношение на изказването или миналия ориентационен момент, съответстваща на предикативната афиксация на лични местоимения в по-старата езикова система.

Обект на интереса ни в настоящото изследване е категориалният статут на *относително резултативно сегашно време* (*plus-que-parfait* ~ *plus-que-parfait récent*), традиционно наричано плусквамперфект, или като *маркирана резултативна грамема* и формално-семантичната опозиция с немаркираната грамема нерезултативност (*imparfait duratif* ~ *futur imminent dans le passé*) в рамките на морфологичната категория вид на действието, или като *маркирана относителна грамема* и формално-семантичната опозиция с немаркираната грамема неотносителност (*passé composé* ~ *passé récent* = *passé simple* / *вм. présent* ~ *futur imminent*) в рамките на морфологичната категория таксис. В системата на зависимия таксис и на *резултативността* опозицията *разнов-*

ременност : *неразновременност*, изграждаща морфологичната категория време, и основната опозиция в категорията вид на действието – *результативност* : *нерезультативност*, се редуцират в опозиция *présent duratif* ~ *futur duratif* = *относителна неследходност* : *относителна следходност* на действие с главно значение на немаркирания член сегашно време – *едновременност* на действие с изказването или реферирания минал момент.

П. Асенова, позовавайки се на Х. Зайлер, твърди, че неутрализацията между *passé simple* ~ *passé composé* не може да се обясни само с признаците „актуалност“ и „локализираност“, тъй като понятието „актуализирана ситуация“ при перфекта е израз на връзката между действието и говорещото лице – говорещото лице отнася миналото действие към момент, който за него е сегашен; докато при аориста тази връзка, която възниква посредством говорещото лице, не е инхерентна и не е свързана с изказването – в противен случай актуализираща минало действие би била и формата на аориста (цит. по Маровска 2005: 22; Асенова 1989: 202). Високата фреквентност на френския перфект е резултат от възможността да се употребява вместо свидетелски аорист, както и сегашните форми на глаголите от несвършен вид в български език в сегашно историческо.

В диахронен аспект концептуализирането на времето, зависимо от концептуализирането на пространството, има морфологичен израз. В този смисъл формален показател на резултативната глаголна форма *passé récent* (*venir + de + infinitif présent*) е *présent* вместо *passé simple* на глагола *venir* („идвам“), субститут на страдателната форма за изявително сегашно време *venir d'être fait*, и изразява признака *непосредствена предходност* на действие (или резултат от действие) спрямо момента на говоренето, означен с *infinitif présent* или *présent duratif*, и признака *завършеност*, който е в основата на възможността да експлицира последователност на действията. *Passé récent* корелира по признаците *предходност* ~ *следходност* на действие (или резултат от действие) с глаголната форма *futur proche* (*présent* вместо *passé simple* на морфемата *aller + infinitif présent*, субститут – на страдателната форма за изявително сегашно време *aller être fait*). Аористните форми изразяват в абстрактно-обобщен план процеси, свързани с настоящето: ориентацията от минало към сегашно, означена с резултативната глаголна форма *venir de + infinitif* и ориентацията от сегашно към бъдеще, означена с резултативната глаголна форма *aller + infinitif*. Признаците *непосредствена предходност* и *непосредствена следходност* спрямо изказването и *проспективност*, т. е. актуализиране на

действието към изказването, са семантичните инварианти, характеризиращи понятието, обобщено-граматично съдържание респективно на *passé récent* – корелат на *passé simple*, и на *futur proche* – корелат на *futur imminent*.

Спомагателният глагол *être* (съм) е десемантизиран пълнозначен глагол, който с лексикалното си съдържание има три функции – екзистенциална, атрибутивна и локативна (Манчев 1976: 17). Обобщената форма на *présent* на спомагателния глагол „съм“ е морфологически немаркираният **момент на говоренето** и в позиция на неутрализация на минало резултативно време (*passé antérieur*) или на бъдеще резултативно (*futur antérieur*) може да изразява *предходност* на действие (или *едновременност* на резултат от действие) ~ *следходност* на действие (или резултат от действие) по отношение на момента на говоренето и да образува глаголната форма за аорист (*passé simple* ~ *futur simple* = *passé récent* ~ *futur proche*), означаващи локализираност на действието във времето и пространството и завършеност в определен минал момент, откъдето произтича възможността да бъдат основната повествователна форма. Обобщената форма на *imparfait duratif* на спомагателния глагол „съм“ (*être en train de + infinitif présent*) е морфологически маркираният **минал ориентационен момент**.

Това потвърждава нашия извод, че темпоралната (и неотносителната) грамема **свидетелски аорист** е аналогична на *passé simple* (*passé simple* е темпорален корелат на *futur simple*, съответно *passé récent* е темпорален корелат на *futur proche* по признаците *предходност* ~ *следходност*), вкл. във френския език и в контекст на сегашно историческо време. В българския език сегашно историческо време е неутрален, а не свидетелски начин на разказване за разлика от ситуацията във френския език. Аористът имплицира *неконтинуативност*, а оттам и *завършеност* и *последователност* на действията, както за френския език е характерна употребата на формата на *passé simple* с конкретно-събитийно значение.

От друга страна, грамемата **дистантен аорист** (формално съпадащ с перфекта в българския език) във френски е обвързана със семантиката на *être* (съм) и перфектното причастие на *venir* („идвам“), *aller* („отивам“), *faire* („права“) и резултативната инфинитивна глаголна форма. Грамемата дистантен аорист е темпорален (и неотносителен) корелат на грамемата свидетелски аорист и в качеството си на форма за *предходност* по отношение на таксиса е немаркиран, неотносителен. В българския език маркер на дистантния, както и на свидетелския аорист е аористната основа (основата на стария инфини-

тив), която именно като наследник на стария инфинитив е неконтинуативна. Затова в контекст на дистантно, или умозаключително, повествование именно перфектът изпълнява прагматично и транспозитивно повествователна функция.

Морфологичната категория таксис се реализира във френския език чрез основната формално-семантична привативна опозиция *относителност* : *неотносителност*, основаваща се на отношенията на действие (или резултат от действие) към друго минало действие, т. е. ориентирани към изказване в минало време, и съответно действия или резултати от действия с ориентация към изказването (когато изказването представлява реферираният минал момент). Ако ориентир на непряката реч са *свидетелският аорист (passé simple)* – *транспозиция на passé récent*, и *futur simple* – *транспозиция на futur proche*, корелиращите двойки форми се противопоставят по признака *относителна неследходност* ~ *относителна следходност*, означен с *présent duratif* ~ *futur duratif* с главно значение на немаркирания член сегашно време *абсолютност* – едновременност на действие или резултат от действие с изказването. В същинската непряка реч глаголните форми изглеждат така: *plus-que-parfait récent* ~ *passé récent* и *futur proche dans le passé* ~ *futur proche* = *imparfait duratif* (минал ориентационен момент и относителност) (и *passé simple* няма относителен корелат) ~ *présent duratif* (с ориентация спрямо момента на говорене (и неотносителност); *plus-que-parfait* ~ *passé composé* и *futur antérieur dans le passé* ~ *futur antérieur*. Ако ориентир на непряката реч е *дистантният аорист (futur proche, т. е. перфект вместо аорист)*, корелат на резултативната форма (*passé composé*), корелиращите двойки форми се противопоставят по признака *относителност* ~ *неотносителност* с главно значение на немаркирания член *абсолютност* – едновременност на действие с изказването. Отношението *imparfait duratif* ~ *présent* = *plus-que-parfait* ~ *passé composé* и *subjonctif passé* ~ *subjonctif présent* = *imparfait duratif* ~ *présent duratif* е аналогично на опозицията *futur dans le passé* (вм. *futur antérieur dans le passé*) ~ *futur simple* (вм. *futur antérieur*) и *imparfait duratif* (вм. *futur proche dans le passé* / *plus-que-parfait récent*) ~ *présent duratif* (вм. *futur proche* / *passé récent*) = *относителност* ~ *неотносителност*. За изразяване на таксисните признаци *относителност* и *неотносителност* се противопоставят относителните индикативни и субжонктивните глаголни форми. В подчинена позиция субжонктивната глаголна форма е аналогична на индикативно сегашно; и двете глаголни форми изразяват *едновременност* на действие с изказването.

Основен признак на плусквамперфекта е *отнесеността*, ориентацията на резултата от действието спрямо минал ориентационен момент (*passé composé* – субститут на *passé simple*), относно който то е завършено и следователно и предходно спрямо него (може да се квалифицира и като резултат от действие, едновременен по отношение на изказване в минало време). Признакът *едновременност* е частното, главното значение на немаркирания член на времето – сегашното време, така че от темпорална гледна точка плусквамперфектът е немаркираната степен за *сегашно за неследходност*. Плусквамперфектът е резултативно сегашно време на маркираната таксисна грамема *относителност* (= отнесеност на глаголното съдържание към момент в миналото).

Носител на значението *относителност* при аналитичните форми на плусквамперфекта във френския език е неактуализираната имперфектна морфема *-ai-/-i-*, изразяваща признаците *свидетелственост* и *континуативност*, която се комбинира със спомагателния глагол *avoir* (*имам*) или със спомагателния глагол *être* (*съм*), обвързан с пространствено-времевата локализация на действието към изказването и минало свършено деятелно или страдателно причастие на спрегаемия глагол.

Формите за относително резултативно сегашно (*plus-que-parfait* ~ *plus-que-parfait récent*) и относително резултативно бъдеще (*futur antérieur dans le passé* ~ *futur proche dans le passé*) на маркираната таксисна грамема *относителност* с ориентир немаркираната грамема **дистантен аорист** – темпорален (и неотносителен) корелат на немаркираната грамема **свидетелски аорист**, осъществяват в двата съпоставяни езика основната наративна функция да предават последователни действия, изразени с поредица от аористни форми, на базата на иконическа връзка между компонентите на знака на текстово равнище.

Отношението *passé simple* (транспозиция на *passé récent*) ~ *passé composé* (транспозиция на *futur proche*) = *futur simple* (транспозиция на *futur imminent*) ~ *futur proche* = *imparfait duratif* ~ *futur dans le passé duratif* е аналогично на опозицията *présent duratif* ~ *futur duratif* = *относителна неследходност* ~ *относителна следходност* (с главно значение на немаркирания член сегашно време – едновременност на действие с момента на говоренето). Идеята на дуратива съответства напълно на идеята на презенса. Употребата на *сегашно историческо време* (*présent historique*) – с ориентация към минал момент (вм. *passé simple*) – е транспозитивна употреба на сегашно време вместо минало

време. В подчинени изречения *сегашно профетическо време* е резултат от транспозицията на *сегашно време* вместо *бъдеще време*. В българския език *сегашното време* на несвършени глаголи, маркирано с признака *континуативност*, прави неутралното *сегашно време* (във функция на минало) стилистично експресивно. То прави текста по-въздействащ чрез илюзията за непосредственото присъствие на реципиента по време на действието, той става съвременник на предаваните минали събития. *Présent historique* е универсална транспозиция, специфична и за френски език.

Според авторите на повечето трудове по граматика на съвременния френски език основното значение на аналитичната форма на плусquamперфекта е изразяването на *предходност* на действие по отношение на друго действие, означено със синтетичната форма на *passé simple*, т. е. когато действието се възприема като завършена цялост (вж. напр. Манчев 1976: 165 – 167; Манчев 1986: 102 – 103). Привържениците на това становище разглеждат плусquamперфекта в качеството на синоним на свидетелския аорист като маркирана по таксис грамема за предходност, темпорално съотносима с имперфекта и футурум претерити, с ориентир *passé simple* (темпорален корелат на *futur simple*) = *passé composé* (темпорален корелат на *futur proche* по признаците *предходност ~ следходност*). Така например: *Le vicomte avait offert son bras* (вм. *venait d'offrir le bras*) à Jeanne et *marchait* (вм. *fut / a été / était en train de marcher*) en tête avec elle (Мопасан 1971: 52) : *Виконтът беше предложил ръка на Жан и вървеше начело заедно с нея.*

В конкретния пример с допълнение, назоваващо част от тялото, притежаваният обект се разглежда като вътрешно присъщ на обекта, означаващ притежателя. Това обуславя равнопоставеността между обекта и неговия притежател и прецизирането на хронологията на действията (или резултатите от действия) по отношение на миналия ориентационен момент. Свидетелският плусquamперфект е относителен перфект във функция на дистантен аорист (*passé composé* вместо свидетелски аорист (*passé récent* като резултат от транспозиция на *passé simple*), който по признака *резултативност ~ нерезултативност* корелира със свидетелския имперфект (*относително сегашно*), а по признака *относителност ~ неотносителност*, когато *passé simple* е синоним *passé composé*, корелативни са глаголните форми: *passé composé ~ passé récent = plus-que-parfait ~ plus-que-parfait récent = imparfait duratif ~ présent duratif = относителност ~ неотносителност* (с главно значение – едновременност на действие с изказването). При преминаване от пряка в непряка реч в общото си темпорално

значение неотносителните форми *passé récent* ~ *passé simple* са темпорални корелати на относителните форми *plus-que-parfait* ~ *imparfait* по признака *едновременност* ~ *следходност* на действие (или резултат от действие) с главно значение – едновременност на действие с изказването или реферирания минал момент. Свидетелските таксисни форми за сегашно време нямат предходни, т. е. аористни, корелати, тъй като функцията за изразяване на темпоралния признак *предходност* се поема от формите на маркираната таксисна грамема за *относително резултативно* сегашно време.

Свидетелствеността се неутрализира в отрицателен контекст, който имплицира нулева квантификация, т. е. негенеричност: *Pierre a revu* (вм. *il vient de voir*) *Angela. Il ne l'avait pas vue depuis Noël* : *Пуер видя Анжела. Не беше я виждал от Коледа. Depuis quand ne s'étaient-ils pas vus / ne se seraient-ils pas vus?* : *Откога не бяха се виждали?*

Възвратно-страдателните перфектни конструкции с глагол за възприятие, като *виждам се*, *чувам се*, *усещам се*, *забелязвам се* и т. н., с по-голяма фреквентност в българския език се заместват с глаголи, уточняващи фазата на протичане на действието (относителни и неотносителни резултативни глаголни форми) и изразяващи опозицията *неследходност* ~ *следходност* с ориентация към изказването. Въпросът неутрализира отрицанието, маркира прехода от отрицание към твърдение и изразява наличие на действие и резултат от действие. Паралелната употреба на плусквамперфектна и перфектна форма произтича от опозицията между отдавна отминали събития и такива, чиито последствия са актуални за говорещото лице, както това е характерно за опозицията *passé simple* ~ *passé composé*. Тази употреба на *plus-que-parfait* може да се разглежда като транспозитивна. Както *passé simple* се употребява вместо *présent*, така и *plus-que-parfait* се противопоставя на *imparfait duratif*, по признака резултативност ~ нерезултативност (с главно значение на немаркирания член – *акционност*). Дистантният аорист (перфект вместо аорист) изпълнява контекстово и прагматикостилистично чрез транспозиция повествователна функция, относителното сегашно в опозиция със сегашно време (с главно значение – едновременност на действие с изказването) изразява едновременност на действие с изказването. При употреба на трето лице в главно значение говорещият реферира свидетелски извършените от некомуникант събития от минала ситуация, в която говорещият е участвал, на която е бил свидетел (Маровска 2013: 255).

При предаване на итеративни действия на глаголният субект се употребява свидетелско относително резултативно сегашно време – темпорален корелат на свидетелско относително бъдеще време с ориентир свидетелски аорист (транспозиция на *présent duratif*), като полученият стилистичен ефект подчертава общовалидният характер на твърдението. Във второто изречение замяната на итеративния плюсквамперфект с имперфектна форма или аорист, изразяващи конкретни процеси, е зависима от контекстовата възможност да се неутрализира грамемата резултативност, а при дистантният аорист – признаците относителност и резултативност на плюсквамперфекта се заменят с признака следходност на свидетелския аорист: *Et pourtant combien d'heures avait-il passées* / в. *aurait-il passées lui-même à écouter des discours désespérés, des aveux d'échec, combien de faux sauvetages n'avait-il effectués ? Non. Les gens marchaient* (в. *étaient / furent en train de marcher*) *autour de lui, les yeux brillants d'excitation et il était seul, aussi dépourvu de convictions tout à coup qu'un chien égaré, aussi égoïste que certains vieillards, aussi nul* (Саган 1960: 32) = *И все пак колко ли часове бе / е прекарал, слушайки отчаяни речи, признания за провал, колко ли въображаеми избавления бе / е извършил? Не. Хората вървяха около него с блеснали от възбуда очи, а той бе сам, лишен от убеждения като загубено куче, егоистичен като някои старци, нищожен.*

Във въпросителни изречения, обвързани със семантиката на *subjunctif* и назоваващи обобщени процеси, изразяването на възможност, иреалност придобива отрицателно значение, равнозначно на *относително бъдеще за следходност*, означено с инфинитив, събжонктив и императив. Имперфектната морфема е маркер на миналия ориентационен момент, означен с глаголи за речева дейност. И в двата езика, когато има отношение на *едновременност* между главно и подчинено сказуемо, ако главното е в имперфект с ориентир аорист и *passé composé* във френския език, подчиненото би трябвало да бъде в плюсквамперфект, който изразява *едновременност* на резултат от действие с изказване в миналото (минал ориентационен момент). Свидетелските относителни резултативни форми за сегашно време са немаркираната темпорална степен на имплицитните свидетелски относителни резултативни форми за бъдеще време. Семантиката на тези глаголни форми се реализира контекстово и прагматически чрез транспозиция като относително сегашно за предходност на действие (или *едновременност* на резултат от действие) в опозиция с относително сегашно за *следходност* на действие по отношение на изказването или на реферирания минал момент.

Прекомерно морфологически натоварената двойнорезултативна страдателна форма на плусквамперфекта или футурум екзактум претерити, или плусквамперфект на субжонктив се заменя с нерезултативната имперфектна форма *imparfait duratif* (маркер на миналия ориентационен момент) или *futur dans le passé duratif* (транспозиция на свидетелска аористна форма), за да се изрази признакът *завършеност*, чиято валидност е контекстуално уточнена, и *последователност* на действията на базата на иконическа връзка: *Pourquoi et comment tout cela avait-il pu / в.м. aurait-il pu / в.м. eût-il pu arriver, Murier était / в.м. fut / в.м. serait incapable d'y trouver la réponse. La seule chose qu'il pouvait / в.м. pourrait / в.м. puisse dire était / в.м. fut que cela avait commencé / в.м. commença / в.м. a commencé avec Fanny = Защо и как всичко това беше / в.м. е било възможно / в.м. би могло да се случи, Мюрие бе неспособен да намери отговора. Единственото, което можеше / в.м. би могъл / може да каже беше, че това беше започнало / в.м. започна / в.м. е започнало с Фани (Димов, 1969: 71).*

В общото си значение неотносителните форми се срещат във възклицателни и отрицателни изречения, същите форми в подчинена позиция се употребяват в контекст с бъдеще време. В непряката реч неотносителните форми се трансформират в относителни форми, употребени в утвърдителни изречения с ориентация към минал момент, означен с футурум, т. е. свидетелски аорист (*passé simple*): *Comment n'avais-je pas vu que rien n'était (в.м. qu'il y avait quelque chose qui fût / soit) plus important qu'une exécution capitale et que, en somme, c'était / в.м. ce fut la seule chose vraiment intéressante pour un homme ! Как не бях забелязал, че нищо не беше / в.м. е така важно / няма нещо по-важно от изпълнението на едно смъртно наказание, и че това всъщност беше / е било единственото нещо наистина интересно за всеки човек (Камю 1969: 64).*

В непряката реч свидетелски назованата плусквамперфектна форма (относително резултативно сегашно) с ориентир свидетелски аорист (аорист – темпорален корелат на футурум, и съответно близко минало – темпорален корелат на близко бъдеще по признаците *предходност ~ следходност*) съвместно с *infinitif présent* или *subjonctif présent* = *неотносителност* (означава активен действителен признак, едновременен с резултата от действието, изразяван от глагола – сказуемо в главното изречение). Изречения с инверсиран словоред след обстоятелствените пояснения (*peut-être* = *може би*; *sans doute* = *без съмнение, очевидно*; *aussi* = *ето защо*; *à peine* = *едва*; *du moins* = *поне, най-малкото, по-скоро*; *ainsi* = *така*; *de même* = *също така*; *en vain* =

напразно; *tout au plus* = най-много; *toujours* (*toujours est-il que*) = все пак) в пряката реч се трансформират в утвърдителни изречения в непряката реч. Така е и в следния пример: *Sans doute **était-elle sortie** (вм. fut-elle sortie) tôt l'après-midi pour **faire le tour** des cafés et des bars malfamés de Madrid, dans l'espoir de dénicher au moins un gramme de drogue* : Без съмнение тя **бе / е била излязла** рано следобед, за да **обиколи** всички подозрителни кафенета и барове на Мадрид с надеждата да намери поне един грам от спасителния прах (Димов 1969: 41).

Разсъжденията на автора на „Морфология на френския език“ Кр. Манчев са често напълно приемливи: „Плусквамперфектът е в същата ситуация както перфекта: перфектът по отношение на презенс, а плусквамперфектът – по отношение на имперфекта“ (Манчев 1976: 165). В някои случаи обаче – и доста спорни: „Имперфектът е форма за епоха, докато презенсът е едновременно форма за конкретно актуално събитие и форма за епоха, с обобщено значение“ (Манчев 1976: 165). От твърдението на Кр. Манчев можем да направим предположението, че по отношение на коментираното отношение презенсът е немаркиран, за разлика от имперфекта, който е форма за „епоха“. Във френската граматика под „епоха“, „*temps d'époque*“, „*forme d'époque*“, „*forme d'événement*“ се разбират: процесуални форми, форми, изразяващи действията като развиващи се, незавършени и реални процеси – защо не и референтни форми, което би съответствало на българското „свидетелски“. Имперфектната форма изразява протичането на процеса в разглеждания времеви период (МС, 1986: 88 – 89). *Temps d'époque* са имперфектът, плусквамперфектът, бъдеще в миналото (*futur dans le passé*), което обаче в поновите морфологични интерпретации се обяснява като изразяващо хипотетично действие, като *conditionnel présent, futur d'époque*). Това са всъщност относителните грамемии. Друг тип времена в семантично и функционално отношение са „*temps d'événement*“: т. е. всички неотносителни – презенсът, футурум, перфект (*passé composé*), бъдеще (*futur simple*), футурум екзактум (*futur antérieur*). С други думи, коментираната интерпретация се свързва именно с различията между относителните и неотносителните грамемии и формиращата се от тази опозиция категория таксис – без обаче да се използва този термин.

Придържаме се към тълкуването на резултативната форма на плусквамперфекта с главно значение *едновременност на резултат* от действие с изказване в миналото, означено с аорист (Куцаров 2007: 260). Българската граматическа традиция още от последната трета на ХХ в. е съобразена с виждането за формите от типа *чел е, беше чел, ще*

е чел, щеше да е чел като маркирани със специфичен признак, който обикновено се нарича *результативност*. Корелацията по *результативност* : *нерезультативност* е в основата на морфологичната категория „вид на действието“ (термин на Ив. Куцаров). Важна особеност на плусквамперфекта е, че обикновено действията, чийто резултат се отчита в миналия момент, се изказват без връзка с момента на извършването им, т. е. като нелокализирани във времето (Куцаров 2007: 249 – 253). Формата на плусквамперфекта е маркирана и като относителна, т. е. тя е форма на зависимия таксис. В рамките на таксисната грамема тя е темпорален корелат на имперфекта (относителен, *нерезультативен*) *вм. plus-que-parfait récent* (относителен, *результативен*, *непредходен*, *неследходен*) и *футурум екзактум претерити* (относителен, *результативен* и *следходен*) *вм. futur proche dans le passé* (относителен, *результативен*, *следходен*). По признака *результативност* плусквамперфектът е маркирана форма наред с перфекта (*неотносителен*, **результативен**, *непредходен*, *неследходен*), *футурум екзактум* (*неотносителен*, **результативен**, *следходен*, т. е. темпорално маркиран) и *футурум екзактум претерити* (*относителен*, **результативен** и *следходен*). Според българските граматични форми на *результативните* грамемии изобщо не назовават глаголното действие, а само резултата от него. Това особено добре личи при употребата на плусквамперфекта, тъй като той може да бъде и свидетелски. В изречението *Видях, че детето се беше къпало*, е видно не самото действие, а по-скоро последствията, резултатите от него – мокрото тяло, коса, бански и т.н. На тази възможност на формите на минало предварително се основава разпространената му употреба, обикновено наричана „свидетелски плусквамперфект“, която отбелязват много изследователи (Деянова 1970: 39 – 41; Бородич 1957: 433 – 436, 450; Маровска 2005: 89 – 93 и др.).

За разлика от тази позиция изречението от типа *J'ai vu que l'enfant avait pris un bain = J'ai vu l'enfant qui avait pris un bain / вм. qui venait de prendre un bain* придобива значението *свидетелственост*, когато се свърже с конкретните параметри на дадена комуникативна ситуация. То може да означава категоричност на определено твърдение, факт, имплицитното му противопоставяне на друг факт. Така напр. може да придобие вида *J'ai vu l'enfant. Il avait pris un bain; Il y a l'enfant qui avait pris un bain; C'est l'enfant qui avait pris un bain; C'est un bain qu'avait pris l'enfant; Il en avait pris un, de bain, l'enfant*. Различните типове изказване в зависимост от тематизацията представляват отговор на различни въпроси, които са свързани със значенията пасивност или активност (т. е. пасивно или активно отношение на глаголния

субект към действието) и резултативност на действието по отношение на изказването или реферирания минал момент: *Qu'est-ce qui se passe?* = *Какво става?*; *Que fait l'enfant?* = *Какво прави детето?*; *Qui prend un bain?* = *Кой се къне?*; *L'enfant prend quoi?* = *Какво взима детето?* (Ариве, Гаде, Галмиш 1986: 256). От казаното следва, че перфектът (*passé composé*) и плусквамперфектът (*plus-que-parfait*) са неутрални относно темпоралния признак *непосредствена предходност на процеса спрямо даден ориентационен момент*, характерен за *passé récent* и *plus-que-parfait récent*. Признакът *завършеност на процеса* обаче е релевантен за всички сложни глаголни форми (Ботева 2009: 151).

Във френскоезичната литература перфектните изречения се разбират като въпрос или отрицание за актуална в момента квалификация, следствие от *действие* в неконкретизиран период (изобщо, някога, въобще извършено), откъдето произтича абсурдният термин минало неопределено време. За френските езиковеди, както и за В. Станков, основното значение на перфекта е да експлицира „минало действие, прекратено преди момента на говоренето и ориентирано непосредствено към момента на говоренето, но без данни за свързаност на извършването на действието с някакъв определен минал момент, т. е. без данни за конкретност и локализираност на действието във времето“ (Станков АГ 1983: 319).

За нас опозицията *относителност* : *неотносителност* с ориентир темпоралната и неотносителната грамема дистантен аорист (перфект в транспозиция) може да е обвързана със семантиката на глаголите за мисловна дейност (*penser, comprendre, savoir*), перцептивните глаголи *sentir* (*усещам*), *entendre* (*чувам*), *écouter* (*слушам*), *voir* (*виждам*), *regarder* (*гледам*), *apercevoir* (*забелязвам*), *rencontrer* (*срещам*), *trouver* (*намирам*), *surprendre* (*изненадвам*). Прякото допълнение в главното изречение става подлог на относителната глаголната форма (*plus-que-parfait* е относителен, резултативен и темпорален корелат на *plus-que-parfait récent*), образуваща сложно сказуемо с неотносителната глаголна форма (*passé composé* е темпорален, резултативен и неотносителен корелат на *passé récent*) и означава предходност на действие или *едновременност* на резултат от действие по отношение на изказването (*présent duratif*) или реферирания минал момент (*imparfait duratif*), изразявано от глагола – сказуемо в главното. Правилното тълкуване на изречението е обвързано с параметъра момент на изказването, който е със статут на отправен момент при ситуиране на действието във времето, а миналият ориентационен момент (моментът на референцията или моментът, за който се говори) е формалният маркер

на признаците *свидетелственост* и *относителност* (отнесеност на глаголното съдържание към момент в миналото), означени с имперфектната морфема *-ai- /-i-*, която се прибавя към глаголната флексия.

Френският перфект, подобно на перфекта в славянските езици с изключение на българския, се темпорализира и поема функциите на всички останали минали „времена“, превръщайки се в единствен претерит, което води до редуциране на темпоралната система на старобългарския глагол. Разширяването на перфектните функции на *passé composé* във френски не дава основания да се очаква нещо подобно – темпоралната система се съхранява и само употребата на *passé simple* е силно занижена за сметка на употребата на формата на *passé composé*, която реализира повествованието. Възможността в българския език формата на перфекта (съответстваща на френското *passé composé*) да изразява действие, е в основата на формирането на преизказните и умозаключителните форми. Не е изключено именно заради функцията си да измества *passé simple*, френският перфект (*passé composé*) да не развива несвидетелска функция, още повече че дистантният аорист (перфект вместо аорист) в качеството си на резултативен и неотносителен корелат на свидетелския аорист е обвързан със спомагателния глагол *être* (*съм*) с екзистенциално значение, присъствие, наличие, отсъствие и пространствено-времевата локализация на действието във времето.

В съвременната френска граматика е популярно по-различно тълкуване на граматическия признак на плусквамперфекта, който експлицира *едновременност* на резултат от действие с изказване в минало време, в употреби, срещани в изключително редки случаи, понеже плусквамперфектът експлицира широка контекстова ситуация, която е обвързана вероятно с термина „невъзприетост“ на Ю. Трифонов, обединяващ двете значения – преизказното и умозаключителното, в една категория, различна от времето и наклонението (Трифонов 1905: 165 – 168). В „Морфология на френския език“ Кр. Манчев интерпретира перфекта и плусквамперфекта като неутрални грамемии относно признаците *свидетелственост* ~ *несвидетелственост*. Споменатите грамемии изразяват признак на глаголното лице в резултат на действие преди ориентационния момент. Според същия автор перфектът и плусквамперфектът за действие имат умозаключителна, предположителна употреба чрез инвариантната семантика *предходност на действие* по отношение на аористно действие, контекстово изразена с лексикални модификатори. Според нас в цитирания контекст грамемата дистантен аорист (перфект вместо нерезултативната

форма на *passé simple*) контекстово и прагматически изпълнява чрез транспозиция повествователна функция и в качеството си на темпорален и неотносителен корелат на грамемата свидетелски аорист може да предава и последователни действия, едновременни, предходни и следходни действия, изразени с поредица от аористни форми, на базата на иконическа връзка между компонентите на знака на текстово равнище. В изреченията с удебелени от нас букви в откъса от „Чужденецът“ на А. Камю неотносителният дистантен аорист експлицира категоричност в контекст на сегашно историческо време, понеже е неутрализация на неотносителния двойнорезултативен минал резултативен аорист. Затова именно той изразява обобщен глаголен факт без конкретизирането му като действие или резултат от действие. Дистантният аорист изпълнява контекстово и прагматико-стилистически транспозитивна функция, относително сегашно в опозиция със сегашно изразява едновременност на действие с изказването или реферирания минал момент. Перцептивните и менталните глаголи с локативна функция имплицират идеята на екзистенциалния глагол *съм*, свързан с момента на говоренето (*présent*), и съвместно с инфинитивната форма изразяват относителна следходност на действие по отношение на момента на говоренето (когато изказването е ориентир за осмислянето на миналите действия): *Pérez m'a paru très loin, perdu dans une nuée de chaleur, puis je ne l'ai plus aperçu. Je l'ai cherché du regard et j'ai vu qu'il avait quitté la route et pris à travers champs* / *вм. je l'ai vu avoir quitté la route et prendre à travers champs. J'ai constaté aussi que devant moi la route tournait. J'ai compris que Pérez qui connaissait le pays coupait au plus court pour nous rattraper. Au tournant il nous avait rejoints. Puis nous l'avons perdu* (цит. по Манчев 1976: 167, Камю, 1969: 16): *Перез ми се стори много далеч, загубен в облак от жегга, после не го забелязах повече. Потърсих го с поглед и **открих**, че **беше*** / *вм. е **изоставил пътя** и **беше*** / *вм. е **поел направо през полето**. Установих също, че пред мен пътят завиваше. Разбрах, че Перез, който познаваше местността, пресичаше, за да ни застигне. На завоя **той вече ни беше настигнал**. После ние го загубихме.*

За Кр. Манчев няма темпорална граница между *passé composé* и презенс (което е вярно), тъй като *passé composé* като резултат от транспозиция на *passé simple* имплицира *континуативност, незавършеност* и *непоследователност* на действията (което пък е спорно). Авторът прави извода, че във френския, както и в българския език сегашно историческо време е неутрален, а не свидетелски начин на разказване (вж. напр. Манчев 1976: 156). Според нас маркиран член във

формално-семантично отношение е резултативната форма, при която граматичното време се определя не от отношението на действието, а на резултата от действието спрямо изказването, означено със сегашно време (с главно значение – едновременност на действие с изказването). Повествованието, водено в *passé simple*, имплицира завършена темпорална поредица от факти, събития, състояния и действия, отделени от сегашното. Лексикалната семантика обуславя хронологическата последователност на имперфектните форми, известни като „сегашно в миналото“, които изразяват *едновременност* на действие с изказване в миналото (*passé simple*), което се актуализира в изказването (*passé composé*) (Манчев 1976: 156). Затова именно Г. Гийом противопоставя вертикалния разказ, съставен от форми на *passé composé*, на хоризонталния разказ с форми на *passé simple*. За разлика от *passé simple* глаголната форма на *passé composé* предава изолирани факти, събития, състояния, действия, свързани със сегашното на говорещото лице, т. е. към изказването или момента на говоренето (Гийом 1929: 173), и тази констатация показва, че френският перфект (*passé composé*) пази специфичното си перфектно (умозаключително) значение да назовава резултата от осъществено в миналото действие.

По въпроса за умозаключителната резултативност се придържаме към становището на Ю. С. Маслов, че понятието „актуалност на сегашния момент“ е само друг диференциален признак, но не и значение, проявяващо се в това, че „в сегашния момент съществуват преки или косвени резултати от действието, извършено в миналото“ (Маслов 1982: 260). Семантичният инвариант на морфологичната категория вид на действието (Куцаров 2007: 249) или категория на перфекта (вж. напр. Маровска 2005: 93), която присъства по наше мнение в почти аналогичен вид и във френския език, се основава на отношението между действие и резултат от действие в един и същ ориентационен момент. Грамемата *резултативност* се противопоставя на грамемата *нерезултативност* (с главно значение на немаркирания член сегашно време – *акционност*). Маркираната грамема резултативност на морфологичната категория вид на действието изразява резултат от действие, актуализиране на действието в най-близкия следващ във времето ориентационен момент (Куцаров 2007: 249). Формален показател на значението *резултативност* при аналитичните форми на плусквамперфекта в български език е актуализираната (свързаната с минало свършено деятелно причастие) аористна морфема (напр. *-ал*) и спомагателните глаголи *съм* или *бъда*. Минало свършено и минало несвършено деятелно причастие на спомагателния глагол

„съм“ съвпадат – *бил*, следователно имперфектното причастие присъства в свидетелските и в умозаключителните форми за плусквамперфект. Неактуализираната имперфектна морфема (-e/-a' - от *беше / бях писал*) е знак на маркираната грамема свидетелска относителност, а актуализираната имперфектна морфема (*-ил* от *бил е писал*) – на маркираната грамема умозаключителна относителност, и явлението има пряко отношение към изказването (Куцаров 2007: 302).

Формален показател на значението *результативност* при аналитичните форми на плусквамперфекта във френския език е актуализираната аористна морфема (минало свършено причастие е субститут на страдателната форма на изявителния презенс) и морфемите *venir* (*идвам*), *aller* (*отивам*) и *être* (*съм*), обвързани с пространствено-времевата локализация на действието. Т. е. *être* има две темпорални степени – сегашно и бъдеще време: *il eut été / il fut tué / il a été tué / on l'avait tué ~ on venait de l'avoir tué / on allait l'avoir tué ~ on l'aurait tué*.

Много показателен за граматическия признак на резултативните грамеми е контекстът от „Под игото“ на Ив. Вазов, в който са употребени и двете форми: като ориентиран към минал момент – плусквамперфектът, и към сегашен момент – перфектът. Бойчо Огнянов настоява отец Викентий да открадне парите на своя благодетел и игумен на манастира отец Йеротей (Като се решиш веднъж, лесно е, в смисъл лесно е да го направиш, да крадеш и да убиваш), а Викентий му отвърща възмутено: – *Но аз не съм крал* (в см. „никога в живота си досега“). А Огнянов му отвърща – *И аз не бях убивал!*, визирайки случката във воденицата, където преди време убива турците, които се канят да изнасят дъщерята на воденичаря. На френски това би било преведено също със съответните резултативни форми на (перфект) *passé composé* и (относителен перфект) *plus-que-parfait*, изразяващи опозицията *неотносителност : относителност*: *Une fois que tu te décides, c'est facile à le faire = à voler et à tuer*). *Mais moi, je n'ai pas volé (jamais de ma vie jusqu'à présent); Moi non plus, je n'avais jamais tué*. От логико-семантична гледна точка двойното отрицание е равнозначно на утвърдителност и изразява наличие на действие и резултат от действие.

Придържаме се към интерпретацията на глаголната категория *засвидетелственост* на Р. О. Якобсон, който отчита три факта – съобщаван факт (действие), факт на съобщаването (изказване за действието) и източник на сведения за съобщавания факт въз основа на съобщението на друго лице (*le coénonciateur*). Разказвачът, изказващият се (*l'énonciateur*) реферира свидетелски нечия чужда реч, макар и да

не е свидетел на разказваното, използвайки глаголни форми, които показват времето на действието не в момента на собствената реч в настоящето, а към момента, в който е била произнесена тази чужда реч. Семантиката на цитираните изречения е близка до случаите, в които вместо резултативни форми са употребени инфинитивни (*le faire*), имплициращи повтаряща се глаголна форма и процесуалност на действието, а именно сегашно време и едновременност на действие и резултат от действие с изказването. Възможно е да се употребят и именни сказуеми в неотносително и относително сегашно или бъдеще време. Отношението *plus-que-parfait* ~ *passé composé* е аналогично на опозицията *imparfait duratif* ~ *présent duratif* = *относителна неследходност* ~ *относителна следходност* (с главно значение на немаркирания член сегашно време – *едновременност* на действие с изказването). Темпоралната, нерезултативната и неотносителната грамема свидетелски аорист в общото си значение е неутрализация на двойнорезултативните страдателни форми за аорист и футурум екзактум и при преминаване от пряка в непряка реч е сегашно време (момента на говоренето), темпорален корелат на относително сегашно време (минал ориентационен момент): *Аз не съм крадец* или *Аз не крада*; *И аз не бях / съм бил никога убиец* или *И аз не можех да бъда убиец / не бих могъл да бъда убиец* = *Moi, je ne suis pas / je n'ai pas été / je n'aurai pas été voleur* ou *Je ne vole pas; Moi non plus, je ne fus jamais* ou *Moi non plus, je ne serais jamais tueur / je n'aurais jamais été tueur*.

Трябва да се направи уговорката, че във френския език българският аорист може да се предаде както с *passé composé*, така и с *passé simple*. Във френския език се забелязва разширяване на функциите на *passé composé*, т. е. на френския перфект, който, вкл. и в рамките на страдателно-безличните конструкции, изразява *предходност*, докато в български изразяването на *предходност* е типичната функция на аористната форма. Признаците *свидетелственост*, *относителност* и *резултативност* се проявяват ясно и в следните примери: *Le matin il avait nagé et après le déjeuner il a fait (fit) une promenade*: *Сутринта той бе плувал, а следобеда се разходи*.

Френското *се е разходил* в случая е неприложимо, ако няма разлика по признака *свидетелственост* на говорещия – плусквамперфектът е свидетелски, а формата *се е разходил* е несвидетелска в български език. Употребата на *passé simple* и *passé composé* с обобщено значение в глаголното словосъчетание *faire une promenade* е транспозиция на сегашно време. Във френския език двете свидетелски форми (*plus-que-parfait* ~ *passé composé*) се противопоставят по признаците

относителност ~ *неотносителност*, а в рамките на морфологичната категория време опозицията е *следходност* ~ *неследходност* (с главно значение на немаркирания член сегашно време – *едновременност* на действие с изказването).

Ако подчиненото сказуемо трябва да изрази *едновременност*, се употребява *passé composé* или системно обусловеното *plus-que-parfait*, тъй като контекстовата позиция е за свидетелски таксис. *Enfin! Il m'a rendu* / в.м. *il vient de me rendre hier les livres, que je lui avais prêtés l'année dernière* (Кентон 2004: 90). Така е и в български език: *Най-накрая! Вчера ми е върнал книгите, които му бях дал миналата година*. В контекст на перфект във функция на свидетелски аорист е на лице същинска непряка реч, т. е. отношението *plus-que-parfait* ~ *passé composé* е аналогично на опозицията *imparfait* ~ *présent* и изразява *предходност* на действие или *следходност* ~ *неследходност* (с главно значение абсолютност – *едновременност* на резултат от действие с изказването, означено с *présent*, или реферирания минал момент (*imparfait duratif*). *Tiens, hier j'ai rencontré Tristan, un ami d'enfance. Il a divorcé* / в.м. *est divorcé. Il avait épousé il y a quatre ans une suédoise* = *Знаеш ли, вчера срещнах Тристан, приятел от детските години. Развел се е* / в.м. *Разведен е. Преди четири години беше / е бил женен за шведка*.

В цитирания пример френските и българските перфектни форми, транспозитивна употреба на аористните, експлицират признака *завършеност*, *неконтинуативност*, *последователност* на действията иконически, т. е. аористната редица от форми отразява хронологията на еднотипните по времетраене събития, чиито последици са актуални за говорещото лице. Когато ориентир на непряката реч е свидетелският аорист, плусквамперфектната и перфектната форма са в опозиция по признака *относителност* ~ *неотносителност* (с главно значение *абсолютност* – *едновременност* на действие (или резултат от действие) с изказването).

Говорещият назовава свидетелски, следващи едно след друго, едновременни, в смисъл на завършени по отношение на минал момент, действия, факти, събития, състояния и логически следходни действия по отношение на изказването, имплициращи продължителност, чрез маркирания с процесуалност акционален инфинитив, функционално равнозначен на имперфектна глаголна форма (с главно значение – *едновременност* на действие с изказването или реферирания минал ориентациялен момент (*imparfait duratif*), и аористни глаголни форми в контекст на сегашно историческо време. Емфатичният израз *c'était*,

който отправя към повтаряща се глаголна форма от предишен контекст, миналите причастия в качеството си на съставен елемент на предикативните структури, чиято семантика имплицира сегашно време и момента на говоренето (*Présent*), т. е. *être quelque part*, имат аористна форма. Хронологията на състоянията, свързани с продължителен период от време, изразява причинно-следствени отношения, контекстуално и прагматично обусловени като фактитивни структури, функциониращи като резултативни инфинитивни форми: *J'avais laissé ma fenêtre ouverte et c'était bon de sentir / в м. ce fut bon pour moi de faire sentir / la nuit d'été couler / в м. qui coulait sur nos corps bruns* (Камю 1969: 58): **Бях оставил прозореца си отворен и ми беше приятно да чувствам как лятната нощ залива кафявите ни тела.**

Както вече споменахме, плусквамперфектът (или относителен перфект) и перфектът, придружени с равнопоставените експлицитни или имплицитни обстоятелства за време *toujours* (винаги) или *jamais* (никога), имат генеричното значение на гномическо минало (*passé simple*) и гномическо бъдеще време – семантичен еквивалент на глагола *savoir (être quelque part)*, понеже изразяват действието в периода от време, предходен или следходен на изказването. Дистантният аорист (темпорално немаркираната форма на перфекта във функция на темпоралната грамема свидетелски аорист) изпълнява контекстово и прагматически чрез транспозиция повествователна функция да предава завършени, последователни действия, т. е. относително сегашно в опозиция със сегашно време (с главно значение – *едновременност* на действие с изказването) изразява *едновременност* на действие с изказването: *Ils ont divorcé / в м. ils sont divorcés et pourtant, en vingt ans, ils ne s'étaient / в м. ils ne se furent / в м. ne se seraient jamais disputés* (Кентон 2004: 90): **Те се разведоха / в м. те са разведени и все пак за двадесет години никога не се бяха карали.**

На общото значение – липса на данни за отнасяне към някакъв ориентационен момент – се основава употребата на немаркираната грамема неотносителност (*passé composé ~ futur proche*) в подчинена позиция като втори глагол в сложно сказуемо. При преминаване от пряка в непряка реч неотносителните форми в неутрализация са темпорални корелати на относителните форми: *Depuis dix ans qu'il avait quitté sa famille, André vivait / в м. il était en train de vivre dans un tourbillon de plaisirs et de découvertes, où il étourdissait / в м. il allait étourdir ses remords* (Кюртис 1974: 60): **Десет години, откакто бе напуснал семейството си, Андре живееше във вихъра на удоволствията и прозренията, в които заглушаваше угризенята си.**

Свидетелският аорист, аналогичен на *passé simple* (*passé simple* е темпорален корелат на *futur simple*, съотв. *passé récent* е темпорален корелат на *futur imminent*, по признаците *предходност* ~ *следходност*), вкл. и в контекст на сегашно историческо време, предава иконически последователни действия, означени с поредица от аористни форми. В непряката реч плусквамперфектните форми (относителни перфектни форми), които заменят аористните форми *futur imminent* ~ *futur proche*, отразяват хронологически последователни действия (*plus-que parfait* вместо *futur imminent dans le passé* / *plus-que-parfait + infinitif présent* вместо *futur antérieur dans le passé* / *futur dans le passé* вместо *imparfait duratif*). Съвместно с инфинитивните форми те изразяват *едновременност* на резултат от действие и действие с момента на говоренето. *Plus-que parfait récent* в подчиненото изречение показва, че резултатът от действието е свързан с периода на „събуждането“ (*imparfait duratif*) и с опозицията *imparfait duratif* ~ *futur dans le passé duratif* = *présent duratif* ~ *futur duratif* = *относителна неследходност* ~ *относителна следходност*. Поради отсъствието на форми за непосредствена предходност и следходност на действие спрямо минал ориентационен момент (*imparfait duratif*) в български език, на свидетелския плусквамперфект съответства свидетелски плусквамперфект или имперфект (при възможна неутрализация); на свидетелския футурум претерити съответства имперфект (при неутрализация); на *plus-que parfait récent* съответства плусквамперфект или имперфект (при неутрализация). Например: *Je m'étais décidé à éveiller* / в.м. *j'étais sur le point d'éveiller Albertine, j'avais pu le faire* / в.м. *je l'aurais fait sans crainte, (parce que) je savais que son éveil ne serait* / в.м. *n'était nullement en rapport avec la soirée que nous venions de passer* / в.м. *avons passé* (Пруст 2006: 100) = *Бях решил да събудя* / в.м. *готвех се да събудя Албертин, успях да го направя, без да се страхувам, (защото) знаех, че събуждането ѝ не беше въобще свързано с вечерта, която бяхме прекарали / прекарахме* (при неутрализация).

Плусквамперфектната форма е в опозиция с перфекта по признака *относителност* ~ *неотносителност* (с главно значение на немаркирания член сегашно време *абсолютност* – *едновременност* на действие с изказването). В непряката реч субжонктивните форми са резултат от неутрализация на инфинитивните или императивните глаголни форми за сегашно време и експлицират семантиката на *futur duratif* (относителна следходност) или сегашно за следходност: *Je t'avais pourtant bien dit de faire attention que le chat ne se sauve pas* =

Все пак ти бях казал да внимаваш да не избяга котката / вм. защото котката може да избяга / ще избяга.

На общото значение се основава употребата на немаркираната грамема *неотносителност* във въпросителни изречения, а също и в контекст с бъдеще време. Говорещото лице реферира свидетелски чужда реч, като я отнася към минал момент, в който е била произнесена. Относителният перфект във функция на свидетелски аорист се противопоставя на сегашно време (с главно значение *абсолютност* – *едновременност* на действие с изказването): *Tu vois, ce restaurant est hors du prix. Je t'avais prévenu.* = **Виждаш, този ресторант е изключително скъп. Бях те предупредил / предупредих те;** *Où sont les clés? Je les avais pourtant bien mises / вм. ai mises sur la porte!* = **Къде са ключовете? Бях ги сложил / бяха на вратата!**

Сред стилистичните възможности на имперфектните форми особено интерес представлява т. нар. „имперфект за припомняне“, който е специфичен и за двата сравнявани езика. И в двата езика, когато има отношение на *едновременност* между главно и подчинено сказуемо, ако главното е в свидетелски аорист и *passé composé* – транспозиция на *passé simple* във френския език, подчиненото би трябвало да бъде в имперфект. Признакът *относителност* може да се неутрализира и в подчиненото изречение да се употреби форма на сегашно време: *Je vous avais dit que l'examen était / вм. est aujourd'hui. Vous aviez oublié?* = **Бях ви казал, че изпитът е днес. Да не сте забравили?**

Плусквамперфектните форми, подобно на имперфектните, инфинитивните, императивните и субжонктивните форми за сегашно време, изразяващи следходност на действие (или резултат от действие) по отношение на изказването, се употребяват със стилистичен нюанс на предложение, насърчаване, придават и известна несигурност във възможността за осъществяването на действието. Неотносителните форми при неутрализация във възклицателни изречения в пряката реч се трансформират в относителни форми, употребени с утвърдителни изречения в непряката реч. Тази употреба на т. нар. хипокористичен плусквамперфект или сегашно време в несобствена функция е аналогична на българския адмиратив. Емоционалният ефект от току-що научен или установен факт се усилва чрез транспозиция на *passé composé* вместо свидетелски аорист: *Domage, j'étais venu / вм. je venais de venir vous proposer une affaire* = **Жалко, бях дошъл / дойдох да ви предложам сделка;** *Ah, si j'avais su! / вм. je venais de savoir / вм. j'aurais su* = **Ех, ако знаех! / да бях знаел!; Ah! si tu l'avais vue!**

вм. *si tu allais la voir!* / вм. *si tu l'aurais vue!* = *Ех, само да беше я видял!* / вм. *да я видеше!*).

Формата за плусквамперфекта се среща в разкази за действия, на които говорещото лице, макар и да не е очевидец, повече изтъква действителността на изказването, а не своята отдалеченост от него. Това е именно грамемата *възприетост* на граматическата категория *възприетост* ~ *невъзприетост* на действието (или пряко и косвено изказване) на Ю. Трифонов (Трифонов 1905: 190). В цитираното изречение плусквамперфектът е относителен перфект, резултат от транспозиция на свидетелски аорист. Отношението *plus-que-parfait* ~ *passé composé* е аналогично на опозицията *imparfait duratif* ~ *présent duratif* = *относителна неследходност* ~ *относителна следходност* (с главно значение на немаркирания член сегашно време абсолютност – *едновременност* на действие с изказването): *Tu te rappelles, papa? Il y a des années, au moment de leur vogue* / вм. *au moment où ils étaient en vogue ces jouets avaient rapporté quatre milliards de dollars* = **Спомняш ли си, татко? Преди години, когато бяха** / вм. **са били на мода, тези играчки бяха донесли** / вм. **донесоха** четири милиарда долара печалба.

Както при сегашно време, значението на плусквамперфекта и имперфекта е конкретно актуално (действието се е извършвало в даден момент, фиксиран чрез аорист или *passé composé* ~ *futur proche* във френски, или в продължение на сравнително по-кратък период в миналото). Периодът на извършване на действието е маркиран с миналия ориентационен момент (*imparfait duratif*) и имперфектната морфема *-ai-* / *-i-*. На френския плусквамперфект може да съответства български изявителен плусквамперфект, но също и преизказан или умозаклучителен аорист в зависимост от контекста, който съдържа информацията дали действието е изказано по цитати, достоверна информация, предположение от говорещия, по чужди думи, личен опит, спомени. Възможно е да става въпрос за въображаеми събития, както е в предложението по-долу контекст, в който говорещият е участник в реферираната ситуация и я отразява свидетелски. Сегашният императив (*imagine*) в качеството си на темпорална грамема *неразновременност* (с главно значение *едновременност* на действие с изказването) е резултат от транспозиция на свидетелския аорист (*passé simple* ~ *futur simple* = *passé récent* ~ *futur imminent*) или на имплицитния дистантен аорист (*passé composé* ~ *futur proche* = *subjonctif passé* ~ *subjonctif présent* = *imparfait duratif* ~ *présent duratif* = *относителна неследходност* ~ *неотносителност*). На общото значение се основава употребата на немаркираната грамема *неотносителност* в контекст за бъдеще време

или в подчинена позиция като втори глагол в съставно сказуемо. При преминаване от пряка в непряка реч неотносителните индикативни или събжонктивни форми с ориентир дистантен аорист (*passé composé* в м. *passé simple* ~ *futur proche* в м. *futur simple* = *subjonctif passé* в м. *plus-que-parfait* ~ *subjonctif présent* в м. *imparfait* = *imparfait duratif* ~ *présent duratif* = *относителност* ~ *неотносителност*) изпълняват контекстово и прагматико-стилистически транспозитивна функция, *относително резултативно сегашно* в опозиция с *резултативно сегашно* (с главно значение – *едновременност* на резултат от действие с изказването) изразява *едновременност* на действие с изказването или реферирания минал момент, като полученият ефект подчертава субективно-оценъчния характер на повествованието. Срв: *Imagine un peu. Nous avions retenu* (в м. *nous aurions retenu / que nous ayons retenu*) *les places d'avion. Ivan et moi, nous nous étions chargés de préparer* (в м. *nous nous serions chargés de préparer / que nous nous soyons chargés de préparer*) *un circuit d'enfer; Julie et Bénédicte avaient déniché* (в м. *auraient déniché / qu'ils aient déniché*) *un bungalow. Et voilà qu'Air France déclenche une grève juste le jour de notre départ. La catastrophe, quoi!* = *Представи си за миг. В случай че бяхме / сме резервирали самолетни билети. Иван и аз се бяхме / сме се заели да подготвим ужасен маршрут; Жюли и Бенедикт бяха / са открили бунгало. Но ето че Ер Франс започва стачка точно в деня на нашето заминаване. Каква катастрофа!* (КЦ 1987: 67).

По принцип резултативната форма е аналитична и съответства на предикативната или посесивната афиксация на лични местоимения, която е субститут на спомагателните глаголи *être* (*съм*) или *avoir* (*имам*). От съществено значение във френския език е фактът, че миналото причастие на глаголните форми с реализирана преходност е пасивно и резултатът от действието се представя като притежание на глаголния субект (глаголното лице), което означава, че резултативността е обектна, т. е. прякото допълнение става подлог на глаголната форма за относително сегашно. Всички преходни глаголи се реализират като страдателни глаголни форми. От друга страна, миналото причастие на глаголните форми с нереализирана преходност е деятелно и изразява пространствено-времевата локализация на самото действие със спомагателните глаголи, производни от спомагателния глагол *être* (*съм*), *aller* (експлицира ориентация от сегашно към бъдеще) и *venir* (експлицира ориентация от минало към сегашно). Глаголният субект (глаголното лице) е в номинатив, т. е. резултативността е субектна, в смисъл, че глаголният субект е подлог на глаголната форма за относително

сегашно. В рамките на аналитичните глаголни форми то е непасивно, деятелно и резултативно или нерезултативно, но може да се трансформира в пасивно в зависимост от темата на изказването, т. е. винаги когато формата на глаголният субект (глаголното лице) е в номинатив (именителен падеж или синтактичен подлог). В подкрепа на това твърдение ще добавим, че във френската езиковедска литература т. нар. номинатив съответства на *mode nominal*, който обхваща инфинитив, отглаголни съществителни и причастия с видов характер, т. е. има отношение към опозицията *резултативност ~ нерезултативност* (с главно значение акционност – едновременност на действие с изказването). За разлика от граматичния статут на инфинитива (перфект на инфинитив ~ сегашен инфинитив), този на причастните форми на *-ant* в съвременния френски език се заличава и техен субститут е генеричното сегашно време *présent duratif* (*être en train de + infinitif*).

Темпоралната и неотносителна грамема свидетелски аорист води повествованието и в българския, и във френския език. Свидетелският аорист (*passé simple ~ futur simple = passé récent ~ futur imminent*) е темпорална грамема за *предходност*, но контекстово и прагматикостилистично на иконически принцип има свойството да имплицира логическа последователност, респективно и *следходност на действие* спрямо хронологично предхождащо го действие в минало време. С признака *континуативност* е маркирано сегашно време (*présent duratif*) – резултат от транспозиция на *passé récent ~ futur proche*. Минало време (*passé simple ~ passé composé*) и бъдеще време (*futur simple ~ futur proche*) локализируют събитията върху реферирания времеви период (миналия ориентационен момент, означен с *imparfait duratif*) на принципа на експлицирането на темпоралните признаци, съотв. *предходност* и *следходност*. *Présent historique* е транспозитивна употреба вместо *passé simple*. В съвременния френски език относителен корелат на аориста по признаците *едновременност ~ следходност* на резултат от действие с изказването или реферирания минал момент са глаголните форми (*plus-que-parfait ~ plus-que-parfait récent*) ~ (*futur antérieur dans le passé* (или *futur dans le passé* при възможна неутрализация) ~ *futur proche dans le passé*). Плусквамперфектните форми във френския текст, темпорални корелати на перфектните (перфект вместо свидетелски аорист), изграждат втори повествователен експликативен план, който отразява фактичестката хронология на еднотипните по времетраене разказвани събития, действия, състояния, факти. В български език последователността на действията е означена с аористни форми; имперфектът изразява едновременност на действие с изказва-

нето; предходните действия се изразяват с аорист или с плусквамперфект с главно значение – едновременност на действие (или резултат от действие) с изказването:

Elle était passée dans l'allée, se dirigeant vers l'homme, et l'avait dépassé. Puis, revenant sur ses pas, elle était repassée près de lui, elle avait parcouru l'allée en sens inverse et elle avait pénétré dans le bois. L'homme était lui-même allongé sur une chaise longue à mi-chemin entre la grille du jardin de l'hôtel et le chantier, et il avait vu la jeune fille déboucher du bois. Machinalement il l'avait suivie des yeux. Il pensait qu'elle rentrait à l'hôtel mais il l'avait vue s'arrêter à quelques pas de la grille qui s'ouvrait sur la route, revenir sur ses pas, et de nouveau pénétrer dans le bois d'où elle était venue. Il se demandait ce que pouvait bien faire la jeune fille, à cette heure, dans le bois. Elle paraissait d'abord pressée de rentrer à l'hôtel. Mais après s'être arrêtée / в.м. elle s'était arrêtée devant la grille lorsqu'elle était repartie vers le bois, elle avait également paru pressée de rentrer dans le bois qu'elle venait de quitter. L'heure du dîner était arrivée sans que l'homme la vît revenir. Il attendait toujours que la jeune fille sortît du bois. Ce n'était pas qu'elle fût remarquable ni qu'il l'eût remarquée auparavant. Mais l'homme se demandait quel spectacle pouvait la retenir ou ce qu'elle pouvait trouver à faire dans ce bois au lieu de regagner l'hôtel. Et à la fin, il se leva et fit quelques pas dans la direction qu'elle avait prise. Il n'aurait pas été naturel qu'il se retînt de le faire après s'être tant demandé ce qu'elle était devenue (Дюрас 1954: 69) = Минала бе / в.м. мина по алеята, като се движеше към мъжа и го бе задминала / в.м. го задмина После, връщайки се обратно, отново бе преминала / в.м. премина покрай него, бе прекосила / в.м. прекоси алеята в противоположната посока и бе навлязла / в.м. навлезе в гората, откъдето бе дошла / в.м. дойде. Мъжът, изтегнат в шезлонг между строежа и желязната ограда на хотелския парк, бе видял / в.м. видя как девойката излиза от гората. Бе я проследил / в.м. проследи я машинално с очи. Смяташе, че се прибира в хотела, но забеляза как тя спира / в.м. бе забелязал в началото на пътя, на няколко крачки от оградата, как се връща назад и отново потъва в гората, откъдето бе дошла / в.м. идваше. Питаше се какво ли прави девойката по това време в гората. Най-напред като че ли бързаше да се прибере в хотела. Но щом се спря / в.м. се бе спряла пред оградата и бе тръгнала / в.м. тръгна към гората, нак се разбърза / в.м. се бе разбързала да се върне в гората, откъдето току-що беше излязла / в.м. излезе. Часът за вечеря бе настъпил / в.м. настъпи, без момичето да се появи. Мъжът продължаваше

да очаква девойката да излезе от гората. Не защото беше кой знае колко интересна, нито пък защото я бе забелязал по-рано. Но мъжът се питаше какво ли я задържа и какво би могла / в.м. можеше да прави в тази гора, та не се връща. Накрая той стана и направи няколко крачки в посоката, в която бе тръгнала / в.м. тръгна девойката. Би било неестествено да не го стори, след като толкова дълго време се беше питал / в.м. питаше какво става / в.м. ставаше / в.м. е станало с нея (превод на Кьосев 1982: 38).

В заключение можем да обобщим:

Научният анализ на маркираната грамема *относителност*, или *косвено свидетелство*, *невъзприетост на действието*, и немаркираната грамема *неотносителност*, или *личен опит*, *възприетост на действието*, на морфологичната категория таксис (термин на Куцаров 2007: 255), или *основание за изказване* (термин на Андрейчин 1976: 345), валидна само в сферата на миналото и изявителното наклонение, засяга съвременния етап от развоя на френския и българския език. Плусквамперфектните форми, или относителните резултативни форми за сегашно и бъдеще време във френския и българския език, с ориентир – темпоралната (и неотносителната) грамема дистантен аорист (перфект, който е резултат от транспозиция на свидетелски аорист, т. е. перфект със семантика и функции на *passé simple ~ futur simple = passé composé ~ futur proche*), са морфологично средство за изразяване на граматикализираните значения *разновременност*, *резултативност*, *относителност* и *свидетелственост*. Маркиран член във формално и семантично отношение е резултативната грамема, при която граматичното време се определя не от отношението на действието, а на резултата от действието спрямо момента на говоренето. В системата на маркираните грамемии *зависим таксис* и *резултативност* опозицията *разновременност ~ неразновременност*, изграждаща морфологичната категория *време*, и основната опозиция в морфологичната категория *вид на действието* – *резултативност ~ нерезултативност* се редуцират в опозиция *следходност ~ неследходност* на резултат от действие по отношение на изказването (*présent duratif*, съвпадащ с момента на говоренето) или на реферирания минал момент (*imparfait duratif*, съвпадащ с миналия ориентационен момент). Немаркираната грамема независим таксис се гради върху привативната опозиция *едновременност ~ следходност* на резултат от действие по отношение на момента на изказването.

Формален показател на значенията *свидетелственост* и *относителност* (= отнесеност на глаголното съдържание към момент в ми-

налото) е неактуализираната имперфектна морфема *-ai-/-i-* (имперфект на глагола *avoir* (имам), свързан с изразяването на претерита), а в български език – тематичният гласен на миналата несвършена основа -'а-, -е-, -а- (в зависимост от спрежението на глагола и от фонетичните промени); на значението *резултативност* е актуализираната аористна морфема, свързана с минало свършено деятелно или страдателно причастие, или резултативна инфинитивна глаголна форма и спомагателните глаголи *avoir* (имам), *être* (съм), *venir* (идвам), *aller* (отивам) и *faire* (правя), а неразновременността е немаркирана.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1976:** Андрейчин, Л. Начини на изказване. [Andreychin, L. Nachini na izkazvane.] // Пашов, П., Ницолова, Р. *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976 [1938], 336 – 347.
- Ариве, Гаде, Галмиш 1986:** Arrivé, M., Gadet, Fr., Galmiche, Fr. *La grammaire d'aujourd'hui*. Paris: Flammarion, 1986.
- Асенова 1989:** Асенова, П. Основни проблеми на балканския езиков съюз. [Asenova, P. Osnovni problemi na balkanskiya ezikov sayuz.] // П. Асенова. *Балканско езиковедие. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. София: Наука и изкуство, 1989, 190 – 219.
- Бенвенист 1966:** Benveniste, E. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard, 1966.
- Бенвенист 1974:** Benveniste, E. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard, 1974.
- Бородич 1957:** Бородич, В. В. За функциите на минало предварително време в съвременния български език. [Borodich, V. V. Za funktsiite na minalo predvaritelno vreme v savremenniya balgarski ezik.] // В. В. Бородич. *Български език*, 1957, № 5, 430 – 459.
- Ботева 2009:** Ботева, С. *Метафората и връзката пространство – време (с примери от френския и българския език)*. [Boteva, S. Metaforata i vrazkata prostranstvo – vreme (s primeri ot frenskiya i balgarskiya ezik)] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009.
- Гийом 1929:** Guillaume, G. *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*. Paris: Champion, 1929.
- Деянова 1970:** Деянова, М. *История на сложните минали времена в български, сърбохърватски и словенски език*. [Deyanova, M. Istoriya na slozhnite minali vremena v balgarski, sarboharvatski i slovenski ezik.] София: Издателство на БАН, 1970.

- Зайлер 1925:** Seiler, H. L'aspect et le temps dans le verbe néogrec. Paris: Les Belles Lettres, 1925, 22, 69 –71.
- Кентон 2004:** Quinton, S. *Grammaire expliquée du français*. Paris: CLE International, 2004.
- КЦ 1987:** *Cours de civilisation de la Sorbonne*. Paris: Hachette, 1987.
- КЦ 1991:** *Cours de civilisation de la Sorbonne*. Paris: Hachette, 1991.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Koutzarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Манчев 1976:** Mantchev, Kr. *Morphologie française*. София: Наука и изкуство, 1976.
- Манчев и кол. 1986:** Manchev, Kr., Chaouchev, A., Vassiléva, A. *Traité de morphosyntaxe*. София: Наука и изкуство, 1986.
- Маровска 2011:** Маровска, В. *Новобългарският перфект*. [Marovska, V. Novobalgarskiyat perfekt.] София: Ромина, 2005.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика*. [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю, С. *Грамматика на българския език*. [Maslov, J. S. Gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Станков АГ 1983:** Станков, В. *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология*. [Stankov, V. Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. II. Morfologia.] София: Издателство на БАН, 1983.
- Трифонов 1905:** Трифонов, Ю. Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола „съм“ в новобългарския език. [Trifonov, J. Sintaktichni belezhki za saedinenieto na minalo deystvitelno pritchastie s glagola „sam“ v novobalgarskiya ezik.] // Ю. Трифонов. *Периодическо списание на БДК*. София: Т. 66, г. XVII, св. 3 – 4, 155 – 192.
- Якобсон 1972:** Якобсон, Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. [Jakobson, R. O. Shiftery, glagol'nye kategorii i ruskiy glagol.] // Ревзина О. Г. (сост.) *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва: Наука, 1972, 95 – 113.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Вазов 1948:** Вазов, Ив. *Под игото*. София: Народна просвета, 1948.
- Димов 1969:** Димов, Д. *Осъдени души*. София: Народна култура, 1969.
- Димов 1975:** Dimov, D. *Foi et morphine*. Превод Ж. Райнов. София: Народна култура, 1975.
- Дюра 1954:** Duras, M. *Des journées entières dans les arbres*. Paris: Gallimard, 1954.
- Дюра 1982:** Дюра, М. *Цели дни сред дърветата*. Превод Ив. Кьосев. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1982.
- Камю 1947:** Camus, A. *La Peste*. Paris: Gallimard, 1947.
- Камю 1966:** Camus, A. *Чумата*. Превод Н. Станева. София: Български писател, 1966.
- Камю 1966:** Camus, A. *L'Etranger*. Paris: Gallimard, 1969.
- Камю 2005:** Камю, А. *Чужденецът* Превод Г. Панов. Златна колекция XX век № 39, 2005.
- Кюртис 1974:** Curtis, J.-L. *Les jeunes hommes*. Paris: René Julliard, 1974.
- Мопасан 1971:** Maupassant, G. *Une vie*. Paris: Albin Michel, 1971.
- Мопасан 1991:** Мопасан, Г. *Един живот*. Превод Л. Сталева. Пловдив: Христо Г. Данов, 1991.
- Пруст 2006:** Proust, M. *A la recherche du temps perdu*. Moscou: Editions du progrès, 1976.
- Саган 1960:** Sagan, Fr. *Un peu de soleil dans l'eau froide*. Paris: Flammarion, 1960.

FORMACIÓN DE NOMBRES DEONOMÁSTICOS DE LUGAR EN ESPAÑOL Y EN BÚLGARO

Rayna Petrova
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”

FORMATION OF DEONOMASTIC NOUNS OF PLACE IN THE SPANISH AND THE BULGARIAN LANGUAGE

Rayna Petrova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of this research is to carry out contrastive analysis between the Spanish and the Bulgarian language with respect to the formation of deonomastic nouns of place (demonyms). We will attempt to define the differences and similarities between the two languages subject to comparison and describe the Spanish and Bulgarian suffixes which form these nouns. We will direct our attention to the categorical pertinence of the demonyms, to the productivity of the different Spanish and Bulgarian suffixes and to the phonetic and morphological changes occurring in the respective derivatives.

Key words: nouns, adjectives, deonomastic, suffix, demonym

1. Introducción

El presente trabajo pretende hacer un análisis contrastivo entre el español y el búlgaro en lo que respecta a la formación de nombres deonomásticos de lugar (gentilicios). Intentaremos establecer las similitudes y las diferencias entre las dos lenguas emparentadas y presentar un cuadro de los sufijos españoles y búlgaros con la ayuda de los cuales dichos nombres se obtienen. Enfocaremos nuestra atención en la pertenencia categorial de los gentilicios, en la productividad de los distintos sufijos búlgaros y españoles y en los cambios fonéticos y morfológicos que se producen en los respectivos derivados.

2. Aspectos definitorios, teóricos y metodológicos

2.1. Es bien sabido que la gramática tradicional española estudia los gentilicios como adjetivos: en la *Nueva gramática de la lengua española* (RAE 2010: 139) vienen estudiados bajo el nombre de “adjetivos gentilicios” y Rainer (1999: 4622) los denomina “adjetivos deonomásticos de lugar”. Y si bien frente a la palabra ‘gentilicio’ el DRAE pone: “Dicho de un adjetivo o de un sustantivo: Que denota relación con un lugar geográfico”, las entradas de los propios gentilicios dicen: “adj. Natural de...”, “adj. Perteneciente o relativo a...”, etc. (DRAE: 2001). Se menciona igualmente, así, de paso, que los gentilicios “pueden ser también sustantivos” (RAE 2010: 140) o que a menudo aparecen “sustantivados” (García Sánchez 2005).

Sin embargo, por la naturaleza contrastiva de nuestro estudio y por la tarea que nos hemos planteado de comparar una lengua románica y otra eslava, para nosotros inevitablemente surge la pregunta de la pertenencia categorial de los gentilicios. Las propias definiciones que se dan de ellos tampoco esclarecen el asunto y suscitan contradicciones. Ya se ha citado la entrada del DRAE, alegamos una cita más:

Los gentilicios designan principalmente a los oriundos y los habitantes de diferentes tipos de lugares (continentes, naciones, regiones, ciudades...), pero comprenden también las denominaciones de etnias, pueblos, nacionalidades, lenguas, etc. (García Sánchez 2005).

Preguntaríamos nosotros, si designan a oriundos y habitantes, ¿no se sobreentiende que se trata de personas?

Almela Pérez (2013) sí que pone en tela de juicio el tema de la categoría gramatical de los gentilicios, considerando “plenamente aceptable preguntarse por los rasgos categoriales de los diferentes niveles de definición, así como por la función y por el sentido” que estos tienen. Según él, el comportamiento de los gentilicios permite considerarlos como adjetivos y como sustantivos porque si se toma como criterio distinguidor el tipo de referente designado se dará un grupo que designa persona y otro que designa no-persona, sin que esta diferencia influya en su índole gramatical. Colige el lingüista que los gentilicios tienen una doble naturaleza, eso es, que pueden funcionar como sustantivos y adjetivos, pero que, asimismo, se hallan en una escala de gradación entre la categoría de adjetivo y la de sustantivo, estando más cerca de la de adjetivo.

Apoyándonos en el principio de la funcionalidad, que postula que una diferencia de significación tiene únicamente valor en el sistema, si a la

misma corresponde una diferenciación en el plano de la expresión (según Coseriu 1981b, Kanchev 2004, Kutsarov 1993, Vucheva 1995, entre otros), nosotros consideramos que el valor funcional que adquirirá un gentilicio español, a saber, el de sustantivo o de adjetivo, se determinará en todo caso en función del contexto, de la comunicación lingüística y del modo de ser de la palabra en el discurso (Coseriu 1978: 106).

2.2. En búlgaro, las cosas se ven más claras, puesto que, por un lado, existen los sustantivos, “nombres de habitantes” (Kitova, Vucheva 1994: 39) que se forman sobre topónimos mediante sufijos agentivos (*Испания* > *испанец*), y, por otro lado, se dan los adjetivos que suelen parafrasearse como “relativo o perteneciente a...”, formados a través de sufijos propios de los adjetivos búlgaros (*Испания* > *испански*).

Así, bajo el término *nomina habitatorum* Avramova (2013: 10) estudia cualquier sustantivo que designa a una persona conforme al lugar (en un sentido amplio) en el que esta vive y/o del que procede, precisando que bajo el concepto de ‘lugar’ hay que entender: un poblado (o parte de este), un área geográfica, un país, un continente, un astro, así como objetos de la superficie terrestre que se puedan presentar de modo cartográfico (montaña, valle, isla, península, entre otros), nombrados con un nombre propio o común. Radeva (2007: 122 - 123) no estudia los nombres de habitantes aparte, sino que los incluye dentro de la categoría onomasiológica *nomina attributiva*, definiéndolos como sustantivos denominales que designan personas caracterizadas por su nacionalidad, residencia, religión, etc.

2.3. Nosotros nos distanciamos en cierto modo de las definiciones anteriormente citadas y analizaremos bajo el concepto de ‘gentilicio’ tan solo los derivados que se forman sobre topónimos, tal y como se percibe y estudia el gentilicio en la gramática española, a saber, dentro de la deonomástica toponímica.

En resumen, en este apartado nos ocuparemos de la formación de nombres deonomásticos de lugar, españoles y búlgaros, con la advertencia de que los gentilicios españoles pueden funcionar, indistintamente, como sustantivos y adjetivos.

3. Repertorio y análisis de los sufijos españoles

Como se verá a continuación, el español dispone de una amplia serie de sufijos para la derivación de gentilicios. Rainer habla de una “plétora”

de más de cincuenta afijos, aunque la mayoría de ellos no productivos (Rainer 1999: 4622 - 4623).

Sufijo *-ano / -ana*

Este sufijo forma parte de una gran cantidad de gentilicios formados sobre topónimos acabados en vocal: *África* > *africano*, *Corea* > *coreano*, *Cuba* > *cubano*, *riojano*, *toledano*, *veneciano*, *veracruzano*, etc. También presenta varias irregularidades: *Palma* > *palmesano*, *Castilla* > *castellano*.

Sufijo *-ense (-iense)*

Es uno de los sufijos más importantes para la formación de gentilicios: *Almería* > *almeriense*, *Atenas* > *ateniense*, *badajocense*, *bonaerense*, *bruselense*, *canadiense*, *cartaginense*, *lisbonense*, *londinense*, *nicaragüense*, *santanderiense*, *sucrense*, *vienense*, entre muchos otros.

Sufijo *-eño / -eña*

Forma gentilicios del tipo *Albacete* > *albaceteño*, *Brasil* > *brasileño*, *cacereño*, *costarriqueño*, *madrileño*, *limeño*, *santafereño*. Actualmente su productividad se manifiesta en formaciones recientes con bases no-hispanas: *Angola* > *angoleño*, *Mozambique* > *mozambiqueño*, *ugandeño*, *zairero* (Rainer 1999: 4623).

Sufijo *-és / -esa*

El sufijo *-és / -esa* tiende a asociarse a bases terminadas en nasal: *Aragón* > *aragonés*, *Barcelona* > *barcelonés*, *berlinés*, *boloñés*, *camerunés*, *ghanés*, *leonés*, *japonés*, *vienés*. Suele formar gentilicios también sobre topónimos que acaban en *-landia*: *Finlandia* > *finlandés*, *irlandés*, *islandés*, *tailandés*, etc.

Sufijo *-í*

Este sufijo está especializado en el área musulmana: *Irán* > *iraní*, *Irak* > *iraquí*, *kuwaití*, *marroquí*, *omani*, *yemení*.

Sufijo *-iano / -iana*

Se puede encontrar en algunas formaciones relativamente recientes, como *manhattiano*, *praguiano*, *washingtoniano*, entre otras. También aparece en *montevideano*.

Aparte de estos seis sufijos que se caracterizan por una productividad bastante grande, existen otros que se pueden encontrar tan solo en un número reducido de gentilicios. Tales sufijos son:

-aco / -aca	en	<i>polaco</i>
-án / -ana	en	<i>catalán</i>
-ario / -aria	en	<i>trinitario</i>
-eco / -eca	en	<i>guatemalteco</i>
-enco / -enca	en	<i>ibicenco</i>
-eno / -ena	en	<i>chileno, damascena</i>
-eo / -ea	en	<i>uropeo</i>
-ero / -era	en	<i>cartagenero, habanero, palmera</i>
-(i)aco / -(i)aca	en	<i>austriaco, egipciaca</i>
-'ico / 'ica	en	<i>asiático, balcánico, balearica</i>
-(i)ego / -(i)ega	en	<i>manchego, gallega</i>
-ín / -ina	en	<i>mallorquín, menorquín</i>
-ino / -ina	en	<i>alicantino, andino, argelino, ginebrina, salmantina</i>
-ita	en	<i>israelita, moscovita, sodomita, vietnamita</i>
-ol / -ola	en	<i>español (único caso)</i>
-ota	en	<i>cairota, chipriota</i>
-o / -a (derivación con sufijo cero):		<i>chino, indio, navarro, paraguayano.</i>

4. Repertorio y análisis de los sufijos búlgaros

Sufijos *-ин, -анин* у *-чанин*

El sufijo *-ин* da lugar a un número reducido de derivados gentilicios, como *белорусин, българин, русин, сърбин, турчин, хърватин*.

No obstante, sus variantes ampliadas *-анин* у *-чанин*, obtenidas a través de la combinación de los formantes *-ан, -чан* у el sufijo *-ин*, forman un grupo bastante nutrido de nombres de habitantes.

El sufijo *-анин* suele asociarse a bases terminadas en vocal (*Атина > атинянин, Прага > пражанин, Таити > таитянин*), aunque se registran otros casos también (*Египет > египтянин, Назарет > назаретянин, Париж > парижанин*). El sonido consonántico que precede el sufijo a veces alterna por su correlato palatal.

El sufijo *-чанин* se caracteriza por una gran productividad у suele adjuntarse a bases acabadas en consonante: *Берлин > берлинчанин, Благоевград > благоевградчанин, видинчанин, иракчанин, ломчанин, лондончанин, мадридчанин, ньюйоркчанин, плевенчанин, пловдивчанин,*

родопчанин. Algunas acufiaciones sufren alternancias morfológicas: *Враца* > *врачанин*, *Дупница* > *дупничанин*, *Казанлък* > *казанлъчанин*.

Los correlatos femeninos de las formaciones anteriormente citadas se obtienen mediante la supresión del sufijo *-ин* del respectivo derivado masculino y su sustitución por los sufijos femeninos *-ка* (*англичан-ин* > *англичанка*, *българ-ин* > *българка*, *видинчан-ин* > *видинчанка*) y más raras veces *-кия* (*рускиня*, *сръбкиня*, *туркиня*). Prescinden del formante *-ин* también las formas en plural: *асеновградчани*, *дупничани*.

Sufijos *-еџ*, *-анеџ* y *-енеџ*

Con el sufijo productivo *-еџ* están formados numerosos sustantivos gentilicios, como *испанеџ*, *ирландеџ*, *исландеџ*, *китаеџ*, *корееџ*, *сириеџ*, *тракиеџ*, *японеџ*, entre muchos otros. La variante sufijal *-анеџ* está presente en *африканеџ*, *добруджанеџ*, *италианеџ*, *конгоанеџ*, *мароканеџ*, *мексиканеџ*, pero *софиянеџ*. Encontramos el formante compuesto *-енеџ* en *варненеџ*, *котленеџ*, *русенеџ*, etc. Se da la variante *-инеџ* en *кубинеџ* y *-ееџ* en *европееџ*.

Cuando el sufijo *-еџ* en el derivado masculino va precedido por una consonante, sus correlatos femeninos se obtienen mediante la sustitución de *-еџ* por el sufijo femenino *-ка* (*варнен-еџ* > *варненка*, *испанка*, *италианка*), mientras que en las formas en plural se produce la elisión de la vocal sufijal (*мексикан(е)џ* > *мексиканџи*, *шумен(е)џ* > *шуменџи*). En cambio, cuando *-еџ* aparece pospuesto a una vocal, la vocal del sufijo en el derivado femenino se ve sustituida por el sonido consonántico /й/ (*австриеџ* > *австрийка*, *европееџ* > *европейка*, *китаеџ* > *китайка*) que se mantiene asimismo en las formas en plural (*австрийџи*, *европейџи*, *китайџи*).

Sufijo *-лия*

Este sufijo también da lugar a sustantivos gentilicios, formados, en su mayoría, sobre nombres de ciudades búlgaras terminadas en consonante: *Бургас* > *бургазлия*, *Добрич* > *добричлия*, *карнобатлия*, *кърджалия*, *ловча(н)лия*, *пазарджиклия*, *свищовлия*, *чирпанлия*, etc. Las acufiaciones femeninas se obtienen mediante la aglutinación del sufijo *-ка* al derivado masculino (*бургазлия* > *бургазлийка*, *пазарджиклия* > *пазарджиклийка*) y las formas en plural a través de la conmutación de /я/ por el formante de número /и/ (*свищовлия* > *свищовлии*).

Para terminar, hay que mencionar también los pocos gentilicios con formante derivativo cero, como *грък*, *казах*, *киргиз*, *словак*, *узбек*, *чех*,

швед y los derivados masculino y femenino del topónimo Francia que tienen formas particulares (*французин/французойка*).

Además, cabe señalar que a veces para un mismo referente pueden existir dos o más variantes de gentilicios búlgaros, por ejemplo: *Карнобат* > *карнобатчанин/карнобатлия*, *Свищов* > *свищовец/свищовлия*, *Велико Търново* > *търновец/търновчанин* (se registra también *търновлия*). El uso de una u otra variante se ve determinado por factores diatópicos, diastráticos y diafásicos.

El mismo fenómeno se da también en español donde existen, por ejemplo, varias formaciones para los habitantes de la ciudad de Santiago en función del país en el que esta se encuentre. Así, el derivado *santiaguino* se refiere a los habitantes de Santiago de Chile, *santiagoño* comprende a los que proceden de Santiago de la Espada (Jaén, España), Santiago del Estero (Argentina), Santiago de Veraguas (Panamá), entre otros, con el gentilicio *santiagués* se denominan a las personas que viven o nacieron en Santiago de Compostela (España).

5. Conclusiones

5.1. En primer lugar, hay que señalar que la lengua española presenta un abanico bastante variado de sufijos que dan cabida a nombres de habitantes, si bien no todos de la misma productividad. En la búlgara, en cambio, su número es relativamente pequeño pero todos resultan ser bastante productivos.

5.2. Los patrones de derivación a los que obedecen ambas lenguas contrastadas son:

a) aglutinación directa del sufijo a la base toponímica cuando esta termina en consonante: *Aragón* > *aragonés*, *Brasil* > *brasileño*, *Irán* > *iraní*, *Отан* > *отанí*; *Бургас* > *бургазлия*, *Добрич* > *добричлия*, *Мадрид* > *мадридчанин*, *Пловдив* > *пловдивчанин*, *Париж* > *парижанин*;

b) elisión de la vocal final de la base: *África* > *africano*, *Albacete* > *albaceteño*, *Barcelona* > *barcelonés*, *España* > *español*, *Toledo* > *toledano*; *Атина* > *атинянин*, *Варна* > *варненец*, *Европа* > *европеец*, *Прага* > *пражанин*;

c) supresión de la terminación *-ия* en búlgaro e *-ia* en español de las respectivas bases toponímicas: *Finlandia* > *finlandés*, *Islandia* > *islandés*, *Tailandia* > *tailandés*; *България* > *българин*, *Сърбия* > *сърбин*, *Турция* > *турчин*, etc.

d) derivación con sufijo cero: *indio*, *navarro*, *paraguayo*; *грък*, *словак*, *чех*, *швед*.

5.3. En lo que respecta a las formas femeninas en español observamos, por una parte, la conmutación de los formantes masculinos *-o* y *Ø* por el formante *-a* característico de las formas femeninas (*búlgaro* > *búlgara*, *barcelonés* > *barcelonesa*) y, por otra, las formas sincréticas del tipo *bonaerense*, *chipriota*, *marroquí*, *moscovita*.

En búlgaro se da la conmutación de sufijos de género masculino por sufijos de género femenino, por ejemplo: *испан-ец* > *испанка*, *пловдивчан-ин* > *пловдивчанка*, *сърбин* > *сръбкиня*, o bien la aglutinación directa del sufijo femenino a la base masculina con formante cero: *грък* > *гъркиня*, *чех* > *чехкиня*, *шоп* > *шопкиня*.

5.4. Por último, siendo paroxítonos o tónicos la mayoría de los sufijos españoles que toman parte en la formación de los gentilicios, el proceso de sufijación comporta un desplazamiento del acento hacia el sufijo (salvo pocas excepciones). Los sufijos búlgaros, en cambio, presentan distintos comportamientos en función de cada caso concreto.

REFERENCIAS

- Almela Pérez 2013:** Almela Pérez, R. Categoría, función y sentido de los gentilicios. // *AEF*, vol. XXXVI, 2013, 5 – 18.
- Avramova 2013:** Аврамова, Цв. *Имена на жители (nomina habitatorum) в съвременния чешки и в съвременния български език.* [Avramova, Tsv. *Imena na zhiteli (nomina habitatorum) v savremenniya cheshki i v savremenniya balgarski ezik*]. София: Парадигма, 2013.
- Coseriu 1978:** Coseriu, E. *Gramática, semántica, universales*. Madrid: Gredos, 1978.
- Coseriu 1981:** Coseriu, E. *Lecciones de lingüística general*. Madrid: Gredos, 1981.
- DRAE 2001:** *Diccionario de la Real Academia Española, Vigésima segunda edición*, Madrid: Espasa Calpe, 2001.
- García Sánchez 2005:** García Sánchez, J. J. Irradiación analógica en la formación de gentilicios. // *Fox Románica* 64, 2005, 160 – 170.
- Kanchev 2004:** Kanchev, I. *Español actual: clases de palabras y categorías*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004.
- Kitova, Vucheva 1994:** Kitova, M., Vucheva, E. *Curso de gramática aplicada del español (Morfosintaxis)*. Sofía: Bulvest 2000, 1994.

- Kutsarov 1993:** Куцаров, Ив. *Проблеми на българската морфология*. [Kutsarov, Iv. Problemi na balgarskata morfologiya]. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1993.
- Radeva 2007:** Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. [Radeva, V. V sveta na dumite. Struktura i znachenie na proizvodnite dumii]. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.
- RAE 2010:** *Nueva gramática de la lengua española. Manual*. Madrid: Espasa Libros, 2010.
- Rainer 1999:** Rainer, F. La derivación adjetival. // *Gramática descriptiva de la lengua española* (I. Bosque y V. Demonte, dir.), 3, 4595 – 4694.
- Vucheva 1995:** Вучева, Е. *Граматика и стилистика на испанския глагол*. [Vucheva, E. Gramatika i stilistika na ispanskiya glagol]. София: Аскони – издат, 1995.

**СУФИКСЪТ *-lik* КАТО ПРОДУКТИВЕН
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЕН ТИП
В КНИЖОВНИЯ ТУРСКИ ЕЗИК**

Харун Бекир
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE SUFFIX *-lik* AS A PRODUCTIVE WORD-FORMATION
AFFIX IN TURKISH**

Harun Bekir
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The main characteristic feature of Turkish Language is that it has an agglutinative system. The suffix *-lik*, quite commonly used, has various functions. The Turkish Dictionary defines it as one of the most productive suffixes. As a result of this study, several different functions of the *-lik* are categorized, and each is exemplified by sentences and words. The analysis provides the background of the usage of *-lik* in Turkish

Key words: *Turkish language, word-formation, suffix -lik*

Една от характерните особености на турския език в морфологично отношение е, че твърде често думите, турски или чужди, преминават от една граматична категория в друга според значението си в речта. За разлика от тази граматическа подвижност на думите турският език притежава един постоянен и траен белег, състоящ се в типичното му словообразуване, което се извършва чрез прилепване на наставки (срички или отделни гласни или съгласни) към дадена дума със самостоятелно значение, взета за основа. Така образуваната производна дума добива друго самостоятелно значение. От своя страна чрез прилепване на нова наставка към тази производна дума тя може да образува нова производна дума със самостоятелно значение. За много думи това може да се повтори няколко пъти. Например думата *göz* (око) образува следните производни думи: *gözlük* (очила), *gözlükçü* (търговец на очила), *gözlükçülük* (занятието търговец или производител на очила).

С тази особеност в словообразуването си чрез прилепване на наставки към дадена дума турският език принадлежи към така наречените прилепващи (аглутинативни) езици. От друга страна, думите в турския език се образуват не само с помощта на наставки, а по два основни начина: или чрез прилепване на една или няколко наставки към дадена дума – за образуване на производни думи; или чрез съединение на две (твърде рядко на повече) думи – за образуване на сложни думи (Гълъбов 1949: 63). Производни са думите, образувани чрез наставки от простите или от други производни думи: *odunluk, güzellik, işçilik, balıkçılık*.

Основна единица за класификация в словообразователната система е *словообразователният тип*. Той е структурно-семантичната схема, по която се построяват и обединяват всички производни думи. Характеризира се с общи формални показатели или форманти, които са носители на словообразователното значение, с общност на семантичните и формалните отношения с произвеждащата основа и с общност на лексикално-граматичните свойства на основата (Бояджиев 2011: 36). Словообразователната система на турския език е съвкупност от продуктивните и непродуктивните словообразователни типове и тяхното взаимодействие. Продуктивни са словообразователните типове, по чийто образец се образуват нови думи. Целта на настоящия доклад е да представим образуването на нови думи със суфикса *-lik* като един от най-продуктивните словообразователни типове в турския език.

В турския език наставките имат съществено значение, защото голяма част от словното богатство на този език се образува чрез прибавяне на наставки към съществуващите думи. За да изрази това значение на наставките, Г. Гълъбов казва, че „усвояването на турския език се състои колкото в научаването как да се борави с наставките, толкова, и най-вече в съзнателното и безпогрешно запаметяване на турските думи с многобройни наставки и окончания. Трябва да свикнем да изговаряме тези думи като една цялостна дума с дадено значение. А това се постига, както за всеки чужд език, чрез живия говор и главно чрез заучаване на думи, типични чрез наставките си, както и цели разговорни изречения, пословици, поговорки, стихове и др.“ (Гълъбов 1949: 65).

Суфиксацията, която е най-типична за имената изобщо, се използва като основен словообразователен способ при абстрактната лексика. Като произвеждащи основи при словообразователния процес в този случай биват използвани основи на съществителни, прилагателни и глаголи (Калдиева-Захариева 1984: 98). Според вида на основата отв-

лечените съществителни, образувани чрез суфиксация, се разделят на три категории: десубстантивни образувания, деадективни образувания и девербативни образувания. В границите на всяка категория новите думи се създават с определени суфикси, които са активни елементи в процеса на словообразуването. В зависимост от словообразователния суфикс образуванията в отделни категории се обединяват в словообразователни типове. В категорията десубстантивни формации в турския език е и словообразователният тип със суфикса *-lik*.

По своята служба наставките в турския език биват два вида: *словообразователни наставки*, т.е. наставки за образуване на нови думи, и наставки, които не изменят значението на думата, а я изменят само по число, падеж, лице, време (за глаголите), т.е. *окончания*. В почти всички граматика на турския език се споменава, че словообразователните наставки в турския език са четири вида: наставки за образуване на имена от именни основи; наставки за образуване на глаголи от именни основи; наставки за образуване на имена от глаголни основи; наставки за образуване на глаголи от глаголни основи (Бангуоглу 2000: 150; Ергин 1967: 145; Йелтен 2011: 146).

Една от най-продуктивните наставки е и наставката *-lik*, която има и своите варианти (*-lık, -luk, -lük*) според вокалната хармония. Г. Гълъбов (1949: 96 – 97) споменава, че чрез наставката *-lik* се образуват съществителни за:

1) означаване на място, където предметът се намира в изобилие: *taşlık* (каменисто място), *kömürlük* (място за въглища), *söğütlük* (върбалак), *meşelik* (дъбрава, дъбова гора), *dikenlik* (трънак, трънище);

2) означаване на уреди: *gözlük* (очила), *tuzluk* (солница), *gecelik* (нощница);

3) означаване на учреждения: *bakanlık* (министерство), *kaumakamlık* (околийско управление), *direktörlük* (дирекция);

4) означаване на занятие, професия или постоянно състояние: *çiftçilik* (земеделие), *dokumacılık* (тъкачество), *yurtseverlik* (патриотизъм), *dostluk* (приятелство), *gençlik* (младост).

С оглед на целта на нашия доклад направихме ексерпция на думите със словообразователната наставка *-lik* в обратния речник на турския език (Аксу, ред. 2004) – издание на Турското езиково дружество, както и в тълковния речник (Акалън 2011). Анализът на базата на семантичните характеристики и мотивиращата основа ни дава възможност да допълним общите определения за структурните и семантичните особености на тези производни думи и по-обстойно да предс-

тавим образуването на нови думи със суфикса **-lik** като един от най-продуктивните словообразователни типове в турския език.

I. На базата на семантичните характеристики производните думи със суфикса **-lik могат да бъдат разделени на следните групи:**

1. Суфиксът **-lik**, добавен към думи (мотивиращи основи), назоваващи реални и конкретни обекти, които могат да бъдат възприети с помощта на сетивата, образува думи (съществителни имена) (в това число и имена на местности), назоваващи място, където има множество от реални, експлицирани от корена: *taşluk* (каменисто място), *samanlık* (плевня), *kitaplık* (място за книги, библиотечка), *kumluk* (пясъчник/песъчливо място), *zeytinlik* (маслинова горичка), *çöplük* (място за боклук), *kömürlük* (място/склад за въглища);

2. Добавен към корен или основа на съществително име, **-lik** образува думи с абстрактно значение: *insanlık* (човешина), *çocukluk* (детство), *olumsuzluk* (негативност, отрицателност), *annelik* (майчинство), *kardeşlik* (братство, сестринство; искрен приятел, другар, събрат), *güvenlik* (сигурност), *erkeklik* (мъжество);

3. Добавен към корен или основа на прилагателно име, **-lik** образува думи с абстрактно значение: *ayrılık* (раздяла), *uzaklık* (разстояние), *yalnızlık* (самота), *açlık* (глад), *uygarlık* (цивилизация), *olgunluk* (зрялост), *ucuzluk* (евтиния), *yoksulluk* (нищета, немотия), *iyilik* (добрина), *özellik* (особеност; качество), *güzellik* (красота), *temizlik* (чистота);

4. С **-lik** се образуват топоними: *Ayvalık*;

5. С **-lik** се образуват думи със значение на ограничение, разпределение, предназначение, свързано с определено място/ограничен период от време: *akşamlik* (който е предназначен за вечерно време, вечерен), *kışlık* (предназначен за зимно време), *dolmalık* (предназначен за направа на ястието *долма*), *hediyelik* (който е предназначен за подарък), *mevsimlik* (който е предназначен за определен сезон; който е в наличност през определен сезон);

6. Добавен към числителни бройни, **-lik** придава значение на числова стойност, като единици, десетици, стотици и т. н. Образуват се съществителни с нумерално значение, т.е. думи, които сами по себе си означават броя (количеството) като самостоятелна същина, откъсната от предметите. В това отношение тези думи напълно се изравняват със съществителните: *altılık* (шестица), *onluk* (десетица), *beşlik* (петица), *yüzlük* (стотица);

7. С **-lik** се образуват имена, означаващи размер, големина, количество, стойност: *milyarlık* (на стойност за милиарди), *kiloluk* (с тегло в килограми), *tonluk* (с тегло в тонове), *metrelik* (с размер в метри), *günlük*

(за/на ден; предназначен за ден; дневник), *santimetrelik* (с размер в сантиметри), *gündelik* (ежедневен, всекидневен, делничен; надница);

8. С *-lik* се образуват думи за означаване на уреди, инструменти, предмети, служещи за извършване на определено действие или за съхраняване на дадени предмети или продукти: *kulaklık* (слушалки), *başlık* (1. шапка, шапчица, качулка; юзда, ремък на юзда; оглавник, юлар; каска, шлем (воен.); 2. глава, горна част; 3. заглавие; 4. откуп за булка), *tuzluk* (солница), *biberlik* (съд за черен пипер), *meyvelik* (фруктиера), *gözlük* (очила), *sözlük* (речник), *önlük* (престилка);

9. Добавен към думи, обозначаващи определен цвят, *-lik* придава значение за наситеност (изобилие) на този цвят: *karanlık* (тъмнина), *beyazlık* (белота), *morluk* (синина), *yeşillik* (зеленина), *mavilik* (синьо пространство, синя повърхност);

10. С *-lik* се образуват думи за означаване на занятие, професия: *avukatlık* (адвокатура, адвокатите като цяло), *eczacılık* (аптекачество), *arıcılık* (пчеларство), *doktorluk* (лекарска професия, лекарите като цяло), *öğretmenlik* (учителската професия), *gözlükçülük* (занятието/професията, свързана с направата/производството и продажбата на очила);

11. С *-lik* се образуват думи за означаване на определен етап от придобиването на професионална квалификация; на период от практикуването на определено занятие или се изразява звание, функции/задължения, свързани с изпълнението на определена професия: *asistanlık* (изпълняващ длъжността асистент), *döçentlik* (изпълняващ длъжността доцент), *profesörlük* (изпълняващ длъжността професор), *yüzbaşılık* (звание капитан), *binbaşılık* (звание майор);

12. Чрез добавяне на *-lik* към основи, приели словообразователната наставка *-ci* (за назоваване на деятелни лица според тяхната професия, специалност или някоя отличителна особеност), се изразява обвързаност с определена идейна платформа, кауза или някаква професия/занимание: *devrimcilik* (революционерство), *gericilik* (регресивност), *toplumcuşluk* (социализъм, грижа/загриженост за обществото), *vurgunculuk* (спекулация), *Türkçülük* (турски национализъм), *Atatürkçülük* (кемализъм), *tamircilik* (поправяне, поправка, ремонтiranje), *boyacılık* (боядисване), *restorantçılık* (ресторантьорство), *eczacılık* (фармацевтика);

13. С *-lik* се образуват думи, които означават мащеха/несъщинска майка, втора жена на бащата; побавшим/неистински, нероден, втори баща; жена/мъж, определен(а) да се грижи за някого, без да му е истински родител; заварени, доведени и природени деца: *analık* (мащеха), *babalık* (дovedен баща), *evlatlık* (дovedен син/дъщеря);

14. С **-lik** се образуват думи, назоваващи различен вид дрехи: *sabahlik* (халат, пеньоар), *yağmurluk* (дъждобран), *gecelik* (пижама), *gelinlik* (булчинска рокля), *göğüslük* (лигавник);

15. Производните думи, приели разглежданата словообразователна наставка, образуват и лексикалносемантични двойки: *varlık yokluk* (богатство и немотия), *açlık tokluk* (глад и ситост), *bağlık bahçelik* (голяма градина), *birlik beraberlik* (единство), *dirlik düzenlik* (добро съжителство), *günlük güneşlik* (слънчев и топъл), *güllük gülistanlı* (изобилие и спокойствие), *ölümlük dirimlik* (заделени пари за черни дни).

II. Производни думи със суфикса **-lik** според мотивиращата основа

Голяма част от думите в турския език могат да приемат по няколко словообразователни наставки и по няколко окончания, но винаги наставките предхождат окончанията. Същевременно тези наставки и окончания се добавят към основната дума, без да се изменят крайните ѝ звукове. Анализът на структурните характеристики на производните думи, образувани със суфикса **-lik**, ни дава основание да твърдим, че в повечето от случаите се спазва това общо правило, но се открояват и някои изключения. Според мотивиращата основа разграничаваме следните разновидности на производните думи със суфикса **-lik**:

1. Суфиксът се добавя към мотивираща основа, отнасяща се най-общо към имената (съществителни, прилагателни, числителни): *taş* (камък) → *taşlık* (каменисто място), *kömür* (въглища) → *kömürlük* (място за съхраняване на въглища), *büyük* (голям) → *büyüklik* (големина; благородна постъпка), *altı* (шест) → *altılık* (шестица);

2. От личното местоимение за 1. л., ед. ч. **ben** с помощта на наставката **-lik** се образува съществителното **benlik** (в значение на чувство за лично достойнство, за лични качества; личност, самоличност; същество, съществуване): *Benliğinden çıkmak* (започва да не прилича на себе си);

3. От възвратното местоимение **kendi** с помощта на наставката **-lik** се образува съществителното **kendiliğinden** в значение на „стихийност, произволност“; прилагателното **kendiliğinden** в значение на „неволен, произволен, стихийен, несъзнателен“: *kendiliğinden hareket* (несъзнателно действие; бот. самороден, саморасъл); наречието **kendiliğinden** („по собствено желание, доброволно; самостоятелно, от само себе си; стихийно, произволно“): „*fakat kendiliğinden oluşan peşin hükümlerin tuzla buz oluverdiğini bir gün, birçokları ile birlikte o da gördü*“ („обаче един ден заедно с още много други и той видя, че пре-

дубежденията, които се формират произволно, стават на пух и прах“);

4. Наставката **-lik** се добавя към именни основи, приели наставката **-sız** и показващи липса: *becerisizlik* (неспособност), *halsizlik* (изнеможност), *uykusuzluk* (безсъние), *yolsuzluk* (корупция), *saygisizlik* (неуважение), *bilgisizlik* (незнание), *ilgisizlik* (незаинтересованост);

5. Наставката **-lik** се добавя към производни думи, образувани предимно със словообразователните наставки **-li**, **-daş**, **-ci**, **-ca**, **-gan**, **-kun** и техните варианти според вокалната хармония. В по-редки случаи се добавят и към други производни думи, образувани с наставките **-cil/-cil**, **-man/-men**, **-t**:

- След **-li**, **-li**, **-lu**, **-lü**: *gençlik* (младост), *gebelik* (бременност), *gecelik* (пижама), *gölgelik* (сенчесто място), *devamlılık* (постоянство, непрекъснатост), *kararlılık* (решителност), *duyarlılık* (чувствителност), *yaşlılık* (старост), *emeklilik* (пенсионерство), *gereklilik* (необходимост), *geçerlilik* (валидност);

- След **-daş**, **-deş**, **-taş**, **-teş**: *arkadaşlık* (приятелство), *vatandaşlık* (гражданство), *yurtaşlık* (гражданственост);

- След **-ci**, **-ci**, **-cu**, **-cü**, **-çi**, **-çi**, **-çu**, **-çü**: *tamircilik* (професията монтьор), *boyacılık* (професията бояджия), *restorantçılık* (ресторантьорство), *eczacılık* (аптекачество), *arıcılık* (пчеларство), *dişçilik* (зъболекарство), *demişçilik* (ковачество), *kömbürcülük* (въглищарство), *dağcılık* (катерачество), *toplumculuk* (социология), *devrimcilik* (революционерство), *gericilik* (регресивност), *Atatürkçülük* (кемализъм), *yolculuk* (пътуване), *avcılık* (лов), *benlikçilik* (егоизъм);

- След **-ca**, **-ce**: *eğlencelik* (служещ за забавление), *kaplıcalık* (подходящ за използване в минерални бани), *sarıcalık* (необичайно жълтеникаво оцветяване на кожата, ксантохромия);

- След **-gan**, **-gen**: *sıkılganlık* (притеснителност), *darılganlık* (сърдитост), *kırganlık* (обида; чупливост), *atılganlık* (увереност), *saldırganlık* (нападателност), *üşengencilik* (мързеливост);

- След **-gun**, **-gün**: *uygunluk* (съвместимост; хармоничност), *solgunluk* (увехналост), *dolgunluk* (пълнота), *yorgunluk* (умора), *durgunluk* (застоялост);

- След **-kun**, **-kün**: *suskunluk* (мълчание), *soşkunluk* (буйност), *tutkunluk* (привързаност);

- След **-cil**, **-cil**: *bencillik* (егоизъм);

- След **-man**, **-men**: *şişmanlık* (напълнялост; затлъстяване), *göçmenlik* (преселничество; заселничество);

- След **-t**: *eşitlik* (равенство);

6. Чрез добавяне на наставката **-lik** към кратката инфинитивна форма на глагола се образуват съществителни от глаголни основи – напр.: *bağlamalık* (за връзване), *açmalık* (за отваряне), *taşımalık* (за превозване), *yakmalık* (за изгаряне), *anmalık* (за спомен), *atıştırmaalık* (за похапване). По-рядко суфиксът се добавя към пълната инфинитивна форма на глагола: *yazmaklık* (продължително писане), *gezmeklik* (продължително разхождане);

7. Наставката **-lik** се добавя и към мотивираща основа, която е положителната форма на глагола и е приела окончание за сегашно-бъдеще време, което е изключение от общото правило първо да се поставят словообразователните наставки, а след тях – окончанията: *benzerlik* (прилика, подобие), *yeterlilik* (достатъчност; компетенция; владене на определени знания или умения); *yetersizlik* (недостатъчност);

8. Наставката **-lik** се добавя към мотивираща основа, която е отрицателната форма на глагола в сегашно-бъдеще време, 3. л. ед. ч. – също изключение от общото правило за последователността на наставките: *anlaşmazlık* (неразбирателство), *görmezlik* (правя се, че не виждам), *gelmemezlik* (неидване), *görmemezlik* (невиждане), *dokunulmazlık* (имунитет), *uyuşmazlık* (раздор, кавга, спор); *Onu görmemezlikten geliyordu* (Преструваше се, че не го вижда);

9. При образуване на отглаголни съществителни със значение на „невъзможност за...“ **-lik** се добавя към мотивираща глаголна основа, след като приема наставката **-(y)amamaz/-(y)ememez**: *anlaşılmamazlık* (невъзможно разбирателство), *geçinememezlik* (невъзможно съжителство);

10. В много редки случаи словообразователната наставка (суфикс) **-lik** се добавя към основа, приела окончание за местен падеж, което е изключение от общото правило първо да се поставят словообразователните наставки, а след тях – окончанията: *gün* (ден) → *günde* (на ден) → *gündelik* (възнаграждение за ден, надница);

11. Наставката **-lik** се добавя към именна основа, приела словообразователната персийска наставка **-dan**, която придава значение за място, предмет или съд за съхранение, указано в мотивиращата основа: *çaydanlık* (чайник), *iğnedenlik* (игленик), *hanedanlık* (управляващ род), *sudanlık* (съд за вода).

Образуването на думи е една от най-интересните области от науката за езика. Начините и езиковите средства за образуване на нови думи показват най-ясно богатството на речта и ни разкриват пътищата на човешката мисъл. Словообразуването спомага да се разкрият сложни езикови явления, да се овладее по-бързо граматичният строеж

на езика, да се разбере структурата и значението на производната дума, да се изведат закономерности в развитието на езика и да се изработят умения за самостоятелно наблюдение и анализ на езиковите факти. Съвременният книжовен турски език притежава един постоянен и траен белег, състоящ се в типичното му словообразуване, което се извършва чрез прилепване на наставки към дадена дума със самостоятелно значение, взета за основа, а един от най-продуктивните словообразователни типове в турския език е свързан с образуването на нови думи със суфикса *-lik*.

ЛИТЕРАТУРА

- Акалн 2011:** Akalın, H. Ş, *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Аксу, ред. 2004:** Aksu, B. T., A. Tariktaroğlu, E. Cemalmaz. *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Бангуоглу 2000:** Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Гълъбов 1949:** Гълъбов, Г. *Турска граматика/Türk Dilbilgisi*. [Galabov, G. Turska gramatika/Türk Dilbilgisi.] София: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1949.
- Ергин 1967:** Ergin, M. *Türk Dil Bilgisi*. Sofya: Narodna prosveta, 1967.
- Йелтен 2011:** Yelten, M. *Türk Dili ve Anlatım Bilgileri*. İstanbul: Türkmen Kitapevi, 2011.
- Калдиева-Захариева 1984:** Калдиева-Захариева, Ст. *Абстрактната лексика – богатство на съвременния български книжовен език* [Kaldieva-Zaharieva, St. Abstraktnata leksika – bogatstvo na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] // *Съвременна България*, Т. 5. София: БАН, 1984, 97 – 103.

**ЛИНГВИСТИЧНИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ АСПЕКТИ
НА НЯКОИ ТУРСКИ ТОПОНИМИ
С БАЛКАНСКИ ЕЗИКОВ ПРОИЗХОД**

Христо Салджиев
Тракийски университет, Стара Загора

**LINGUISTIC AND SOCIAL LINGUISTIC ASPECTS OF THE
TURKISH TOPONYMES WITH BALKAN LANGUAGE ORIGIN**

Hristo Saldzhiev
Trakia University in Stara Zagora

The present article is focused on some Balkan Turkish toponymes originating from the substrate Greek and Bulgarian toponymy. The accent is put on the geographical distribution of the early Turkish toponymes – these from the eastern part of the peninsula and from Southern Macedonia have been loaned from Greek unlike these from Central and Eastern Macedonia and Albania that have obvious Bulgarian origin. The Turkish phonetic adoption of the Balkan toponymy, the influence exerted on the formation of the Turkish toponymy by the political and cultural factors are also examined. A new hypothesis about the initial meaning of the toponym Istanbul is introduced.

Key words: *Balkans, Turkish toponymes, Greek, Bulgarian*

Ономастичните изследвания отдавна са доказали своя потенциал при изследването на редица проблеми, касаещи етническите промени, езиковите и културните взаимодействия на определени територии през отдалечени исторически периоди, за които наличните извори са силно ограничени или със спорна достоверност. Настоящият доклад има за тема част от турската топонимия в източните, централните и западните части на Балканския полуостров – основно ойконими, чиято поява може да бъде отнесена към началните периоди на османското завоевание и настаняване в тези територии. Изследването на този дял от турската топонимия поставя редица въпроси, свързани с етническите и езиковите характеристики на ранната османска общност и езиковите ѝ контакти със завареното балканско население.

За разлика от Мала Азия, която от средата на XI до началото на XIV век преминава през няколко вълни на тюркско-огузка колонизация, свързани с непрекъснатото прииждане и заселване на множество тюркменски племена от Средна Азия, Балканите, като се изключат мимолетните и доста спорни от историографска гледна точка появи на селджукски турци през XIII век и на айдынски наемници във войските на Кантакузин през XIV век, остават територия, чиято политическа и етническа трансформация от балканско-християнско към тюркско-ислямско средновековие през втората половина на XIV и първата половина на XV век се свързва основно с бейлика, основан от Осман през 1299 г. и неговите наследници.

Един от неизбежните аспекти на всяка промяна на етническата ситуация е появата на нови суперстратни топоними, които могат да бъдат фонетични адаптации на старите заварени субстратни названия, техни преводи или напълно нови имена, свързани със спецификите във възприемането и усвояването на природната и урбанизационната среда от страна на новопоявилите се етнос. Към това трябва да се добавят и топоними, формирани под влиянието на екстраординарни културни и политически фактори.

1. Проблемът за ролята на субстрата във формирането на турската топонимия

Османското завоевание на полуострова заварва една пъстра лингвистична и етническа картина, която се характеризира с културната доминация на три езика – гръцкия, различните варианти и редакции на старобългарския и латинския език в Далмация. Далеч по-сложна е езиковата ситуация с оглед на народните езици и диалекти. С голяма доза сигурност може да се предполага, че езиковата общност, наречена през 20-и век *балкански езиков съюз*, вече е била факт, което предполага наличието на широки зони на би- и трилингвизъм с участието на различни български, гръцки, романски (румънски, арумънски и мегленорумънски) и албански диалекти. Засега единствено народният българо-гръцки билингвизъм остава добре документиран посредством редица двуезични българо-гръцки надписи, най-ранните от които датират от втората половина на IX век (Йорданова, Иванова 2002: 77 – 79), огромния брой преводи от гръцки на старобългарски през целия период от IX до XV век, както и посредством преводите от старобългарски на гръцки, белязали културната дейност на Охридската архиепископия през XI – XIII век (Драгова 1992: 165 – 166). Зона на активен билингвизъм през този период е и Далмация, където местният далматински

език все повече отстъпва място на югозападните славянски диалекти, въз основа на които по-късно ще се изгради хърватският език. Билингвизъм е съществувал и между балканските славянски езици, за което имаме достатъчно сведения както в историческите източници, така и в редица достигнали до нас писмени паметници от тази епоха. Тази сложна езикова ситуация без съмнение е оказвала непосредствено влияние и върху топонимията, в която се наблюдава наличието на паралелни фонетични или смислови ойконими, хидроними, ороними.

За да онагледим сложността на ситуацията, ще посочим един характерен пример – съвременният македонски град Битоля (Битола) за пръв път е споменат с това си име в надписа на цар Иван Владислав от 1015 г. – *Бнтола* (Заимов 1970: 22), а впоследствие и в маргинална бележка в Болонския псалтир от първата половина на XIII век – *срѣдѣ града въ Бѣтѣолн* (БЕР I 1971: 50). Във византийските източници, макар и рядко, той се споменава като *Βοιτέλλε* (Грамоти на Василий II 1965: 42) и *Βοιτέλι* (Георги Кердин, Йоан Скилица 1965: 286), а в западните – като *Botella* (Фулхер от Шартр 1965: 75) и *Butella* (Вилхелм Тирски 1965: 196). Впоследствие очевидно в резултат на съществуващото в района народно гръцко-българско двуезичие той придобива ново гръцко название *Μοναστήρι*, което е буквален гръцки превод на българската форма *Бнтола/Бѣтѣола*, осмислена вероятно на народна основа като 'обител' (Рум 2006: 60). От това ново паралелно гръцко название произлиза албанското *Manastiri* и както ще видим – и турското *Manastir*. В същото време романските езици от Македония – арумънският и мегленорумънският – предлагат вариант, произлизащ от българското наименование: *Bitule/Bituli*. Горният пример ни убеждава, че едно по-обстойно съпоставително проучване на вариантите на топонимите в отделните региони и езици на полуострова може да хвърли значителна светлина върху линиите на езиковите контакти в миналото.

По отношение на турската топонимия с балкански произход се наблюдава интересно географско разпределение, което засега остава неизследвано и необяснено. Накратко то се изразява във възприемането на множество гръцки варианти при формирането на турските топоними в източните части на Балканите и южна Македония – тенденция, която постепенно отслабва на запад към долината на Средна Струма, Централна Македония и Албания. По-долу в таблиците са представени конкретни примери, онагледяващи тази тенденция.

- Източни Балкани и Южна Македония

Средновековно българско название	Гръцко название	Турско название
Несѡврѣ/Несеѡврѣ (Гълѣбов 1986: 464)	Μεσηβρία/ Μεσηβρία (Гълѣбов 1986: 464)	Misivri
Плѣпѣднѣ (Дуриданов 1976: 115 – 116)	Φιλίππουπόλη	Filibe
Дѡблннѣ	Διάμπολι	Yambol
Оѡѡѣ	Προβάτων	Pırvadı
Сѡлѡнѣ	Θεσσαλονίκη/Σαλονίκη	Selanik
Сѣрѣ (новобългарски)	Σέρρες	Serez
Бнтѡла/Бѣтѡла	Μοναστήρι	Manastır
*Кѡстоѡрѣ	Καστοριά	Kesriye

Към горната таблица следва да добавим още няколко интересни примера. Турският ойконим Edirne вероятно е заимстван от гръцкото Αδριανούπολη с отпадане на втория компонент *πολη* по подобие на Φιλίππουπόλη/Filibe. Вероятността за заимстване на българското *Одрнѣ* е минимална, тъй като широкото турско *е* в чужди заемки предава най-често вокала *а* и никога начално *о*. Все пак с оглед на факта, че отпадането на компонента *πολη* не е типично при усвояването и адаптирането на гръцките двусъставни ойконими, остава възможността за заимстване от някой среднородопски диалект с изявен акавизъм.

Градовете по Южното Черноморие също преминават в турски от народния гръцки – форми като Sözebolu и Ahtebolu продължават една интересна и установена още в Мала Азия ономастична практика компонентът *πολη* да се адаптира като отделна лексема, в която вокалната хармония не се влияе от гласните на първия компонент. Преходът *η > и* е изцяло повлиян от началната гласна *ο* в *πολη*. Последното навежда на мисълта, че носителите на езика приемник очевидно са схващали *πολη* като самостоятелен лексикален елемент, а това подсказва и наличието на определен турско-гръцки билингвизъм.

Интересен и дори странен е случаят с турската адаптация на среднобългарското *Бѣднѣ* – Vidin. Адаптирането на *б* посредством *в* е абсолютно нетипично за турския език явление. То е непознато и за българския, както и за разклоненията на проторумънския. Единствената възможност за появата на ойконима *Видин* остава гръцко посредничество, при което началният лабиал *β* е сведен до *в*. Вероятно

гръцкият стои и зад промяната на средновековното българско название **Дръстъръ** с турското *Silistre*.

Изходната българска база се запазва най-вече при онези ойконими, при които липсва паралелно народно гръцко название или фонетична адаптация: ***Козакъ** – *Gözeken* (Обзор), **Варна** – *Varna*, **Шоуменъ** – *Şumnu*, **Ловечъ** – *Lofça*, **Уривенъ** – *Çerven* и др. Като че ли единствено при Търново турската адаптация – *Tirnova*, следва български фонетичен вариант, тъй като началната гласна е **ѡ**, а не копира византийското изписване и произношение с гласна **и**. Тук обаче е спорно дали в края на XIV век е съществувал широко разпространен народен гръцки вариант на името на столицата на Второто царство. Турската фонетична адаптация, както и византийските записи с гласна **и** свидетелстват, че най-вероятно голямата ерова гласна вече е реализирала преход към съвременния вокал **ѡ** поне в рамките на ойконима **Тръновъ/Тръновъ**.

Проблем представлява и произходът на хидронима *Tunca* (Тунджа). Предноезичният консонант **дж** навежда на мисълта за евентуална адаптация на българската съгласна **ж**. В същото време съхраняването чак до втората половина на 14-и в. на назалността на първата гласна е малко вероятно. Впрочем това се доказва и от българското название на горното течение на реката – *Тъжа*, което е естествено развитие от старобългарското ***Тжжа** (Гълъбов 1986: 464). Вероятността за заимстване от гръцки диалект със запазена назалност от античното *Tonzos* също изглежда проблематична най-вече с оглед на предаването на гръцкия дентал **ζ**. Би могло да се предположи хипотетичен преход $z > dz$ на народна гръцка основа, който впоследствие би дал **dj** в турски. По сходен начин стои и въпросът за произхода на оронима *Istranca* (Ъстрънджа/Странджа). Името очевидно има тракийски произход – вероятно първоначален хидроним, но е предадено с посредничеството или на гръцки, или на български, без да може с пълна сигурност да се възстанови неговият начален облик при адаптирането му в турски.

На фона на доминиращото надмощие на турски топоними с гръцка езикова основа в Източните Балкани се открояват три, които са с очевиден български произход. На първо място това е хидронимът *Meriç* от българската форма **Марница**, а не гръцката *Έβρος*. Също така трябва да се споменат ойконимите *Yeni* (Нова) и *Eski* (Стара) *Zağra*, чиято втора част произхожда от средновековния български хороним **Загора**. Интересно е, че в случая на *Eski Zağra* (Стара Загора) новият турски ойконим е изместил не само средновековната гръцка форма

Βέροια, но и средновековното българско название Βορούη. Обяснението на тези интересни изключения може да се търси в голямата популярност на двете названия (Марица и Загора) през средните векове. Те се срещат не само в среднобългарските писмени източници, но и в съвременните им византийски извори, което може да се разглежда като доказателство, че Марица и Загора са били активно употребявани и в гръцка езикова среда. По същия начин стои въпросът и за Воден/Водин (на местния диалект) в Егейска Македония. Турският вариант на името Vodina е в несъмнена връзка с Воден, но трябва да се вземе предвид и обстоятелството, че в средновековния гръцки името на града също произхожда от българската форма: Βοδήνοίς/Βοδινόις (според изписванията на Акрополит и Ана Комнина).

Същевременно други средновековни български хороними остават непознати в топонимичната система на турския – такива са Романия (популярното средновековно название на Северна Тракия), Поморие – названието на южното черноморско крайбрежие, запазено в Софийския (Кукленски) Песнивец, Загора (днешна Централна Северна България), Мрака (название на полетата западно от София) и т.н.

• Централна Македония/Албания:

Както отбелязахме по-горе, в тези области се наблюдават тенденции, противоположни на тези в Източните Балкани.

Българско название	Гръцко название	Турско название
Охридъ	Ἀχρίδα	Ohri
Струмица	Στρόμνιτσα (гръцка адаптация на по-ранна българска форма)	Usturumca
Щипъ	Στυπείου	İştîp
Мелникъ	Μελένικο/ Μελένικον	Melnik
Белградъ (в Албания – днешен Берат)	Βελλέγραδα	Belgrad-i Arnavud (албанският Белград) впоследствие Berat
Драчъ	Δυρράχιο	Dıraç
Горница (днешният град Корча) – Албания	Κορυτσά	Görice

За някои от ойконимите или хидронимите, като Скопие (Üsküp), Прилеп (Pirlepe), Вардар (Vardar) и т.н., е трудно да се определи от кой език са преминали с оглед на факта, че и в гръцкия, и в българския те се явяват с идентично или много близко фонетично звучене.

Засега трудно може да се даде обяснение на това географско разпределение при заимстването в турски на ойконими и хидроними от балканските езици. Правят впечатление обаче и най-ранните записи на турски антропоними в среднобългарски източници. Така в Бориловия синодик името Мурад се явява в необичаен вариант – **Мюурагъ** (Попруженко 1928: 89). Странният протетичен член в началото на името би могъл да се тълкува като гръцки определителен член *o*, вероятно адаптиран в турски посредством *a*. Подобна адаптация се наблюдава и в някои от горепосочените топоними: Θεσσαλονίκη/Σαλονίκη > Selanik. По същия начин и най-ранният български запис на антропонима Yildirim (Йълдъръм) в среднобългарския надпис от Холъвник от самия край на XIV в. следва по-скоро един гръцки, а не турски изговор – **Нддрнигъ** (Гълъбов 1986: 681). Тези следи дават основание да се мисли, че в ранната турско-османска общност е присъствал и съществен гръцки компонент. Последното се потвърждава и от византийските хронисти, като някои от тях настояват, че дори основателят на османската династия и държава – Осман, е от гръцки произход.

2. Фонетична адаптация на балканските топоними

При всички топоними независимо от техния произход (български или гръцки) се наблюдават сходни принципи на фонетична адаптация:

- Поява на протетичен член в началната сричка, когато тя се състои от две или повече съгласни: İştîp, Dîraç, Üsküp, Usturumca, Pîrvadi. Същото явление се наблюдава и във фонетичната адаптация на топоними с нетурски произход в Мала Азия: Izmir/Σμύρνη.

- Редица топоними се усвояват на отворена сричка посредством прибавянето на крайна гласна, отново в съответствие с вокалната хармония или съкращаването на крайните съгласни: Edirne, Filibe, Tîrnova, Misivgi, Lofça, Pîrvadi, Ohri, Şumnu и т.н. Интересно е, че в Мала Азия примерите за подобна адаптация не са толкова много.

- Наблюдава се също така адаптация на **a** посредством широко **e** най-вече в началната гласна: Selanik, Edirne, Kesriye, Meriç.

- В отделни случаи се наблюдава промяна на вокалите или тяхната елизия в съответствие с принципите на вокалната хармония, като

се изхожда от първата гласна: Manastır, Kesriye, Şumnu, Usturumca. Невинаги обаче този принцип се спазва.

- По отношение на съгласните съществуват следните особености: беззвучният лабиал **n** в начална позиция и пред гласна често се озвучава към **ñ**, непознатият за турския език консонант **ɟ** се предава посредством палаталите **ç** и **ǰ**, същото така нетипичният за турски консонант **ʒ** се усвоява посредством **ǰ**.

Интерес представлява ойконимът Selanik (Sel'anik) от гръцкото Θεσσαλονίκη/Σαλονίκη. В случая се наблюдава палатално **l'** пред широката гласна **a**. Подобна фонетична адаптация е характерна най-вече при усвояването на множество заемки от арабски и персийски, в които съгласната, предхождаща гласните **a/y**, силно се смекчава. Явлението е интересно с оглед на типологичните сходства с меките съгласни в източните български говори, които най-силно са били подложени на влиянието на турския и най-дълго са взаимодействали с него. То впрочем доказва организирането на турската консонантна система и по разделителната линия мекост/твърдост – факт, който често пъти се пренебрегва в разработките на турските лингвисти. Паралелните прояви на това явление, описвано често пъти като евразийско, в балканските езици (румънски, източните български диалекти, турски, северногръцките диалекти) според мен е един от слабо проучените феномени в балканското езикознание.

I. Топоними, възникнали под влияние на екстралингвистични фактори:

По отношение на балканските територии могат да се открият няколко интересни примера.

- Кюстендил – отдавна е доказано, че ойконимът произхожда от името на последния феодален владетел на средновековния **Бѣлѣждѣ** – Константин Деянович. Вероятно обаче това название възниква най-напред като хороним, отбелязващ не града, а цялата територия на неговото владение, за което говори завършекът **ил**, който е част от двусъставната композиция Küstend eli – областта, земята или дори хората на Константин. Образуване на хороним от начален антропоним (Добротица) се наблюдава и в крайния североизток при Добруджа, един пример, който е многократно коментиран в специализираната литература.

- София – турското название на града Sofya е заимствано от това на църквата „Св. София“. Още в края на XIV в. названието София се появява като ойконим успоредно с това на **Бреѣцѣ** в среднобългарските документи – например Витошката грамота. Неговата употреба обаче е значително по-ограничена и стеснена за сметка на традицион-

ното Средец. Възприемането в турския на София и пълното отсъствие на форми от Средец, изглежда, трябва да се търси в широкото присъствие, което топоси с название *Αγία Σοφία* имат в урбанистичната среда на византийските градове в Мала Азия и в Източна Тракия още от времето на Юстиниан (483 – 565). Най-често става въпрос именно за църкви, които последователно са трансформирани в джамии след завладяването на въпросните градове от османците, но съхраняват своето предишно название и като мюсюлмански храмове. В случая става въпрос за интересна и устойчива социокултурна приемственост между средновековната балканска и османската урбанистична среда, която оказва директно въздействие и върху формирането на новата османо-турска топонимия.

- Може би най-интересният от културноисторическа и социолингвистична гледна точка османо-турски ойконим е названието на някогашната българска столица **Преславъ** – *Eski Stambul/Eski Stambulluk* (Старият Истанбул). Със сигурност названието се появява още в ранния период на османското завоевание и настаняване на Балканите, тъй като присъства в най-ранните османски хроники, в т. ч. и в официалната хроника на Мехмед Нешри – „Огледало на света“. Обикновено се приема, че турският ойконим *Istanbul* има народен характер от гръцкото „*εἰς τὴν Πόλιν*“ в противовес на официалното османско *Kostantiniyye*. Примерът с названието на Преслав обаче ни убеждава, че в случая не става въпрос само за народна адаптация на един гръцки израз, а за особена културноисторическа и вероятно социална натовареност, която може да се сравни с тази на българския политоним и ойконим Царевград/Цариград. Представата за царстващия град, която е дълбоко заложена във византийско-балканския политически и културен модел още през Ранното средновековие и има своите конкретни интерпретации както на византийска, така и на българска почва (и по отношение на Търново, и по отношение на Преслав), изглежда, се просмуква и в османо-турския ойконим *Istanbul*. Последното ни дава основание да го разгледаме и като своеобразен идеологически топоним. Ако се върнем на конкретния пример с Преслав, прибавянето на прилагателното *eski* (стар) има смисъл само по отношение на Търново, а не на Константинопол, което впрочем отговаря и на средновековното българско схващане от XIII – XIV век за Преслав като „първопрестолен град“. В този контекст може да се издигне хипотезата за ранното възникване на названието Истанбул – още в първите етапи на османо-гръцките езикови, а и културни контакти, като първоначално с него са се отбелязвали главните политически и културни центрове на „чуж-

дия“ за османците християнски свят. За съжаление, нашите познания за идеологическия и културния мироглед на ранната османска общност (края на XIII – XIV век) са повече от оскъдни, тъй като те се опират или на чужди, или на доста по-късни (от XV век нататък) османски интерпретации. Съществуването обаче на такива топоси, като „kızıl elma“ (червена ябълка), ни дават основание да мислим, че и названието Истанбул също принадлежи към тази първоначална османска идеологическа система на осмисляне на света, в която без съмнение е имало и силен фолклорен елемент.

В заключение следва да се подчертае още веднъж значението на балканската турска топонимия не само за тюркологията, но и за лингвистичната балканистика. Нейното подробно проучване в контекста на балканските езикови контакти тепърва предстои и без съмнение ще хвърли значителна светлина върху етническата, лингвистичната и културната история на Балканите.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР I 1971:** *Български етимологичен речник*. [Balgarski etimologichen rechnik.] София: БАН, 1971.
- Гъльбов 1986:** Гъльбов, И. Вълхело=Анхиало, Атия=Антея. Топонимични приноси. [Galabov, I. Vahelo=Anhialo, Atiya=Anteya. Toponimichni prinosi.] // *Избрани трудове по езикознание*. София: Наука и изкуство, 1986, 464 – 466.
- Гъльбов 1986:** Гъльбов, И. Приносът на епиграфския материал за решаване на лингвистични проблеми. [Galabov, I. Prinosat na epigrafskiyu material za reshavane na lingvistichni problem.] // *Избрани трудове по езикознание*. София: Наука и изкуство, 1986, 679 – 695.
- Драгова 1992:** Драгова, Н. *Балканският контекст на старобългарската писмена култура (VIII – XII век)*. [Dragova, N. Balkanskiyat kontekst na starobalgarskata pismena kultura VIII – XII vek.] София: Гал-Ико, 1992.
- Займов 1970:** Займов, Й. *Битолският надпис на цар Иван Владислав, самодържец български*. Епиграфско изследване. [Zaimov, Y. Bitolskiyat nadpis na tzar Ivan Vladislav. Epigrafsko izsledvane.] София, 1970.
- Йорданова, Иванова 2002:** Йорданова, В., Иванова, Е. *Двуетичните надписи в България от IX – XIV век (лингвистични бележки)*. [Yordanova, V., Ivanova, E. Dvuezichnite nadpisi v Bulgariya ot IX –

XIV век (lingvisticchni belezhki.) // *Преславска книжовна школа*, том 6. Редактор Тотю Тотев. Шумен: Марин Дринов, 2002, 76 – 89.

Попруженко 1928: Попруженко, М. *Синодик царя Борила*. [Popruzhenko, M. Sinodik tsarya Borila.] Български старини, т. 8. София: Държавна печатница, 1928.

Руум 2006: Room, A. *Placenames of the world: origins and meanings of the names for 6,600 countries, cities, territories, natural features, and historic sites* (2nd ed.). McFarland, 2006.

ИЗВОРИ

Вилхелм Тирски 1965: Willermi Tyrensis. *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*. ЛИБИ III. София: БАН, 1965, 180 – 196.

Георги Кердин, Йоан Скилица 1965: Georgii Cedreni, Ioannis Scylitzaes. *Historiarum compendium*. ГИБИ VI, София: БАН, 1965, 198 – 340.

Фулхер от Шартр 1965: *Historia Iherosolymitana. Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium ab anno domini MХCV usque ad annum MCXXVII auctore domno Fulcherio Carnotensi*. ЛИБИ III. София: БАН, 1965, 71 – 77.

Грамоти на Василий II: *Sigilia Vasilii II*. ГИБИ VI. София: БАН, 1965, 40 – 47.

AICLE: CREACIÓN DE MATERIALES Y RETOS EN LA EDUCACIÓN BILINGÜE

Úrsula Rodríguez Sánchez
Instituto Bilingüe “Maxim Gorki” Stara Zagora

CLIL: CREATION OF MATERIALS AND CHALLENGES IN BILINGUAL EDUCATION

Úrsula Rodríguez Sánchez
Maxim Gorki Language school in Stara Zagora

In this article we reflect on the CLIL method, specifically when designing materials to use in the classroom. From the 4 Cs to the scaffolding, language, cognitive skills, learning skills, several aspects need to be considered to create adequate and useful CLIL materials. Exercises should provide students with all they need to achieve the goals of this methodology. This process is not easy and presents many challenges to teachers and students. This demanding task confronts many difficulties that could be saved by a sincere collaboration between language teachers and specific subjects teachers.

Key words: AICLE, CLIL, bilingüismo, creación de materiales AICLE, idiomas

¿Qué es AICLE?

Para Marsh, “AICLE hace referencia a las situaciones en las que las materias o parte de las materias se enseñan a través de una lengua extranjera con un objetivo doble, el aprendizaje de contenidos y el aprendizaje simultáneo de una lengua extranjera” (Marsh 1994).

El aprendizaje Integrado de Lenguas Extranjeras y Otros Contenidos Curriculares implica estudiar asignaturas como la historia o las ciencias naturales en una lengua distinta de la propia. AICLE resulta beneficioso tanto para el aprendizaje de otras lenguas (inglés, francés,) como para las asignaturas impartidas en dichas lenguas. El énfasis de AICLE en la “resolución de problemas” y “saber hacer cosas” hace

que los estudiantes se sientan motivados al poder resolver problemas y hacer cosas incluso en otras lenguas. (Navés y Muñoz 2000)

AICLE, CLIL en inglés y ÉMILE en francés, es una metodología consistente en el Aprendizaje Integrado de Contenidos y Lengua Extranjera. Es decir, integra el aprendizaje de asignaturas del curriculum junto con el de una lengua no nativa.

No se trata de una clase de lengua extranjera, ni es una clase de contenido de una asignatura: se trata de conseguir el desarrollo de habilidades comunicativas tanto en la lengua materna como en la lengua de estudio, en distintos temas tales como arte, matemáticas, biología, historia, etc.

Se integran también las habilidades de razonamiento y aprendizaje, por lo que esta metodología requiere un nuevo tipo de acercamiento tanto por parte de profesores como de alumnos. Los profesores que vienen del ámbito de la enseñanza de lenguas deben prepararse más en cuanto a la materia que deben impartir. Los profesores procedentes de ámbitos específicos tales como física o tecnología deben mejorar sus conocimientos del idioma en el que enseñarán su asignatura. En todo momento, la colaboración entre profesores y departamentos ayudará a conseguir una mayor fluidez a la hora de lograr los objetivos establecidos en el currículo.

¿Qué ventajas ofrece esta metodología?

No se puede negar la evidencia de la importancia que tiene hoy en día el saber desenvolverse en ambientes interculturales, especialmente en un mundo tan comunicado y globalizado como el de hoy en día.

Con esta metodología se puede presentar a los estudiantes un contexto cultural más amplio que el que les ofrece su entorno natural, y los prepara para la internacionalización de la vida laboral y académica.

Entre los aspectos positivos del uso de esta metodología podrían resumirse los siguientes:

- Mejora de la producción del estudiante en la lengua materna.
- Mejora del desempeño del alumno tanto en la lengua materna como en la lengua de estudio.
- Incremento de la confianza del estudiante en el uso de ambas lenguas.
- Utilización de materiales que desarrollan las estrategias de razonamiento y aprendizaje desde un primer momento.
- Utilización de materiales cuya inspiración principal son los contenidos de la asignatura.
- Una actividad cognitiva más activa durante el aprendizaje.
- Desarrollo de estrategias de comprensión tanto en la lengua materna como en la L2.

- Acercamiento a la cultura de la lengua de estudio.
- Mejora general de las competencias generales y específicas del lenguaje.

¿Qué debemos tener en cuenta a la hora de crear materiales AICLE?

En primer lugar, cuando hablamos de AICLE, decimos que se compone de 4 Cs: contenido, comunicación, cognición y cultura. A éstas se han añadido en las últimas investigaciones una quinta C referida a las competencias (María Jesús Frigols. 2012).

- **Contenido:** Las asignaturas que se enseñan en la clase de AICLE incluyen arte, historia, ciencias naturales, geografía, historia, ciencias de la tecnología, matemáticas, música, ciencias sociales, educación física.

En algunos programas AICLE se lleva a cabo un desarrollo intercurricular, estudiando por ejemplo la cultura, arte, historia y geografía de un área determinada.

Se busca el progreso en la adquisición de conocimientos específicos de las distintas áreas. Además, se debe analizar el lenguaje necesario para trabajar esos contenidos de una manera inteligible para los estudiantes.

- **Comunicación:** Los estudiantes deben aprender a producir el idioma de la materia, tanto de forma oral como escrita. La lengua se utiliza para aprender contenidos no lingüísticos, es una herramienta de comunicación. Y al mismo tiempo se aprende a utilizarla de manera correcta.

En la clase de AICLE se intentará aumentar el tiempo en el que el estudiante está hablando frente al tiempo en el que el profesor está hablando. Para ello es necesario establecer interacciones significativas en la clase (con el diseño de materiales adecuados para ello), para que el alumno participe. Se favorece la auto-evaluación y la evaluación de compañeros y grupal. De esta forma, los alumnos pueden apreciar cómo la lengua de estudio es utilizada para adquirir los contenidos de la materia, y que ambas están integradas.

“By using the language of learning content, communication becomes meaningful because language is a tool for communication, not an end in itself” (Pérez-Vidal 2009).

- **Cognición:** Uno de los aspectos más interesantes de AICLE es la importancia otorgada al desarrollo de las destrezas cognitivas o de pensamiento. Es fundamental desarrollar las habilidades cognitivas del alumno, de manera que pueda estudiar los contenidos. Entre estas

habilidades se encuentran las habilidades de pensamiento de orden inferior (LOTS) y las de orden superior (HOTS).

Es necesario analizar estos procesos cognitivos en cuanto a las necesidades lingüísticas así como enseñar a los estudiantes que deben aprender a expresar sus propios pensamientos e ideas.

- **Cultura:** “Culture is at the core of CLIL” (Coyle 2007). El papel de la cultura al entendernos a nosotros mismos y a los demás es esencial en AICLE. La comunicación con alguien procedente de una cultura distinta a la propia tiene una serie de implicaciones que van más allá de las diferencias de léxico y gramaticales. El contexto cultural es determinante, y debe estar siempre presente en el aula AICLE.

Otro de los apartados que deben ser considerados a la hora de elaborar materiales son las destrezas comunicativas:

- **BICS** (Basic Interpersonal Communicative Skills) o **DCIB** (Destrezas comunicativas interpersonales básicas) son las habilidades comunicativas necesarias para las situaciones conversacionales sociales. Estas habilidades se suelen alcanzar tras dos o tres años de estudio en un buen programa bilingüe. No son muy exigentes desde el punto de vista cognitivo, por ejemplo, identificar elementos u ordenarlos.

- **CALPS** (Cognitive Academic Language Proficiency) o **DCLA** (Desarrollo cognitivo del lenguaje académico) exige entre cinco y siete años de inmersión en un programa bilingüe para su desarrollo y son las que se necesitan para el estudio académico. Normalmente el lenguaje que se utiliza para la enseñanza es abstracto y formal, lo que supone una mayor exigencia cognitiva. Es importante preparar a los alumnos para el paso de las DCIB a las DCLA de manera gradual. Algunos ejemplos son la justificación de opiniones o la elaboración de hipótesis.

La elaboración de materiales también requiere que se tenga en cuenta una serie de conceptos relacionados con la lengua:

- Viene determinada por las necesidades impuestas por la materia de estudio.

- Incluye tanto el léxico como las estructuras gramaticales, expresiones, tipos de texto y discurso, que variarán en función de la asignatura impartida.

Según la división de vocabulario establecida por Paul Nation (2001), se habla de tres tipos de lenguaje:

- Lenguaje de uso general, que es el más utilizado en la comunicación cotidiana.

- Lenguaje académico, del mundo de la ciencia y de la educación, que requiere el uso de unas estructuras determinadas y demandan al alumno un mayor desarrollo cognitivo.

- Lenguaje técnico, específico del área de estudio, con vocabulario y estructuras especializadas.

En cuanto al vocabulario, se debe considerar lo siguiente:

- El léxico obligatorio o específico de la materia: cono, radio, circunferencia...

- El contenido compatible con el vocabulario general de la materia utilizado en la vida cotidiana: centro, número, figura, forma.

- Las palabras de alta y media frecuencia que se utilizan más a menudo en la L2: varios, sobre, a través de...

- Las expresiones idiomáticas.

- El vocabulario académico que se puede encontrar en distintas asignaturas.

En cuanto a las estructuras gramaticales, son necesarias y la labor del profesor es ayudar al estudiante a reconocerlas y asimilarlas, a identificar las estructuras problemáticas y sus significados, a dar ejemplos, a corregirlas y utilizarlas.

Para todo ello, es fundamental construir un buen andamiaje, es decir, el conjunto de estrategias, actividades y tareas que el profesor facilita al alumno para que el alumno adquiera el conocimiento de una manera participativa. Se trata de ofrecer el soporte necesario para que el alumno desarrolle los conocimientos para alcanzar los objetivos propuestos. Existen tres tipos de andamiaje que se verán reflejados en la elaboración de los materiales: el andamiaje de producción, el de transformación y el de recepción.

No se debe olvidar que una clase de AICLE y, por lo tanto, los materiales creados, no se plantea del mismo modo que una clase de L2: los contenidos gramaticales suelen aparecer como bloques o *chunks* junto con el vocabulario, como estructuras “fijas”.

Habilidades que deben desarrollarse

- Las habilidades comunicativas: la interacción es una de las destrezas fundamentales en la clase de AICLE. Para desarrollar esta competencia deben practicarse las funciones comunicativas, tales como dar ejemplos, expresar condiciones, describir procesos, explicar una opinión, interpretar datos, predecir, sugerir soluciones... El uso de la L1 va variando en función de la fase de inmersión lingüística en la que nos hallemos.

- En cuanto a las habilidades cognitivas o de pensamiento, todas se trabajarán en AICLE, pero destacan especialmente las de pensamiento creativo y de síntesis, tales como resolver problemas y generar nuevas ideas, las de investigación, las de evaluación en sus distintas variantes (auto-evaluación, evaluación del compañero, grupal, de la asignatura y del trabajo del profesor.) Estas habilidades se dividen en dos grandes grupos, siguiendo la taxonomía de Bloom: LOTS y HOTS.

- Las habilidades de aprendizaje constituyen un desafío puesto que deben ser desarrolladas en una lengua no materna. Es necesario tener paciencia y motivar al alumno. Algunas de ellas son: investigación, cooperación, manejo de datos, edición, suposición desde el contexto...

Últimas anotaciones sobre la creación de materiales AICLE

No existen en el mercado actual, aunque empiezan algunos tímidos intentos, materiales adecuados para esta metodología, y menos en el aprendizaje del Español. Este hecho obliga a los profesores a elaborarlos por su propia cuenta. Se debe hacer el material más atractivo para los alumnos: cambios de tiempos verbales, adaptados al nivel, titulares, fotografías, imágenes, infografías, recursos audiovisuales acompañando a los textos, cambios de fuente, destacar y subrayar ideas y conceptos claves, usar distintos códigos de colores... nos permitirán transformar un solo artículo en un material adaptado y adecuado para una sesión de AICLE.

Retos del AICLE

El uso de esta metodología es relativamente reciente en el mundo de la enseñanza de lenguas. Aún existe un debate sobre si es una metodología en sí misma o si no es más que una adaptación del Enfoque por Tareas. La “moda” del bilingüismo se extiende por los centros, hay un “boom” que actualmente, al no haberse llevado con raciocinio, experimenta los primeros fracasos rotundos.

Algunos de los problemas o retos que enfrenta este sistema son:

- El rechazo por parte de los profesores de impartir una materia que no es la suya y de la responsabilidad que supone embarcarse en un proyecto bilingüe.

- Muchos de los programas bilingües que se llevan a cabo actualmente tienen mucho de experimental y poco de preparación y planificación adecuadas.

- Se exige mucho al profesor AICLE, en un entorno monolingüe y no existen programas específicos de formación en esta metodología, lo que

supone que muchos profesores ya trabajan en este sistema sin la preparación adecuada.

- Algunos aspectos son difíciles de aplicar, y se puede llegar al absurdo de enseñar la cultura del propio país o su literatura (en este caso española) en inglés o francés (en el caso de España).

- La falta de materiales adecuados, que exige una preparación constante por parte de los profesores, ya de por sí ocupados con su carga lectiva. Algunas editoriales se apresuraron a estampar el sello AICLE en materiales de dudosa calidad que no siguen los principios de esta tecnología.

Por todo ello, las bondades del sistema AICLE y de sus materiales no son visibles para todos los profesores de idiomas a menos que sean colaboradores de un buen programa de inmersión en el que se tengan en cuenta los principios fundamentales de esta metodología, así como una integración del curriculum. A esta metodología aún le quedan muchos retos que enfrentar pero, tal vez en este mundo cada vez más intercultural, se convierta finalmente en una apuesta segura por parte de los sistemas educativos dedicados a la enseñanza de idiomas.

REFERENCIAS

Coyle 2007: Coyle, D. Content and Language Integrated Learning: Towards a Connected Research Agenda for CLIL Pedagogies. // *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, V 10, № 5, 543-562, 2007.

Coyle 2008: Coyle, D. CLIL—A pedagogical approach from the European perspective. // N. H. Hornberger (ed.) *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd ed., Vol. 4, 97-111. Boston: Springer, 2008.

Coyle, Hood, Marsh 2010: Coyle, D., Hood, P. Marsh, D. *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 2010.

Frigols 2012: Frigols, M. J. Formación, Integración y Colaboración: Palabras clave de CLIL. Una Charla con María Jesús Frigols Manuel Megías. // *Encuentro* 21, 2012, 3-14.

Frigols Martín 2008: Frigols Martín, M. J. CLIL implementation in Spain: An approach to different models. // C. M. Coonan (Ed.), *CLIL e l'apprendimento delle lingue. Le sfide del nuovo ambiente di apprendimento*, Venezia, settembre 2008, Venice, Italy: Libreria Editrice Cafoscarina, 2008, 221-232.

Marsh 1994: Marsh, D. *Bilingual Education & Content and Language Integrated Learning*. International Association for Cross-cultural

- Communication, Language Teaching in the Member States of the European Union (Lingua). University of Sorbonne. Paris, 1994.
- Marsh 2002:** Marsh D. CLIL/EMILE – The European Dimension: Actions, Trends and Foresight Potential // *Foresight*, Brussels, 2002, 1-204. <http://ec.europa.eu/education/languages/pdf/doc491_en.pdf>
- Marsh 2003:** Marsh D. The Relevance and Potential of Content and Language Integrated Learning (CLIL) for Achieving MT+2 in Europe. // *European Language Council Bulletin* 9, 2003.
- Marsh, Frigols Martín 2007:** Marsh, D., Frigols Martín, M. J. CLIL as a Catalyst for Change in Languages Education. // *Babylonia*, № 3, 2007, 33-37. <<http://babylonia.ch/4/archive/2007/number-3-07/clil-as-a-catalyst-for-change-in-languages-education/>>
- Mehisto, Frigols, Marsh 2008:** Mehisto, P., Frigols, M. J., Marsh, D. *Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning and Multilingual Education*. Oxford: Macmillan, 2008.
- Mehisto 2012:** Mehisto, P. Criteria for producing CLIL learning material. // *Encuentro* 21, 2012, 15-33.
- Masih 1999:** Masih, J. (ed.). *Learning through a Foreign Language: Models, Methods and Outcomes*. Grantham, UK: Grantham Book Services Ltd, 1999.
- Nation 2001:** Nation, I.S.P. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Navés, Muñoz 2000:** Navés, T., Muñoz, C. Usar las lenguas para aprender y aprender a usar las lenguas extranjeras. Una introducción a AICLE para madres, padres y jóvenes. // Marsh, D., Langé, G. (eds.) *Using Languages to Learn and Learning to Use Languages*. Jyväskylä: University of Jyväskylä -TIE-CLIL, 2000, 1-16.
- Pérez-Vidal 2009:** Pérez-Vidal, C. The integration of content and language in the classroom: A European approach to education (the second time around). // *CLIL across educational levels*, 2009, 3-16.

***ЧУЖДОЕЗИКОВО
ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ***

PERFORMATIFS ET THEORIES DE LA NARRATION

Gisèle Valency
CRISCO, Université de Caen

PERFORMATIVES AND THEORIES OF NARRATION

Gisèle Valency
CRISCO, Caen University

The purpose of this study is to link speech acts theory (Austin) to a reference issue, i.e. the attribution (Donnellan), with a view of analyzing the protagonists' voice in novels or fictional discourses. Does the fact that the speech is fictional (Searle) or true change the nature of the speech act? Beyond the opposition constative/performative, speech acts theory had highlighted the importance of the direction of fit of mental states to the world (Anscombe), crucial for reference in general, as well as for reported speech in fictional discourse.

Key words: attribution, speech acts, reported speech, direction of fit, reference

Que fait-on en disant quelque chose ?

Cette question d'Austin se heurte aussi bien à la tradition populaire où s'opposent actes et discours (« il parle beaucoup mais ne fait rien ») qu'à la philosophie morale où la même distinction a été établie à propos de la responsabilité. Les travaux sont anciens, mais il m'a semblé que les voies ouvertes n'avaient pas été complètement explorées, qu'on pouvait tirer quelques conséquences des analyses alors présentées.

Qu'est-ce que la référence dans une fiction ? En reprenant une notion issue de la réflexion russellienne¹, il s'agit de montrer que si fiction et référence ne sont pas incompatibles, la référence fictionnelle suit un parcours proche de certains actes de langage.

---

¹ Bertrand Russell.

Un colloque a autrefois -en 1958- réuni à Royaumont philosophes continentaux et anglais; les représentants de l'École d'Oxford, J.L.Austin, professeur de philosophie morale, à leur tête, y étaient invités à présenter leurs travaux de philosophie analytique. Les philosophes français rejetaient la philosophie analytique et le pragmatisme qui en semblait issu mais décidés à en comprendre toutes les implications, leurs analyses sont parfois le point de départ de théories linguistiques comme celles de Ducrot (polyphonie, argumentation dans la langue) et de l'école scandinave.

Sommairement résumée, voici la position d'Austin; il y a deux sortes d'énoncés:

1) ceux qui prennent acte d'un certain état du monde: « le ciel est bleu »

2) ceux qui agissent sur lui: « je t'ordonne de sortir »

Si tous deux réalisent des « actes de langage » seuls les seconds constituent un acte par leur seule énonciation. Les verbes dits « performatifs » ont la propriété de réaliser l'acte qu'ils désignent. Dire à nos hôtes « je vous remercie », c'est les remercier, effectivement. A la différence de ceux qui décrivent un état du monde, leurs énoncés semblent échapper à l'alternative vrai / faux.

La force: cette efficace, la philosophie analytique à la suite de Frege l'appelle « force »², et elle caractérise l'énoncé au point qu'on a pu identifier l'une à l'autre et dire qu'un énoncé est une invitation, un ordre, une promesse (au lieu de « cet énoncé a pour **force** illocutionnaire une invitation ... »).

La théorie des actes de discours (de langage) s'est heurtée à l'analyse de discours parce qu'elle impose, croit-on, un sujet unique doté d'une intentionnalité propre. Comment s'intégreraient des états intentionnels – forcément renvoyés aux sujets de l'intention – et des discours conçus comme exprimant des positions collectives? Les théories du discours refusent de faire des sujets, des êtres solitaires parlant en leur nom seul, de leurs seuls affects³; leurs positions sont issues de confrontations. Comment

---

² « En dehors de ce que nous entendons par la signification d'une phrase [...] nous avons toujours quelque chose que nous appellerons [...] sa force » (Austin 1962: 293).

³ Un bel exemple est offert par M. Bakhtine *E.Onéguine* qui évoque « le discours complexe et extrêmement profond de Tatiana, fondé sur un mélange original et intérieurement dialogué de l'énoncé à la Richardson, sentimental, rêveur, appartenant à la 'jeune fille provinciale', avec le langage populaire des contes de nourrice [...]. Ce que cet énoncé comporte d'étriqué, de ridicule, presque de démodé, s'allie avec l'authenticité directe, grave, infinie du langage populaire. L'auteur ne représente pas

transcender le caractère individuel du subjectif tout en maintenant le caractère intentionnel des actes de langage ? La linguistique n'a pas su établir jusqu'ici une théorie de « l'agir collectif ».

Searle a publié, en 1998, *La construction de la réalité sociale* où il propose l'idée d'une intentionnalité collective, dont il note la trace dans le consensus que manifestent, après tout, les institutions et qu'il articule à la référence: je vise des objets, en disant «pomme» «enfant», je leur reconnais la propriété d'être une pomme etc. C'est la relation entre ce segment de la réalité (l'objet pomme) et la séquence linguistique qui le désigne, le mentionne, qu'on nomme *référence*. Searle définit ce rapport de l'esprit au monde comme « intentionnalité ». La philosophie du langage est une branche de la philosophie de l'esprit.

Une assertion, doit être validée par un état du monde (sinon c'est l'erreur voire le mensonge). Mais Austin nuance : « C'est que sous le mot « vrai » ce que nous avons le plus souvent n'est pas une certitude compacte, mais plutôt une dimension critique ; les faits oui, mais aussi la situation de celui qui parlait, les questions de précision » . On a besoin en fait de savoir « ce que l'on fait en disant quelque chose, dans tous les sens de cette phrase ambiguë, bref [...] l'acte du discours pris dans sa totalité » (Austin 1962 : 281).

Il distingue ainsi les énoncés qui mentionnent l'acte réalisé (« je vous conseille ») qualifiés de performatifs (explicites) et ceux dont l'interprétation comme performatifs (primaires) demande un recours au contexte aux relations intersubjectives etc., et que Searle qualifiera de « dérivés » ou « indirects ».

Le verbe performatif est-il nécessaire à l'acte de langage ? Non, ce n'est que sa partie formelle : le performatif « je vous invite » s'emploie rarement; les énoncés dont l'interprétation ne s'éloigne pas de la littéralité sont rares (en pratique seulement les énoncés rituels « je te baptise »).

Par exemple il peut m'arriver de dire « il fait beau » c'est constatif, mais ça n'a pas importance, je ne veux pas parler du temps qu'il fait, mais engager la conversation avec mon voisin; donc l'usage de l'énoncé fait penser à un performatif primaire (op.cit : 286).

Il vise donc « l'acte de discours intégral » qui, « dans la situation intégrale de discours, est en fin de compte le seul phénomène que nous cherchons, de fait, à élucider » (ibid.).

---

seulement ce discours, il le parle également [...]. D'assez vastes passages du roman se trouvent dans **la zone de la voix** de Tatiana [...].

Mais simultanément, il note que les énoncés constatifs peuvent être sujets aux mêmes échecs que les performatifs, s'ils enfreignent les mêmes règles⁴, et il peine à trouver un critère pour distinguer les performatifs et les constatifs ; cette distinction, dit-il, aura sans doute du mal à survivre dans une théorie plus générale des actes de discours.

L'opposition, constatif ou performatif n'a, en effet, pas tenu très longtemps : à l'époque, la grammaire générative et transformationnelle domine, c'est le primat de la syntaxe. John Ross, dès les années 70, a proposé de mettre syntaxiquement en œuvre la proposition d'Austin en postulant que tout énoncé⁵ a un composant performatif, radicalisation dont le résultat paradoxal était la disparition de la notion elle-même.

Que se passe-t-il avec la littérature ? Précisément avec la fiction où l'alternative vrai/faux ne s'impose pas ?

M. Brun avait interpellé Urmson à Royaumont sur l'esthétique et le langage :

La philosophie analytique prétend-elle épuiser le problème du langage ? [...] Le langage n'est-il pas un effort sans fin pour traduire une expérience vécue ? [...] qui n'est pas entièrement subjective, [...] dont la signification ne se limite pas à un sujet ? (Austin 1962 : 36)

On sait que pour être réussi, l'acte de langage doit s'entourer de certaines conditions ; l'acte de langage varie-t-il selon le statut du discours ? Que le dire soit adressé à soi-même ou à un autre, qu'il soit fictif ou avéré change-t-il la nature de ce « faire » du discours ? Comment se dessine la référence ? – fréquemment interrogée en narratologie ; de même que les styles directs et rapportés les voix dans les textes, la texture de la voix, bref, le langage de la littérature. L'hypothèse d'une « transmission » du narrateur au lecteur s'y est imposée, mais l'œuvre ne se laisse pas réduire à cette conception « communicationnelle » héritée d'une certaine manière (Genette) de l'hypothèse de Ross: « je (l'auteur) dis à toi (lecteur) que ... » suivrait le texte du roman.

Deux paradoxes s'articulent: fiction/référence, et fiction/communication.

---

⁴ ex: « je vous lègue ma montre mais je n'ai pas de montre », « je promets d'y aller mais je n'en ai nullement l'intention ».

⁵ « Quelle belle journée ! » ou « je suis allée à PLOVDIV »: selon Ross, l'énoncé suppose un « je te dis que ... » sous-jacent qu'il considère comme un composant performatif (Je fais l'acte de dire).

« Parasites » et référence

Pour préciser les contours d'un énoncé performatif, Austin écarte tous les énoncés « parasites ». Il exclut la citation, le discours rapporté, (je n'injurie personne en rapportant une injure) les énoncés dits non-sérieux, c'est-à-dire de fiction.

J. R. Searle s'intéresse à ces interstices de la théorie austinienne, précisément à la logique fictionnelle (Searle 1979), où les séquences linguistiques n'ont apparemment pas de référence. Aucun objet du monde qui satisfasse ou qui ait satisfait à la description « être l'épouse de M. de Rênal »⁶.

Parmi les consignes adressées implicitement au lecteur, il s'en trouverait une qui l'enjoint à suspendre son activité référentielle; les « règles verticales » de la référence⁷ sont en effet « suspendues », dans la fiction, au profit de « conventions horizontales » qui ne changent pas, dit Searle, le sens d'un mot ou d'un élément de la langue, mais permettent de les employer dans leur sens littéral sans assumer les engagements liés à ce sens, comme par exemple, la lecture d'un quotidien l'exigerait. Les règles de l'assertion ne s'appliquent pas dans un roman, qui réclame des conventions particulières. Le « faire semblant » en fait partie; de même, l'auteur d'une fiction prétend accomplir des actes illocutoires en écrivant réellement des phrases. L'acte illocutoire est prétendu, l'acte d'énonciation est réel. Searle congédie le monde, et invoque une sorte de « faire semblant » les « prétentions d'assertions » pour statuer sur la fiction.

En réponse à cette difficulté, on parle parfois d'une activité de référenciation, dont on sait bien, qu'elle n'a aucune chance d'aboutir. Ni des opérations de pseudo-référenciation (Searle), ni la construction d'un monde imaginaire qui suppose des capacités dont le lecteur ne dispose pas; s'il les avait, il écrirait des fictions).

Or, une théorie de la fiction doit prévoir un principe de corrélation entre monde ordinaire et énoncés du récit; car la liberté fictionnelle n'est pas neutre, elle a ses modalités propres, les genres entre autres; et nous savons que c'est une des premières pistes du lecteur qui se sert de son expérience du monde pour comprendre et situer ce qu'il lit.

En outre, certaines situations narratives ne semblent cohérentes que vis à vis ici d'un tiers extérieur qu'elles semblent par conséquent impliquer.

---

⁶ Stendhal, *Le Rouge et le Noir*. Rien ne peut être renvoyé à une réalité extérieure pour vérification, comme dans une enquête judiciaire. La référence a à voir avec le témoignage : est-ce bien x qui a dit cela?

⁷ Voir plus haut.

Dans *Lector in fabula*, par exemple, U. Eco notait que l'activité du lecteur est requise pour des tâches qui concernent la signification de l'œuvre. Une partie des descriptions, évocations, etc. est renvoyée, pour complément et interprétation, au lecteur ; des notions comme « intervention d'auteur », « savoir partagé » n'expliquent rien, mais signalent un malaise devant ces phénomènes résistants. Ces notions relèvent, en fait, des représentations, du stéréotype⁸, qui renvoient à la communication littéraire.

Du côté des narratologues, cette question semble incomplètement posée ; ils voient le narrateur comme une instance ambiguë : ce n'est ni la voix de l'auteur, ni une voix complètement interne au texte puisqu'elle prétend communiquer avec le lecteur. La source de l'énoncé intéresse la polyphonie, elle est indispensable pour le lecteur ; la question est centrale dans la fiction : un romancier construit son personnage en séquences narratives mais surtout par ses énoncés caractéristiques, ses idiosyncrasies. Comment le lecteur relie-t-il entre elles ces séquences linguistiques qui constituent le personnage pour élaborer un sujet fictif dont il suit les errances ?

Le discours critique évoque souvent des représentations, des pensées « **attribuées** » au personnage ; donnons ici au terme un caractère radical, en relation avec l'intentionnalité d'une part et un mode de référence proposé par K. Donnellan dans un débat sur la conception russellienne de la référence.

L'ajustement

L'opposition entre performatif et constatif s'étant, en partie, effondrée, comment l'attribution s'intègre-t-elle dans une théorie des actes de langage ? Ce qui subsiste, je crois, le plus fermement, c'est la notion de direction d'ajustement mise en évidence par Elizabeth Anscombe⁹ qui décrit une situation typique :

Un mari américain va au supermarché avec une liste de courses communiquée par son épouse. Il dépose dans le chariot les produits indiqués de sorte que le monde (son chariot) soit conforme aux mots (la liste). Le monde doit s'ajuster aux mots ; c'est la direction d'ajustement caractéristique des actes directifs : injonctions promesses déclarations. Cet

---

⁸ Mais si la représentation d'autrui par sa parole devient consistante, trop compacte, on passe facilement du dialogisme naturel du discours à la stéréotypie. Le discours rapporté au style indirect, parce qu'il désigne en même temps l'instance citante et l'instance citée, est au cœur, M. Bakhtine l'avait dit, de ce dispositif.

⁹ Elizabeth Anscombe, *Intentions* Blackwell 1957, cité dans Searle 1972.

acheteur est suivi par un enquêteur qui note les achats contenus dans le chariot. Les mots cette fois doivent s'ajuster au monde, direction d'ajustement caractéristique des assertions, descriptions etc.

Les énoncés réellement performatifs engagent donc le futur, ou le visent (promesse ordre) la direction d'ajustement va des mots au monde qu'ils ont vocation à changer (verdictifs, directifs). « Je déclare la séance ouverte » ouvre la séance de facto ; « Sortez » la personne sort, ses actes dans le monde, se conforment aux mots de l'énoncé.

Cet ajustement, caractéristique de la performativité, est également celui du processus attributif, un des modes de la référence.

Référence et attribution

Une expression comme : « l'auteur de Waverley » ou « la mère de Napoléon », est dite « description définie » parce qu'un individu et un seul satisfait cette description. Pour Russell, celui qui emploie une telle « description » référentiellement dans une assertion, présuppose ou implique que quelque chose s'y ajuste, (« fits »), et permet à l'auditoire de déterminer de qui ou de quoi il parle.

Selon K. Donnellan (Donnellan 1971 : 198-199)¹⁰, B. Russell¹¹ n'a pas identifié, deux usages distincts de ces descriptions. Il met en évidence deux modes de référence: directement ou par attribution; ce dernier permet, me semble-t-il, de concevoir la référence dans la fiction.

Son analyse part de l'examen d'une phrase: « l'assassin de Smith est fou » qui comporte une description définie. Supposons que nous découvrons un homme, Smith, horriblement assassiné. A cause de la brutalité de l'assassinat, et parce que Smith était une charmante personne, nous pourrions nous exclamer « l'assassin de Smith est fou ». Nous ne savons pas qui a assassiné Smith (ce qui en fin de compte n'est pas l'essentiel).

Dans ce cas, on ne peut pas dire que la description définie **réfère**, on peut dire qu'elle **attribue** une propriété à un individu quel qu'il soit, pourvu qu'il satisfasse à la propriété, « être l'assassin de Smith ». Ceci, dirais-je est un usage attributif d'une description définie.

L'opposition peut se résumer ainsi :

« L'assassin de Smith, (identifié, qui a subi un examen psychiatrique) est fou » (référence directe).

---

¹⁰ Cet article n'est pas traduit. Voir aussi Kleiber 1981.

¹¹ B. Russell, « *On denoting* » [1905], « De la dénotation », dans *L'Age d'Homme*, 1970.

« L'assassin de Smith, quel qu'il soit, est fou » (« doit être fou pour avoir agi ainsi »: référence attributive).

La procédure référentielle directe va du monde aux ; mots, je fais en sorte que mon énoncé s'ajuste (« fits ») à la référence, que je connais par ailleurs, tandis que la procédure attributive va des mots au monde; elle a la direction d'ajustement des actes verdictifs: « je déclare, j'instaure ... ». L'énoncé ne sélectionne pas un référent, il le pose « tel et tel » et convoque un objet qui s'ajuste à cette propriété.

Description définie et discours rapporté

Certains processus en œuvre dans la lecture sont éclairés par cette analyse. Elle distingue, c'est son intérêt, la relation à l'objet lui-même ou à l'objet en tant qu'il tombe sous une description; distinguant ainsi deux modes d'accès à l'objet, deux visées.

Elle se rattache à l'interprétation des discours rapportés dont la communication soumet le lecteur à un « prière d'interpréter »: il est confronté à des énoncés dont la source ne lui apparaît pas immédiatement, et dont parfois les contours ne sont pas nets comme dans le style indirect libre¹².

Pourquoi le SIL ? Dans la théorie des actes de langage, comme dans n'importe quel cadre énonciatif, la parole a une origine. Que le sujet soit fictif, que le report de voix soit prétendu, ou non, pour qu'un discours soit dit « rapporté », il faut qu'il soit présenté comme ayant été tenu; d'où son importance dans la fiction.

On sait qu'il est le point d'achoppement de l'hypothèse performative. Il a permis à A.Banfield (1982) de montrer qu'elle était syntaxiquement inadéquate. A.Banfield (pour le domaine anglo-saxon) et S.Y.Kuroda (pour la langue et la littérature japonaises) sans se connaître, ont remarqué la difficulté. La conception poétique de Kuroda allait à contresens de la narratologie à laquelle Banfield reprochait d'avoir absorbé toute l'œuvre dans le monde du discours¹³.

Ils constatent qu'on ne peut renvoyer les énoncés du SIL ni à la perspective du personnage qui parlerait au présent, et dirait « je » et non « il », ni à celle, nécessairement générale, du narrateur, le texte comportant des éléments d'expressivité propres au personnage. Ce style complexe était autrefois qualifié « d'hybride ». Qui parle ? Et à qui ? – quand personne ne

---

¹² dorénavant noté SIL.

¹³ Leurs arguments syntaxiques ont seulement la fonction seconde de soutenir cette idée: le texte littéraire de fiction ne relève pas du communicationnel.

parle (au sens trivial du mot « parler ») et que quelque chose cependant, est communiqué au lecteur ?

Ex: « *Maintenant Blanchette pensait au ciel. Elle se sentait bonne, bonne, bonne* » (Aragon 1988 : 552). La répétition signale la contribution expressive d'un personnage qui ne parle pas (troisième personne); hétérogénéité dans la narration qualifiée aussi de « polyphonie »¹⁴.

C'est la question centrale du discours rapporté: comment le lecteur assigne-t-il des énoncés à un personnage ? Un verbe de parole peut les présenter : « Véronique déclara », « Ernest lui répondit » etc. Dans le cas du SIL, souvent, c'est le lecteur qui assigne tel énoncé à tel personnage et il ne se trompe pas. Il ne procède pas alors par référenciation classique comme cela est admis pour les parties purement narratives¹⁵, il fait un raisonnement attributif de type inférentiel ; la question n'est pas alors : « Est-ce Véronique ou Etienne qui vient de s'exprimer ? » mais « Qui est-il (elle) pour s'être exprimé(e) ainsi ? ».

C'est le même processus que dans l'emploi attributif de la description définie ; « il faut que le meurtrier soit fou pour avoir assassiné ainsi ». L'activité des lecteurs est largement attributive; d'où l'écart entre la textualité stricte: anaphore, cataphore, continuité textuelle, etc. et leurs capacités interprétatives; ils lisent presque souvent plus que ce qui leur est offert littéralement à lire: (injonction récurrente de l'enseignant à ses élèves : « dites-nous ce que vous **lisez** »).

On perçoit surtout un décrochage communicationnel dans la temporalité et dans le report de la voix, ou de la conscience narrée: le personnage sera identifié par son point de vue; il regarde par la fenêtre, voit passer des fiacres, il attend depuis un peu trop longtemps une femme qu'il aime ; « Il pleuvait, maintenant ». Ce « maintenant » rapporté au passé, n'appartient pas à la parole du narrateur mais à une conscience évoquée, celle du personnage, que Kate Hamburger avait appelé, dans une formule controversée, le 'je-origine'.

Quelques exemples extraits de *L'Éducation sentimentale* de Flaubert et d'*Aurélien* d'Aragon, pour préciser:

---

¹⁴ L'incompatibilité est décrite par Hamburger 1957 et Banfield 1973 et 1982. Pourquoi SIL ? Dans la théorie des actes de langage, comme dans n'importe quel cadre énonciatif, la parole a une origine. Que le sujet soit fictif, que le report de voix soit prétendu, ou non, pour qu'un discours soit dit « rapporté », il faut qu'il soit présenté comme ayant été tenu.

¹⁵ Moyennant les ajustements fictionnels

Il s'y montra gai. Madame Arnoux était maintenant près de sa mère, mais il la retrouverait bientôt [...] (Flaubert, 1869 : 91)

Aurélien s'était longuement accroché à l'espoir [...] A Edmond, il pouvait demander. Maintenant, il lui venait une idée folle [...] Il était si naturel qu'Aurélien fût ici cette nuit-là. Où aurait-on voulu qu'il fût ? Ils allaient venir. A minuit [...] certainement. Ils allaient venir. Elle serait là, tout à coup, dans la grande salle, où il avait tenu sa main (Aragon 1988 : 449).

Dans ses monologues intérieurs, Aurélien imagine des situations et les énoncés qui s'y imposeraient fatalement, énoncés qu'il attribue virtuellement à telle ou telle personne de son entourage en fonction de traits typiques. Ici, le passage évoque la possibilité d'un repas qui réunirait Aurélien, un ami retrouvé, et son épouse: « Parler devant la jeune Mme Honfrey devenait impossible ; cela avait l'impolitesse des choses rétrospectives auxquelles elle était par trop étrangère ». Sans changement énonciatif, le texte passe aux discours virtuels, où se mime une vieille camaraderie : « Tu te souviens le jour où...? », « Et qu'est-ce qu'il est devenu ce gros comment donc, tu sais bien ! » (op.cit : 145).

La situation nous est connue: retrouvailles de deux amis... difficulté à trouver un « terrain » de conversation. Dans ce cas, l'identification des locuteurs s'appuie sur des propriétés typiques voire stéréotypiques. Le lecteur ne trouvera pas dans une séquence antérieure ou ultérieure du texte, de quoi se représenter les parties allusives du discours intérieur d'Aurélien s'il n'a pas lui-même l'expérience de ce malaise.

Mais le SIL est un cas particulier, emblématique sans doute, du décrochage communicationnel dans la fiction. Plus généralement, pour que le personnage soit identifié par ses énoncés, il faut qu'il ait déjà «pris corps»; que son discours, ses gestes, soient parvenus à le constituer aux yeux des lecteurs comme une personne, (avec un tempérament sanguin ou flegmatique; Balzac avait des idées très précises sur le sujet¹⁶); tel mot doit susciter la reconnaissance comme lorsque dans la communication ordinaire un propos rapporté «ressemble» ou non à son auteur supposé; pour le lecteur, l'enjeu est d'estimer sa perspicacité dans cette assignation. Le discours rapporté au style indirect libre exige du lecteur une analyse de discours implicite. Stendhal l'aide un peu en soulignant le propos rapporté d'italiques: «M. Grandet était un demi – sot, lourd, et assez instruit, qui chaque soir suait sang et eau pendant une heure *pour se tenir au courant de*

---

¹⁶ *Théorie de la Démarche.*

notre littérature.» (Lucien Leuwen). Le personnage se construit avec ses idiosyncrasies, elles lui donnent corps, font **son corps parlant**¹⁷.

De même, dans *Aurélien*, il faut que ce soit la mère des enfants (description définie), pour les appeler « les petites »¹⁸ sans nom ou prénom dans le passage; si l'énoncé est « rapporté » c'est aussi au sens de « rapporté à », autrement dit, attribué à la mère. Sous la forme large de l'attribution, l'hypothèse peut être étendue aux énoncés les plus évidemment factuels : « Il faisait beau dehors ». La pensée sera attribuée en vertu du plausible. Sauf instruction contraire, le lecteur assignera tel énoncé en conformité avec l'ethos du personnage établi précédemment. Il suit en cela un principe pragmatique de concordance par défaut. En pratique c'est une attribution, activité passionnante pour le lecteur parce qu'elle recèle une sorte d'énigme et requiert sa perspicacité.

Mais pour que le processus attributif aille jusqu'à son terme, il faut que la description soit conforme, – au moins non contradictoire – avec les représentations convoquées. Il suffit que les stéréotypes soient bousculés pour qu'on revienne à la référence directe. Le SIL se rapproche ainsi d'autres processus indirects : référence attributive, jeux de mots... Mais il n'y a pas à leur racine de référenciation qui serait ensuite détournée ou suspendue. L'écriture et la lecture sont peut-être fondées sur une autre façon d'aborder le réel ; par la référence attributive, toujours indirecte, inductive.

RÉFÉRENCES

- Aragon 1988** : Aragon, Louis. *Aurélien*. Paris : Gallimard, 1988 [1944].
- Austin 1962** : Austin, John Langshaw. *La Philosophie Analytique*. Paris : Les éditions de Minuit, Coll. Cahiers de Royaumont, 1962.
- Austin 1971** : Austin, John Langshaw. *Quand dire c'est faire*. Paris : Le Seuil, 1971. (*How to do things with words*, 1962, Oxford University Press).
- Banfield 1973** : Banfield, Ann. Le style narratif et la grammaire du discours direct et indirect. // *Change* 16-17. Paris : Seghers-Laffont, 1973, p. 188-226.

---

¹⁷ La formule est de S. Felman, Don Juan et Austin, *Le scandale du corps parlant*.

¹⁸ Dans une fiction, deux personnages n'ont pas les mêmes idiosyncrasies; sauf si, précisément, le principe de la narration veut qu'ils se confondent et s'identifient (*Bouvard et Pécuchet*, *Deux amis* etc.).

- Banfield 1982** : Banfield, Ann. *Unspeakable sentences*. Boston, London, Melbourne and Henley : Routledge and Kegan Paul, Library of Congress, 1982.
- Donnellan 1971** : Donnellan, Keith. Reference and definite descriptions. // *Readings in the Philosophy of Language*. Ed. by J F.Rosenberg and C Travis. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall : 1971, pp.195-211.
- Flaubert**: Flaubert, Gustave. *L'Éducation sentimentale. Histoire d'un jeune homme*. Paris : 1869. Ed. Bibebook, < <http://www.bibebook.com/-search/978-2-8247-0722-8>>.
- Hamburger 1957** : Hamburger, Kate. *Logique des genres littéraires*. Paris : Le Seuil, coll. Poétique, 1986 [1957].
- Kleiber 1981** : Kleiber, G. *Problèmes de référence*. Université de Metz, 1981.
- Russell 1970** : Russell, B. *De la dénotation*. Lausanne : L'Age d'Homme, 1970 [1905].
- Searle 1972** : Searle, J. R. *Les Actes de Langage*. Paris : Herman, 1972 [1969].
- Searle 1979** : Searle, J. R. *Expression and meaning*. Cambridge University Press, 1979.

THE PROBLEM OF TRUTH IN BAKHTIN'S THEORY OF DIALOGISM

Atanas Manchorov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper seeks to examine the problem of truth as one of the major underpinnings of dialogism. The main thesis argued here is that truth is not an abstract concept anymore, since it arises from the unique position that each individual occupies in being-as-event, and that the history of the novel is a continuous development toward a dialogic mode of truth-making, which requires multiple consciousnesses. Also discussed are the Russian words for truth, their appearance and meaning in Bakhtin's philosophy, and their aesthetic dimensions in Dostoevsky's "minor" works. The paper concludes that literary evolution can be viewed as a movement toward a more advanced understanding of truth.

Key words: *Bakhtin, truth [istina, pravda], Dostoevsky, dialogue*

The problem of truth in Bakhtin's work can be examined along multiple planes (gnoseological, ethical, aesthetic, and teleological), but I will discuss it in the hope of shedding more light on how it affects his view of literary change. My intention is to provide further clues about the Russian-Bakhtinian meaning of truth, since it not only shows the direction literary practice takes, but also lies behind the most advanced type of novelistic discourse. Only thus can we understand the development of culture as an evolutionary process because, much as has been written, it is still not enough to truly reveal the connection between the modes of veracity and the logic behind Bakhtin's historical poetics. That the all-embracing scope of monologic thought is replaced by an interacting plurality of consciousnesses has already been commented upon and analyzed, but rarely, if ever, has the ensuing impact on the development of the novel been explicitly examined, especially in terms of the systematicness of Bakhtin's method of study. Accordingly, I argue here that truth now arises from the unique position that each individual consciousness occupies in being-as-event, and that the history of literature can be seen as part of the continuous development of culture toward a dialogic mode of truth-making, which requires multiple consciousnesses.

In order to develop my thesis, I will seek to substantiate it by looking into the preconditions for Bakhtin's lexicon, by delving into the meaning of truth in his philosophical works, and by reexamining some of the aesthetic dimensions that truth acquires in Dostoevsky. In comparison to its English equivalent, the Russian notion of truth tends to be more context-sensitive, but its semantic bifurcation, though well-grounded, is not unlikely to cause confusion among speakers.

If Bakhtin uses more than one word, what gives him the initial impetus? M. Chernikhov tells that N. K. Mikhailovsky noted as early as the 1870s that truth [*pravda*] is nothing but a unique Russian word that seems to have no counterpart in any other European language (Mikhailovsky 1911: v – qtd. in Chernikov 1999: 164). Chernikov himself places emphasis on what Berdyaev says about the traditional irresponsiveness of Russian mentality to *istina* in contrast to *pravda*, which ordinary people, in their attempts to find salvation, view through the prism of religion, ethics, and the current social situation (Berdyaev 1990: 83 – qtd. in Chernikov 1999: 165). Understandably, use has been made of both *pravda* [правда] and *istina* [истина] not only in “Toward a Philosophy of the Act” (1919-1921), but also in other writings.¹ This poses at least two questions: “Why does Bakhtin need two notions so often?” and “Why does he use them so discriminatingly?” Roughly speaking, both of them can be understood as some kind of congruence between *A* and *B* whose elements, however, can have slightly, but importantly, different shades of meaning. It can be difficult to distinguish between the two Russian words, so it seems reasonable first of all to look them up and compare their definitions in order to dispel any misperceptions that may ensue. Besides, it is hardly ever necessary to divorce anyone's conceptions from their original linguistic apparel. It is perhaps for this reason that Averintsev elucidates, though only in passing (endnote 40 – Бахтин 2003: 453), that this synonym relationship is the point of intersection between the abstract [*istina*] and the mundane [*pravda*]. Let us first look at them as “nonspecific” ideas couched in standard Russian, and then consider the changes they undergo in Bakhtin's philosophical vocabulary.

Strange as it may look, neither native speakers nor dictionary definitions are totally immune to confusion. The basic meaning of *pravda*, “[w]hat corresponds to reality; truth” (Kuznetsov, ed., 2000: 951),² is an

---

¹ For example, “Author and Hero in Aesthetic Activity” (1920-1923), “The Problem of Content, Material, and Form in Verbal Art” (1924), “Discourse in the Novel” (1934-1935), “Forms of Time and of the Chronotope in the Novel” (1937-1938), etc.

² „1. То, что соответствует действительности; истина“ [emphasis added].

almost perfect match to the basic meaning of *istina*, “[w]hat corresponds to reality; truth” (Kuznetsov, ed., 2000: 403),³ the only difference being the additional mutual references (see fns. 2 and 3), which, instead of bringing us relief, complicates the picture even further. Each of the two words is expounded through its partial synonym so, were it not for the additional meanings these words can convey, their correct interpretation would totally elude one’s grasp. A little further down the two dictionary articles, the similarity begins to slowly fade away: there we read that *pravda* can also denote “what is imbued with truth; veracity”⁴ (Kuznetsov, ed., 2000: 952), and that “a true reflection of objective reality in human consciousness” (Kuznetsov, ed., 2000: 403) is another (philosophical) denotation of *istina*. Truth is a many-sided notion, which, depending on its pragmatic context and sociolectal features, can slip into and out of various verbal garments and can thus be translated differently. Its ontological meaning is the bedrock that supports the rest of the semantic features. In a nutshell, *pravda* is associated with the concrete, the factual, the fractional and hence it is only part of a bigger entity, while *istina* brings out whatever is universal, objective, and absolute on account of its irrefutable veracity. What this non-specialized Russian vocabulary tells us about the sharpened sensitiveness of the Russian words for truth is insufficient, but it is only the first step. The next is to move on to the realm of specialized knowledge.

Thus, it is necessary to look into Bakhtin’s so-called philosophical period between 1918 and 1924 (see Clark and Holquist 3) because the contributions he made stood as a beacon throughout the rest of his scholarly career. The principles underpinning the modes of veracity are those of opposition and reciprocal complementarity: *istina* stands in stark contrast to and complements *pravda*. This relationship can at times be problematic, but, as C. Sigov points out, the fact that these words are believed to cause difficulty does not mean that they are impervious to translation (Sigov 2011a: 50). Elsewhere, but in the same vein, he notes that *pravda* can be rendered as “justice”, “righteousness” and “truth,” but what is of special interest here is its being interwoven with “action” (*delo*), which determines one of its meanings: “truth in action, truth manifested, the good”⁵ (Dal’ 1882: 242 – qtd. in Sigov 2011b: 813). Moreover, its derivative form, *pravdivost’* [*правдивость*], conveys “complete adequation between

³ “1. То, что соответствует действительности; *правда*” [emphasis added].

⁴ „2. То, что исполнено истины; правдивость“.

⁵ „Истина на дѣле, истина во образѣ, во благѣ“ (Dal’ 1882: 391). A more direct rendition would be: “truth-in-action, truth [that occurs] in an image, in good” (my trans. – A. M.)

utterance and action”⁶ [emphasis added] (Dal’ 1882: 242; cf. Sigov 2011b: 813). Besides, Kochergin, who considers the issue in a modern context, rightly contends that, “from the perspective of post-non-classical rationality”⁷ (2016: 101), the link between truth [*istina*] and reality is not passive, and that it is therefore suggestive of the interaction between them. No doubt, Bakhtin puts a new slant on this semantic knot. Since there must be „a receptive habitat” where the two strands of veracity can be interwoven into an intricate whole, the essential prerequisites for the very happening of truth (as both *istina* and *pravda*) are individual consciousness and the answerable deed in which the event achieves its unity.

The inspiration Bakhtin takes from Russian vocabulary evolves into a more complex relationship whose intelligibility is due to its systematic clarity. His answer to Western thought as regards the yawning gulf between theoretical knowledge and practical life has already been defined along national lines as a “contribution of Russian philosophy” (Soboleva 2011: 185). Here is an overview of his distinction. First, the individual’s response to a two- or multi-participant event must be considered in its entirety since the factual and semantic aspects of each answerably performed act form a “concrete unity” (Bakhtin 1999: 28; cf. Bakhtin 2003: 29). Second, truth as the *pravda* of the event is “unitary and unique” as well as “synthetical” (Bakhtin 1999: 29; cf. Bakhtin 2003: 30) on account of its ability to piece together the universal and the particular. Third, the *pravda* of the event is individually and answerably experienced and hence very “concrete” and far from being indescribable (Bakhtin 1999: 30; cf. Bakhtin 2003: 31).⁸ Fourth, if “the truth of the event” (Bakhtin 1999: 46; “[p]ravda sobytiia” – Bakhtin 2003: 43) is not a *theoretical* category, it is because it arises from the unique spatiotemporal placement of the individual and ethics. These ethics, however, are not at all abstract, but governed by one’s personal motivations. This inevitably involves a clash of private viewpoints in the process of social interaction. If a deed is morally justifiable, it is not because of its inherent righteousness, but because of the performer’s dialogical responsiveness, which is triggered by his own ought. Fifth, notwithstanding their functional interaction, truth as *istina* has little to do with truth as *pravda* on account of the former’s repeatability and universal appeal (Bakhtin 1999: 37; Bakhtin 2003: 36). In spite of being related to theory rather than to experience, *istina* will not

---

⁶ „Полное согласие слова и дѣла“ (Dal’ 1882: 391).

⁷ The term has been borrowed from Vyacheslav Stepin who, in “Historical Types of Scientific Rationality” (2015), sheds light on the basic types of scientific rationality.

⁸ See also Averintsev 2003: 453. Cf. Liapunov – note 88 (Bakhtin 1999: 94).

vanish during the required shift from “knowing-of [*znanie*]” to “answerable cognition [*uznanie*]” (Bakhtin 1999: 49; cf. Bakhtin 2003: 46). Given that *istina* and consciousness are suprapersonal, it is understandable why Dostoevsky manifests his enmity toward those who opt to erase all differences among different world pictures by placing people’s minds and their judgments “in [only] one consciousness” (Bakhtin 1984: 288). Bakhtin’s analysis of Pushkin’s poem “Parting” (1830) strongly suggests that although the components of the *pravda/istina* distinction seem to be equipollent inasmuch as they retain their autonomy, their hierarchical importance can be gauged with respect to their capacity for inclusiveness. And since it is “the truth [*pravda*] of Being-as-event” (Bakhtin 1999: 71; cf. *pravda bytiia-sobitiia* – Bakhtin 2003: 65) that, figuratively speaking, absorbs its associate-opponent,⁹ not the other way around, *pravda* governs the practical utilization of *istina*. This specialized use of the distinction, which is consistent with Bakhtin’s views of genre, literary history, evolution and the stylistic lines of the novel, is pivotal to his entire methodological agenda.

The new understanding of truth promoted by the progress of science dramatically changes the aesthetics of novelistic discourse. In some ways, Dostoevsky’s artistic method was in keeping with the postulates of 20th-century physics, e.g. the relativity of perception. The universal theoretical propositions in the philosophy of the Enlightenment and German idealism (Fichte, Schelling, Hegel, Jacobi, G. E. Schulze, Reinhold, Schleiermacher) were the apotheosis of universal Reason, each of whose eternal veracities was discovered by a single consciousness and applied to all people. The absolutist concepts of mind and truth, however, were soon replaced by multiplicity, which was fostered by the principle of relativity and concurrent frames of reference. It was stated as early as 1919 (see Bakhtin 1990: 1-2) that the systematic nature of culture is truly undeniable. The scientific and technological advances of the 19th and 20th centuries affected culture in its entirety, thereby entailing significant changes in both literature and literary theory. In purely aesthetic terms, Dostoevsky broke new ground through the narrative tectonics of the polyphonic novel, and Bakhtin explained this new artistic form along the lines of scientific advancement by equating it with the picture of truth whose multiplicity and borderline nature are far beyond the scope of the homophonic novel. Instead of only one, now we see several creative consciousnesses taking responsibility for the creation of each story world. Thus, Dostoevsky’s

---

⁹ The “truth [*istina*] of theoretical knowledge” (Bakhtin 1999: 49; cf. Bakhtin 2003: 45-46).

great contribution lies in the fact that he depicts images of independent, equipollent worlds, thereby ensuring the artistic integrity of the novel. It is the flattening of the monologic novel's narratorial hierarchy that brings about "a small-scale Copernican revolution": his main characters are allowed to gain authorial knowledge and authorial power, a technique that far exceeds Gogol's method of depiction, as in "The Overcoat," "The Nose," "Nevsky Prospect," and "Notes of a Madman".

Consequently, also important is the ensuing formation of a new type of relationship between author and hero since it substantially reorganizes the constitutive layers of narrative. Truth is a multidimensional semantic whole, a totality of individual reference frames, each of them giving its own interpretation of the experienced event. There occurs a dramatic change as a result of the fact that "[w]hat the author used to do *is now done by the hero*" [emphasis added] (Bakhtin 1984: 49). In spite of the unceasing confrontation between different views, truth maintains its complementarity-based integrity since none of them has priority over others. Truth arises from verbal-conceptual clashes, has at least a couple of makers, and, as Bakhtin argues, does not fit into a single consciousness (1984: 81). Thus, if we judge it against the background of meta- and extra-literary fields of study, it is the exact opposite of the one-dimensional and timeless validity of all poetics, methodological principles, and scientific systems of monologism.

The stance an author adopts toward his characters cannot but affect their representation. Bakhtin agrees partially with Valery Kirpotin, according to whom Dostoevsky achieves a decisive breakthrough in overcoming the subjectivist and solipsist views of Proust and Joyce (Bakhtin 1984: 37). In place of this barren approach adopted by decadent and aestheticist authors, he initiates a shift toward a completely realistic, social psychological depiction. As Bakhtin notes, Kirpotin does not use the term "polyphony" itself, but he has a proper understanding of the very essence of multi-voicedness, which enables him to conclude that Dostoevsky's psychological characterization leans not toward subjectivism, but toward pure realism (Bakhtin 1984: 37). Thus, when creating an accurate and complete picture of reality, he brings into focus a multitude of cognitive worlds that are of equal compositional value and narrative potency. The Russian writer says, "[t]hey call me a *psychologist; this is not true. I am merely a realist in the higher sense, that is, I portray all the depths of the human soul*" (Bakhtin 1984: 60; see also Dostoevsky

1883: 373).¹⁰ Through this candid avowal, he might have sought to dissuade others from likening his method to psychological inquiry for the simple reason that the latter tends to bring to the fore “a degrading *reification* of a person’s soul” (Bakhtin 1984: 61), to represent a cross-section of the human psyche that is as rigid as cast iron, an approach that is inherently opposite to Bakhtin’s unfinalizability.

Strategically, Dostoevsky is not even remotely interested in “the “idea in itself”¹¹ (Bakhtin 1984: 31), but neither is modern philosophy. To put it differently, he deliberately steers away from abstractions *per se*. As already suggested, he personifies them all, “even truth in itself” (Bakhtin 1984: 31), so each idea has the human face of a living individual. Consequently, it can be beneficial to explain the relationship between truth and individual consciousness. At first glance, Dostoevsky’s foregrounding of man (through the latter’s views of the outer world) strongly reminds one of the pivotal motto of Presocratic philosophy, “Man is the measure of all things” (*Crat.* 385e – Plato 1997: 103; *Theaet.* 152a – Plato 1997: 169), which Plato attributes to Protagoras of Abdera. He does so through Socrates who, while conversing with Hermogenes and Theaetetus, makes reference to Protagoras’ principle, thereby stressing that a thing’s essence is “something private for each person” (*Crat.* 385e – Plato 1997: 103) since “knowledge is simply perception” (*Theaet.* 151d-e – Plato 1997: 168). This view seeks to debunk objective truth by relativizing it through sensation, which has no objective content whatsoever. The Protagorean *homo mensura* came into being in classical Greece and remained in circulation at least until the rise of Renaissance Humanism. At first, Socrates takes up the same idea and contends that one’s judgment of the wind, i.e. whether it is cold or not, is based on personal perception (*Theaet.* 152a-b – Plato 1997: 169). At this point, it is clear that since truth includes both sides of an argument, neither one can be victorious. Having seen his explanation discredited, Theaetetus, who acts as Socrates’ respondent, gives two more definitions of knowledge. He cautiously argues that it is “true judgment,” which he sets in contrast to “false judgment” (*Theaet.* 187b – Plato 1997: 207), and, finally, that it is “true judgment with an account”¹² (*Theaet.* 201d – Plato 1997: 223). With all the rationale behind the two definitions, there is always something left out, which means that they also fail to shed enough light on the true nature of

---

¹⁰ Its title in English is *Biography, Letters and Notes from the Notebook of F. M. Dostoevsky*.

¹¹ See “[и]дей в себе” (Bakhtin 2002: 40).

¹² An alternative translation of “account” is “logos” (see fn. 38 – Plato 1997: 223).

knowledge. Adopting any of the three views would be to no avail unless one considered them all carefully as parts of one whole.

But there is more to it than that. Even at this early stage, such an orderly entirety of cognitive perspectives carries direct implications for the principles of veracity. One is that truth, or rather its full cognizance cannot exist independently of the thinking subject and his world (cf. Bakhtin 1999: 10). Another is that truth is an entitative whole, which, however, is not internally uniform because of its multifaceted nature. Its mental envelopment calls for a more inclusive mode of perception, that of plural consciousnesses. While Socrates is testing Protagoras' theory of truth, namely that "things are for each person" (*Crat.* 386c – Plato 1997: 104), he actually tells Hermogenes that, as reality is bigger than anyone's understanding of it, no single person can convey the whole truth about it. The very fact, however, that the same person, Theaetetus, keeps proposing definitions of the same notion strongly implies that single-voiced inputs have not yet been fully replaced by multi-voiced ones. Clearly, perceiving truth through multiple consciousnesses has not yet become firmly habitual in Plato's writings. Whatever the case may be, it can be argued that the careful deliberation of these issues in *Theaetetus* lays the foundation for Western epistemology. It is grounded in the non-epistemic, correspondence theory of truth, which holds that human beliefs and statements correctly represent external reality. As the essence of truth has often been questioned, it has displayed impressive levels of topicality over time. Plato's detailed inquiry, which must have been sparked off by Pre-Socratic philosophy (Xenophanes,¹³ Parmenides,¹⁴ Anaxagoras, and Protagoras), gave impetus to further research like that of Aristotle¹⁵ and Thomas Aquinas¹⁶ whose impacts on modern philosophy are tremendous, indeed. Coming into view is a more precise notion of true knowledge on account of the limited capability of the mind to perceive reality in its totality. This more sensitive approach has gradually made its way into philosophy, natural science, literature, and literary theory.

---

¹³ Regardless of whether or not he was associated with the Eleatics (see Reale 1987: 77).

¹⁴ His only surviving work is *On Nature*, wherein he expresses two views of reality – one in "The Way of Truth" and another in "The Way of Appearance/Opinion" (doxa, δόξα) – that roughly foreshadow the noumenon/phenomenon distinction.

¹⁵ *Categories* (chaps. 4, 5, 10, 12), *De Interpretatione* (chaps. 1-9), *Sophistici Elenchi* (chap. 25), and elsewhere (see Crivelli 1).

¹⁶ He maintained that truth arises from "the equation of mind and thing" (*Summa* Q16a1 – 1947: 272) and stressed the importance of "[d]ivine help" in attaining any kind of truth (*Summa* Q109a1 – 1947: 2528).

Understandably, a partial analogy can be drawn here between *Theaetetus* and Dostoevsky's prose, inasmuch as both seek to embrace truth by giving an account of all its constituent perspectives. In Dostoevsky's case, however, there are some small but important differences. First, the Sophistic style of argumentation necessitates an opposing person who is now substituted with an *irreplaceable* individual who, and by extension his viewpoint, is just as *unique* in himself as the location of each point in Euclidean space. Second, although there are several delineations of knowledge in *Theaetetus*, they all emerge into one man's consciousness – the unified subject has not yet disintegrated into his component mental worlds and, therefore, his big truth has not yet been split into several related yet autonomous "smaller" truths. Third, in contrast to Plato and the phenomenologists, who tend to view notions as abstract entities (Bakhtin 1984: 31), Dostoevsky enlivens each idea since it arises in dialogic response to other people's thoughts and is articulated through a human voice. Yet neither Plato's idealism (see note 1 – Bakhtin 1984: 100) nor his dialogues are entirely monologic. It has long ago been pointed out that Socratic truth is relative, not abstract, and that it arises in the course of dialogical interaction (Kristeva 2001: 233).¹⁷ As Bakhtin himself notes, Plato's early debates are evidently tinged with "the dialogic nature of truth" (1984: 110), but the focus then shifts to the eternity of true judgments, which smothers the budding multivoicedness of this form of reasoning. Thus, there is some sort of "halfwayness," and it is this insufficient or partial dialogicity that raises the question of whether there is a clear boundary between Dostoevsky's polyphonic style and other types of double-voiced discourse in Bakhtin's typology of genres.

In the search for truth, both writer and scholar tend to manifest *versatility* in encompassing many areas of life and study respectively. "The Meek One: A Fantastic Story"¹⁸ (1876) was published in *A Writer's Diary* [*Dnevnik pisatelya*], which itself is a pre-electronic venture into many fields of knowledge exhibiting even greater thematic diversity than an Internet blog and which, therefore, falls into no particular genre. For this reason, not only does Gary S. Morson speak of "boundary works" and "threshold literature" (1981: 48-51), but, in his doctoral dissertation,¹⁹ he also explores the literary and meta-literary complexity of the writer's two-

---

¹⁷ The English title of her 1967 study is "Word, Dialogue, and Novel" – in: *The Kristeva Reader*. Ed. Toril Moi. New York: Columbia UP, 1986.

¹⁸ *Krotkaya. Fantasticheskiĭ rasskaz* („Кроткая. Фантастический рассказ“).

¹⁹ It is entitled *Dostoevsky's "Diary of a Writer": Threshold Art*. Ph.D. diss. Yale U, 1974 (see Morson 2009: lxxi).

volume periodical miscellany, which contains writings dating from 1873 to 1876 and from 1877 to 1881.

Another feature of Dostoevsky's versatility is that his literary adroitness allows him to unify differing narrative approaches into an orderly composition. In the foreword to "The Meek One," he attaches great importance to truth in spite of the "undermined" credibility of the story. Besides being realistic, it is also fantastic, as the subtitle shows, which, in Victor Hugo's terminology, simply means that the chronology of events has been violated and that the story is narrated as if it has been overheard by the narrator. Of course, a many-sided object of study will call for a research methodology of like nature. As a rough analogy, I draw a parallel between writer and scholar: like Dostoevsky, Bakhtin generally avoids fully embracing the standpoint of any particular field of inquiry. Instead, he tends to view a number of problems as borderline states and events. For example, the subject's position and perceptual awareness is "on the frontier of the horizon of [his] seeing" (Bakhtin 1990: 37), aesthetic form, which is transgredient to the hero and completes him from outside, "*is a boundary*" (Bakhtin 1990: 90), the author's vantage point must be "on the boundary of the world he is bringing into being" (Bakhtin 1990: 191), cultural phenomena are, as a rule, "located on a boundary" (Bakhtin 2001: 207), and discourse "lives, as it were, on the boundary between its own context and another, alien, context" (Bakhtin 1981: 284). Another case in point is the very concept of *genre*, insofar as medieval verse romance takes shape "on the boundary between epic and novel" (Bakhtin 1981: 377). Given the need for consistency between each methodology and its object of study, it can hardly be an accident that the interdisciplinary borderiness of Bakhtin's research strategy is in line with the panoramic scope of Dostoevsky's vision. The latter's method is consistent since his work shows variety of form and subject matter, contemporaneity, and objectivity. In other words, his concept of truth is comprehensive since it arises from all these facets of life. The multiform reality of his day is refracted through his authorial prism. He approaches his subjects from the vantage point of an aspiring artist who aestheticizes his source material and seeks to convey a transhistorical message that immortalizes the newsworthy (Morson 2009: 6). Not surprisingly, his *Diary* is an anthology of contemporary writing (Morson 2009: 9 ff.) including genres and modes of discourse that range from publicistic articles and letters through modern renditions of Menippean satire, e.g. "Bobok" (1873) and "The Dream of a Ridiculous Man: A Fantastic Story" (1877), to critical responses. The stunningly wide variety of themes addressed in the *Diary* and the large circle of commentators he was

in correspondence with (baron Alexander Egorovich Wrangel, a lawyer, diplomat, and a close friend of Dostoevsky, Apollon Nikolaevich Maikov, a pan-Slav poet, Nikolay Nikolayevich Strakhov, a philosopher, publicist and literary critic, etc.), as documented in his *Biography, Letters, and Notes* (Dostoevsky 1883), cover many areas of social life whose integrity prefigures Bakhtin's systematic approach to culture.

In conclusion, I will summarize what has been said so far. Discrimination between *istina* and *pravda* as modes of veracity, though intermittently problematic, is deeply anchored in the Russian language. This unique feature of Russian vocabulary informs Bakhtin's ideas and grows, together with other concepts, into a coherent philosophical platform. Truth is of fundamental importance: it underlies the scholarly agenda of Bakhtin the philosopher (rather than that of Bakhtin the philologist), is the ultimate purpose of development and change, and can expound the history of the pre-Dostoevskian novel. It is essential to the relativity of perception, which in its turn lies behind the theory of dialogism as a higher form of novelistic discourse. The new type of author/hero relationship in the architectonics of the novel develops increased understanding of truth: it now arises from more than one mental world. Dostoevsky's approach is realistic, so his style is well suited to the depiction of diverse characters and the intricacies of life. However, the disintegration of truth into several verbal-semantic components is the result of a long historical process. After centuries of change, the partial dialogicity of truthmaking in Plato finally evolves into its mature polyphonic stage. Just as a research methodology is supposed to be in keeping to its object of study, so Bakhtin's scholarly approach is relevant to Dostoevsky's work. The comprehensiveness of truth, which is evident even in Dostoevsky's "minor" writings, reflects the polar opposites and objective complexity of his epoch. This particular understanding of truth underlies Bakhtin's theory of dialogism and can be used for further research in the area.

REFERENCES

- Aquinas 1947:** Aquinas, Thomas. *Summa Theologica*. Trans. Fathers of the English Dominican Province. N.p.: Benziger Bros. edition, 1947. PDF.
- Averintsev 2003:** Аверинцев, С. С. „Постраничные примечания (1)“ [Averintsev S. S. “Postranichnye primechaniya (1)”]. *М. М Бахтин. Философская эстетика 1920-х годов*. Т. 1. Ред. С. Г. Бочаров, Н. И.

- Николаев. Москва: Русские словари; Языки славянской культуры, 2003.
- Bakhtin 1981:** Bakhtin, M. M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Ed. Michael Holquist. Austin, TX: U of Texas P, 1981.
- Bakhtin 1984:** Bakhtin, M. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis, MN: University of Minnesota P, 1984.
- Bakhtin 1990:** Bakhtin, M. M. *Art and Answerability: Early Philosophical Essays by M. M. Bakhtin*. Trans. Vadim Liapunov. Ed. Michael Holquist and Vadim Liapunov. Austin, TX: University of Texas P, 1990.
- Bakhtin 1999:** Bakhtin, M. M. *Toward a Philosophy of the Act*. Trans. Vadim Liapunov. Ed. Vadim Liapunov and Michael Holquist. Austin, TX: U of Texas P, 1999.
- Bakhtin 2001:** Bakhtin, M. M. "Appendix: M. M. Bakhtin's Lectures and Comments of 1924-25." *Bakhtin and Religion: A Feeling for Faith*. Ed. Susan M. Felch and Paul J. Contino. Evanston, IL: Northwestern UP, 2001, pp. 193-238.
- Bakhtin 2002:** Бахтин, М. М. „Проблемы поэтики Достоевского“, 1963 [Bakhtin, M. M. Problemy poetiki Dostoevskogo]. *Работы 1960-х – 1970-х гг.* Т. 6. Ред. С. Г. Бочаров, Л. А. Гоготишвили. Москва: Русские словари; Языки славянской культуры, 2002.
- Bakhtin 2003:** Бахтин, М. М. *Философская эстетика 1920-х годов* [Бахтин, М. М. Filosofskaya estetika 1920-h godov]. Т. 1. Ред. С. Г. Бочаров, Н. И. Николаев. Москва: Русские словари; Языки славянской культуры, 2003.
- Berdyayev 1990:** Бердяев, Н. А. *Судьба России* [Sud'ba Rossii]. Москва: Советский писатель, 1990.
- Chernikov 1999:** Черников, Михаил. „Концепты „правда“ и „истина“ в русской культурной традиции“ [“Koncepty „pravda“ i „istina“ v russkoi kul'turnoi tradicii”]. *Общественные науки и современность* № 2, 1999, с. 164-175.
- Clark and Holquist 1981:** Clark, Katerina, and Michael Holquist. *Mikhail Bakhtin*. Cambridge, MA: Harvard UP, 1984.
- Crivelli 2004:** Crivelli, Paolo. *Aristotle on Truth*. Cambridge: Cambridge UP, 2004.
- Dal' 1882:** Даль, В. И. *Толковый словарь живаго великорускаго языка* [Dal', V. I. Tolkovyj slovar' zhivago velikoruskago yazyka]. Второе изд. Т. 3. С.-Петербургъ: М. О. Вольф, 1882.

- Dostoevsky 1883:** Достоевский, Ф. М. *Биография, письма и замѣтки изъ записной книжки Ѳ. М. Достоевскаго* [Biografiya, pis'ma i zamѣtki iz zapisnoy knizhki Ѳ. М. Dostoevskago]. С.-Петербургъ: А. С. Суворин, 1883.
- Kochergin 2016:** Кочергин, А. Н. „Русский вариант философии диалогизма: от И. В. Киреевского до М. М. Бахтина“ [Kochergin, A. N. “Ruskiy variant filosofii dialogizma: ot I. V. Kireevskogo do M. M. Bahtina”]. *М. М. Бахтин в современном мире (Материалы VI международных Саранских Бахтинских чтений, посвященных 120-летию со дня рождения ученого. Саранск, 25-26 ноября 2015 г.)*. Науч. ред. Н. И. Воронин. Саранск: Издательство Мордовского университета, 2016, с. 97-102.
- Kristeva 2001:** Кръстева, Юлия. „Бахтин, слово, диалог и роман“ [Kristeva, Y. “Bakhtin, slovo, dialog i roman”]. *М. М. Бахтин: Pro et Contra. Личность и творчество М. М. Бахтина в оценке русской и мировой гуманитарной мысли*. Т. 1. Санкт-Петербург: Русского Христианского гуманитарного института, 2001, с. 213-43.
- Kuznetsov 2000:** Кузнецов, А. С., гл. ред. *Большой толковый словарь русского языка* [Kuznetsov, A. S. Bol'shoy tolkovyj slovar' russkogo yazyka]. Санкт-Петербург: Норинт, 2000.
- Mikhailovsky 1911:** Михайловский, Н. К. *Полн. собр. соч.* Т. 1 [Mikhailovsky, N. K. Poln. sobr. soch. T. 1]. СПб., 1911.
- Morson 1981:** Morson, Gary. *The Boundaries of Genre: Dostoevsky's “Diary of a Writer” and The Traditions of Literary Utopia*. Evanston, IL: Northwestern UP, 1981.
- Morson 2009:** Morson, Gary. “Introduction.” *A Writer's Diary*. Ed. Gary Saul Morson. Trans. Kenneth Lantz. Evanston, IL: Northwestern UP, 2009. pp. xix-lxxiii.
- Plato 1997:** Plato. *Complete Works*. Ed. John M. Cooper. Indianapolis, IN: Hackett, 1997.
- Reale 1987:** Reale, Giovanni. *A History of Ancient Philosophy: From the Origins to Socrates*. Ed. and trans. John R. Catan. Albany, NY: State U of New York P, 1987.
- Sigov 2011a:** Сигов, Константин. „Правда“ в контексте Европейского словаря „непереводимостей“ [Sigov, K. „Pravda“ v kontekste Evropeyskogo slovarya „neperevodimostey“]. „Правда“: *дискурсы справедливости в русской интеллектуальной истории*. Ред. Н. С. Плотников. Москва: Ключ-С, 2011, с. 49-70.
- Sigov 2011b:** Sigov, Constantin. “Pravda [правда]” [Sigov, K. “Pravda [pravda]”] *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*.

Trans. Steven Rendall et al. Ed. Barbara Cassin. Princeton: Princeton UP, 2014, pp. 813-19.

Soboleva 2011: Соболева, Майя. „Правда поступка в философии Бахтина“ [Soboleva, M. “Pravda postupka v filosofii Bakhtina“]. *„Правда“: дискурсы справедливости в русской интеллектуальной истории*. Ред. Н. С. Плотников. Москва: Ключ-С, 2011, с. 185-195.

**ЗА НЯКОИ ЕМОЦИИ НА ЛАНСЕЛОТ ВЪВ ФРЕНСКИЯ
РОМАН ОТ XIII ВЕК *ЛАНСЕЛОТ В ПРОЗА***

Амелия Милчева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

**ON SOME OF LANCELOT’S EMOTIONS IN THE 13TH –
CENTURY FRENCH ROMANCE *PROSE LANCELOT***

Amelia Milcheva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

The article examines Lancelot’s feelings in the 13th-century romance *Prose Lancelot*. The rhetorical means used by the anonymous authors of the romance reveal not only the traditional character but also the emotions of the model knight of the Round Table. The common places reflecting Lancelot’s feelings contribute to the dissemination of an emotional standard and a model of behaviour perceived probably as an example to follow in the French secular culture of some feudal elite circles during the 13th century. The numerous versions of the romance *Prose Lancelot* prove not only the text’s spreading but also the appearance of chivalric emotional communities where the chivalric values got imposed by the feelings arising among the audience.

Key words: *The 13th-century French romance Prose Lancelot, emotionality, common places, emotional communities*

Френският роман от XIII век „Ланселот в проза“ е първата и най-обемна част от цикъла „Ланселот-Граал“, известен още като „Вулгата“ благодарение на огромната си разпространеност и популярност. Създаден между 1215 – 1225 г., романът „Ланселот в проза“ подробно разгръща повествованието за живота на Ланселот от детските му години до времето, когато синът му Галаад навършва петнадесет години. Подвизите на Ланселот го превръщат в образец за рицарите от Кръглата маса, а пламенната му любов към кралица Гениевра го окрилява и мотивира за всевъзможни изпитания. Епизодите от романа в стихове на Кретиен дьо Троя „Ланселот, рицарят на каруца-

та“ са пренаписани в проза с известни трансформации и вмъкнати в корпуса на „Ланселот в проза“¹. Ланселот е безкрайно верен на Гениевра, но при посещението си в Корбеник той е примамен в съседния замък и след като изпива магическа отвара, прекарва нощта с дъщерята на крал Пелес, заблуден, че е с кралица Гениевра (*Ланселот в проза* 1979: 201 – 211). Така е заченат неговият син Галаад, който ще доведе докрай търсенето на Светия Граал и ще спаси Британия от странните приключения в следващата част от цикъла „Вулгата“, а именно в романа „Търсенето на Светия Граал“, написан около 1225 г.

В романа „Ланселот в проза“ преобладава жизнеутвърждаващият светски дух, в него са загатнати християнските ценности, но те придобиват особено значение в останалите романи от цикъла „Ланселот-Граал“.

Настоящият доклад е посветен на някои аспекти от емоционалния живот на главния герой във френския роман от XIII век „Ланселот в проза“. Чувствителността на Ланселот е неизменно свързана с определена ценностна система, тъй като героят е мотивиран да действа не само в зависимост от своите чувства, но и в съответствие с някакви етични норми. Моралният избор на Ланселот всъщност разкрива определен стандарт на емоционалност и поведение, а реторическите средства, използвани от анонимните автори на романа, многократно потвърждават този стандарт чрез общите места (топиката) в текста.

Понятията емоция и чувство се използват често на български език като синоними. От гледна точка на психологията обаче те се различават по своята продължителност и трайност. Емоциите разкриват мимолетно душевно състояние, което понякога има непосредствен външен израз като трепет, изчервяване, плач, изпотяване и пр. Чувствата се отличават с по-голяма продължителност и трайност, като същевременно не предизвикват подобна телесна реакция. Естествено човешката емоционалност и реакции в различен контекст са индивидуални, затова универсализмът при разграничаването на емоции и чувства само по споменатите признаци води до пълна релативизация. При анализа на чувствителността на главния герой на романа „Ланселот в проза“ двете понятия се използват еднозначно, тъй като, съотнесено към средновековен текст, подобно разграничение би довело до анахронизъм. Емоционалността на Ланселот се анализира чрез изпол-

---

¹ В изданието на Александър Миша, съставено от 9 тома, текстът на романа „Ланселот в проза“ започва в VII том. Посочените пасажи, както и цитатите са по това издание (1978 – 1983 г., 9 тома). Част от текста на романа „Ланселот в проза“ е преведена на български език („Отвличането на Гениевра“, 2013).

званите общи места или топоси, понеже те разкриват връзката на този средновековен френски текст с реториката, а не със съвременната психология. Освен това средновековните автори обикновено пишат, повлияни от една от основните цели на реториката, а именно да развълнуват своята аудитория, за да я убедят в някаква идея. Именно по този начин е написан и текстът на романа „Ланселот в проза“.

Френският артуровски роман в стихове и в проза от XII – XIII в. е литературен жанр, който се вписва в рамките на средновековната култура, характеризираща се с рефлексивен традиционализъм. Прилагането на реторическия принцип в европейската словесност от този тип в периода от IV в. пр. Хр. до края на XVIII в. е свързано с редица правила, познати от античната реторика (Аверинцев 1981: 3 – 14), както и с употребата на общи места, наричани още топоси. Когато средновековен автор пише на определена тема, той съзнателно подбира топосите, които използва, и по този начин стават ясни предпочитанията му към общоизвестни мисли или предварително зададени образи, битувачи сред много други. По-конкретно използването на топоси преобладава, когато в даден текст се разкриват природни явления, човешки чувства, различните възрасти, ако се правят естетически и морални съждения или пък се описва характерното за някои индивиди и групи поведение (Зюмтор 1972: 82 – 84).

Топосите присъстват в средновековните текстове и преминават от текст в текст, но обикновено повторението и сходният начин на представяне на герои, събития или отделни повествователни мотиви са вариативни. Вариациите обаче не са много, което води до повторение на едни и същи характеристики. За психологизъм е трудно да се говори, въпреки че понякога е възможно героите да са представени по неочаквано реалистичен начин по отношение на тяхната душевност. Обикновено се следва традиционно повтарящо се описание, което всъщност се оформя чрез употребата на общоизвестни топоси.

Традиционният образ на Ланселот е зададен още от Кретиен дьо Труа в романа му в стихове от XII век „Ланселот, рицарят на каруцата“. Средновековната аудитория като цяло е неграмотна извън клерикалните среди. Същевременно слушателите на текст, четен на глас или изпълняван като песен при съпровод на инструмент, обикновено са добре осведомени за най-известните теми и герои от повествователната литература. Именно такава е аудиторията, която познава Ланселот като рицар, безумно влюбен в кралица Гениевра. Анонимните автори на романа „Ланселот в проза“ още в самото начало на текста загатват за връзката между Ланселот и Гениевра. Те подготвят ауди-

торията и ѝ припомнят познатата тема. Това е осъществено чрез отношението на Гениевра към физическите качества на Ланселот, споменато още в пасажите, описващи портрета на детето и юношата Ланселот (*Ланселот в проза* 1980в: 73). Всъщност двамата герои още не се познават, това тепърва ще се случи в хода на повествованието. „Ланселот в проза“ от XIII в. доразвива известните за аудиторията характеристики на героя чрез пренаписване и пространно разгръщане на познати теми и мотиви, добавяне на нови герои, както и на разяснения, обогатяващи традицията.

Относно романа „Ланселот в проза“ е пресилено да се говори за психологизъм на героите в съвременния смисъл на термина. Емоционалните и психологическите характеристики на персонажите се свеждат до определени, повтарящи се начини на описание на тяхната чувствителност. В огромния корпус на текста са споменати кратко и по сходен начин множество емоционални състояния и реакции на героите. Както бе споменато вече, настоящото изложение е посветено само на емоционалността на Ланселот, отразена по специфичен начин в романа „Ланселот в проза“.

В хода на анализа няма да бъдат разгледани всички емоционални реакции на Ланселот, а само най-съществените чувства на героя, описани почти еднакво с общи места в текста. Чувствителността на Ланселот е отразена основно чрез неговата обич към Гениевра, чрез приятелското му отношение към някои герои и чрез милосърдието му, проявено в ред критични ситуации и конфликти. Тези чувства са вариация на едно и също емоционално състояние, а именно обич, но разновидностите ѝ се свеждат до обич към противоположния пол, вярност и лоялност, проявени към приятел или обич към ближния.

Анонимните автори на романа „Ланселот в проза“ изграждат последователно митологизиран образ на Ланселот в качеството му на най-добрия рицар на Кръглата маса. Очакван като месия, за да извърши подвизи, предназначени именно за най-достойния Артуров рицар, Ланселот става пример за подражание и дори е имитиран сякаш от множество други герои в романа. Отношението към Ланселот обаче се променя и постепенно героят става обект на завист и интриги. Същевременно обичта му към Гениевра въпреки куртоазния си характер е извънбрачна и греховна според християнския морал. В романа вече се набелязва противопоставянето между Ланселот и неговия син Галаад, който ще го измести благодарение на неопетнеността си от греховните наслади на плътта.

Още като дете и юноша Ланселот е описан в романа като добър и състрадателен. Надарен от природата с особена красота, младежът е щедър и с изострено чувство за справедливост, както и за достойнство. Дамата от езерото, която го отглежда и възпитава, е доволна и горда от качествата на юношата, въпреки че го укорява след инцидент с наставника му. Ланселот е състрадателен не само към красивите животни, които трябва да бъдат преследвани и убити по време на лов. Младежът щедро заменя своя кон, за да помогне на пострадал рицар, и дори му подарява плячката си от лова, но след като е порицан от наставника си за това деяние, той се разгневява и смята за несправедливо подобно отношение към него. Ланселот се чувства и държи като кралски син, както го нарича и самата Дама от езерото, той изпитва неустойимо желание да е независим и да не се подчинява на наставника си, нито на някой като него (*Ланселот в проза* 1980в: 74 – 84).

Благородство, щедрост, доброта и състрадателност, чувство за справедливост, достойнство – тези добродетели са вече оформени у юношата Ланселот още преди да е посветен в рицарство според текста на романа „Ланселот в проза“. Всъщност това са част от рицарските ценности, известни още от романите на Кретиен дьо Троя. Към тях трябва да се добавят задължителните смелост, вяност, лоялност, великодушие. Една от най-важните ценности обаче е честта. Достойнството представлява всъщност нравствена мярка за всички рицарски ценности. Рицарският идеал неизменно е свързан с идеята за честта, а действията и качествата на рицарите, причиняващи срам и унижение, водят до отклонения от този идеал.

В реалния средновековен свят на васални отношения честта също е ценност с особено важно значение. Видните френски историци Жан Флори (Флори 2006) и Доминик Бартелеми (Бартелеми 2010), посветили на рицарството едни от най-интересните си изследвания, определят не само значимостта на достойнството в рицарските романи, но изказват и хипотези, според които в средновековната реалност се подражава на литературните герои. Канадските медиевисти Дамиен Боке и Пирошка Наги в антропологическото си изследване на чувствителността през Средновековието (Боке, Наги 2015) също подчертават значението на достойнството в западноевропейското средновековно общество и култура.²

В романа „Ланселот в проза“ вариациите на обичта, изпитвана от Ланселот, се преплитат постоянно, но в различни ситуации у героя

² Вж. по същата проблематика за честта лексикологическото изследване на Робро 1981.

преобладава една или друга разновидност на обич, отразена обикновено по сходен начин. Подвизите на Ланселот разкриват постоянното взаимодействие между тези разновидности на обич, които го мотивират да действа.

След като Дамата от езерото необичайно нещо за фея осведомява юношата Ланселот за качества на рицарите и техните цели, двамата се отправят към двора на крал Артур, защото героят е решил, че трябва да стане рицар. Осемнадесетгодишният младеж удивява всички с хубостта си. При първата си среща с Гениевра и крал Артур Ланселот също е възхитен от изумителната красота на кралицата и всеки път, когато има възможност, тайно я поглежда. Гениевра го хваща за ръка и иска да разбере кой е, но Ланселот е обещал на Дамата от езерото да не разкрива самоличността си. Първият близък контакт с кралица Гениевра предизвиква особен трепет у героя:

Щом почувства докосването ѝ, той подскочи, сякаш току-що се бе пробудил, измъчваше се, мислейки за нея, и изобщо не разбра за какво му говори. А тя забеляза огромното му смущение и отново го попита: „Кажете ми, рече тя, кой сте вие?“. Той я погледна съвсем чистосърдечно и отвърна с въздишка, че не знае... Тогава кралицата се увери, че той е притеснен и натъжен...³

Et quant il le senti, si tressaut tout autresi com s'il s'esveillast, et tant pense il a li durement qu'il ne seit qu'ele li dit. Et ele aperchoit qu'il est moult esbahis, si li demande autre fois : „Dites moi, fait ele, dont vous estes.“ Et il le regarde moult simplement, si li dist en sospirant qu'il ne seit... Maintenant aperchoit bien la roine qu'il est esbahis et trespensés...

(Ланселот в проза 1980б: 274 – 275)

Текстът на романа разкрива експлицитно вълнението на Ланселот, но не и факта, че героят веднага се влюбва в кралицата. Следващият епизод, както и предположенията на Гениевра внушават именно мисълта за зараждащите се у Ланселот чувства. Точно след първата им среща героят е неимоверно дързък. Юношата проявява смелост и състрадание още преди да е посветен в рицарство от крал Артур. Ланселот пожелава да помогне на ранен рицар – подвиг, достоен за опитен и доказал качества си воин. Веднага след посвещаването си въпреки предупрежденията на Ивен Ланселот се отправя към ранения рицар, вади части от копие и сабя, останали в неговото тяло, като същевременно дава клетва, че ще брани пострадалия от всеки, който

---

³ Преводът от старофренски език е мой – А. М.

предпочете противника, причинил му тези рани (*Ланселот в проза* 1980в: 276 – 280). Когато крал Артур се разгневява от дързостта на новопосветения младеж, Ланселот отвърща, че ако загине, едва ли загубата ще е толкова голяма, тъй като ще бъде предпазен от гибел много по-достоеен Артуров рицар. Това е твърде възможно, но Ланселот вече е направил своя избор, подтикнат от смелост, състрадание и зародилата се към Гениевра обич. Същевременно новопосветеният рицар проявява и скромност в този епизод от романа. Гениевра предполага, че е извършил своя първи подвиг, възхитен от нея. Текстът красноречиво потвърждава догадката ѝ чрез следващите подвизи на Ланселот.

Споменатият епизод много добре разкрива повтаряща се многократно в романа „Ланселот в проза“ ситуация. Ланселот е изправен пред избор и същевременно е подтикнат да действа под влияние на някакви чувства. Според Дамиен Боке и Пирошка Наги емоциите играят важна роля, като предопределят моралния избор и мотивират в една или друга посока действията на литературните герои в средновековните текстове (Боке, Наги 2015: 181 – 186). Независимо какъв избор трябва да направи в дадена ситуация Ланселот, неговите действия в анализирания роман винаги са свързани с определени ценности. Същевременно аксиологичният характер на неговия избор има и емоционален аспект, защото героят постоянно действа, въодушевен от някакво чувство. В повечето случаи Ланселот прави безпогрешен избор в полза на рицарските и куртоазните ценности, като потвърждава не само чувствата си към Гениевра, но доказва и своите достойнства.

В следващите части от повествованието по сходен начин са отразени чувствата на Ланселот, изразяващи някоя от вариациите на обич, както и преплитането им при мотивацията за действие на героя.

Мотивиран от своята влюбеност в Гениевра, Ланселот извършва множество подвизи, които разкриват желанието му да докаже верността си на рицарските ценности. В замъка „Мъчителна защита“ (Dolerouse Garde) героят се проявява като смел воин и успява да преодолее ред изпитания, за да защити честта на крал Артур. Паралелно се включва и в други конфликти. Например в защита на обвинен в прелюбодеяние и унижен рицар. Спасеният трябва да се представи пред кралицата и да разкаже за подвига на Ланселот (*Ланселот в проза* 1980: 374 – 377). Рицарското достойнство и справедливостта са ценностите, които Ланселот защитава в този двубой. Воден от моралния си избор, Ланселот напуска замъка „Мъчителна защита“, за да освободи и Говен. Любовта му към кралицата го вцепенява в екстатични

състояния, но той не забравя за обещанието си да помогне на Говен, като така доказва приятелството и верността си към славния рицар от Кръглата маса.

Емоционалните състояния на влюбения Ланселот обикновено са описани с еднакви епитети: той е смутен (*esbahi*), замислен (*trespensé, pensif*), тъжен (*mat*), разтревожен (*angoisseus*) или страдащ (*dolent*), дори рони сълзи далеч от Гениевра, както и в присъствието ѝ. Тези определения често се срещат в текста и така оформят специфична топка, използвана многократно. В романа „Ланселот в проза“ сравнително правдиво от съвременна психологическа гледна точка са отразени и други нюанси на чувствителността на героя. Той изпитва трепет, смущение, но и цяла палитра от емоции, като радост, въодушевление, ярост, страдание, болка, меланхолия и униние. Ланселот стига дори до полуда.

Особено интересни са необичайните ситуации, в които попада най-добрият рицар на Кръглата маса. Това са случаите, когато чувствата му са неимоверно силни и той реагира неадекватно или в противовес на куртоазните ценности. Още Кретиен дьо Троя описва страстта на Ланселот, като пародира поведението му, така че анонимните автори на „Ланселот в проза“ продължават тази тенденция, без да отнемат блясъка от ореола на най-добрия рицар от Кръглата маса. Забавните пародийни епизоди доказват игровото отношение към куртоазната любов и развлекателния характер на романа.

Така например любовният трепет на Ланселот го довежда до няколко комични ситуации. Героят е удивен, смутен и все по-влюбен. Когато вратите на замъка „Мъчителна защита“ трябва да се отворят пред кралица Гениевра, Ланселот се взира в нея, забравя за всичко и тъй като е обзет най-вече от желанието да я съзерцава, вратите хлопват пред кралицата.

В друг епизод, отнесен и вгълбен, Ланселот едва не се удавя заедно с коня си, докато мисли за Гениевра (*Ланселот в проза* 1980в: 443 – 445).

Най-яркият израз на необичайно поведение у Ланселот под въздействие на чувствата му към Гениевра е отразен в традиционно познатия от романа на Кретиен дьо Троя епизод с каруцата. Противно на куртоазната и рицарската логика, героят предпочита унижението пред невъзможността да открие Гениевра, за да я спаси. В този епизод истински верен на рицарските ценности остава Говен, който отказва да се качи в каруцата. В романа „Ланселот в проза“ обаче се появяват

два непознати мотива, които при пренаписването обогатяват и правят особено интересна новата интерпретация.

Първият е свързан с факта, че Ланселот напълно осъзнава безчестието, на което се подлага, и това го кара да страда. От мъка, че достойнството му е накърнено, той иска да се самоубие, но спомняйки си за Гениевра, прибира меч в ножницата. Този нов епизод доказва отново не само чувствата на Ланселот към Гениевра, но и желанието на героя да действа в съответствие с рицарските ценности.

Още по-интересен е другият вмъкнат нов епизод, в който Говен, крал Артур и рицарите от Кръглата маса се качват на каруцата. В Артуровото кралство каруцата се превръща в почетно място. Тази промяна в сравнение с романа на Кретиен дьо Троя означава, че в романа в проза от XIII век всяко изпитание на Ланселот, дори това, което не съответства на общоприетите норми, се превръща в подвиг и пример за подражание.

Ланселот е неизменно верен на кралицата и не отстъпва пред изкушаващите го съблазнителки. Единствено под въздействието на любовни отвари и магии той заблудено се хвърля в обятията на дъщерята на крал Пелес, но след това, осъзнал се, реагира бурно. Героят потиска ужаса си след изневярата и се смилява над красивото момиче, което ще роди Галаад, техния син. Въпреки първоначалното си желание да убие девойката, не го прави, трогнат от хубостта ѝ, обзет от състрадание и великодушие (*Ланселот в проза* 1979: 211 – 212). Когато Ланселот е подложен отново на същите машинации, Гениевра става свидетел на изневярата и прогонва далеч любимия си. Героят обезумява от болка и дълго се лута из горските дебри в несвяст (*Ланселот в проза* 1980: 174 – 177).

Многобройните подвизи на Ланселот, мотивирани от страстта му към кралицата, често разкриват и другите две разновидности на обичта, която героят постоянно изпитва, а именно приятелските му чувства или състраданието към нуждаещите се от неговата помощ.

Примерите са многобройни, затова ще спомена само най-ярките от тях, както и тези, които традиционно се повтарят с множество вариации.

Относно приятелството между мъже Средновековието ни е завещало безброй примери, които историци и културолози продължават да анализират. Още Жак льо Гоф споменава за мъжката дружба през Средновековието, когато анализира появата на куртоазната любов (Льо Гоф 1992: 327). В излязлото наскоро изследване на емоциите в западноевропейската средновековна култура Дамиен Боке и Пирошка

Наги обстойно разглеждат мъжкото приятелство и неговите особености, проявяващи се в различен културен или политически контекст.

В романа „Ланселот в проза“ главният герой е особено привързан, верен и лоялен към крал Артур. Ланселот проявява многократно приятелството си, като извършва подвизи в защита на краля. Фактът, че кралицата изневерява на Артур с най-славния рицар от Кръглата маса, ни най-малко не накърнява честта на краля, защото връзката е тайна, умело прикривана и съответства на всички характеристики на куртоазната любов.

Друг пример за вярното приятелство на Ланселот е отношението му към Галео, при когото Ланселот дълго пребивава въпреки болката, че е далеч от Гениевра.

Ланселот обикновено помага на всеки рицар от Кръглата маса и така заявява многократно приятелските си отношения към славния Говен, както и към множество други бляскави герои от Артуровия двор.

Главният герой в романа „Ланселот в проза“ проявява светкавично своя морален избор, когато се налага състрадателно да помогне на непознати рицари или благородници, явили се пред него с молба за помощ. Същото милосърдие Ланселот проявява и в защита на оцетени или страдащи девойки и жени. Той помага на всички невинни и несправедливо пострадали или попаднали в плен.

Споменатите накратко примери всъщност сформират общи места в романа „Ланселот в проза“, защото изброените ситуации обикновено по сходен начин отразяват емоционалните реакции на Ланселот и етичните норми, които героят защитава.

В епизодите от романа след разказа за каруцата, както и в останалата част от романа, известна като „Агравен“, бляскавият образ на Ланселот постепенно е помрачен, защото става известно, че той не е съвършеният рицар и че ще бъде изместен от сина си Галаад. Именно в тези части от текста на „Ланселот в проза“ все по-често моралният избор на Ланселот се заличава от безсмислени конфликти на героя с други рицари от Кръглата маса. Рицарите странстват в търсене на нови подвизи, понякога са в различни доспехи, за да не се разпознаят, а приключенията им добиват формален характер и повече приличат на игра на криеница. Именно в споменатите части от романа героите изпитват и емоции, които не са свързани с рицарски или куртоазни ценности, а напротив, напълно се противопоставят на тях. Така например съперничеството с Ланселот поражда завист, ненавист, злоба и настървение у рицари от Кръглата маса (*Ланселот в проза* 1979: 348 – 351; 399). Тези чувства разкриват обратната страна на рицарските

ценности, защото предизвикват нелоялност, предателства, горделивост и кръвожадни братоубийствени схватки. В частта от романа, известна като „Агравен“, се загатват християнските ценности, въвежда се и темата за Граала, като по този начин анонимните автори подготвят аудиторията за следващата част от цикъла „Ланселот-Граал“, а именно „Търсенето на Светия Граал“.

Както бе споменато вече, романът „Ланселот в проза“ е наситен с жизнерадостен светски дух. Главният герой ни най-малко не съжалява за невъзможността да извърши подвизи, за които е достоен само неговият син Галаад. Ланселот уверява Гениевра, че без нейната любов никога не би проявил качествата си и не би извършил всички свои подвизи (*Ланселот в проза* 1980а: 2 – 3).

В заключение може да се направи следното обобщение и да се набележат няколко хипотези. Чувствителността на Ланселот във френския роман „Ланселот в проза“ от XIII век се вписва в контекста на традиционно познатите за публиката от това време куртоазно-рицарски ценности. Най-вероятно романът постига успешно развлекателната си цел основно в аристократичните среди.⁴ Топосите, използвани за разкриване на емоциите на Ланселот, отразяват не само връзката на текста с реториката, но и способстват за разпространението сред аристократичния елит на емоционален стандарт и модел на поведение, възприемани вероятно като пример за подражание във френската светска култура на някои феодални среди от XIII век. Реторическите средства спомагат за словесното изразяване именно на този стандарт. Многочислените версии на романа „Ланселот в проза“ (Женграс 2011: 412) доказват не само разпространението на текста, но и твърде вероятната поява на рицарски „емоционални общности“⁵, в които рицарските ценности се налагат чрез предизвиканите у аудито-

---

⁴ Според Франсис Женграс аудиторията, познаваща множество романи, включва през XII – XIV в. най-вече аристократичните слоеве, но и представители както на градското население, така и на духовенството. Тъй като средновековните ръкописи се създават трудно и струват скъпо, голяма част от тях са поръчвани от заможни благородници (Женграс 2011: 445 – 457).

⁵ Понятието „емоционална общност“ е въведено от американската медиевистка Барбара Розенуайн. Според нея емоционалните общности най-общо съвпадат със социални групи, но във всяка от тях съществуват определени цели и ценности. Именно затова във всяка емоционална общност някои емоции са предпочитани, а други са отхвърляни и по този начин се изгражда стандарт за емоционално изразяване, който определя основните афективни аспекти на взаимоотношенията между приятели, неприятели, членове на семейна група и на външни за общността представители. Вж. Розенуайн 2006.

рията чувства. Хоризонтът на очакване сред аудиторията на романа „Ланселот в проза“, сформирана основно от феодалния елит, най-вероятно съвпада с описаните ситуации, в които честта е основна ценност, а емоциите, пораждащи морален избор в полза на тази феодална и рицарска ценност, са нещо обичайно. Навярно в реалността подобно поведение се е възприемало като образцово въпреки фикционалността на романа и невъзможността воините рицари да бъдат идентични с романовите герои. Освен това твърде вероятно е романи като „Ланселот в проза“ от XIII век да са играели ролята на отдушник за натрупаните страсти⁶ от ежедневието, защото историческият контекст (Люшер 1909), в който е създаден и започва да се разпространява романът, е наситен с междуособни конфликти, кръвопролития и несправедливости.

ЛИТЕРАТУРА

- Аверинцев 1981:** Аверинцев, С. С. Древнегерцеская поэтика и мировая литература. [Averintsev, S.S. Drevnogrecheskaya poetika i mirovaaya literatura.] // *Поэтика древнегреческой литературы*. Москва: Наука, 1981.
- Бартелеми 2010:** Бартелеми, Д. *Рицарството. От антична Германия до Франция през XII век*. [Barthélemy. *Ot antichna Gartsiya do Frantsiya prez XII vek*.] София: Рива, 2010. <<https://chitanka.info/text/29493/0>>, ползван на 5/01/2017.
- Боке, Наги 2015:** Boquet, D., Nagy, P. *Sensible Moyen Age*. Paris: Seuil, 2015.
- Елиас 1999:** Елиас, Н. *Относно процеса на цивилизация. Социогенетични и психогенетични изследвания*. Т. 1. [Elias, N. *Otnosno protsesa na tsivilizatsiya. Sotciogenetichni I psihogenetichni izsledvaniya*.] София: Атика, 1999.
- Елиас 2000:** Елиас, Н. *Относно процеса на цивилизация. Социогенетични и психогенетични изследвания*. Т. 2. [Elias, N. *Otnosno protsesa na tsivilizatsiya. Sotciogenetichni I psihogenetichni izsledvaniya*.] София: Атика, 2000.

---

⁶ По повод на сублимацията и разтоварването на емоциите чрез културни дейности през Средновековието вж. Хьойзинха 2002 и Елиас 1999, 2000. Двамата автори се основават на „хидравличната теория“ относно емоциите през Средновековието, която е повлияна от идеите на Анри Валон и Зигмунд Фройд. Вж. Розенуайн, Дьожоа 2006: 33 – 34.

- Женграс 2011:** Gingras, Fr. *Le bâtard conquérant*. Paris: Champion, 2011.
- Зюмтор 1972:** Zumthor, P. *Essai de poétique médiévale*. Paris: Seuil, 1972.
- Ланселот в проза 1978а:** *Lancelot, Roman en prose du XIIIe siècle*, t. I. Ed. Alexandre Micha. Paris-Genève: Droz, 1978.
- Ланселот в проза 1978б:** *Lancelot, Roman en prose du XIIIe siècle*, t. II. Ed. Alexandre Micha. Paris-Genève: Droz, 1978.
- Ланселот в проза 1979:** *Lancelot, Roman en prose du XIIIe siècle*, t. IV. Ed. Alexandre Micha. Paris-Genève: Droz, 1979.
- Ланселот в проза 1980а:** *Lancelot, Roman en prose du XIIIe siècle*, t. V. Ed. Alexandre Micha. Paris-Genève: Droz, 1980.
- Ланселот в проза 1980б:** *Lancelot, Roman en prose du XIIIe siècle*, t. VI. Ed. Alexandre Micha. Paris-Genève: Droz, 1980.
- Ланселот в проза 1980в:** *Lancelot, Roman en prose du XIIIe siècle*, t. VII. Ed. Alexandre Micha. Paris-Genève: Droz, 1980.
- Льо Гоф 1992:** Ле Гофф, Ж. *Цивилизация средновекового Запада*. [Le Goff, J. *Tsivilizatsiya srednovekovnogo Zapada*.] Москва: Прогресс, 1992.
- Люшер 1909:** Luchaire, A. *La société française au temps de Philippe-Auguste*. Paris: Hachette, 1909.
- Отвлечането на Гениевра 2013:** *Отвлечането на Гениевра*. [Otvlchaneto na Genievra.] София: ИК „Изток – Запад“, 2013.
- Робро 1981:** Robreau, Y. *L'honneur et la honte, leur expression dans les romans en prose du Lancelot-Graal (XIIe – XIIIe siècles)*. Genève: Droz, 1981.
- Розенуайн 2006:** Rosenwein, B. X. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca: Cornell University Press, 2006.
- Розенуайн, Дьожоа 2006:** Rosenwein B. X., Dejois C. Histoire de l'émotion : méthodes et approches. // *Cahiers de civilisation médiévale*, (n°193), Janvier-mars 2006. La médiévistique au XXe siècle. Bilan et perspectives, 2006, 33 – 48, <http://www.persee.fr/doc/ccmed_0007-9731_2006_num_49_193_2929>, ползван на 5/01/2017.
- Хьойзинха 2002:** Хьойзинха, Й. *Залезът на Средновековието*. [Huizinga, J. *Zalezat na Srednovekovieto*.] София: Панорама, 2002.
- Флори 2006:** Флори, Ж. *Повседневная жизнь рыцарей в Средние века*. [Flori, J. *Povsednevnyaya zhizn ritsarey v Srednie veka*.] Молодая гвардия, 2006. <http://royallib.com/read/flori_gan/povsednevnyaya_gizn_ritsarey_v_srednie_veka.html#0>, ползван на 5/01/2017.

LITTÉRATURE DE L'ÎLE MAURICE

Jean-Paul Rogues
Université de Caen

MAURITIAN LITERATURE

Jean-Paul Rogues
Caen University

The speeches of Pierre Poivre have suggested a political orientation to the Colony and a moral ideal to the settlers. One cannot see in Poivre just a greedy settler, *a trafficker of fine spices*. Barthélémy Huet de Froberville published in 1803 in Isle de France *Sidner or The Dangers of Imagination*, the first novel in the southern hemisphere written in French that he dedicated to Goethe.

Key words: *Island of Mauritius, Indian Ocean, francophonie, Goethe, colony*

La littérature de l'île Maurice a une place prépondérante dans le vaste domaine de l'Océan indien, on la considère de surcroît comme une vieille dame parce que son origine est liée au destin des colonisations française jusqu'en 1810 puis anglaise jusqu'à l'indépendance en 1968. Aujourd'hui on se réfère le plus souvent à la génération qui pour l'essentiel vient après l'indépendance, celle des années 80: Alain Ordon-Gentil, Karl de Souza, Barlen Pyamootoo, Ananda Devi et l'on s'étonne de voir surgir de ce que l'on croit être un néant, un véritable humanisme Mauricien. Pour en juger il faut faire appel à l'histoire de la littérature mauricienne. Nous nous bornerons ici à l'évocation de deux exemples qui permettent d'ouvrir une fenêtre sur la richesse d'une période très large qui s'étend du règne de Louis XV à la première génération romantique: *Les Discours* de Pierre Poivre, **Poivre** qui proposent une orientation politique à la Colonie et un idéal moral aux colons puis *Sidner ou les dangers de l'imagination* que **Barthélémy Huet de Froberville**, publie à l'île Maurice, en 1803. Il s'agit du premier roman francophone de l'hémisphère Sud qu'il adresse à Goethe de l'Isle de France.

Pierre Poivre (23 août 1719 – 6 janvier 1786)

Éléments d'une chronologie

Pierre Poivre naît à Lyon en 1719 dans une famille de soyeux, après ses études il part à Paris aux Missions étrangères. Sa vie à grands traits sera celle d'un voyageur. Comme Froberville il part à vingt ans pour la Chine en 1740. Il étudie la langue chinoise, rédige un mémoire pour la compagnie des Indes, participe au combat naval du Déroit de Banca où il perd la main droite; il sera ensuite amputé du bras. On le retrouve à Pondichéry en 1746 auprès de Mahé de la Bourdonnais, puis ce sera son premier séjour à l'Isle de France du 10 décembre 1746 au 5 mars 1747; à peine arrivé en France en juin 1748 il repart pour Maurice avec l'accord de la Compagnie des Indes pour acclimater secrètement les épices fines à l'Isle de France. Son deuxième séjour ne dure qu'un mois du 13 mars au 16 avril 1749.

Il part en effet pour l'Indochine, passe par Pondichéry, on le retrouve à Port-Louis avec de nombreux plants qu'il entend acclimater, c'est son troisième séjour du 10 avril au 2 juin 1750. En 1751 il repart pour Canton, Macao et Manille d'où il fait demander à Dumas alors Gouverneur de l'Isle de France, une frégate qu'il attendra en vain. Il se livre ensuite à diverses expéditions à la recherche des épices et c'est en février 1753 qu'il revient à Maurice pour repartir finalement à Manille. De 1753 à 1755 il voyage toujours à la recherche des épices et c'est le 8 juin 1755 qu'il présente le muscadier et le giroflier au Conseil de l'Isle de France.

Mais on lui refusera toute assistance. En avril 1756 il quitte l'île après un séjour d'insuccès de sept mois. Il s'arrêtera à Madagascar pour ses études botaniques mais lors de son retour en France le 23 décembre 1756 il est capturé par les Anglais et conduit à Cork en Irlande. A son retour de captivité il se retire près de Lyon à La Fréta où pendant dix ans il développera une activité scientifique.

Il faudra attendre que Louis XV mette fin au privilège de La Compagnie des Indes pour voir Poivre nommé Commissaire Général et ordonnateur des Isles de France et de Bourbon. Il épouse alors Françoise Robin âgée de dix-huit ans et il est anobli. Le couple arrive à l'Isle de France le 17 juillet 1767. C'est à cette occasion qu'il prononce ses deux discours sur la Colonie. De 1767 à 1772 il est l'intendant de L'Isle. Cette période est marquée par la naissance de ses enfants, par le passage de Bougainville et par les expéditions qu'il organise en direction des Moluques, dont la deuxième sera un succès. Il se retirera en France à La Fréta tout en continuant de correspondre sur ses épiceries avec Nicolas Céré et meurt en 1786.

Les discours

Pierre Poivre prononcera deux discours mais il faut surtout retenir le premier discours adressé aux habitants de la Colonie. Sa dimension protocolaire doit beaucoup au fait que sur un mot rapporté on peut obtenir une faveur ou on tomber en disgrâce. Les conflits mauriciens qui émaillent la vie de Poivre sont un bon exemple des luttes de prérogatives qui s'achèvent dans des décisions royales sans appel et quand on vit à quelques milliers de kilomètres du pouvoir, il est difficile de corriger rapidement les faits. C'est pourquoi son texte relève d'une grande maîtrise rhétorique dont l'habileté persuasive est toujours à la limite de l'impertinence, c'est un esprit fin mais que l'on ne peut guère plier. Il fait part de ses convictions en respectant les formes, en présentant ses conceptions comme si elles s'accordaient aux volontés locales, mais il n'entend pas aller au-delà. En connaissance du peu de liberté dont il dispose entre politique d'État et désirs des colons il fait malgré tout l'effort de trouver une ligne qui non seulement lui est propre mais qui est moralement infiniment respectable. Il est donc à craindre qu'il ait mal été compris. Il ne faut donc pas être abusé par les formules telles que « *vous voyez, Messieurs, par l'énumération des bienfaits dont le Roi vous comble, que vous êtes les enfants chéris de la Patrie et que toute préférence vous est accordée par celui qui en est le père* » (Poivre 2006: 121).

Il concentre ses attaques contre la Compagnie des Indes et propose une interprétation toute personnelle du vouloir royal et, ce faisant, il s'adresse à Louis XV en lui proposant une politique pour les colonies; et nombreux sont ceux qui, colons, armateurs, missionnaires du Roi, aristocratie locale, peuvent le trouver dangereux parce qu'il annonce sa volonté de mettre en œuvre la loi selon des principes et non au gré de leurs intérêts.

Jusqu'ici chaque colon aveuglé par son intérêt privé n'a regardé cette colonie que comme lieu de passage et ne s'est attaché qu'au moyen de faire une rapide fortune par toutes sortes de voies, pour retourner promptement en France.

Permettez moi de vous le dire, Messieurs, le colon qui, sous un ciel aussi heureux que celui de cette île, habitant une terre aussi fertile, exempte de toute espèce d'impositions et de droits, au milieu de toutes les productions de l'univers que la mer lui apporte, n'a pas pu se procurer le bonheur qu'il cherche ne le trouvera jamais en France.[...] D'ailleurs, en achetant des terres en France, on achète une foule de procès qui enlèvent le repos et consomment la fortune. [...]

Lorsqu'on pense être propriétaire et jouir tranquillement de son revenu, on reçoit assignation sur assignation pour payer des doits inconnus dans cette

île. La dîme ecclésiastique, les servitudes, les droits de lods et ventes et plusieurs autres redevances seigneuriales; enfin, dans les années malheureuses, les impositions royales ne laissent presque aucun revenu. On est sans cesse harcelé par les fermiers des droits, par les collecteurs, par des commissaires à terriers, par des inspecteurs de grand chemins, par des préposés aux corvées, par des gardes-chasse et par une foule d'hommes bien autrement terribles dans les campagnes que tous les insectes... (Ibid.: 122-123)

Discours rousseauiste justifié par les bienfaits du climat mais au-delà discours irrévérencieux que ce contraste entre Maurice et la France où « *les impositions royales ne laissent presque aucun revenu* ». L'argumentation en alternative est faite pour séduire le colon qui cherche une liberté d'action qu'il n'a pu trouver en France, mais lorsque Poivre leur propose de faire réflexion sur deux questions morales essentielles à ses yeux d'abord d'établir « *des mœurs simples mais nobles et austères* » qui excluent le luxe ensuite de s'engager contre l'esclavage « *la servitude dégrade l'homme* » affirme-t-il, « après avoir avili l'esclave, elle tend à énerver le maître, à le corrompre, à l'enchaîner sous le joug honteux de l'orgueil, de la dureté de tous les vices » il n'est pas certain qu'il ait été compris, puisqu'à Maurice on trouvera même une génération après des républicains esclavagistes. Naturellement comme l'esclavage lui répugne on doit admettre que c'est par conviction qu'il en attribue la responsabilité à la Compagnie des Indes plus que par tactique pour en dédouaner le pouvoir qui, lui a procuré une charge.

L'Isle de France, située sous un ciel tempéré, fondée sur l'agriculture, le plus noble et le plus utile de tous les arts [...] devait n' être cultivée que par des mains libres [...] la première attention du législateur d'une telle colonie devait être d'y établir des mœurs frugales, si favorables à l'agriculture ; et des mœurs simples mais nobles et austères, devant lesquels le vice tremble et disparaît, de ces mœurs qui agrandissent la sphère de l'âme , font germer en elle les vertus et la portent aux belles actions. De telles mœurs ne se trouvent jamais que là où sont la liberté et le travail [...] Nous ignorons sur quels principes l'ancienne direction de la compagnie a pu se déterminer, contre la nature des choses, à recourir aux bras des esclaves pour mettre cette île en valeur (Ibid.: 130)

Il conclura sur une civilisation des mœurs:

Si nous examinons les causes morales nous voyons que depuis l'établissement de cette colonie, toujours languissante, il en est sorti une multitude prodigieuse de fortunes énormes; si ces fortunes avaient été le produit des cultures, ces cultures existeraient encore, et l'île ne serait pas dans l'état de faiblesse où nous la trouvons. D'où sont donc sorties tant de fortunes subites,

dans une île qui semble ne produire encore que des bois et des pierres? Vous le savez, Messieurs, et je n'ajouterai aucune réflexion à ce sujet. [...] Si nous examinons les mœurs particulières, un luxe étonnant se présente à nos yeux.

Quoi, le luxe! Le luxe le plus scandaleux dans une île qui manque de pain et qui n'a aucun objet de commerce. Ah! Messieurs, n'en cherchons pas davantage et convenons franchement que si cette colonie est misérable, si avant même d'avoir existé, elle est sur son déclin, elle doit l'attribuer, non au physique du climat, mais à la corruption des mœurs, aux vices d'une partie de ses habitants.

Par toute la terre, le premier âge d'un peuple est l'âge des mœurs et de la vertu. Les mœurs amènent la force et la puissance, la puissance produit les richesses. De celles-ci naît le luxe qui perd les mœurs et la nation, à moins que les lois sages ne préviennent un si grand malheur.

Dans cette île, l'ordre des vicissitudes humaines est changé : le luxe et la corruption ont devancé leurs causes.

Une colonie qui n'a jamais eu ni puissance, ni richesse, qui est énervée par un luxe extravagant, égal à celui des peuples les plus riches, est dans l'ordre moral le phénomène le plus monstrueux. (Ibid.: 136)

Son deuxième discours est prononcé le 3 août 1767 à la première assemblée politique du nouveau Conseil Supérieur de l'Isle de France. Il y reprend la même thématique en soulignant combien la Compagnie des Indes n'a suivi ni plan convenu et bien établi, ni principes sur lesquels aurait dû s'appuyer ce plan. Il insistera ensuite sur la question de la propriété et du droit.

Les terres de ces îles étaient ci-devant dans la servitude, sous le joug de la compagnie. Les redevances et les droits de lods et ventes auxquelles elles étaient sujettes par le titre même des concessions, en rendaient la propriété incertaine et précaire. Disons mieux : la compagnie, en feignant de concéder ces terres, s'en était réservé la propriété réelle. Les concessionnaires n'étaient guère que des usufruitiers, puisqu'à chaque mutation, il fallait racheter ce qu'on avait cru être son bien, et cela à un prix proportionné, non à valeur primitive de la terre concédée, mais aux dépenses que le faux propriétaire abusé avait faites pour en améliorer le sol. Excusons néanmoins l'ancienne administration de la compagnie qui, dans cette espèce de contrat le plus usuraire que l'esprit humain, en son délire, ait jamais imaginé, paraissait établis dans notre patrie, et sortis anciennement du chaos de nos lois féodales. Mais applaudissons à la fermeté généreuse du ministre qui, s'élevant au-dessus des préjugés de sa nation, a rendu hommage à la simplicité du droit naturel, en affranchissant de toute espèce de servitude, les terres de ces colonies qui désormais seront libres comme les braves colons qui les possèdent.

Loin de nos heureux climats cet axiome moderne : point de terre sans seigneur; axiome destructeur, ruineux pour l'agriculture, source inépuisable de trouble et de procès.

Grâce à l'équité du roi et du ministre bienfaisant qui gouverne et protège ces îles, celui-là y sera vrai propriétaire, dans toute la force du terme, et seul maître de sa terre, qui l'aura héritée de ses pères, ou qui l'aura légitimement acquises. (Ibid.: 142)

Son discours est bien celui d'un homme des lumières. Il exalte l'idée d'un ordre social qui conduise le plus grand nombre au plus grand bonheur, ordre social qui dépend de l'Administration et de la loi à condition qu'il s'appuie sur une morale.

Le but du gouvernement d'une colonie, comme de toute autre société, doit être le plus grand bonheur possible de cette même colonie. D'où peut venir le plus grand bonheur possible d'une société quelconque? Je vais, Messieurs, vous développer là-dessus tous nos principes. Une administration pure fuit l'ombre du mystère, elle ne cherche pas le secret. Je vous révélerai sans crainte tout celui de la nôtre.

Le plus grand bonheur possible d'une société quelconque ne peut venir que l'ordre moral, comme la conversation de tous les êtres inanimés ne peut subsister que par leur harmonie, qui est l'ordre physique. Qu'est-ce que l'ordre moral? C'est l'accomplissement de tous les devoirs prescrits par la nature, par la religion, par la société; et l'accomplissement de tous les devoirs, c'est la vertu.

Le monde moral est sujet aux mêmes lois. La vertu, qui est l'amour de tout ce qui doit être aimé, l'amour de l'ordre, la pratique de tout ce qui est louable et l'accomplissement de tous les devoirs, la vertu seule assure la conversation des êtres libres et raisonnables; elle peut seule fonder des sociétés durables. Seule elle peut les conduire infailliblement à tout le bonheur qu'il est permis aux hommes de désirer sur la terre.

Toute législation, tout gouvernement, tout système d'administration qui n'auront pas pour base la vertu, seront fondés sur le sable et manqueront leur but, qui doit être uniquement le plus grand bonheur des hommes.

C'est pour avoir méconnu cette pierre fondamentale de leur édifice, que tant de législateurs, après s'être alambiqué l'esprit pour former des institutions bizarres, n'ont fondé que des sociétés passagères qui ont étonné la terre, comme des éclairs, et ont disparu de même, du milieu des nations [...].

Vous voyez donc, Messieurs, d'un même coup d'œil, quel est le principe, quel sera le but de notre administration, et combien les fonctions honorables dont vous vous êtes chargés, vous y donneront de part.

Notre désir, notre intérêt, notre fidélité seront de gouverner cette colonie comme une famille, et de la rendre heureuse sous l'empire de la vertu. En votre qualité de magistrats, vous en êtes les défenseurs, les protecteurs nés, vous êtes donc nos coopérateurs immédiats. (Ibid.: 145-147)

L'agriculture

« La nature a tout fait pour l'Isle de France et les hommes y ont tout détruit », écrit Poivre dans son *Voyage d'un Philosophe*, pour lui en effet l'agriculture est la preuve majeure d'une conception universaliste. La part d'humanité commune se trouve dans cette communauté de pratiques différentes; l'agriculture est universelle et c'est l'état de son développement qui permet de différencier le bon du mauvais gouvernement.

L'état de l'agriculture a toujours été le premier objet de mes recherches, chez les différents peuples que j'ai vus dans le cours mes voyages. il n'est guère possible à un voyageur, qui souvent ne fait que passer dans un pays, d'y faire les remarques qui serait nécessaires, pour emporter une idée juste du gouvernement, de la police et des mœurs de ses habitants. Dans ce cas, il n'est pas de moyen plus court, pour se former d'abord une idée générale de la nation chez laquelle on se trouve, que de jeter les yeux sur le marché publics et sur les campagnes. Si les marchés abondent en denrées, si les terres sont bien cultivées et couvertes de riches moissons, alors on peut en général être assuré que le pays où l'on trouve est bien peuplé; que les habitants sont policés et heureux; que leurs mœurs sont douées; que leur gouvernement est conforme aux principes de la raison. On peut se dire à soi-même, je suis parmi des hommes.

Lorsqu'au contraire j'ai abordé chez une nation qu'il fallait chercher au milieu des forêts, et au travers des ronces qui couvraient ses terres; lorsqu'il me fallait faire plusieurs lieues pour trouver un champ défriché, mais mal cultivé; le marché public que quelque peuplade, je ne voyais dans le marché public que quelques mauvaises racines, alors je ne voyais dans le marché public que quelques mauvaises racines, alors je ne doutais plus d'être chez un peuple malheureux, féroce ou esclave. Il ne m'est jamais arrivé d'être dans le cas de réformer cette première idée, conçue à la seule inspection de l'état de l'agriculture, chez les différentes nations que j'ai vues : les connaissances de détail qu'un séjour assez long m'a quelquefois permis d'acquérir chez elles, m'ont toujours confirmé qu'un pays mal cultivé, est à coup sûr habité par des hommes barbares ou opprimés, et que la population ne saurait y être considérable. On verra, par les recherches dont je vais rendre compte, que chez tous les peuples, l'agriculture dépend absolument des lois, des mœurs, des préjugés établis. (Poivre 1779: 46)

A propos de Maurice il confirmera ce jugement et donnera une idée de ce que doit être une conquête harmonieuse et raisonnée de l'Île.

Esprit ouvert, botaniste éclairé, Pierre Poivre joue un rôle important dans la conscience mauricienne tant son action et sa politique, inspirées des Lumières, entraînent en conflit avec les pouvoirs établis.

Barthélémy Huet de Froberville (Romorantin le 22 janvier 1761 – Maurice le 24 avril 1835)

Barthélémy Huet de Froberville porte un nom de baptême d'origine germanique: Frod- berht (frod: froid, prudent; berth: brillant célèbre). Froberville est le nom de domaine d'un ancien Frobert. Huet lui-même est d'origine germanique comme Hugo de Hûg – intelligence. On ne peut imaginer patronyme plus germanique et lorsque Goethe lui écrivit il y a certainement pensé. Ce nom pourtant très caractéristique de la Haute-Normandie il pourrait d'ailleurs facilement passer pour anglais. Huet de Froberville est une famille anoblie au début du XVIème siècle en 1618, voilà un mauricien accompli. Brillant, intelligent, il faut décider ensuite si dans la carrière des armes et spécifiquement dans la marine la prudence est la plus grande des vertus; quoiqu'il en soit sa naissance à Romorantin au centre géographique de la France en 1761 n'a que peu d'importance. Elève de l'Abbé Millot un voltairien, il passa par l'École Militaire et devint sous-lieutenant des Régiments de l'Isle de France et arriva à Maurice le 25 mai 1778. Que l'on imagine un instant ce que fut un tel voyage pour un jeune homme de dix-sept ans. Il fut ensuite détaché à l'Isle Bourbon, sa compagnie faisait partie de l'escadre de Suffren de Saint-Tropez qui avait succédé à l'Amiral d'Orves. Il participa sur l'Ajax à la guerre du golfe du Bengale et fut donc de ceux qui infligèrent plusieurs défaites aux anglais, il avait vingt ans et il n'était plus ingénu. Suffren repartit pour la France et Barthélémy Huet de Froberville rentra à l'Isle de France en septembre 1784. Il resta dans la Milice et revint à la vie civile à vingt-sept ans, il épousa alors Geneviève Fieux de Mouhy en 1788 dont il eut six enfants. C'est alors que commença une vie toute différente essentiellement consacrée à l'activité intellectuelle. Il rédigea divers ouvrages: un *Dictionnaire franco-malgache*, le *Mémoire pour servir à l'histoire de la guerre de 1780 des français avec les Anglais dans l'Inde*, les *Ephémérides mauriciennes* et bien sûr *Sidner ou les dangers de l'imagination*. C'est dans les *Ephémérides* entre les 7 et 18 novembre 1828 que l'on retrouve le passage de Dumont d'Urville qui fut très reconnaissant à l'égard de ce lettré mauricien « l'Astrolabe fait voile aujourd'hui pour Bourbon » c'est l'année des espoirs d'une rétrocession de l'Isle à la France, ainsi juste après le départ de Dumont d'Urville il note « 19 novembre :plusieurs fois le bruit s'est répandu que l'Angleterre allait rétrocéder cette colonie à la France ».

On ne trouve pas seulement le marin à terre qui observe et note les événements climatiques mais le lettré humaniste qui prête attention aux conséquences des lois:

« 27 juillet 1833 langue anglaise : un règlement qui vient de paraître fait savoir que ceux qui ne la possèdent pas ne pourront désormais occuper des emplois dans le service du gouvernement – les colons en général, sont invités à étudier la langue nationale »;

« 16 septembre abolition de l’esclavage [...] événement considérable dans l’histoire de l’humanité. Cet acte humanitaire si longtemps réclamé est enfin accompli ! »

Dans ces Ephémérides lire avec un sens critique aigu *le Cernéen, La Balance, Le Mauricien*, rendre compte de la vie artistique et notamment de l’activité théâtrale mais aussi s’intéresser aux faits moindres qui font la société mauricienne: départs et arrivées dans l’île, les procès faits aux journaux pour sédition, l’arrivée à Londres de M. d’Epinay, les ravages d’un cyclone, le bal de Mahébourg chez M. de Robillard, les chansons de Béranger si prisées de la Table-Ovale; un homme que l’on a envie de connaître, homme d’Ancien Régime mais voltairien comme son maître de Collège qui récusant les position extrêmes comprend qu’une population divisée doit chercher constamment une voix de compromis pour éviter « la ruine d’une colonie et l’enchaînement d’un cycle de violence ».

Il semble avoir cependant ce fond pratique que l’on attribue aux anglo-saxons et qui relève certainement dans ce cas de son expérience de marin. Il pense l’île comme un bateau: toujours savoir combien de riz il reste à bord et comment ne pas attraper le scorbut dont il fut atteint et dont son frère est mort; mais d’un autre côté il a une vue plus large, très française, héritée d’une foi catholique et des Lumières, qui bannit les excès d’une rationalité incapable de saisir la valeur symbolique d’un acte politique. Ce ne sera pas un homme de la dictature des faits et c’est pour cette raison qu’il est extrêmement attentif à la question politique. Prototype du Mauricien? A chacun d’en juger.

Sidner ou les dangers de l’imagination

L’œuvre de Barthélémy Huet de Froberville paraît à l’Isle de France au début de l’année 1803 (CF Bourdel imprimeur de la République). Il devient à cette occasion le premier roman francophone de l’hémisphère sud. La préface de Philippe Lenoir aux Editions de l’Océan Indien (1993, Ars Terres créoles) ne laisse aucun doute on voit en effet combien l’établissement du texte a été problématique, on ne trouve pas en effet cet ouvrage à la Bibliothèque Nationale à Paris. Il n’existe que deux

exemplaires, l'un se trouve aux Archives de Maurice et l'autre est la propriété de Robert de Froberville. Il faut donc se référer aujourd'hui à l'édition de l'Océan indien préfacée par Mario Serviabile avec un avant-propos de Philippe Lenoir et une présentation de l'auteur par Robert de Froberville. La dédicace de cet ouvrage est tout à fait remarquable car elle s'adresse à Goethe.

A Monsieur Goethe,

C'est à l'auteur des Passions du jeune Werther que je dédie cet ouvrage. Illustre Goethe, que ce tribut de la reconnaissance aille jusqu'à toi! J'y compte peu ; un intervalle immense nous sépare ; mais j'ai satisfait un des besoins les plus pressants de mon cœur. Quand à ma récompense, s'il peut te parvenir, elle sera toute entière dans ton suffrage.

Au Port Nord-Ouest de l'Isle de France, le 7 avril 1803.

B. Froberville

Goethe a alors cinquante-quatre ans il est le cadet de Froberville, *Werther* est publié en 1774 et *Sidner* en 1803. Huet de Froberville appartient donc au premier mouvement du romantisme. Hugo est né en 1802 quand Froberville concevait *Sidner*. Il faudrait connaître le détail de ses lectures, quels étaient les ouvrages sa bibliothèque pour comprendre la genèse de son œuvre. Goethe auquel il avait adressé son œuvre lui répondit le 26 mai 1805.

J'ai reçu Votre livre, Monsieur, le 26 Mai 1805. Je vous écris celle-ci espérant qu'elle pourrait Vous parvenir.

Il y a plus de 30 ans que j'ai écrit *Werther*, il y a plus de 70 degrés que nous sommes éloignés l'un de l'autre, mais ni le tems ni l'espace peuvent séparer.

En lisant Votre composition je crois entendre un compagnon de ma jeunesse, mais heureusement de ces erreurs on aurait plus la raison de se glorifier que de se repentir. J'ai survécu à mon *Werther*, Vous avez survécu à votre *S(Sidner)*. Vous n'en êtes pas pour cela un plus mauvais citoyen, pour avoir été enthousiaste un jour peut-être mal à propos. Il n'y auroit de l'élévation d'âme, si ce n'étoit que les grandes choses qui pourroit nous élever, nous porter hors de nous : c'est nous qui donnons la valeur aux petites.

Vives heureux, satisfaisant aux devoirs que vous sentez si bien, et si jamais Vous revenez en Europe, faites-moi savoir que vous êtes ; autant que j'existe (?) sur la surface de mon globe, je serai toujours l'ami d'un homme de Votre... (fin illisible)

C'est le Goethe des *Affinités électives*, qui vit l'occupation de l'Allemagne par les troupes de Napoléon Ier, Napoléon qui il faut le

rappeler avait rétabli l'esclavage aboli par la République en 1796 ce qui n'échappe pas à Froberville dans ses *Ephémérides*. La réponse de Goethe est assez mesurée, il s'agit de conseils donnés par un homme de cinquante-cinq ans à un aîné qui en a soixante-quatre. Cette lettre ne comporte pas de jugement sur la qualité du récit à l'allemande de Froberville.

Il est frappant pour le lecteur des *Ephémérides*, ou des *Mémoires*, de rencontrer dans *Sidner* un autre homme. Ce n'est plus le marin d'Ancien Régime qui aime les faits ou qui en homme du XVIIIème cherche à obtenir quelques vérités bien scandées, il est presque tout autre. Que l'on lise en effet la lettre VII ou la lettre VIII, les éléments majeurs du romantisme sont présents, la raison fait place aux sentiments qui vont à l'extrême dont « ce désir d'être près du dernier terme » dans lequel « s'évanouissent les chimères décevantes de l'imagination ». On peut s'arrêter cependant sur la conception du sentiment de la nature qui une des données récurrentes de ce texte, à bien des égards elle est française. Il s'agit de l'exaltation de soi devant le spectacle grandiose de la nature et non du sentiment d'empathie panthéiste dont on ne trouve pas d'équivalent hors de l'Allemagne. La lettre XLV en est un bon exemple. Froberville n'est ni Büchner ni Eichendorff. On le comparerait plutôt à Lecomte de Lisle qui dans *Sacatove* à la même période (1846) donne une idée extraordinaire de l'Île Bourbon. Mais là encore il n'y a pas chez Froberville ce degré d'élévation idéaliste. Une grande sensibilité certes, mais l'attendrissement, le sens de la méditation sont combattus par une pensée analytique, son réflexe intellectuel est plutôt celui d'un commentateur combattu par sa propre sensibilité, bien qu'il s'en défende « accorde moi qu'on puisse juger sainement des choses, lors même qu'on en juge que par sentiment, et je te passe tout ce qu'il y a de désolant dans tes méthodiques argumentations » (lettre XXI), la lettre LVII est cependant un bel accomplissement de ce double caractère.

Extraits

Lettre VII

Tu me plains de ma course à pied; pourquoi? J'y ai eu mille agréments. Un brin d'herbe isolé dans les campagnes arides que j'ai parcourues, m'a donné plus de jouissances que ne m'en eût jamais procurées la société de mes taciturnes compagnons de voyage. Je sens qu'au lieu de nuire à ma convalescence, cet exercice l'a accélérée. Sais-tu, mon ami, à quoi je sens cela! A la promptitude de mes sensations, au désir

ardent d'en connaître et d'en approfondir l'objet, et au rapport qu'il y a entre ces dispositions particulières et les moyens physiques d'y parvenir.

Lettre XXI

Accorde-moi qu'on puisse juger sainement des choses, lors même qu'on n'en juge que par sentiment, et je te passe tout ce qu'il y a de désolant pour moi dans tes méthodiques argumentations. La belle preuve! Je commence un portrait que je n'achève point et je tombe dans des définitions! Quel homme, je t'en prie, a toujours dit ce qu'il voulait, et comme il le voulait? Au fait, ne sais-tu pas aussi bien que moi, tout ce que j'avais à dire?

Explique-moi donc alors, pourquoi telle beauté régulière ne m'inspirera le plus souvent que le sentiment froid de l'admiration tandis que ce chiffon dont tu parles me fera faire cent sottises. Tu vois bien qu'il faut toujours en revenir là, quoiqu'on fasse; car, quand une fois il sera accordé (ce qui est incontestable) que c'est à telle ou telle disposition de nos organes que nous devons la communication des sentiments pénibles ou agréables que les autres éprouvent, encore faudra-t-il partir du point où nous amène cette communication pour en tirer nos conséquences. Or, dans ce cas, qui est-ce qui juge, si ce n'est le sentiment?

Lettre XLV

1er Juillet

Je vais, je viens, j'erre comme un insensé dans les environs de Balde. Lorsque je suis assis au milieu de ce cercle d'amis auxquels je me crois cher aujourd'hui, immobile, je pense; puis tout à coup je me lève et sors; je descends la terrasse, je traverse la plaine; je veux m'en aller, je veux partir, et j'arrive à la rivière. Là, je sors comme d'un songe; étonné de l'obstacle, je m'arrête.

Quelquefois, avec des idées moins vagues, je gravis le Saint-Laurent. La beauté du jour m'attire sur ses flancs rapides; je m'assieds sur le roc escarpé, au sommet duquel s'amoncellent les vapeurs humides du soir. Je suis de l'œil l'astre du jour, qui fuit. Les nuages colorés réfléchissent sa douce lumière. J'entends le chant joyeux du laboureur qui rentre sous son toit solitaire. La lune blanchit l'horizon de ses premiers rayons; mais mon âme flétrie ne va plus au-delà de ce qui frappe mes sens: ses facultés actives, bornées à l'instinct machinal qui m'y a conduit, sont engourdies:

et je redescends, triste et malheureux du sentiment de mes forces et du fardeau de mon impuissance.

Deux heures viennent de sonner. Je ne saurais dormir.

Lettre LVIII

[...] Que c'est un spectacle touchant que celui de l'amitié sincère et compatissante! Ce désintéressement a quelque chose de solennel qui commande l'admiration et le respect. Compromises l'une et l'autre de la manière la plus affligeante, ces deux femmes ont passé sur ce qu'il y avait d'odieux pour elles dans ces indignes propos, pour ne voir que la douleur de l'homme délicat qui s'est cru privé tout à la fois de son honneur et de ses amis. Elles m'ont traité comme un enfant malade qui n'a pas encore sa raison, mais qui ne sait rien refuser à des parents qui lui ont chers. Bonnes et excellentes créatures! Votre main a sondé la plaie: ma fureur appelait le sang: oui, je cherchais des coupables et je voulais en trouver; mais votre âme aimante et douce s'est insinuée dans la mienne; la voix consolante de l'amitié en a détendu les ressorts; et maintenant, faible, épuisé, mais calme, je pleure et suis soulagé.

RÉFÉRENCES

Froberville 2012 : Barthelemy Huet De Froberville. *Ephémérides mauriciennes 1827 – 1834*. General Books LLCtm Memphis USA, 2012.

Froberville 1993 : Barthelemy Huet De Froberville. *Sidner ou les dangers de l'imagination*. Editions de l'Océan Indien, Ars Terres créoles, Mauritius, 1993.

Poivre 1779 : Poivre, P. *Voyages d'un Philosophe, ou Observations sur les mœurs et les arts des peuples de l'Afrique, de l'Asie et de l'Amérique*. Kessinger Publishing LLC, Kessinger legacy reprints. USA, 1779.

Poivre 1797 : Poivre, P. *Œuvres complètes de Poivre*, à Paris chez Fuchs, librairie des Mathurins, n°334, 1797.

Poivre 2006 : Poivre, P. *La Recouvrance*. La Rochelle 2006 [1700].

HUMANIZED AND HUMANIZING: NATURE AS A TASK IN ELIZABETH BARRETT BROWNING'S *AURORA LEIGH*

Yana Rowland
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of the present paper is to explore the role of nature in the emergence of the (artist's) self as a contract between the internalization of the surrounding reality and the externalization of one's own private world. Elizabeth Barrett Browning's *Aurora Leigh* (1856) displays nature as an eventful text to be read and comprehended – already available (immanent, inherited, preceding) and yet still forthcoming (imminent, producible, succeeding). Nature provides man with an opportunity for self-completion and self-extension, as one relates to reality by right and by moral obligation. In revealing the experiential basis of poetic identity, I have been especially interested in Aurora Leigh's devotedness to her native environment as a memorial of her deceased mother. (Artistic) being emerges as a responsibility to a call from the outside, where the humanizing element of one's natural existence is to be found. Philosophical hermeneutics and anthropology applied hereby, this literary work may be able to step beyond its conveniently Victorian cultural order of signification.

Key words: *Elizabeth Barrett Browning, nature, artist, self, event, hermeneutics, anthropology*

If you know nothing but railroads, and can communicate nothing but aqueous vapour and gunpowder, – what then? But if you have any other thing than those to give, then the railroad is of use only because it communicates that other thing; and the question is – what that other thing may be. Is it religion? I believe if we had really wanted to communicate that, we could have done it in less than 1800 years, without steam. Most of the good religious communication that I remember has been done on foot; and it cannot be easily done faster than at foot pace. Is it science? But what science – of motion, meat, and medicine? [...] Gradually, thinking on from point to point, we shall come to perceive that all true happiness and nobleness are near us, and yet neglected by us; and that till we have learned how to be happy and noble we have not much to tell, even to Red Indians. [...] To watch the corn grow, and the blossoms set; to draw hard breath over ploughshare or spade; to read, to think, to love, to hope, to pray, – these are the things that make men happy, they have always had the power of doing these, they never will have the power to do more. (Ruskin 2000: 31)

A work invariably intriguing, though not always unequivocally praised – chiefly due to its unorthodox “genetic and stylistic hybridity”¹ – and one which reveals the experiential premise of poetic identity, *Aurora Leigh* (1856) has been considered by many an intellectual divide in EBB’s entire legacy.² Drawn to the idealistic experientialism of thinkers such as Ruskin, Carlyle and Emerson (Stone 2010: xv), the poetess shares in this work of hers a belief in the emergence and shaping of the (poetic) self through a symbiotic co-ordination of instructed intellectual assiduity and ingrained natural lore. Both rest on a sense of fulfillment where recognition of the past and of one’s family background is a key element. Knowing nature – as an external reality and as a product of poetic composition – turns, in EBB’s poetry, into a prerequisite for survival, for artistic success and a guarantee for individuation. The materialization of EBB’s dream of writing “a poem comprehending the aspect & manners of modern life” (apparently prompted by Byron’s *Don Juan* – a strong influence on the young poetess), was preceded and indeed prepared by two other works which attempted to analyse the relationship between feeling, need, responsibility and national belonging, as related to in depth comprehension of the phenomenal and artistic value of nature (Cf. Stone 2010: x-xi). These were *Sonnets from the Portuguese* and *Casa Guidi Windows*. The thematic presence of nature in *Aurora Leigh* does not strike the scholar as the most obvious choice for an investigative project yet it reveals, to my mind, significant features of the development of EBB’s poetics as one of negotiation between two tendencies typical for the Victorian female mind: self-questioning, on the one hand, and affirming an artist’s biological rootedness in experiential reality, on the other. Roy Wagner argues that “our collective Culture creates and sustains an image and a perception of “nature” and natural force, whereas our compensating search for

---

¹ The issue of the diversity of critical response to the form and target audience of this poetical work has been explored by Marjorie Stone, based also on Dorothy Mermin’s groundbreaking study, *Elizabeth Barrett Browning: The Origins of a New Poetry*, 1989 (Cf. Stone 2010: xx, xxii, xxiv). The first edition of *Aurora Leigh* is known to have sold out in a fortnight and to have subsequently been reprinted five times prior to its author’s death (Cf. Stone 2010: viii). Whether nominated the first female *Künstlerroman*, an epic, or a lengthy monodrama of self-interrogation, it reveals the poetess’ ideological oscillation between acceptable modes of (feminine) self-representation and more generic efforts to unearth the roots of writing as an experiential duty.

² I have hereby employed the widely accepted abbreviation of the poetess’ full name – **EBB**.

experience and knowledge in non-Cultural realism amounts to an invention of Culture” (Wagner 1981: 59). Wagner’s research shows that man’s cultural experience, significantly based on developing a perception of the surrounding world as related to a sense of collective belonging to the regulated body of nature, inevitably leads to the consideration of “man’s origins and his phenomenal existence” (Wagner 1981: 135). I would like to step onto this anthropological platform to consider the formation of selfhood as a constant directing one’s glance towards the past and outside of the self. There is always a past innate in a given geo-cultural environment. The past secures Aurora’s eventual maturation as re-appropriation of a homeland, Italy. Her contributive influence on an initially foreign culture (England) and her knowledge of the past pave her natural and spiritual survival.

The co-dramatization of the mind and of external reality in EBB’s poetry is marked by a sense of obligation to a set of relationships which form a living environment. As the principal voice³ in *Aurora Leigh* is that of a young poetess in progress, selfhood becomes a doubly prominent category, a metaphoric extension based on the experiential interchange between one and other. A good example is to be discovered in the first lines of book one:

**[I] Will write my story for my better self
As when you paint your portrait for a friend,
Who keeps it in a drawer and looks at it
Long after he has ceased to love you, just**

---

³ To arrive at an adequate definition of the role of Aurora in terms of content and structure of this project of EBB’s is not an easy task. If we call her merely “a lyrical speaker”, or “a narrator”, we may be accused of partisanship as we would be voting for a specific genre definition – itself a limitation on our comprehension of her role in the architecture of this poetic masterpiece where she is not merely a puppeteer or an external observer. Should we choose to define her as “a lyrical self” – perhaps the least appropriate of all titles in this case – we would reveal merely the intimate and self-reflective overtones. Just “heroine” would not be a much better choice simply because we would be insisting on the dialogic capacity of this experimental poem without really paying due respect to the poetess’ self-constructive thinking. It would be more appropriate to use various terms which gradually disclose a palette of functions Aurora manages. We thus hope to be able to validate the hybrid nature of both the individual as a centre of poetic composition, and the literary work as a cultural necessity based on interaction and external appreciation. Though significant, such terminological specification is nonetheless not an aim in itself in this research paper and it cannot therefore be expected to direct the overall critical investigation of the subject matter in hand.

To hold together **what he was and is.**

I, writing thus, am still what men call young;
I have not so far left the coasts of life
To travel inland, that I cannot hear
That murmur of the outer Infinite
Which unweaned babies smile at in their sleep
When wondered at for smiling; not so far,
But **still I catch my mother at her post**
Beside **the nursery door** [...]”⁴
(I, ll. 4-16, emphasis added).

A reflection and a memory of childhood and of the passing of time, this excerpt indicates that the speaker aims her writing to be a purposeful recording of life and a conscientious exploration of the bounds of her own potential for someone else’s sake. Childhood plays a crucial role, the mother being a pillar of a growing individual’s wholeness – physical wellbeing and a healthy imagination. The lines bold-typed (ll. 10-12) anticipate Tennyson’s famous terminal sea-journey in “Crossing the Bar” (1889), as they also establish a natural platform for self-perception and for poetic self-expression. In addition, they suggest division of the self, a desire to see oneself from the position of someone else and explain oneself in historical terms. Time matters: the retention of early “nursery” memories implies the domestication of the past in the formation of a sense of identity. On the other hand, Richard Cronin’s research on Victorian voice as identity explores how the poet at that time “had to forge rather than find,” or remember, his/her own voice (Cronin 2010: 583). Dramatization became the most apt way of revealing this inner search for a centre of values which always took the poet back in time and, in this case, to one’s family background and to a certain encapsulated protective environment (see ll. 15-16). In *Aurora Leigh* this search is part of an epistemological journey whereby the female artist is on the lookout for an appropriate form of poetic expression of her desire to explain creatively the relationship between inheritance and free will in man’s natural phenomenal existence. However, like most poets of her time, EBB, too, took a swerve away from Romantic metaphysics (Cf. Bristow 2004: 88-89, 92), as she lacked in the certainty the Romantic poets cherished in their impression of nature as a source of inspiration and a regulative mechanism for

---

⁴ Quotations from, and references to, *Aurora Leigh* specify the respective book (in Roman numbers), followed by the respective lines (in Arabic numbers).

maintaining order. Thematic diversity was one of the results of this search for a centre, which would also account for the common critical trend to perceive nature as part of EBB's vaster political take on issues concerning femininity.⁵ Above all, the initial lines bold-typed in this excerpt suggest, albeit ambiguously, a wish for the individual to be seen and recognized from an external point of view, by, and for the sake of, someone else.

Paths for furthering this research into a more expected, gender-studies, direction (i.e. a woman's natural sense of care; reforming the territory of women's professional and private belonging; biographical evidence of the poetess' involvement, in her correspondence, with female social activists) have been ploughed by Marjorie Stone and Sandra Donaldson (Cf. Stone 2010: vii-viii, xvii-xviii, xx). Little has been done so far to unearth the anthropological potential of *Aurora Leigh*. This potential encourages the scholar to isolate memory as the crux of the central lyrical heroine's evolving self-awareness as obligation to her native land. An obligation which, later, grows into a sense of duty also towards other individuals whose spiritual wholeness and physical wellbeing may be in peril: Marian Erle and Romney Leigh (two different referential contexts for Aurora). It is the native land that sets a standard for the perception of nature as environment, inner necessity, and aim in the young artist's mind.

Upon her mother's death, Aurora is left – for nine years – in the hands of her father to eventually find him “stone-dead,” his legacy to her being a wish: “Love, my child” (I, ll. 210-213). This most significant gap – Aurora's mother's death – threatens the child's developing apparatus of perception. Now that both parents are no more, travelling and learning away from the native environment seem not merely necessary and

---

⁵ The discussion of the role of nature in the poetess' epistemological journey refers one, historically, thematically, and inevitably, to theoretical research on the subject in terms of literary periodization. Professor Joseph Bristow's contributive article quoted hereby may be seen as a gateway towards exploring the present theme as tied to distinctive genre specificities in the poetry of the Victorian age. Paying attention to Robert and Elizabeth Barrett Browning, Bristow outlines some general features of Victorian poetics as an extension of the Romantic age. Yet while drawing on examples from M. Arnold, R Browning, J. S. Mill, Th. Carlyle, A. Tennyson and others, and taking into consideration early as well as modern critics' attempts to forge definitions regarding predominant Victorian forms and topics, he does little more than reveal the failure of both scholar and poet to arrive at an unambiguous grasp of a canonical genre or theme with which the period in hand may identify. Bristow acknowledges both select chief writers and contemporary academics that have dug into, and around, the “Victorian” age as an age of thematic diversity.

predictable accessories in the process of one growing up: they are also part of a compensatory urge to search for that which has been irrevocably lost and cannot be retrieved – the parent figure as a primary and natural guardian of an infant’s initiation into the world. The child has been denied the crucial guarantor for the acquisition of meaning in life – the mother – to remember Bakhtin (Cf. Bakhtin 2003: 128-129). Originating from an Italian mother and an English father, and having spent her initial thirteen years in Italy, Aurora is the poetess’ cultural manipulation of the motif of the orphaned infant uprooted from the familiarity of the home. Aurora’s proper place is the Italian, continental, mountainous domain (one that became indigenous to the Brownings). Her emergence as an adult, woman and poet, is facilitated by her migration between Italy and England, in particular between the cultural meanings of nature in these two lands. The mountains are Aurora’s native and natural environment, also a shelter from the far-off roar of the English Industrial Revolution: “We lived among the mountains many years, / God’s silence on the outside of the house, / And we who did not speak too loud within” (I, ll. 121-123). Stillness, lack, some unuttered truth and comforting silence envelop this withdrawn home, deprived of maternal presence and care. The mountains bear the primary referential meaning of birth-place and maternal land, but upon the mother’s untimely demise, they become an aporetic signifier of an unmanageable lacuna and a material divide in Aurora’s imagination which works anti-clockwise and takes her back in time and to her Italian home. It is there that we finally find her to accept Romney and to settle down. Secrecy, isolation, temporal stagnation and deprivation (muteness, helplessness, and absence of an addressee) become the symptoms of a young girl’s defenseless, motherless, and from a certain point on also fatherless, existence:

So, nine full years, **our days were hid with God**
Among his mountains: I was just thirteen,
Still growing like the plants from unseen roots
In tongue-tied Springs, – and suddenly awoke
To full life and life’s needs and agonies
With an intense, strong, struggling heart beside
A stone-dead father. [...]
(I, ll. 204-201, emphasis added)

In this case, nature functions as an all-encompassing contextual reality which both nurtures and delimits. Silence – encoded in a pact between man and God – becomes a distinctive feature of a spiritually

endowed, deep and enriching lore laid in nature. So that Aurora's anthropological journey towards artistic independence is very much a roundabout one: starting from, and terminating into, the Italian mountains and her homeland. The lines bold-typed direct one's attention to an idealistic perception of the origin of life as ascribed to a demiurge with a design – a predictable epitome of the poetess' epistemological search for a *primaevae* centre of values both inside and outside of the self.

A proxy between man and God, a receptacle of man and God, an extension of God's will of creation, and a product of the young woman's acute sense of departure from her birth place, nature holds sway over Aurora's evolving sense of selfhood. Nature moderates Aurora Leigh's problematic early attempts to comprehend the world around and form a feasible idea of time and space as related to human existence. In her description of the foreignness of the English landscape, in which she is planted after her departure from Italy following her father's death, Aurora appears to be stricken with abandonment and fear. A contrastive negation suggests instinctive mutual domestication between man and nature at one place (Italy) and the impossibility of achieving the same symbiosis at another (England). Both tendencies historicize Aurora's identity as they confirm the dependence between inner and outer on both somatic and abstract levels. The young (female) mind conceptualizes and masters life in a predictably empirical fashion – through reference to outer, or physical reality:

Not a grand nature. Not my chestnut-woods
[...] **Not** my headlong leaps
Of waters, that cry out for joy of fear
In leaping through the **palpitating pines**,
Like a **white soul tossed out to eternity**
With thrills of time upon it. **Not** indeed
My **multitudinous mountains**, sitting in
The **magic circle**, with **the mutual touch**
Electric, panting from their **full deep hearts**
Beneath the **influent** heavens, and waiting for
Communion and commission. Italy
Is one thing, England one.
(I, ll. 615-627, emphasis added)

While an echo of the Romantics' search for sublimity and beauty in grand forms and elements of nature can be discerned, further we stumble upon the idea of a task, a plan, a common, shared purpose, and a kind of interdependence. Bound in "a magic circle," the mutuality of the mountains reflects some higher intention ("influent heavens") which

summons man to “communion and commission,” i.e. to sharing and to acting upon duty. So, behind the passionate spirituality of this captivating mountainous continental landscape, there lurks an instructive inspiration which provokes this lengthy autobiographic poetic confession as a demonstration of an understanding of life as developmental obligation. Akin to a Roman Catholic perception of communal exchange and a dutiful need to confess, this description-remembrance of Aurora’s native place defines and deifies the role of the mountains as a temporal and spatial divide between own and foreign in what may be termed a hermeneutic journey towards self-cognizing.

It may be impossible or undesirable to categorically rule in favour of the dominance of either external nature or man’s intentionality and intellectual prowess, since – as may be seen in the passage just quoted – naturalness and artificiality co-habit the domain of “the subliminal invention of self and of the natural proclivity that accompanies our everyday life. We create nature, and tell ourselves stories about how nature creates us” (Wagner 1981: 140; see also p. 143). Applied in this case, Wagner’s reflections on the relationship between man and nature elucidate the degree of Aurora’s adaptation to the external world as a birth place, and her adaptation of familiar Italian nature as a cultural context at a level of referentiality and somatic self-reflexivity apparently missing in her Englishness. Upon Aurora’s arrival in England, in the garden, her aunt reminds her of her English father and lets her ruminate this new environment of being – the garden symbolizes order, peace, regularity, yet imprisonment and foreignness (Cf. II, ll. 727-733). “Italian manners” must be abandoned for the “deaf blue sky that brings the roses out / On such June mornings” (II, ll. 748-749). Her paternal English aunt eventually leaves her be “in the garden walk” (II, l. 733) – a crossroads of two cultures, a sign of continuity, of opportunities to grow awareness and cherish this at first unnatural Englishness. A bit further we read that the speaker relates of “crisis and transition in this life” (II, l. 751) – symptomatic of the culture shock Aurora experiences by moving to England, where she is destined to grow up. A promising abode of peace, protection and regularity, the garden threatens Aurora with exclusion through hierarchical distribution of order and power in a clearly set class system – that of Victorian society. So in book VI, in Marian Erle’s confession to Aurora, we read the sentence: “a garden is no place for kids” (VI, l. 937). These words reach far, as we remember the exclusion from good society of a person with an out-of-wedlock child, such as the one Marian bears. The poetess’ employment of the image of the garden

discloses, in almost Biblical terms, a hapless young maid's compromised position in a myopic society which rests on inherited formulae of social decorum. While Marian narrates of Lady Waldemar and Romney, we come across the following summary: "she too in that Eden of delight / Was out of place, and, like the silly kid, / She did most mischief where she meant most love" (VI, ll. 943-945). This episode contains Marian's analysis of Lady Waldemar's relationship with Romney (also indigenously subject of Aurora's own affective narrative), but it is truly Marian herself who may be said to be afraid to "break the tulips" in this neat garden of social conventions which has disallowed her in the first place by urging her to think of herself as a villainess. Marian perceives herself as a stranger, an external observer, and an alien. Nature in this case emblemizes the lyrical speaker's impossibility of merging with a human milieu based on stratification. Such garden represents a turn-aside from the natural wisdom, peace and harmony of some earlier gardens found in the poetics of the English Romantics.

That EBB should utilize nature as a referential thematic compendium is no surprise given this work's form. A *Bildungsroman* (or a *Künstlerroman*) may be an adequate choice of a genre definition befitting the idea of the reciprocity between creativity and existence as progress, as permanent, non-finalizable development, as constant search, as inconclusiveness, and as exchange between two – all features also of natural survival through eternal modification and variability. Indirectly, the genre specificities of this work of EBB's are related to the author's hardship in "detaching [herself] sufficiently from [her] protagonist to pass a disinterested final judgement on the success or failure of [her] orientation" (Buckley 1966: 100). In confessional poetry, there is commonly no visible demarcation line between author and hero. In this case, however, this fragility demonstrates the developmental specificity of the interdependence of form and content with regard to the human being's search – to establish the natural roots of both her moral and aesthetic standards, to not forget her mother's land yet master her new, English, environment as a compelling geo-cultural offer for professional independence (through writing one's own autobiography). Stringent adherence to inherited rules and principles proves as non-habitual with Aurora as rash acceptance of new standards, yet both convention and innovative research naturally and significantly broaden her human understanding. A balance between fixity and mobility is crucial for Aurora's sober perception of external reality as source and aim of her evolving humanness. Reciprocally, nature rests on alteration of form yet

preservation of content. Aurora Leigh and Marian Erle can be seen as social orphans whose prime concern is their individual survival – needless to say also a common social concern, especially if society be seen as a natural habitat affected by, and affecting, the survival of separate individuals. Aurora is bent on objectifying her poetic talent through observing, and employing imagery from, nature. Nature's two-fold application (ethic and aesthetic) is in that it is a source of Aurora's cognitive growth (which involves physical development, survival in a foreign environment, sexual female maturation, and cultivation of compassion) and a poetic address to the sensitive reader of earlier, Romantic poetry.

Aurora evolves (with) the narrative biologically and historically – through growing awareness of time (the pivot of which is the tragic loss of both her parents). In this process natural time is a prerequisite for historical/cultural time. Aurora's awareness of nature as external reality and as inner necessity is triggered by the loss of her mother, then her father, and then her departure from Italy. These three events humanize the lyrical persona as they form part of her knowledge of fragility and terminality as ingredients of existing and of comprehending nature. They train Aurora's memory which helps her objectify both her own native place and her own feelings, as she develops – to refer to Plessner – “an eschatological consciousness” (Plessner 1958: 233-234) – a kind of thinking which acknowledges beginnings, longevity and endings as orienting increments of human existence through experiential loss. As Plessner rightly observes of societal and personal development, the emergence of the historical feeling of time (as “before,” “now,” “then,” etc.) through death (loss) is “nascent” in that it is inevitable as observable experience which enhances the individualization of both groups and their separate members (Plessner 1958: 236). Nature shapes the existence of man as it triggers and calibrates one's capacity to remember, expect, account for, dramatize, conceptualize, speed up, experiment with, and shape the exterior and the interior, based on repeated biological occurrences: “the rational chronology of natural time forms the basis of historical time” (Plessner 1958: 236). Death (the loss of the parent) hovers above humanity as “immanence” (as general and personal biological inevitability to be obeyed internally) and “transgression” (as expectation, memory, knowledge of being that gets developed as death befalls man from outside, calling for the attention of the living who bond on this basis) (Plessner 1958: 250). It humbles one and stimulates reflexivity and self-consciousness. The success of Aurora Leigh's self-expression through writing her own life is backed by this anthropological certainty. Materialized in a literary product, loss is an

indispensable component of aesthetic memory which is itself directly dependent on the variability of the distance between the observer (author) and the object observed (literary hero, or subject). This distance, which may also be termed “transgredience,” is controlled – eventually – biologically. In *Aurora Leigh* distanciation becomes a cultural variable: it makes prominent the most challenging moments of the central heroine’s existential transfer from Italian continental communitarian confessionalism to British insular protestant survivalism. Thus, when Aurora returns to Italy and eventually claims a diligent place of her own as a writer, she actualizes and objectifies herself through her relatedness to nature as part of a domain of filial devotion. She “takes up the old days” of “Tuscan pleasures” in which nature is an open book returned to in different seasons; but Aurora is friendless, so that reading now feels a solitary activity (see book VII, ll. 1040-1050). Knowledge is a return to the past through nature: “I knew the birds” (VII, l. 1053), “I recognized / the moths” (VII, l. 1055-1056), “And I knew / The harmless opal snakes, the large-mouthed frogs” (VII, ll. 1077-1078), “How I sate among them equally, / In fellowship and mateship, as a child” (VII, ll. 1087-1088). Aurora’s perceptive mind and keen capacity for recollection induce the memory of her father (objectified through familiar components of the natural surrounding reality), expressed as loss: “And I, I had come back to an empty nest, / Which every bird’s too wise for. How I heard / My father’s step on that deserted ground, / His voice along that silence, as he told / The names of bird and insect, tree and flower, / And all the presentations of the stars” (VII, ll. 1109-1113). Apparently a lover of nature, Aurora’s father – as memory encrusted in items of external reality – aggravates Aurora’s aporetic desolateness. She simultaneously finds nature to be the same and altered – it reminds her of her parent and of the improbability of his return from the world beyond. Nature can therefore be seen as a palimpsest whose innermost interpretable component is indeed loss as an opportunity for (self-)perception. Marked by absoluteness, the native land becomes conceptually comparable to an ultimate source of human culture: “My old Assunta, too, was dead, was dead – / **O land of all men’s past! for me alone, / It would not mix its tenses. I was past, / It seemed, like others, – only not in heaven**” (VII, ll. 1156-1159, emphasis added). The “mixture of tenses” (l. 1158) referred to is a most opportune illustration of the applicability of Plessner’s view on the collaboration between natural and historical time (embedded also in the grammatical structure of tenses, on a linguistic level). Aurora sees herself as living “past” because she belongs – ethnically, ethically, and artistically – with something other, and older, than the present. Nonetheless, the professional independence she eventually claims is very much a

phenomenological proof of her intention to relate equally to both past (Italian Roman Catholic purgatorial confessionalism) and present (English evolutionary optimism and self-help). The validation of the concept of time through personally experienced communal bonding (as alternation of poverty and satiety, loss and gain – materially and spiritually) is a seminal idea in EBB's work and a good proof of the hermeneutic potency of the text.

A cultural hero, Aurora is drawn towards attaining private and public recognition through knowledge, deed and feeling. All these solidify the place of memory as a motivational basis dominated by the image of the girl's dead mother – source of both divinity and abjectness in Aurora's spiritual search. In her foundational analysis of EBB's masterpiece, Prof. Linda Hughes addresses the presence of Aurora's dead mother as "the psychic ground on which Aurora's self, womanhood, and art are formed," and which is haunted by another, earlier, noteworthy, literary perusal of paternal loss (in relation to a poet's becoming) found in William Wordsworth's *The Prelude* (Hughes 2010: 263, 265). Accentuated reminiscences from, and representations of, childhood allow for a liberal yet circular narrative pattern. In her imagined and actual returns to Italy, Aurora emerges as part of a medieval *medias-res* structure of rendering experience (Cf. Hughes 2010: 263). Removal from, and arrival at, the same locus mark both the lyrical persona's peregrinations and the poetess' own (self-)educative lifetime search within a literary extension-precursor (Italy and continental culture) of the recognizable for that era Victorian environment. Like her husband, the great Victorian poet Robert Browning, EBB saw possibilities for thematic diversification of, and experimentation with, form by crossing the boundaries of British utilitarian realistic essentialism. This desire manifested itself as medievalist meditateness, preference for millennial images of purging and/or expulsion (in some of her political poems), and visibly in her preference for nature as a universal and vocational ground of existing.⁶ As a metaphorical and physical premise, nature props the lyrical speaker's temporal leaps, themselves expressive of a wish to achieve self-comprehension by comprehending the absence of her own mother – a bio-cultural gap, accountable for the speaker's genetic aporeticity:

---

⁶ For further reflections on "the nurturing presence of nature" consult Hughes 2010: 261.

I write. My mother was a Florentine,
Whose rare blue eyes were shut from seeing me
When scarcely I was four years old, my life
A poor spark snatched up from a failing lamp
Which went out therefore. She was weak and frail;
She could not bear the joy of giving life,
The mother's rapture slew her. If her kiss
Had left a longer **weight** upon my lips
It might have **steadied** the uneasy breath,
And reconciled and **fraternized** my soul
With the **new order**. As it was, indeed,
I felt a **mother-want** about the world,
And still went seeking, like a bleating lamb
Left out at night in shutting up the fold,
As restless as a **nest-deserted bird**
Grown chill through something being away, though what
It knows not. I, Aurora Leigh, was born
To make my father sadder, and myself
Not overjoyous, truly. [...]
(I, ll. 29-47, emphasis added)

Apart from signaling desertion and lack of self-confidence, the passage quoted above displays a tendency to problematize orphanhood technically, empirically, scientifically (see the words in bold), sociologically, which would perhaps account for some untypical application of conventional vocabulary (e.g. "nest-deserted bird"), in a manner akin to, and anticipatory of, for instance, Thomas Hardy's linguistic experimentalism (evidence of his clairvoyant conviction in nature's ludic attitude to man). Novelty is seen as fraternal, whereas tradition belongs to the maternal ground – always remembered, imagined, and finally returned to. And in the midst of all this, nature's prolific imagery orchestrates a fascinating, idiosyncratic, yet apt autobiographical poetic vault between adulthood and childhood, between loss (see the passage underlined) and eventual self-acquisition. Contingency and inventiveness are intertwined as undeniable features of natural existence. In lines 45-47 it is easy to detect the notion of responsibility and guilt as part of the idea of predestination – evidence of the female individual's self-critical attitude whereby she approaches being as a task, with a purpose and a sense of duty. It is Aurora's intuitive willingness to grasp the world around (in order to grasp her own self) that deals nature this central place of a field of instruction – it must be read, sensed, remembered, returned to, quoted and compared. Writing about nature is no mere proclivity for pathetic fallacy: nature is the habitat for the formation of a poetic talent

whose prowess stems from, and always looks in the direction of, outsideness as a source of ideation and identification. To write is to remember. This position of dependence and posterity of the poetic talent with regard to nature is an indicator of spatio-temporal awareness. An awareness of the fragility of being through acknowledging individual life as bounded by a sense of responsibility – a fact which provokes narrating as memorializing. Aurora's cousin, Romney Leigh, tries to ascertain the balance between good and bad in nature, hinting at eternal regeneration: "And in all nature is no death at all, / As men account of death" (II, ll. 289-290). Further on, there is no final, or finalizable, death: each account of it is penultimate in that it is always followed by another actual occurrence which needs explaining and remembering. Righteous and divine through God, as Aurora and Romney believe, nature – in, and out of, man is a most scriptable text yet to be explored as part of the investigation of EBB's place amid her predecessors, contemporaries, and followers.

REFERENCES

- Bakhtin 2003:** Бахтин, М. М. *Философская эстетика 1920-х годов*. Ред. С. Г. Бочаров и Н. И. Николаев. [Bakhtin, M. M. *Filosofskaya estetika 1920-ch godov.*] М. М. Бахтин. *Собрание сочинений*. Т. 1. М. М. Бахтин. Москва: Русские словари, 2003.
- Barrett Browning 2010:** Barrett Browning, Elizabeth. *The Works of Elizabeth Barrett Browning*. vol. 3. Aurora Leigh. Edited by Marjorie Stone and Beverley Taylor. London: Pickering & Chatto, 2010.
- Bristow 2004:** Bristow, Joseph. "Whether "Victorian" poetry: a genre and its period," in *Victorian Poetry* 42. 1 (2004): 81-109.
- Buckley 1966:** Buckley, Jerome Hamilton. *The Triumph of Time. A Study of the Victorian Concepts of Time, History, Progress and Decadence*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1966.
- Cronin 2010:** Cronin, Richard. *Victorian Poetry: an Overview*. // Ed. Michael O'Neill. *The Cambridge History of English Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 576-595.
- Hughes 2010:** Hughes, Linda. *The Cambridge Introduction to Victorian Poetry*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Plessner 1958:** Plessner, Helmuth. *On the Relationship of Time to Death*. // Translated by Ralph Manheim. *Man and Time. Papers from the Eranos Yearbooks*. Hunab Ku. Proyecto Baktun. London: Routledge & Kegan Paul, 1958, 233-263.

- Ruskin 2000:** Ruskin, John. Landscape, Mimesis and Morality. From “Modern painters,” vol. III, 1856. Ed. Laurence Coupe. *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism*. London – New York: Routledge, 2000, 26-31.
- Stone 2010:** Stone, Marjorie and Beverley Taylor. Eds. *The Works of Elizabeth Barrett Browning*. Vol. 3. *Aurora Leigh*. London: Pickering & Chatto, 2010.
- Wagner 1981:** Wagner, Roy. *The Invention of Culture*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1981.

**JANE AUSTEN’S FREE INDIRECT DISCOURSE IN BULGARIAN
TRANSLATION:
*SENSE AND SENSIBILITY AND EMMA***

Vitana Kostadinova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This essay discusses the Bulgarian translations of free indirect discourse in Jane Austen’s *Sense and Sensibility* and *Emma*. The author’s use of hybrid FID, with quotation marks but in the third person, seems to be often transfigured by the translators. *Re-narration* is frequently the technique of choice to render FID in Bulgarian, which means a loss of the immediate access to the character’s consciousness.

Key words: free indirect discourse (FID); point of view; translation; Jane Austen; *Sense and Sensibility*; *Emma*

In 1957 Ian Watt acknowledged Jane Austen’s contribution to the development of the novel in giving us “not only editorial comment, but much of Defoe’s and Richardson’s psychological closeness to the subjective world of the characters”: this she achieved by varying her narrative point of view, he concluded (Watt 1957: 297). Her signature technique involved a “character whose consciousness is tacitly accorded a privileged status, and whose mental life is rendered more completely than that of the other characters” (297). Drawing upon similar observations, some twenty years later Roy Pascal would announce that “Jane Austen’s novels supply the preconditions one might consider necessary for the unhampered emergence of free indirect speech” (Pascal 1977: 45). The latter term has been very much debated; it is sometimes referred to as “free indirect style” or “free indirect discourse” and has been associated with single voice theories and dual voice theories. In the theoretical overview of her book, *D. H. Lawrence and Narrative Viewpoint*, Violeta Sotirova explains that “the proponents of dual voice theories claim that the style conflates two voices, often difficult to tell apart: the voice of the narrator and the voice of the character”, whereas “the proponents of single voice theories ... insist that there is no linguistic evidence for the fusion of narrator’s and character’s voices in sentences of *free indirect style*”

(Sotirova 2011: 1). Sotirova uses *viewpoint* and *free indirect style* synonymously in her analysis but this essay takes into account Paul Simpson's definition according to which there are four categories of point of view: *spatial*, *temporal*, *psychological*, and *ideological* (11-12). It is the psychological point of view that has a lot to do with Jane Austen's free indirect discourse:

Psychological point of view refers to the ways in which narrative events are mediated through the consciousness of the "teller" of the story. It will encompass the means by which a fictional world is slanted in a particular way or the means by which narrators construct, in linguistic terms, their own view of the story they tell. Psychological point of view extends from authorial omniscience to a single character's perhaps restricted version of "reality." (Simpson 1993: 11-12)

Jane Austen's use of shifts in the narrative point of view, quite innovative in the early nineteenth century, has not gone unnoticed and features in a number of studies. What is under-researched is what happens to the technique when the original text is translated into a foreign language. This owes to the established "common assumption that the narratological structure of a text is not affected by the translation process" (Bosseaux 2007: 17). Charlotte Bosseaux has dedicated a book-length study to the problem, balancing narratology against the credo that "all meanings in a text are ultimately expressed through language and may thus be modified in translation" (qtd. in Bosseaux 2007: 17). Bosseaux's monograph makes observations and comments on the French translations of Virginia Woolf's *To the Lighthouse* and *The Waves* and draws the conclusion that "because the fictional universe represented in a text rests on linguistic manifestations which are integral parts of the original, the non-translation and non-repetition of microstructural elements in the translations proved to have consequences on the *feel* of the translated text" (228, emphasis added). Bosseaux is influenced by Paul Simpson's claim that the connection between point of view and linguistic expression is irrefutable; in the latter's opinion "much of the 'feel' of a text is attributable to the type of point of view it exhibits" (Simpson 1993: 46).

Prompted by changes in the "feel" of the translated texts of Jane Austen's novels, this essay discusses examples of free indirect discourse (FID) in *Sense and Sensibility*, in *Emma*, and in their Bulgarian versions. The two novels were translated into Bulgarian in 1995 by Anna Elchinova and Nadezhda Rozova, respectively. The analytical focus is on the types of FID used by the author and on the translators' choices when rendering it

into Bulgarian. In this connection, tense forms and modality are considered, and the asymmetry between the two languages is kept in mind. Thus, literary and linguistic observations go hand in hand even if linguistics is more of an auxiliary in this research. The essay derives a list of distinctive features that appear significant with reference to FID, checking them against the findings of other scholars on the topic, which is a combination of Holmes's two approaches to studying translation: the descriptive method of distinctive features and the repertory method of looking for specific examples of required features negotiated in advance (Holmes 1988: 89). With regard to translating FID into Bulgarian, however, there is no tradition to rely on, and the current analysis is not entirely innocent of making intuitive steps forward.

In Jane Austen's case, FID encompasses both free indirect thought and free indirect speech; unlike direct speech, it offers a third-person narrative and makes use of the past tense; unlike indirect speech, it bridges the gap between now and then or here and there with the help of *deictic* markers, and gives access to the consciousness of the character, preserving their patterns of expression; it is "the style in which the perspectives of narrator and character jostle for prominence" (Bray 2003:109). Graphically, Austen distinguishes between FID indicated by quotation marks and free indirect speech or thought woven into the narrator's discourse. In a wider literary context, the former practice is unusual; actually, twentieth century scholars seem to think that FID ought to be free from quotation marks. Jan Fergus, however, remarks: "Not discussed by most critics is a hybrid form employed not only by Austen ..., in which the quotation marks are placed around the altered third-person past-tense language as if it represented reported speech" (Fergus 2016: 546). This "hybrid form" persists through Austen's novels and here is an early example from *Sense and Sensibility*: "Yes, he would give them three thousand pounds: it would be liberal and handsome! It would be enough to make them completely easy. Three thousand pounds! he could spare so considerable a sum with little inconvenience" (*S&S*, Vol. I, Chapter 1).¹ This is Mr John Dashwood contemplating the promise he had given to his father's last request. The use of FID in this case illustrates Gunn's point that "FID functions in Austen's novels as a filtered representation of subjectivity, inflected throughout by the narrator's irony and her moral sensibility as reflected in her language elsewhere" (Gunn 2004: 41). Anna Elchinova chose

---

¹ *S&S* is an abbreviation for *Sense and Sensibility*. Due to the numerous English-language editions of Jane Austen's novels, the references to their original texts quote the chapter, whereas the references to the Bulgarian translations specify the page number in the editions listed in the bibliography.

to retain the quotation marks and the third-person narrative in the translation of this passage into Bulgarian, transposing the past-tense “would” into the Bulgarian equivalent of “will” and adding conditional mood forms: “Да, ще им даде три хиляди лири, това би било един красив и щедър жест! Ще бъде достатъчно да живеят спокойно. Три хиляди лири! Би могъл да отдели такава щедра сума без всякакви притеснения” (Austen 2008: 10). The Bulgarian language does not require a strict sequence of tenses; thus, the temporal characteristics of the text (in what is known as semi-direct speech in Bulgarian) usually preserve the orientation that would have been expressed in direct speech; this said, transposition of tenses is also used in some cases (cf. Nitsolova 1984: 103). Elchinova’s choice in this instance preserves the “fusion of narratorial and subjective modes” (Pascal 1977: 31) that readers would detect in the original. On other occasions, however, she has opted for a different technique of rendering the hybrid FID. Here comes an example:

Sir John could not have thought it possible. “A man of whom he had always had such reason to think well! Such a good-natured fellow! He did not believe there was a bolder rider in England! It was an unaccountable business. He wished him at the devil with all his heart. He would not speak another word to him, meet him where he might, for all the world! No, not if it were to be by the side of Barton covert, and they were kept waiting for two hours together. Such a scoundrel of a fellow! such a deceitful dog! It was only the last time they met that he had offered him one of Folly’s puppies! and this was the end of it!” (S&S, Vol. II, Chapter 10)

The context makes it clear that this is Sir John’s indignant response to Willoughby’s behaviour *communicated* to Elinor. That is, if the previous instance was of free indirect thought, this is now free indirect speech. The Bulgarian language has a grammatical category for reporting other people’s words (*re-narration*) and the translator has resorted to it in this case as in others of the same kind:

Сър Джон просто не допускал такова нещо, имал всички основания да мисли само хубави работи за Уилъби! Ама такъв добър човек бил! Пък и едва ли в Англия имало *по-храбър* ездач от него! Сър Джон просто не можел да си обясни тази работа. От дън душа му пожелавал да върви по дяволите. Където и да го срещне, за нищо на света нямало да му продума дори! Ако ще да стоят два часа един до друг в бартънските гъсталаци по време на лов, пак нямало да му проговори! Какъв негодник излязъл! Мръсно куче! А пък последния път като се видели, Уилъби дори му предложил едно от кутретата на Фоли! Не искал да го вижда повече, край! (Austen 2008: 264, emphasis added)

The Bulgarian translation of the excerpt is dominated by the re-narrator of Sir John's opinions, possibly Elinor, but to whom she may be speaking remains a mystery. Still, the reader can hear Sir John's agitated voice and some of his characteristic phraseology. Sir John's first comment on Willoughby appears earlier in the novel, in direct speech, and amounts to "As good a kind of fellow as ever lived, I assure you. A very decent shot, and there is not a bolder rider in England" (S&S, Vol. I, Chapter 9); the subsequent echo of this introductory characterisation should be obvious, except that in the Bulgarian version the adjectives differ, "Най-доброто момче на света, уверявам ви. Много свестен, симпатяга, а и в цяла Англия няма *по-смел* ездач от него" (Austen 2008: 59, emphasis added). In the example from Vol. II, Chapter 10, rendering FID by means of re-narration works against the fusion of voices: it is no longer "an *imitation* of figural speech or thought, in which the narrator echoes or mimics the idiom of the character" (Gunn 2004: 37).

Re-narration is a Bulgarian language modal category expressive of the speaker's attitude (1) towards the utterance about the action and (2) towards the relationship between the utterance about the action and reality. To put it differently, re-narration helps in signifying whether the evaluation of the speaker is primary (his/ her own) or secondary (re-narrative), whether it is objective or subjective. It builds on two differential features, i.e. on two oppositions: non-re-narration – re-narration and non-subjectivity – subjectivity. The first opposition shows whether the speaker refers to somebody else's information or relies on his/ her own information; the second opposition has to do with the speaker's evaluation of the utterance's correspondence to reality. (cf. Vasseva 1995: 7)²

The re-narrative forms are liberally used by others as a translation technique for rendering FID in Bulgarian, notably by Nadezhda Rozova in her translation of *Emma*. In this novel Jane Austen's mastery of FID is indisputable, often weaving together the voices of more than one character together with the narrator's voice. Here is a scene in which Emma is in conversation with Harriet, who is telling her about Mr Martin and towards the end of the account we can hear Mrs Martin speaking to Harriet speaking to Emma:

---

² For in-depth analysis of re-narration in Bulgarian, see Gerdzhikov's research on the topic (e.g. Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*, София, 1984), and Kutsarov's study of the category (e.g. Куцаров, Иван. *Преизказването в българския език*, София, 1984).

Emma encouraged her talkativeness ... With this inspiriting notion, her questions increased in number and meaning; and she particularly led Harriet to talk more of Mr. Martin, – and there was evidently no dislike to it. Harriet was very ready to speak of the share he had had in their moonlight walks and merry evening games; and dwelt a good deal upon his being so very good-humoured and obliging. “He had gone three miles round one day, in order to bring her some walnuts, because she had said how fond she was of them – and in every thing else he was so very obliging! He had his shepherd’s son into the parlour one night on purpose to sing to her. She was very fond of singing. He could sing a little himself. She believed he was very clever, and understood every thing. He had a very fine flock; and while she was with them, he had been bid more for his wool than any body in the country. She believed every body spoke well of him. His mother and sisters were very fond of him. Mrs. Martin had told her one day, (and there was a blush as she said it,) that it was impossible for any body to be a better son; and therefore she was sure whenever he married he would make a good husband. Not that she wanted him to marry. She was in no hurry at all.” “Well done, Mrs. Martin!” thought Emma. “You know what you are about.” (*Emma*, Vol. I, Chapter 4)

The wider context establishes the narrator’s presence and makes Emma’s point of view the filter through which readers perceive Harriet’s story. Nevertheless, within such a frame, Harriet’s voice is loud and clear: her emotional investment and sincerity are quite obvious. The translation transforms all this:

Ема насърчаваше бърливостта на приятелката си ... Вдъхновена от предположението си, Ема започна да разпитва по-настойчиво и подробно и нарочно насочваше Хариет да говори повече за мистър Мартин, което очевидно не ѝ беше неприятно. Хариет с готовност разправяше за участието му в техните разходки на лунна светлина и във веселите вечери и постоянно повтаряше, че той е изключително добър и внимателен. Веднъж *обикалял* три мили околоръст, за да ѝ донесе орехи, понеже тя *казала*, че много ги обича. Пък и за всичко друго *бил* толкова услужлив! Една вечер пък *довел* в салона сина на овчаря и го *накарал* да ѝ попее. Тя много *обичала* песните. Самият той *пеел* по малко. Хариет смяташе, че Мартин е много умен и разбира от всичко. *Имал* чудесно стадо и докато *гостувала* на семейството, вълната от неговите стада се *продавала* най-скъпо в областта. Тя мислеше, че всички го харесват. Майка му и сестрите му много го *обичали*. Веднъж мисис Мартин ѝ *казала* (тук Хариет се изчерви), че едва ли ще се намери по-добър син от нейния, затова била сигурна, че когато се ожени, от него ще излезе добър съпруг. Не че искала той да се ожени, не, съвсем не бързала. „Браво на вас [sic], мисис Мартин – помисли си Ема, – право в целта.“ (Austen 2009: 26-27, emphasis added)

Once again, the re-narrative reflex of a Bulgarian-language speaker has kicked in and the translator has opted for the grammatical forms associated with this grammatical category. Semantically, there should be different planes of re-narration here: on the one hand we have what Harriet herself was told by Mr Martin and later Mrs Martin about their own actions or feelings, so she had to take their word for it – thus, on these occasions, it is perfectly natural for Harriet’s voice to be associated with the re-narrative forms in the Bulgarian translation; on the other hand, however, she also recounts details of what she has witnessed and when this is rendered in re-narrative forms, i.e. Mr Martin *was said to have had* his shepherd’s son into the parlour, we are persuaded to think that she is no longer the speaker; for all we know it must be Emma relating what she heard from Harriet. This gives Emma a position even more dominating than in the original as she is now in control of her protégé’s voice.

That this is not a consistent re-interpretation on the part of the translator becomes evident with another example, in which Emma’s conversation with Mr Elton is partly rendered with the help of FID. In the original, the author has signposted the heroine’s voice with the help of quotation marks: “If he would be so good as to read to them, it would be a kindness indeed! It would amuse away the difficulties of her part, and lessen the irksomeness of Miss Smith’s” (*Emma*, Vol. I, Chapter 6). The Bulgarian version ignores the quotation marks; it begins with an introductory verb calling attention to the narrator, and the reader is further prevented from slipping into Emma’s point of view because the second sentence makes use of the re-narrative form, which emphasises the fact that a different voice is relating Miss Woodhouse’s words: “Каза му, че ще е наистина мило от негова страна, ако е така добър да им почете на глас. Това *щяло* да я отвлече от трудностите на заниманието и да намали притеснението на мис Смит” (Austen 2009: 43-44, emphasis added). It remains uncertain whose voice this is and the effect is certainly not the effect of FID.

The use of the re-narrative forms in Bulgarian is not limited to the hybrid FID but extends to the translations of FID proper. In an excerpt on Harriet’s visit to the Martins, we have Emma’s presence framing the story but the details are provided by her friend; no quotation marks are used, which adds ambiguity to the text; the dominating feature here is the use of the past perfect tense:

[...] but at last Emma collected from her enough to understand the sort of meeting, and the sort of pain it was creating. She had seen only Mrs. Martin and

the two girls. They had received her doubtfully, if not coolly; and nothing beyond the merest common-place had been talked almost all the time – till just at last, when Mrs. Martin's saying, all of a sudden, that she thought Miss Smith was grown, had brought on a more interesting subject, and a warmer manner. In that very room she had been measured last September, with her two friends. There were the pencilled marks and memorandums on the wainscot by the window. He had done it. They all seemed to remember the day, the hour, the party, the occasion – to feel the same consciousness, the same regrets – to be ready to return to the same good understanding; and they were just growing again like themselves, (Harriet, as Emma must suspect, as ready as the best of them to be cordial and happy,) when the carriage re-appeared, and all was over. The style of the visit, and the shortness of it, were then felt to be decisive. Fourteen minutes to be given to those with whom she had thankfully passed six weeks not six months ago! Emma could not but picture it all, and feel how justly they might resent, how naturally Harriet must suffer. (*Emma*, Vol. II, Chapter 5)

It could be inferred that the sequence of events and the sensitivity come from Harriet, whereas the judgments and the conclusions are Emma's, though there might be alternative interpretations. The competing voices of the two characters and the underlying presence of the narrator fuel uncertainty and perpetuate instability, complicating Bray's paradigm:

Rather than a “fusion” of the narrator's and the character's voices in free indirect discourse then, perhaps it would be more accurate to speak of a balance of two perspectives in ambiguous passages of narrative, which can sometimes be resolved one way or another by subsequent linguistic cues. In other cases, the ambiguity may never be resolved and both points of view may remain in play. (Bray 2007: 48)

With Jane Austen we often hear three and sometimes four voices. In this particular case, the past-perfect-tense forms relegate the experience to a past before the crucial event of Miss Smith's return to the carriage and mark her reception by the Martins as remote as being measured last September. When the Bulgarian translation makes use of the re-narrative forms, it highlights Emma's appropriation of Harriet's story but also assigns to the latter the analysis of the former:

Най-сетне Ема изкопчи достатъчно, за да проумее характера на болката, която срещата бе причинила на приятелката ѝ. Беше видяла само мисис Мартин и двете момичета. Приели я резервирано, даже хладно, и през цялото време разговаряли за обичайните ежедневни дреболии. Едва накрая се появила по-интересна тема и се завърнало по-топлото отношение, когато мисис Мартин отбелязала, че Хариет се е източила. През септември се била

мерела заедно с двете си приятелки, а знаците, отбелязани с молив, и паметните бележки още си стояли на рамките на прозореца в съседната стая. Той ги бил направил. Изглежда, всички помнели този ден, точния час, повода и компанията. Изпитвали еднакви чувства и сякаш били готови да възобновят старото приятелство помежду си. Тъкмо започнали отново да се държат както преди (Ема подозираше, че Хариет е била готова да откликне с най-голяма сърдечност и радост от трите), каретата отново се появила и всичко свършило. Начинът, по който било извършено посещението, и продължителността му се оказали решаващи. Да отдели петнадесет минути на хората, с които само преди половин година е прекарала шест благодатни седмици. *Но Ема не можеше да разбере всичко това и не виждаше причина за справедливото им възмущение и за терзанията на Хариет.* (Austen 2009: 167, emphasis added)

Perhaps it all comes from misinterpreting “Emma could not but...” at the end of the excerpt – Austen’s sentence is the ultimate hint that the scene is re-created in Emma’s consciousness out of the fragments she has been provided with; the translator, however, did not recognize her as the “mastermind” of Highbury – thus, the Bulgarian account sounds as if Harriet has voiced her indignation at her friend. I cannot emphasize enough the fact that throughout the novel Miss Smith is never indignant, but with its misrepresentation of meaning, the Bulgarian translation gives readers a false impression of her character. At the same time, the re-narrative forms keep Emma in the spotlight for she is the one to render Harriet’s experience...

The examples reveal that there is a problem with using the re-narrative forms to render FID in Bulgarian: re-narrative forms mean that the immediate access to the consciousness and the voice of the speaker in the original is manifestly mediated by a story-teller in the translation, and this is particularly confusing when no one but the narrator is in a position to render the character’s words or thoughts as in the example of Mr Woodhouse and his family leaving the Westons’ Christmas party prematurely because of the snow:

The carriages came: and Mr. Woodhouse, always the first object on such occasions, was carefully attended to his own by Mr. Knightley and Mr. Weston; but not all that either could say could prevent some renewal of alarm at the sight of the snow which had actually fallen, and the discovery of a much darker night than he had been prepared for. “He was afraid they should have a very bad drive. He was afraid poor Isabella would not like it. And there would be poor Emma in the carriage behind. He did not know what they had best do. They must keep as much together as they could;” and James was talked to, and given a charge to go very slow and wait for the other carriage. (*Emma*, Vol. I, Chapter 15)

Каретите пристигнаха и мистър Удхаус, когото в такива случаи винаги настаняваха първи, бе придружен до своята карета от мистър Найтли и мистър Уестън. Нито един от двамата обаче не можа да предотврати възвръщането на тревогата му при вида на натрупания сняг и при откритието, че нощта е много по-тъмна, отколкото бе очаквал. *Боял се*, че им предстои тежко пътуване. *Страхувал се*, че то няма да хареса на горката Изабела. *Тревожеше се* и за горката Ема в задната карета! Няма да представя как ще е най-добре да постъпят. Каретите трябвало да се движат много плътно една зад друга. С Джеймс вече били говорили. Указанията били да кара бавно и да изчаква втората карета. (Austen 2009: 117, emphasis added)

Emma is not around to echo her father's worries and the other two participants in the scene are not in a prominent position to re-narrate Mr Woodhouse's words. The translation is further flawed by the inconsistency of his being afraid in a re-narrative form and the reference to Emma in a witness-mode past-tense form. To add insult to injury, the translator has incorporated the narrator's remark (which comes immediately after the FID) into the re-narrative mode of the translation, leaving readers utterly perplexed as to the logic of it all.

A rather different sort of example comes with Mr Elton's confession of his feelings for Emma when they find themselves tête-à-tête in the other carriage:

To restrain him as much as might be, by her own manners, she was immediately preparing to speak with exquisite calmness and gravity of the weather and the night; but scarcely had she begun, scarcely had they passed the sweep-gate and joined the other carriage, than she found her subject cut up – her hand seized – her attention demanded, and Mr. Elton actually making violent love to her: availing himself of the precious opportunity, declaring sentiments which must be already well known, hoping – fearing – adoring – ready to die if she refused him; but flattering himself that his ardent attachment and unequalled love and unexampled passion could not fail of having some effect, and in short, very much resolved on being seriously accepted as soon as possible. It really was so. Without scruple – without apology – without much apparent diffidence, Mr. Elton, the lover of Harriet, was professing himself her lover. (*Emma*, Vol. I, Chapter 15)

The beginning of the paragraph is coloured by Emma's consciousness: it is her judgment of the situation that calls for speaking "with exquisite calmness and gravity of the weather and the night"; then the striking use of passive voice reinforces grammatically the semantic implication that she has been overruled and is no longer in control; the rest of the sentence is very much dominated by Mr Elton's confession, the breathlessness of his speech

rendered by dashes, and readers can reconstruct his address lurking behind the free indirect discourse. The end of the paragraph returns to Emma's perspective on the situation and its last sentence indicates her indignation at Mr Elton's temerity to so rudely defy her plans for him. This interplay of points of view is rather muffled in the translation:

За да го обуздае доколкото може със собственото си поведение, Ема възнамеряваше незабавно да заговори за времето и настоящата нощ, при това – напълно спокойно и изключително сериозно. Но едва преминали през портата и догонили първата карета, тя установи, че мистър Елтън я прекъсва, грабва ръката ѝ, настоява за вниманието ѝ и в действителност бурно я ухажва. Той се възползваше от предоставената му безценна възможност, за да ѝ разкрие чувствата си, които отдавна трябвало да ѝ бъдат известни. Беше обнадяден, тръпнещ от боязън, изпълнен с обожание, готов да умре, ако тя му откаже, но ласкаещ себе си с мисълта, че пламенната му привързаност, ненадминатата му любов и безпримерна страст не биха я оставили напълно безразлична. Накратко, той бе твърдо решил предложението му да бъде прието колкото е възможно по-скоро. Значи такава бе истината! Без никакви извинения, безскрупулно и очевидно без всякакво стеснение мистър Елтън – поклонникът на Хариет – обявяваше, че е влюбен *в нея, в Ема*. (Austen 2009: 117-118)

Neither the punctuation nor the syntax of the Bulgarian text echoes the original change of perspective. The voices of the two characters in Jane Austen's version appear transformed into the voice of the omniscient narrator in Nadezhda Rozova's translation, and only the last sentence comes close to the effect of the original. Still, referring to Emma by name at the end of the excerpt is symptomatic of how shy the Bulgarian translation is of maintaining a character's point of view without retreating to the narrator. FID maximizes the use of pronouns and avoids the name of the character whose consciousness has been tapped into – most often the first-person "I" is substituted by a "he" or a "she" because hardly anyone references themselves by name in direct speech. In other words, when it comes to translating FID, semantics is not enough and I find myself in disagreement with Brian McHale, according to whom, "[t]he decisive indices of FID ought to be not the marks of its syntactical distinctiveness, or even its traces in the surrounding context, but the signs of its mimetic character..." (McHale 1978: 269). The content of Mr Elton's speech is there, the words are faithfully rendered, but the point of view has been altered. Paul Simpson emphasizes that "the techniques of speech and thought presentation are crucially tied up with the concept of point of view" (Simpson 1993: 30). Prompted by the example above, of Mr Elton's

“making violent love” to Emma, I would argue that syntax, as a technique of discourse presentation, matters when translating FID. Monika Fludernik is not concerned with translation but nevertheless outlines “syntactic expressions of subjectivity” as signals of FID (Fludernik 2005: 231-254).

Considering the indicators of FID Fludernik has listed, “evaluative lexemes ... epistemic modals ... designations of others only referable to the character’s perspective ... as well as idiomatic expressions” (Fludernik 2005: 79), I would like to briefly exemplify Austen’s use of modal verbs in *Emma*. Modality does not seem to be much of an issue when it comes to translations from English into Bulgarian. The concept “refers broadly to a speaker’s attitude towards, or opinion about, the truth of a proposition expressed by a sentence [...], to their attitude towards the situation or event described by a sentence” (Simpson 1993: 47). Modal verbs go hand in hand with FID in the following excerpt, in which Mrs Weston’s consciousness dominates the narrative: “She knew that at times she *must* be missed; and *could* not think, without pain, of Emma’s losing a single pleasure, or suffering an hour’s ennui, from the want of her companionableness: but *dear Emma* was of no feeble character...” (*Emma*, Vol. I, Chapter 2, emphasis added). The use of “must” is omitted in the Bulgarian translation but the semantics of “knew” is sufficient to direct the readers towards the character’s thoughts, whereas the future tense in the subordinate clauses is a bit of a compensation for the missing modal: “Знаеше, че понякога ще им липсва и не можеше без болка да понесе мисълта, че Ема ще се лиши даже само от едно свое удоволствие или ще скучае дори час заради липсата на нейната компания. Но скъпата Ема имаше силен характер ...” (Austen 2009: 19). N. Rozova has preserved the personal perspective of “dear Emma” and with that, the awareness that we are in the character’s mind. Modal verbs go together with personalised phraseology in this other example of FID where readers are invited to see the world through the eyes of Mrs Elton:

She was a little shocked at the want of two drawing rooms, at the poor attempt at rout-cakes, and there being no ice in the Highbury card parties. Mrs. Bates, Mrs. Perry, Mrs. Goddard and others, were a good deal behind hand in knowledge of the world, but she would soon shew them how every thing *ought* to be arranged. In the course of the spring she *must* return their civilities by one *very superior* party; in which her card tables *should* be set out with their separate candles and unbroken packs *in the true style*, and more waiters engaged for the evening than their own establishment could furnish, to carry round the refreshments at exactly the *proper* hour, and in the *proper* order. (*Emma*, Vol. II, Chapter 16, emphasis added)

Mrs Elton's take on the world is the only acceptable version of it and she has simply no choice but to demonstrate this to everyone; she is superior to everyone else in the village and in this context her party would be very superior indeed, she belongs to the people of style who determine what is true and proper. The modality of the Bulgarian translation is not exactly identical to the English original but it adequately transforms Mrs Elton's point of view. What is less successful is the personalised language meant to highlight her class awareness, as well as the difference between town and countryside:

Тя беше малко изненадана, че в Хайбъри къщите нямат по два салона, че липсва вкус към гуляите и че на събиранията за игра на карти почти никъде няма лед. Мисис Бейтс, мисис Пери, мисис Годард и всички останали не познаваха светския живот толкова добре, колкото нея, но тя възнамеряваше да им покаже как *трябва* да се прави всяко нещо. През пролетта *щеше* да отвърне на любезността им с една *великолепна* забава, на която масите за карти щяха да имат отделни свещи и неразпечатани колоди карти, *както си му беше редът*, а келнерите, ангажирани за вечерта, щяха да са много повече, отколкото гостите биха могли да си позволят, за да може освежителните напитки да бъдат поднесени в *най-подходящия* момент и в *правилния* ред. (Austen 2009: 259-260, emphasis added)

Thus, even if the grammatical expression of Mrs Elton's intentions keeps the reader within her evaluation of life, the choice of words is not reminiscent of her own lexical range and blends her style with the style of the narrator, which is at odds with the character being satirised.

Overall, the examples show that the translation of FID from English into Bulgarian is problematic in the two Austen novels. With the near obliteration of the hybrid form of FID, a particular feature of the author's technique is almost lost in translation. The inattention to the original syntax interferes with the preservation of the point of view encoded in the original text. Re-narrative forms are the preferred method of rendering FID, which torpedoes the immediacy of the reader's communion with the character – an unspecified mediator is introduced and often this brings in confusion as well as psychological distance. The misappropriation of re-narrative forms in Bulgarian translations evokes Jakobson's observation,

If some grammatical category is absent in a given language, its meaning may be translated into this language by lexical means. [...] It is more difficult to remain faithful to the original when we translate into a language provided with a certain grammatical category from a language devoid of such a category. (Jakobson 2000: 116)

On the bright side of it, re-narrative forms have the advantage of resounding two different voices, the original speaker's and the recounter's, which reinforces the multiplicity of voices in the text.

Translation, of course, has a lot to do with the translator's sensitivity to the original text: it would be impossible to render FID in the target language if one has not registered FID in the source language. Sometimes FID is about introducing a bit of ambiguity and inviting the readers to interpret the situation for themselves: a bit like what Wittgenstein labelled the "duck-rabbit" figure (Wittgenstein 1986: 194), some readers perceive the one, others perceive the other, or "we can also *see* the illustration now as one thing now as another. – So we interpret it and *see* it as we *interpret* it" (193). That is, unless the translator has already made the choice for us. The altered point of view then may lead to rather different conclusions on such topics as gender roles and distribution of authority in the fictional world of the novel.

REFERENCES

- Austen 2012:** Austen, Jane. *Emma*. Ed. George Justice. Fourth edition. New York and London: W.W. Norton & Company, 2012 [1815].
- Austen 2002:** Austen, Jane. *Sense and Sensibility*. Ed. Claudia Johnson. New York and London: W.W. Norton & Company, 2002 [1811].
- Austen 2009:** Остин, Джейн. *Ема*. Прев. Надежда Розова. София: Мърлин публицейшън, 2009.
- Austen 2008:** Остин, Джейн. *Разум и чувства*. Прев. Анна Елчинова. София: Мърлин публицейшън, 2008.
- Bosseaux 2007:** Bosseaux, Charlotte. *How Does It Feel? Point of View in Translation: The Case of Virginia Woolf into French*. Amsterdam: Rodopi, 2007.
- Bray 2007:** Bray, Joe. "The Dual Voice of Free Indirect Discourse: A Reading Experiment." *Language and Literature*, 16 (1): 37-52, Feb. 2007.
- Bray 2003:** Bray, Joe. *The Epistolary Novel: Representation of Consciousness*. New York: Routledge, 2003.
- Fergus 2016:** Fergus, Jan. "Pictures of Domestic Life in Country Villages': Jane Austen and the 'Realist' Novel." *The Oxford Handbook of the Eighteenth-Century Novel*. Ed. J. A. Downie. Oxford: Oxford University Press, 2016. 536-550.
- Fludernik 2005:** Fludernik, Monika. *The Fictions of Language and the Languages of Fiction: The linguistic representation of speech and consciousness*. London and New York: Routledge, 2005.

- Gunn 2004:** Gunn, Daniel P. "Free Indirect Discourse and Narrative Authority in *Emma*." *Narrative*, 12 (1): 35-54, Jan. 2004.
- Holmes 1988:** Holmes, James. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. 2nd ed. Amsterdam: Rodopi, 1988.
- Jakobson 2000:** Jakobson, Roman. "On Linguistics Aspects of Translation." *The Translation Studies Reader*. Ed. L. Venuti. London and New York: Routledge, 2000. 113-118.
- McHale 1978:** McHale, Brian. "Free Indirect Discourse: a Survey of Recent Accounts." *Poetics and Theory of Literature* 3 (1): 249-287.
- Nitsolova 1984:** Ницолова, Руселина. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София, 1984.
- Pascal 1977:** Pascal, Roy. *The Dual Voice: Free indirect speech and its functioning in the nineteenth-century European novel*. Manchester: Manchester University Press, 1977.
- Simpson 1993:** Simpson, Paul. *Language, Ideology and Point of View*. London and New York: Routledge, 1993.
- Sotirova 2011:** Sotirova, Violeta. *D. H. Lawrence and Narrative Point of View*. London and New York: Continuum, 2011.
- Vasseva 1995:** Васева, Иванка. „Преизказването в българския и руския език“. [Vaseva, Ivanka. Preizkazvaneto v balgarskiya I ruskiya ezik.] Прояви на междуезикова асиметрия при превод от чужд на български език 2: Преизказност. Подбудителност. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995, с. 7-104.
- Watt 1957:** Watt, Ian. *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. Berkley: University of California Press, 1957.
- Wittgenstein 1986:** Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*. Trans. G.E.M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1986.

UNE NOUVELLE IMAGE DES ÉTATS-UNIS CHEZ LES ROMANCIERS VOYAGEURS BELGES FIN DU XIXE SIÈCLE¹

Pilar Garcés Garcia
Université de Valladolid

A NEW IMAGE OF THE UNITED STATES OF AMERICA IN BELGIAN TRAVELLERS' NARRATIVES OF THE LAST DECADE OF THE 19TH CENTURY

Pilar Garcés Garcia
University of Valladolid

During the second half of the 19th century, writers, publicists, travellers, artists and journalists launched a new image of the United States as a reflection of modernity, happiness, novelty and prosperity, transmitting new forms of life closer to reason, nature and freedom. Guizot, Taine, and Tocqueville were the inspiring force of the American authors. The literature that portrayed this new vision of the world was mainly in English, and it was quite common to find books and exhibitions about the USA, but in France and Belgium, the intermediaries of the intellectual life appeared rather tentative in the writings of new authors that evince an original and extensive use of the symbolic imagination. The aim of this study is to systematize and analyze the bulk of literature produced in Belgium on the United States during this span of time.

Key words: *Literature, United States, Belgium, images, journeys*

La colonisation belge en Amérique

Tandis qu'en 1848 les barricades s'effondraient en Europe, l'or de Californie jaillit aux mains des intrépides. Or et liberté: le mirage soulève les prolétaires de l'Europe. L'Irlande s'élance, famélique, et après elle, du Sud au Nord du continent, drainant les peuples riverains et ceux de l'intérieur, gens de la plaine et montagnards, de tous les ports sur l'océan,

---

¹ Projet de recherche I+D CSO2009-08530, Ministère de Science et Innovation. Gouvernement de l'Espagne

les convois d'émigrants s'en vont chaque jour à l'Atlantique. Pendant un demi-siècle, avec l'écume du paupérisme, un choix de paysans et d'ouvriers s'abandonne à l'appel. De l'autre côté du globe, chinois et japonais passent le Pacifique avec leurs traditions et leurs dieux. Les États-Unis tirent de ces peuples leur croissance colossale. Terre promise où les trésors de la terre récompensent le travail et l'audace, terre sainte où les libertés naturelles ne sont point déçues. Jamais, depuis les croisades, continents du globe n'avaient exercé telle puissance d'illusion. Jamais, non plus, des rivages d'outre-mer n'avaient pas réservé tels naufrages à tant de pauvres gens. Chaque jour faisait l'épreuve du principe de Darwin, bientôt slogan d'une époque. Seuls survivaient les durs, qui s'intégraient à la nation neuve. Tôt dans le XIXème siècle, les Belges participent au départ massif et sans retour vers ce continent magnétique. En 1858, dix ans après *le rush* qui engrossa San Francisco, l'écrivain belge Jean-Charles Houzeau de Lehaie², statisticien comme son maître Quételet, signale des États-Unis, où il séjourne, un nombre global de 55.645 émigrés hollandais, belges et suisses, depuis 1821. Berthold Auerbach (1812-1882), traduit en 1853 (1858: vol. IV, 274), l'avait exprimé, dès 1843, dans ses récits régionalistes où il transcrivait les lettres naïves des exilés à leur pays³. La même année 1843, le *Martin Chuzzlewitt* de Charles Dickens décrivait les mêmes scènes d'émigration, et ceci soutient l'intérêt de ce roman en Belgique après 1890.

Romans, nouvelles et revues: New York

Le drame social des émigrants était devenu un thème d'art auquel les Belges ne pouvaient pas rester étrangers. Il y a cent ans, Anvers était, comme aujourd'hui, un port mondial par excellence. Le cinq mars 1854 le Vasco de Gama part pour le New York. Dans le bateau deux frères, Émile et Edmond Picard. Edmond eut le coup d'air, l'océan, les soleils que voulaient ses vingt ans mais New York tant désiré le déçut. Il rêvait d'une cité aux lumières; il vit un camp sans fin, tentes et baraques. Il y fit du typhus. Visions définitives pour l'adolescent.

L'année même 1854, où Edmond Picard entrait dans le courant de l'attraction américaine, Georges Eekhoud (1854-1927) naissait non loin du

---

² Revue Trimestrielle, 1858: Henri Samuel et Cie imprimeurs-éditeurs, vol. IV, 263-264. "Correspondance d'Amérique".

³ Revue Trimestrielle, 1854: vol.II, op.cit., "Scènes villageoises de la Forêt Noire". Traduites de l'allemand par Maximilien Buchon, 1853: Dalph, 12. Georges Eekhoud qui, comme Camille Lemonnier, lut Auerbach dans sa jeunesse, use du même procédé dans La dernière lettre du matelot.

port, dans le quartier de Saint-André et des marins (Chavasse 2009-2010: 97-112). Les émigrants (Eekhoud 2004: 87-106) furent l'un des chapitres particulièrement intéressants de son roman *La nouvelle Carthage*, nourri de souvenirs personnels sur Anvers et de documents qui situent la scène entre 1870 et 1888.

Dans la nouvelle, *La Servante* (1871), de Caroline Gravière, Lise, chambrière au grand cœur, sauve de la folie son maître, jeune comte malinois et veuf récent. Il se détruit au long des nuits à boire absinthes et punches dans sa chambre. Reconquis par Lise à la vie et à l'amour, il se sauve suivant une idée qui lui vient: partir tous deux en Amérique. C'est à New York que le *Vicaire de Noirval* (1875) d'Hermann Pergameni va retrouver la liberté de sa conscience. Vie neuve, or et liberté, aspirations urgentes, font le prestige du nouveau monde et invitent au voyage. C'est ce qu'enseigne l'émigration entrevue à travers la littérature.

Certaines revues belges sembleraient aussi plus orientées vers les États-Unis. En septembre 1874, cette curiosité fait éclore *La Revue du Nouveau Monde* qui se vend deux fois par mois à Gand, chez Muquardt, et à Bruxelles, chez l'éditeur Manceaux. Elle s'intitule *Le premier organe européen* de ce genre et les contenus de son programme ne manquent pas d'ampleur: voyages, émigration, sciences, littérature, histoire, bibliographie, commerce, travaux publics. Le courant pro américain s'intensifie après la défaite de 1870 mais se manifestait déjà à l'exposition de Paris de 1867. À cette date, Édouard de Laboulaye⁴ (1811-1883) présidait au Champ de Mars un congrès franco-américain. En 1874, Madier de Montjau (1814-1898), fonde et préside La Société Américaine de France dont Émile Burnouf, l'orientaliste (1821-1907), accepte le secrétariat (de Montjau 1842). Peut-être est-ce à l'impulsion de Madier qu'est due l'apparition en Belgique de la *Revue du Nouveau Monde*. À ses côtés, figure Léo Quesnel, *Revue politique et littéraire*, février 1884. Parmi les collaborateurs belges, le romancier Henri Boland, dont *La Revue du Nouveau Monde* commence à publier en feuilleton la première partie des *Mohicans à Bruxelles: l'agonie du vieux monde* (1787-1792).

Les États-Unis pendant la guerre de sécession: Marie-Henri Joseph Dulieu et Jean Charles Houzeau de Lehaie

Le 21 janvier 1815, Marie-Henri Joseph Dulieu naissait au village de Vance à Arlon, aux limites d'Ardenne, terre d'eaux, de forêts et d'oiseaux.

---

⁴ À ce propos, avec des notes très intéressantes, *Paris en Amérique* par le Docteur René Léfèbvre. 1863: Charpentier, Libraire éditeur.

Marie-Henri-Joseph Dulieu ne s'en séparera jamais parce que, devenu écrivain à Bruxelles et Directeur Général de l'Administration des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts, il ne portera qu'un nom en littérature, celui de Théodore de Vance. Le voyageur qui raconte le Mississipi et l'Indiana (Dulieu 2013) est un homme qui a vécu et senti la terre et le village. Parmi les émigrants, les ardennais étaient des plus décidés à voyager vers l'Ouest. À 25 ans, en 1840, il se trouve aux États-Unis, en Louisiane, et il devient écrivain déjà. Sa bibliographie le montre collaborant, de 1840 à 1846, à plusieurs journaux et revues de la Nouvelle-Orléans, *le Courrier de la Louisiane*, *l'Abeille*, *la Gazette des Attakapas* et *la Revue louisianaise*. Ce qui nous intéresse ici sera de retrouver, en 1850, ce wallon de retour des États-Unis, à Bruxelles, ami de Charles de Coster et d'autres écrivains, et son lien avec l'université. Les idées, la correspondance, les revues, la vie, unissaient tout ce monde. Les officines d'éditeurs sont d'autres lieux de rencontre. *Mississipi et Indiana. Souvenirs d'Amérique* sortent de ces presses en 1862, en pleine guerre de sécession. Dulieu apprécie le cocktail humain du Nouveau-Monde. Dans les rues françaises de la Nouvelle-Orléans, des Peaux-Rouges, "débris de la fameuse tribu des Chactas" (Dulieu 2013: 36), chevauchent *le rifle* à l'arçon; les chars à boeufs des *settlers* s'ébraient vers le *Far-West*, dans des cavalcades de *cow-boys* (Dulieu 2013: 40). Dans l'Indiana, terre classique de la prairie, il regrette un peu les troupeaux de bisons qui ont fui la chasse jusqu'aux Rocheuses, où les "hecatombes indiennes" (Dulieu 2013: 89) achèvent le massacre.

Quant à Jean-Charles Houzeau de Lehaie (1820-1888), il s'agit d'un esprit universel. Il ouvre aux belges le pays des *yankees* et celui de la nature, du progrès, de la liberté et de la Bible. Houzeau vit aux États-Unis de 1857 à 1876. Il apporte pendant vingt ans une observation précise des choses, des gens et des événements d'outre-mer. C'est dans l'ambiance des aventures d'Houzeau qu'il faut concevoir l'écho belge au succès mondial de Madame Beecher-Stowe et d'autres écrivains d'Amérique. Jean Charles naît à Mons le 7 octobre 1820 en Wallonie au milieu des houillères et des hauts-fourneaux. À 19 ans, il se signale par un travail sur les turbines à vapeur et, trois ans plus tard, par un mémoire pour l'Académie des Sciences sur les étoiles filantes. Dès 1848, le jeune homme est "suspect politiquement" et destitué, après un meeting ouvrier au Prado à Bruxelles. Il est nommé chargé de cours à l'Université Libre de Bruxelles.; il voyage en Angleterre. Il est au nombre des fondateurs de la *Revue trimestrielle* (1857: vol. III, 110). En 1857 il émigre aux États-Unis d'où, de 1858 à 1861, il publie dans la revue *Correspondance* (1825: A Gand), qui fait sensation. D'après Charles Potvin, "le but déclaré d'Houzeau est de faire

connaître l'Amérique à l'Europe", c'est-à-dire, "le développement à grand pas d'une société toute différente de l'Europe" (Muquardt 1888: 307). Observation passionnante pour le naturaliste qu'est aussi cet écrivain belge, astronome et géologue, contemporain de Darwin, qui accueille très tôt l'idée de transformation. L'étude du "sentiment religieux" occupe aussi Houzeau. Cet esprit "grand, spontané, solennel" qui réalise l'aspiration du XVIIIe siècle, puis du libéralisme⁵, émane de la transformation du sentiment religieux au nouveau-monde.

Le sentiment religieux aux États-Unis, écrit Houzeau, n'a jamais eu l'expression qu'il affecte en Europe. L'américain est un homme avant tout: il a foi dans son énergie, dans ses lumières, dans sa raison. Dieu est fier; il ne faut lui parler ni d'actes de contrition ni de pratiques humiliantes. Déjà les religions de l'ancien monde ne pouvaient guère subsister dans le nouveau monde sans changer de forme et d'analyser la transformation de l'esprit des sectes proliférant outre Atlantique comme outre Manche, épiscopaliens, presbytériens, puritains, méthodiques... (Houzeau 1857: Vol. III, 62)

Ces communions évoluent, selon Houzeau, vers une égalité plus grande entre leurs membres et une influence totale de la vie par la Bible. Les États-Unis sont encore, en effet, terre d'évangélisation dans leurs territoires indiens, et les récits des missionnaires, source de connaissance. Houzeau prend intérêt, aussi, à la curiosité que suscite partout l'expérience des pionniers mormons. Le grand Ouest inexploré avait permis de réaliser l'aventure mormone, mystique, morale, économique et politique. Quand Houzeau arrive aux États-Unis, il y a onze ans que le prophète Brigham Young (1801-1877) avait reçu du ciel l'ordre d'arrêter l'exode devant un désert de sable, sur le versant ouest des Rocheuses et d'y fonder la *Nouvelle Sion*, Salt-Lake-City (1847). En 1858, les Saints du dernier jour ont fertilisé le sable par l'irrigation; Salt-Lake-City a pris rang parmi les villes qui comptent et l'Utah commence à en faire parler. Dans le Vieux-Monde, une littérature se développe, dès 1850, autour du thème mormon, tantôt sérieuse, tantôt plus ou moins romanesque, à cause de la polygamie mormone, vite devenue légendaire. L'éphémère *Revue du Nouveau Monde* (1971) a le temps de consacrer à Brigham Young et à ses apôtres un article fondé sur trois ouvrages: *The Mormons or the Latter Day saints* de

---

⁵ La transformation religieuse aux États-Unis avait été signalée en 1852 par la *Revue Britannique*, 1852: I, d'après un article de l'*Edinburgh Review*, qui résumait les livres du géologue Charles Lyell et des pasteurs Mackay, Reed et Matheson, délégués aux églises américaines en 1834.

Mayhew (1852: Londres), *Utah and the Mormons* de G. Ferris (1853: Londres) et *les Promenades autour du monde* (1875), du diplomate autrichien, comte Alexandre de Hubner (1811-1892). De son côté, *l'Office de publicité* publie, en 1858, le livre de Maria Ward, traduit par Benedict-Henry-Revoil, *Les Harems du Nouveau-Monde*. En 1859, les troupes fédérales sont à quelques lieues de Salt-Lake-City qu'il faut soumettre à l'Union. Houzeau approuve l'action militaire sans manifester d'antipathie pour ces "familles pastorales" qui vivent de la Bible, pour cette "théocratie" progressiste et tolérante et il analyse le manifeste mormon du 6 octobre 1857, dans lequel les saints réclament l'extension de la "Terre Promise" de la *Déclaration des droits* de 1774. C'est justement en 1877 aussi que Édouard Romberg situe en Utah le dénouement de sa nouvelle *Le Dernier païen*⁶, où des réminiscences de la Vénus d'Ille se mêlent à celles de Poe. Son dernier païen, le comte d'Edelshen, rêveur nordique et un peu mystique, fonde là-bas Venusborg avec un groupe de néo-svedenborgiens qui l'ont suivi en Utah. Les mormons rouges les massacrent tous. Après la Bible, l'esprit démocratique, celle-là inspirant celui-ci. À Washington, Houzeau de Lehaie nous familiarise avec le congrès et avec le sénat, "détenteurs du pouvoir souverain". Nous vivons, dans le détail, les moments passionnés qui précèdent l'élection d'Abraham Lincoln et la guerre de Sécession. Nous y entendons les orateurs mettre en parallèle le sort du nègre et celui du "prolétaire blanc". Esclavagisme et abolitionnisme se transforment en sectes religieuses, séparant les églises du Sud et du Nord. Dans les deux camps, les sectaires abondent⁷. Comme Théodore de Vance, et pour les mêmes raisons, Houzeau est un "abolitionniste modéré". Comment supprimer l'esclavage sans désorganiser la production? L'idée de responsabilité morale est étrangère au nègre (Harper's Ferry 1860: 262-288) et ils refusent de s'armer contre leurs anciens maîtres. La campagne présidentielle se déroule dans cette ambiance électrique et c'est tout le contexte des luttes électorales américaines qu'Houzeau décrit, avec un plaisir évident pour "l'Europe bourgeoise, monotone" (Houzeau 1865: Vol. II 332). Un coup d'oeil, par exemple, sur la convention démocratique de

---

⁶ Romberg Eduard, *Le dernier païen*. Parution originale in décembre 1877: *Bibliographie de La Belgique ou Catalogue général des livres belges*, t.27, vol. 9, 400-425. Aussi dans octobre 2015: *Le Visage vert*, N° 26.

⁷ "Tenir les hommes esclaves est un pêché!". Thème de la croisade menée par l'anglais Wendell Philips en 1835, selon Jean Charles Houzeau de Lehaie, 1860: *Revue trimestrielle*, I, 262-288. La thèse contraire était soutenue par Hopkin, évêque épiscopalien de Philadelphie. 1836: *Bible view of Slavery*; cf. 1864: *Revue trimestrielle*, I, 199, *op.cit.* Édition numérisé par google.

Charleston: curieux, journalistes, agents électoraux, donneuses de nouvelles, femmes politiques, femmes galantes; sur les bornes, perrons, fontaines, crieurs publics, orateurs improvisés, missionnaires de la Bible ou de la tempérance. Dans la salle décorée par tous les partis, séances de jour, meetings du soir, conférences de nuit. La salle est pleine à craquer quand les crinolines de brillantes ladies forcent encore l'entrée. Chaque secte à son tour chante des psaumes; à l'orchestre, le yankee Doodle succède au Hail Columbia et, entre les coups planteurs, les orateurs parlent: esclavage, thème crucial. Au milieu de "l'oligarchie des esclavagistes" (Houzeau 1865: Vol. II, 332), Abraham Lincoln (1809-1865) s'installe au Capitole, "le premier président qui ait travaillé de ses mains" (Houzeau 1865: Vol. II, 332). Il rejoindra très tôt les héros de l'Indépendance, et son assassinat par John Wilkes Booth, le sectaire sudiste, consacrera sa popularité. Houzeau transmet dans sa *correspondance*⁸ les pièces historiques concernant le crime; *Le Musée universel*, magazine bruxellois, répand l'image du tombeau de Lincoln et, dès 1865, l'éditeur Dentu de Paris, *La confession de J.W.Booth, assassin du Président Abraham Lincoln, publiée d'après le manuscrit original et traduit de l'anglais*. Houzeau s'installe aux États-Unis, au plus grand moment de leur histoire contemporaine, celui où ils sont le pôle de la liberté aux yeux d'une Europe, encoré lointaine, où s'affrontent libéralisme et réaction, où proscrits et exilés attendent la revanche. Propagandiste des États du Nord à la *Revue Trimestrielle*, il fait tout pour que les milieux pacifistes acceptent la guerre comme la croisade libérale des temps modernes. Son action est soutenue à l'intérieur du pays, la presse en témoigne. Dès le début des hostilités, toute l'Europe s'intéresse au cas d'Houzeau de Lehaie. Dans les états du sud insurgés, en Louisiane puis au Texas, le savant belge met sa vie en jeu en servant la cause abolitionniste par la plume et l'intrigue. Il y est l'un des chefs intellectuels d'une résistance qui prépare l'arrivée des yankees. Une de ses dernières correspondances de 1860, parvenue à Bruxelles, saluait les nordistes se rendant à l'appel de Lincoln, bandes de jeunes fermiers, montés sur leurs propres chevaux, chargés de leurs provisions, munis de leurs propres armes et de la Bible⁹. À Matamoros, Mexique, le 20 septembre 1861, il peut enfin écrire à la *Revue Trimestrielle*, restée pendant plus d'un an sans nouvelle de l'aventureux savant. En même temps que la revue, *L'Indépendance belge*¹⁰ publie ses lettres, leur assurant

---

⁸ *Revue trimestrielle*, 1865: II, 333, *op.cit.*

⁹ *Revue trimestrielle*, 1861: I, 247, *op.cit.*

¹⁰ Le journal *L'Indépendant* fut fondé à Bruxelles en 1831, peu après l'indépendance de la Belgique. C'est un organe de tendance libérale. Grâce à une série d'innovations

une grande diffusion. Houzeau ne s'attarde pas. Matamoros est exposé à un raid sudiste. Dès son arrivée, on avertit d'ailleurs le belge que la presse du Sud est déchaînée contre lui et que les Comités de vigilance de la Nouvelle-Orléans l'ont condamné.¹¹

La propagande d'Houzeau pour le nord est documentaire. Il soumet à l'opinion européenne des extraits traduits par lui des quotidiens scissionnaires et unionistes, l'*Union* de la Nouvelle-Orléans, le *Weekly Herald* ou le *Weekly-Times* de New-York (1863: II, 326). Il prétend peindre ainsi "le caractère intime" de la révolution, utilisant à cet effet d'autres pièces émouvantes, telles que des articles du code noir de Virginie (1864: I, 1999) ou le fragment d'un sermon prononcé en français, le 30 avril 1863, à la Nouvelle-Orléans en l'église Sainte Rose de Lima, par le curé catholique Maistre devant des fidèles de couleur¹². L'actualité, souvent dramatique, que les lettres d'Houzeau revêtent à leur époque, n'a pu manquer d'attirer notre attention. Elles supposent une nouvelle exploration du génie américain par un esprit sensible, entraîné à l'observation. Jean Charles Houzeau nous montre les États-Unis comme le pays du progrès technique. Établissement rationnel des chemins de fer, *stemboates*, machines agricoles, les *Mac Cormick*, paratonnerre, télégraphe électrique – Edison, anesthésie par l'éther – Collodion, le cable transatlantique que le capitaine Maury tend en 1859, grâce à l'or de Cyrus Field, tandis que les deux mondes retiennent leur souffle. Aux États-Unis, en beaucoup de domaines de la vie, Houzeau montre la science organisant le bonheur, l'épanouissement de l'homme. Les villes naissent là-bas selon un plan pensé; et ces "villes-jardins" sont aussi "villes du peuple", chaque détail transmet "le sentiment de la communauté"¹³. Houzeau trace un portrait contemporain du yankee. C'est le "roi de la nature", possède de la "soif des conquêtes, de l'égalité sociale, animé d'une sorte de mobile religieux". Ces caractéristiques, il les retrouve aussi dans les "immenses

---

techniques et éditoriales, le quotidien s'assura en Belgique comme à l'étranger, un prestige que seul *Le Temps* (Paris) et *The Times* (Londres) pouvaient lui disputer. Sauvé du déclin par Ernest Solvay à la fin du XIXe siècle, il poursuivit sa parution en France puis en Grande-Bretagne pendant la première guerre mondiale, et fit l'objet de tentatives de rénovation dans les années 1920 et 1930. Devenu en 1936 un «organe de concentration nationale», il publia son ultime numéro le 13 mai 1940.

¹¹ Selon Houzeau de Lehaie, ses correspondances à la *Revue trimestrielle* surtout auraient irrité le Sud.

¹² *Op.cit*, 1863: II, 326. Le curé, dixit Houzeau, fut interdit ensuite par l'évêque de la Nouvelle-Orléans.

¹³ *Revue de Belgique*, 1877: II, 67. "La poésie nouvelle de Jean Charles. Houzeau de Lehaie: les savants sont des poètes",

travaux” des naturalistes, géologues et géographes du Nouveau Monde dont le bénéfice va à la science belge. Chez les historiens: Irving et Prescott, le romancier James Fenimore Cooper, ses auteurs admirés. Quelque chose de cet esprit conduit aussi la vie d’Houzeau et se reflète dans l’oeuvre savante qu’il trouve le moyen d’écrire au milieu de ses aventures, ses *Études sur les facultés mentales des animaux comparées à celles de l’homme par un voyageur naturaliste* (Houzeau de Lehaie 1872), où Potvin voyait une “vraie page de Darwin” et l’*Étude de la nature* (1876), “science et poésie” (*Revue de Belgique*, 1888: II, 302-309).

Conclusions: l’Amérique victorienne source d’inspiration pour les écrivains voyageurs

De 1850 à 1890, si les romans de thématique américaine ont du succès, c’est surtout dans la mesure où ils expriment les idées et les sentiments que le génie américain introduit dans les sphères sociales et politiques. On peut constater l’abondance du roman et du drame historique à ce moment-là de l’histoire. C’est dans cette atmosphère qui naîtra en 1867 *La légende d’Uylenspiegel*. Tous les anglophiles belges, donc, ont regardé vers les États-Unis. Houzeau n’avait fait que suivre par-delà l’Atlantique quelques héros du libéralisme européen. De Kossuth dans ses tournées d’exil, et de qui la réception officielle par le gouvernement des États-Unis apparaît “plus importante” à Lucien Jottrand, en 1852 et les ovations qu’il soulève à Londres. “Depuis Kossuth, écrit-il (Jottrand Lucien, 1852), beaucoup de bons esprits envisagent aujourd’hui l’alliance anglo-américaine comme l’ancre de salut de la liberté”. Autant, sinon plus que Garibaldi¹⁴, Kossuth est l’une des “lumières” de la *Revue Trimestrielle*, et c’est Charles Potvin qui rédigea “l’adresse des Belges à Kossuth”, pour le banquet bruxellois du 17 novembre 1852. Lucien Jottrand, avant d’exalter l’Angleterre, avait écrit la *Nouvelle constitution de New York* (1847) “offrant les institutions américaines en méditation au peuple de l’Europe”¹⁵. Il continua cette propagande devant la Société Générale des Étudiants de l’Université Libre de Bruxelles, par des conférences réunies plus tard sous le titre d’*Études sur les États-Unis*¹⁶. Du

---

¹⁴ Garibaldi combatit en Amérique du Sud la tyrannie de Rosas. Un de ses “chemises rouges”, Jules Kergomard, combattant de Marsala et de Naples, réfugié à Bruxelles, collabore à la *Revue trimestrielle* depuis le début. (cf son roman épistolaire *La fille romanesque*, 1867). Il suivra Houzeau aux États-Unis (*Revue Trimestrielle*, 1867: I, 345). Éditions numérisés par google.

¹⁵ Édité par Nabu Press avec un commentaire en 2012, 26.

¹⁶ Vanderauwera, 1875.

côté catholique, la *Revue générale*, dans l'un de ses articles beaucoup plus rares sur les États-Unis dénonce dès 1876 une tare de la démocratie américaine, celle de la *corruption politique aux États-Unis*¹⁷, mais la puissance de la République ne lui échappe pas; 1879 nous apporte un article significatif à cet égard, *Fêtes nationales américaines. Une leçon à méditer*¹⁸. En 1877, Jules Leclercq (1848-1878), grand voyageur, collabore inépuisamment avec la *Revue générale* et la *Revue britannique*¹⁹. À trente ans, le magistrat-touriste avait parcouru les Amériques, celles des yankees notamment. Citer le morceau archéologique, traduit par la *Revue générale*, en décembre 1873, du périodique *Alte und neue Welt*, sur les ruines américaines, suffit à marquer ce qui sépare, avant 1880, la *Revue Catholique* de la *Revue Trimestrielle*, puis devenue *Revue de Belgique*, sur le chapitre américain. À la contemplation sereine de la première s'oppose l'intérêt tendu de la seconde. Cela, sans préjudice de certains enthousiasmes communs aux deux opinions pour Georges Washington. Entre la gauche et la droite, donc, jusqu'à 1890, nous retrouverons les mêmes divergences de choix et d'interprétation en ce qui concerne les écrivains d'outre-Atlantique et d'outre-Manche.

RÉFÉRENCES

- AA.VV. 1858** *Revue britannique*. Revue internationale. Paris, vol. V. Choix d'articles extraits des meilleurs écrits périodiques de la Grande-Bretagne et de l'Amérique. Sous la direction de M. Amédée Pichot. Édition numérique google.
- AA.VV. 1971** *Revue du Nouveau Monde*. Genève, Slatkine Reprints. Avant, New York, Régis de Trobriand, 1850-. Édition numérique google.
- AA.VV. 1831** *L'Indépendance belge*. Bruxelles. Édition numérique google.
- AA.VV. 1858** *Revue Trimestrielle*. Bruxelles, Henri Samuel et Cie, vol. I et II. Édition numérique google.
- AA.VV. 1880** *États-Unis et Canada: L'Amérique du Nord pittoresque*. Paris: A. Quantin, 2e édition. Ouvrage rédigé par plusieurs écrivains américains sous la direction de William Cullen Bryant. Traduit, revu et augmenté par Benedict-Henry Revoil.

---

¹⁷ Avril 1876.

¹⁸ Novembre 1879.

¹⁹ *Revue britannique*, 1877: V, 145; *Revue générale*, octobre 1877, "Un été en Amérique". Digithèque, Université Libre de Bruxelles.

- Assolant 1859:** Assolant, A. *Scènes de la vie aux États-Unis*. Paris: Librairie de l'Hachette, 1859.
- Beyen M. 1858:** Louis Defré alias Joseph Boniface (184-1880), et l'aspect romantique du Libéralisme *Littératures en contact: mélanges offerts à Vic Nachtergaele*. 2003. Leuven: Presses Universitaires de Louvain, 31-46.
- Brien 1968:** Brien, P. Houzeau. // *Florilège des sciences en Belgique pendant le 19e et le début du 20e*. Bruxelles, Académie Royale de Belgique : Classe des sciences, 1968, 69-96.
- Bryant 1849:** Bryant, E. *Voyage en Californie, description de son sol, climat, mines d'or*. Traduit par Xavier Marmier. Paris: A Bertrand, 1849.
- Cooper 1820:** Cooper, J. F. *Oeuvres complètes*, vol. 2. Paris : G. Barba, Digitizing sponsor University of Ottawa, 1820.
- De Smet 1959:** De Smet, A. *Voyageurs belges aux États-Unis*. Bruxelles : Ed. Calire 91, 1959.
- Dulieu 1862:** Dulieu, M. *Mississippi et Indiana. Souvenirs d'Amérique*. Bruxelles. Reprint. London, Forgotten Books, 2013.
- Cardon, Mirande 2012:** Cardon, P. et Mirande, L. *Georges Eekhoud, un illustre uraniste*. Montpellier, Gaykitschcamp. Bruxelles, ed. Onquis, 2012.
- Chavasse 2009:** Chavasse, P. Le cosmopolitisme antisémite de Georges Eekhoud. // *La Nouvelle Carthage*, vol. 2009-2010, 38 (1-2). Nineteenth Century, *French Studies*, 97-112.
- De Montjau 1842:** De Montjau, M. *Du gouvernement occulte, de ses agents et de ses actes*. Paris: chez Dalibon Libraire.
- Eekhoud 1895:** Eekhoud, G. *La dernière lettre du matelot*. Bruxelles: Kistemaekers, 1895. Éditions La Bibliothèque digitale, 2015.
- Eekhoud 1872:** Eekhoud, G. *La Nouvelle Carthage*. Bruxelles: Labor,
- Gravière 1872:** Gravière, C. *La Servante*. Bruxelles: Imprimerie de Ve Parent et Fils, 1872.
- Harper's Ferry 1860:** Harper's Ferry. *Revue trimestrielle*. Bruxelles, Henri Samuel et Cie, I, 262-288. Édition numérique google.
- Hebel 1853:** Hebel, P. J. *Scènes villageoises de la Forêt Noire*. Traduites de l'allemand par Maximilien Buchon. Berne : Dalph, 1853.
- Houzeau de Lehaie 1862:** Houzeau de Lehaie, J-Ch. *La Terreur blanche au Texas et mon évasion [The White Terror in Texas and my escape]* in French. Bruxelles: Ve Parent et Fils, pp. XI 96. OCLC 1506371
- Houzeau de Lehaie 1863:** Houzeau de Lehaie, J-Ch. *La Question de l'esclavage*. Bruxelles: Ve Parent et Fils, pp. XII 98. OCLC 15063713.

- Houzeau de Lehaie 1872:** Houzeau de Lehaie, J-Ch. *Études sur les facultés mentales des animaux comparées à celles de l'homme par un voyageur naturaliste.* Mons, Hector Manceaux imprimeur éditeur; Paris: Hachette.
- Jotrand 1852:** Jotrand, L. *Londres au point de vue belge.* Bruxelles, Gand, Leipzig: C. Muquardt, 1852. Édition numérisé par google.
- Liagre 1890:** Liagre, B. Notice sur Jean-Charles Houzeau, membre de l'Académie. // *Annuaire de l'Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, 1890, 207-310.
- Léfèbvre 1863:** Léfèbvre, R. *Paris en Amérique.* Paris: Charpentier, Libraire éditeur, 1863.
- Marmier 1852:** Marmier, X. *Lettres sur l'Amérique.* Paris: Arthus Bertrand éditeur. Edition numérique google, 1852.
- Mirande 1993:** Mirande, L. *Mon Bien Aimé Petit Sander, Lettres de Georges Eekhoud à Sander Pierron, 1892-1927.* Texte établi et annoté par Mirande Lucien. Lille: Gaykitchcamp, 1993.
- Mirande 1999:** Mirande, L. *Eekhoud le rauque.* Villeneuve d'Ascq: Septentrion, 1999.
- Moiola 1998:** Moiola, M. *Il pensiero politico di Édouard Laboulaye.* Pavia: Università degli Studi di Pavia. Facoltà di Lettere e Filosofia, 228, 1998.
- Muquardt 1873:** Muquardt, C. *Bibliographie de La Belgique ou Catalogue général des livres belges.* Bruxelles et Leipzig: C.Muquardt éditeur, 1873.
- Pergameni 1875:** Pergameni, H. *Le vicaire de Noirval: scènes de la vie wallonne.* Bruxelles: Bibliothèque Populaire, 1875.
- Romberg 1877:** Romberg, E. *Le dernier païen.* Parution originale in décembre. *Bibliographie de La Belgique ou Catalogue général des livres belges*, vol. 9, t. 27, 400-425. Aussi in octobre 2015. *Le Visage vert*, N° 26, 1877.
- Rimbaud 2009:** Rimbaud, A *Le Bateau ivre* in 2009. *Oeuvres complètes.* Paris: Bibliothèque La Pléiade, N° 68, NFR, 2009.
- Simonin 1869:** Simonin, L. *Le Grand Ouest des États-Unis.* Paris : Charpentier, 1869.
- Ward 1856:** Ward, M. *Les Harems du Nouveau Monde: vie des femmes chez les mormons.* Paris : Michel Lévy frères éditeurs, 1856.
- Willis 1840:** Willis, N.P. *L'Amérique pittoresque. Vues des terres, des lacs et des fleuves des États-Unis d'Amérique.* Traduit de l'anglais par I BaucLas. Paris : Ferrier éditeur, passage Bourg-L'Abbé. Londres: Georges Virtue, 1840, vol. I, N°20. Edition numérique google.

EL VIAJE A JAPÓN DE PIERRE LOTI. ITINERARIOS DEL MAR¹

Lourdes Terrón Barbosa
Universidad de Cardiff

LOTI'S TRIP TO JAPAN – ACROSS THE SEA ITINERARIES

Lourdes Terrón Barbosa
University of Cardiff

Among all the Far East countries where he wandered – China, Korea, and Japan – the latter was the most incredible and the one that had the greatest impact on Pierre Loti. He devoted three novels to it: *Madame Chrysanthème* (1887), *Japoneries d'automne* (1889), and *La troisième jeunesse de madame Prune* (1905). His comments, similar to those of his contemporary Lafcadio Hearn, are a clear proof of his sociological, tourist, and ethnological knowledge of Japan, which helped forge a peculiar view of the Land of the Rising Sun. Consequently, they deserve very special consideration. This is why this study will organize itself around the objective of showing those peculiar characteristics of Japan described by Loti in his works, and of deciphering the value of his specific vision of the country, after tracing and describing his travel itineraries from which he extracted these images.

Key words: *Pierre Loti, Far East, China, Korea, Japan, travel itineraries*

I. El itinerario de los viajes realizados en Japón descrito a partir de sus novelas

1.1. Nagasaki (8 de julio – 12 de agosto de 1885)

El 8 de julio de 1885, *La Triomphante* desembarca en Nagasaki al Teniente de navío Louis-Marie-Julien Viaud. Enviado a la campaña de China, que interrumpe con una breve estancia en Japón, iba a crear una moda y a despertar el gusto y el interés por Japón a través de tres obras

---

¹ Proyecto investigador I+D CSO2009-08530. Ministerio de ciencia e Innovación. Gobierno de España.

compuestas para el *Journal de Nagasaki* entre el 8 de julio y el 12 de agosto de 1885, y para el denominado *Journal du Japon*, que permitía seguir sus viajes y la génesis de sus novelas en breves capítulos deshilvanados en los que prevalece una gran expresividad. El relato, en primera persona, narra la unión que contrae con una indígena, Madame Chrysanthème, tratándose de un frívolo idilio sin amor en el que Chrysanthème cuenta el dinero que ha obtenido una vez que el héroe, autor y narrador, se marcha al Oeste de Formosa tras haber confiado a Yves de Kermadec-Pierre Le Cor-, su proyecto de vivir “à terre [...], avec une petite femme à peau jaune, [...] dans une maison de papier, [...] au milieu de jardins verts” (Loti 1888: 9-10)². Pudiendo guardar el anonimato en los hoteles internacionales y descifrar así algunos aspectos de las costumbres del país nos cuenta como este “plan d’ existence” (ibidem: 10) se había convertido en algo normal a través de Monsieur Kangourou (Senju-San). En la época no era ni raro ni inmoral que, con el consentimiento de sus padres, jóvenes japonesas de clases modestas aumentasen su dote explotando a extranjeros que llegaban a los puertos francos donde la prostitución estaba al orden del día y tenía casa propia. Encontramos un precedente de este tipo de intrigas en *Le Japon artistique et littéraire* (De Vernet 1879). Loti, pues, había “épousé” a Kiku-San –en realidad Okané-San, hija de una antigua geisha–, de diecisiete años de edad, inmortalizada desde entonces por el fotógrafo Uyeno Hikoma. La pareja se había instalado en Diu-jen-ji en una mansión de ensueño (Loti 1888: 62) que fue demolida durante la segunda guerra mundial: la casa de Umé-San-Madame Prune-, en realidad Kaka-San, y de su esposo Sato-San-Monsieur Sucre-. El matrimonio había durado lo que había durado. Diez años antes, el idilio turco con Hakidjé (Aziyadé) cuyo recuerdo, al despertarse, empaña la imagen de Chrysanthème y de Japón (Loti 1888: 70): un Japón dominado por el agua, las montañas, casas y templos –Suwa et Kôtai-ji– en el que Loti encuentra a los principales personajes de *Madame Chrysanthème* a los que añade algún toque peculiar de su ingenio.

1.2. De Nagasaki a Yokohama (18 de septiembre – 17 de noviembre de 1885)

Loti abandona Nagasaki para partir a Ché fou, en el golfo de Pékin, el 12 de agosto de 1885 y vuelve un mes después para efectuar un crucero militar en las aguas del Mar Interior. Fondea en: Nakuru-Sima, Hiru-Sima, Gogo-Sima, Miwara, Sácate: Shozu-Sima) hasta llegar a Yokohama. Vía

---

² La edición original sobre la que está basada esta versión de la obra es de 1887.

Kobe fondea en Yura-no-Uchi, Kada, Gozen-Iwa. De Kobe, donde permanece dos semanas, se vuelve en tren, vía Osaka, hasta Kyoto, y visita en *Jinrikisha* algunos templos: Kiyomizu-Dera, Dai-Butsu, Kita-no-Tenjin, Sanjusan-Gen-Dô, y el palacio de Taiko-Sama (Nishi-Hongan-ji).

De Yokohama, donde pasa una semana, accede a través de Tokaidô a Kamakura, visita al gran Budha, el templo de Tsurugaoka-Hachiman-Gû, y la reliquia de la Emperatriz Jingû-Kôgô. En tren hasta Utsunomiya, después en *Jinrikisha*, protegido por un permiso que la Embajada le había facilitado, obtenido del mikado, explora los santuarios de Nikkô, y consigue ver, a su vuelta, el Fujiyama. También tuvo la ocasión de conocer Edo –la tumba de los cuarenta y siete rônin–, y los templos de Sangaku-ji, Siba y Asakusa, el parque de Ueno y el barrio de Yoshiwara, de ser invitado al baile dado en el Rokumeikan con motivo del cumpleaños del emperador Mutsu-Hito, de ver aparecer a la Emperatriz Haruko en el palacio de Akasaka, con motivo de la fiesta de los crisantemos, de sacar de este memorable acontecimiento algunas fotos de Uchida Kyuichi, primeras efigies de emperadores que fueron expuestas en los templos. Las experiencias de estos treinta y nueve días de expediciones o de mundanidades constituyen la temática de *Japoneries d'automne*.

1.3. Nagasaki (5 de diciembre de 1900 – 30 de octubre de 1901)

Quince años más tarde, en diciembre de 1900, Pierre Loti se encuentra en Nagasaki a bordo del acorazado *Le Redoutable*, bajo la presión de una inminente guerra que, en 1904, opondrá Japón a Rusia. La escuadra que el verano precedente a los conflictos de intereses había reunido a todos los rincones del mundo en el Golfo de Petchili acaba de dispersarse, con la llegada de los fríos, para buscar asilo en la gran bahía de Nagasaki.

De este exilio de diez meses –tres estancias en Nagasaki–, nuevo periplo en el Mar Interior, fondeos y escalas en Obé-Hato-Ura, Uchi-no-Umi, Kôbe, estrecho de Isumi: bahía de Edo, Yokohama, Kôbe, Miwara, Miya-Sima, Yoshiro-Sima, estrecho de Shimono-Saki, resulta *La troisième jeunesse de Madame Prune*, especie de epílogo a *Madame Chrysanthème*, sin heroína propiamente dicha, aunque Loti toma cariño a una cautivadora geisha de trece años, se hace amigo de algunas señoras y señoritas, una de ellas Inamoto, que para él encarna a Nagasaki, en lugares muy parecidos a los de su primera visita.

¿Cómo vive, pues, Loti este Japón de ensueño que tras sus descubrimientos realizados por obra del azar dibuja a modo de “bribes

descriptives” concediéndoles más una función de “referente” o de “intertexto” (Siary 1988: 25)³ que un verdadero valor literario?

II. Evolución de la representación de Japón en las tres novelas

2.1. *Madame Chrysanthème* (1887) y las mujeres japonesas (1893)

Si la primera de las tres novelas da testimonio de “un refus [...] d’intrigue romanesque au bénéfice de la vérité de la vie” (ibidem: 28), esta “vérité” revela, más bien, impresiones producidas por el “réfèrent” sobre el protagonista Loti que insiste, ante todo, en la rareza de un entorno desconcertante. Estima curioso que los japoneses –a quienes les gusta la naturaleza– la domestiquen a su gusto. A diferencia de Hearn⁴, no ha comprendido los principios estéticos que rigen los jardines japoneses, imitaciones de paisajes en un espacio reducido.

A las japonesas “gracieuses, mignardes” (Loti 1888: 39)⁵, “mignonnes avec leurs mains délicates, leurs pieds en miniature” (ibidem: 35), las describe con aires de “jouet de bibelot” (ibidem: 41) de un refinamiento extremo: “exquises de pose, de costume, de cheveux, de nuque, de tout” (ibidem: 51). Son, no se anda con rodeos, pobres personas “dépourvues de cervelle” (ibidem: 51), “à l’air bête” (ibidem: 35), “ouistiti” (ibidem: 59), “des marionnettes avec qui se fiancer pour rire” (ibidem: 223), hasta tal punto su mundo interior resulta hermético para cualquier europeo. Resulta imposible comunicarse con estas criaturas añidadas quienes “rient par [...] amabilité ou par habitude [...] au milieu des circonstances les plus graves” (Loti 1888: 230). Caricaturesco en relación con el estudio que Hearn consagra a la sonrisa japonesa⁶. Parecida a Rarahu, Pasquala Ivanovitch, Suleima e, incluso, Aziyadé –otros personajes femeninos sumisos en relación a las cuales definir las–, Kiku desvela, sin embargo, a Loti un mundo en el que gozar de su propio yo y de su propia personalidad. A pesar del profundo aburrimiento que le hace experimentar su dócil presencia, aprecia su sensibilidad artística sin preocuparse demasiado por sus profundidades secretas.

En cuanto a las damas ancianas como Madame Prune, expertas en “révérences à ressort” (Loti 1888 : 50, 142, 67, 40.), tienen un aire simio. Los señores son feos y necios. Los obreros, fisgones y diligentes, hacen

---

³ Ver también Raimond 2001.

⁴ Ver Hearn 1894.

⁵ Nociones que se reiteran en *Le exilée*, 1893, obra en la que dos capítulos son consagrados a Japón y a las mujeres y a la Emperatriz Haruko las páginas 38 y 39.

⁶ Leer Hearn 1894, vol. II, “The Japanese Smile”, p. 656 – 683.

pensar en “rats” (Loti 1888: 40). Sólo los niños y los insectos enternecen al marinero.

Concebidos por espíritus educados a la inversa de nuestros valores (ibidem: 34), los accesorios de la vida cotidiana le exasperan tanto como Chrysanthème y este pueblo de “rire perpetuelle” (ibidem: 34).

Este Japón que había intuido largo tiempo, antes de conocerlo, para aprender en él algunos rudimentos de su lengua, le parece, desde su llegada, triste y disminuido bajo su “suaire de nuages noirs, [...] de pluie faisant des hachures grises” (ibidem: 234), “japonaiserie” digna de Van Gogh, cuyo paisaje está asociado a fugaces estados del alma. Hearn, en Matsué, encontró el rudo invierno pero su visión no fue por ello tan limitada. Es verdad que, lejos de ser una “petite comédie” (ibidem: 243), un “intermède” (ibidem: 244), una “plaisanterie” (ibidem: 270), un efímero trazo de unión exótica con un país que apenas le concernía, su matrimonio consagró su auténtica inclinación por Japón y le inspiró páginas de extraordinaria belleza sobre las japonesas⁷. En Nagasaki Loti se siente extranjero “à en pleurer” (Loti 1888: 68). Chrysanthème le había dado “sa petite personne, ses révérences et sa petite musique” (ibidem: 272) pero sin ese no sé qué esencial. Japón provoca en él hiperexcitabilidad y risa, pues, ¿cómo tomar en serio a estos japoneses refinados pero frágiles y decadentes a los que juzga irremediamente antes de comprenderlos? Desconfianza y temor ante su exotismo, sus diferencias (Ono 1994).

Bien es cierto que, despojándose del europeocentrismo de sus prejuicios reconoce su abuso de epítetos descalificadores ya que, a pesar del abismo que los separa, Kiku tiene alma. Sin embargo, no puede dejar Nagasaki más que bosquejando “un sourire de moquerie légère pour ce petit peuple entaché de mièvrerie constitutionnelle, de pacotille héréditaire et d’ incurable singerie” (Loti 1888: 276).

Tout ce que la tradition et l’atavisme ont entassé dans les cervelles japonaises, provient d’origines profondément ténébreuses pour nous; même les plus vieux livres ne nous l’expliqueront jamais que d’une manière superficielle et impuissante parce que nous ne sommes pas les pareils de ces gens-là” (Ibidem, pp. 156-157).

Es porque el indescifrable enigma de Japón se le escapa por lo que el “pseudo-exote”, según Segalen, imprimió esta imagen parcial, trivial,

---

⁷ Consultar, por ejemplo, Hearn 1904: 393-398, donde llevando la contraria al “japonisme” expandido por Loti manifiesta la superioridad estética y ética de la mujer japonesa “ange bouddhique” o “soeur de charité”.

brutal, que debió ejercer su influencia en el espíritu popular, antes de que él mismo, un poco, y Hearn, mucho más, la enriqueciesen y atenuaran la severidad de la misma.

2.2. *Japoneries d'automne* (1889)

Pilar de la trilogía, este segundo relato –sin idilios– se caracteriza por dar una visión más amplia y variada de una realidad diferente: “immobilité de quinze ou vingt siècles, engouement pour la modernité” (Loti 2006: 5). Atormentado por la ironía disonante de la técnica, Loti prodiga al Japón antiguo –templos y palacios (ibídem: 27-29)–, evocaciones poéticas, a la manera de muchas guías turísticas. Pero Hearn constata que la ciudad santa descrita por su precursor sólo era imaginaria⁸. Lo que, sin embargo, sí es importante y original en estas *Japoneries*, es el esfuerzo desplegado por Loti por encontrar “le coeur d’un pays en pleine activité d’art, de rites et de religion, la conscience d’une présence cachée, de quelque chose de solennel, d’effrayant, d’incompréhensible, comme chaque fois qu’il y a rapprochement avec les dieux ou avec le Dieu unique, sous quelque forme qu’on l’adore” (Loti 2006: 197-269). En la tumba de los cuarenta y siete *rônin* describe el simbolismo de “ce passé noble et chevaleresque” (ibídem: 335-336) del cual Haruko representa el último eslabón antes de que un edicto imperial lo elimine (ibídem: 337), como ocurrió con la fiesta de los crisantemos, transformada en “garden-party” bajo la égida de una Emperatriz vestida por algún costurero parisino.

2.3. *La troisième jeunesse de Madame Prune* (1905)

De vuelta a Nagasaki, en 1900, Loti no experimenta ninguna emoción particular. Si bien templos, cementerios y calles les parecen idénticos, sin embargo, el proceso de industrialización que está teniendo lugar está destruyendo el paisaje; el puerto se abre a las importaciones extranjeras; los bares han sustituido a las casas de té. Los años han pasado sobre lo que fue el entorno del Teniente de navío, sobre él también quien, a sus cincuenta años, ve despuntar el siglo XX en medio de acorazados rusos y alemanes.

Una vez más el progreso, negador de las tradiciones, lo vuelve sensible al encanto de un Japón de quintaesencias. Al darle justa medida a sus altivas opiniones, admira estos lugares familiares que saborea aún más. Una metamorfosis se ha producido. Incluso si el crítico francés pone todavía el acento en el lado sibilino de un país al que no toma en serio en

---

⁸ Ver Hearn 1928: 225.

ningún momento, el tiempo ya no es aquel de la crispación. Aprecia este pequeño mundo y se entristece por tener que separarse de él un día. Es, incluso, “shamisen” de Madame Renoncule cuyos ojos, cuando toca, le descubren todas las profundidades de la raza amarilla: que ya no es una mera unión incoherente de sonidos discordantes. Su música le seduce casi tanto como la música francesa.

¿Habría olvidado Francia? No: el exotismo aviva su nostalgia, le hace preferir los rostros de su pequeña Francia flotante, “sorte d’îlot blindé” (Loti 1888 : 80). Las circunstancias extraordinarias por las que se encontraba allí no podían más que acentuar su temor de no volver a encontrar a su madre, su casa y su jardín. Enviado rápidamente allí desde Francia, de nuevo, tras el anuncio de la cuestión de Pequín, la tripulación había esperado que la campaña no durara más de seis meses. Sólo el sol de abril, al fundir los hielos de Peiho, permitiría al admirante Pottier regresar con Loti, su lugarteniente, y un puñado de marineros. Pero Loti se sintió mucho más triste que en su anterior partida. Apenado a su llegada porque este nuevo Japón le ofrecía una imagen de una época tan caduca como la de la Reina Victoria, se lamentaba porque aquel adiós suponía el final de una experiencia, un adiós eterno a toda “japonerie”, seguro como estaba de que no volvería a visitar jamás este país del que había sido el transmisor de una imagen a Europa.

III. Características y valor de la imagen

3.1. Coeficiente personal de la visión

3.1.1. Influencias sensibles e ideas preconcebidas

La idea que Loti se hace de Japón está unida, en efecto, a las impresiones subjetivas que le libran sus sentidos, su emotividad, todo tipo de recuerdos, de clichés que ya tenía del país. De niño había leído la historia de los cuarenta y siete rônin, después se había forjado una imagen del país a través de diferentes estampas que adquirió en el bazar de Rochefort. Bajo la influencia de algunos estereotipos, ¿cómo pudo penetrar en pocos meses en las sutilezas de un país indescifrable para el cual él estaba tan poco hecho?

3.1.2. Las relaciones con su país natal, con su madre y con el mar

“Si quelques Parisiens croient que je suis breton, si tous croient que je suis exotique, en réalité je suis saintongeais” (Prévost-Bault 1994: 81). Esta confesión de 1913 prueba que no se le podría arrancar del corazón su país a un hombre al que han arrancado de su país.

Pero ¿qué buscaba, pues, este marinero sedentario que, dividido entre un deseo de evasión y su país de nacimiento “oscille sa vie durant, son

oeuvre durant, du maternel au textuel, suivant le flux et le reflux de la mer”⁹, sin conseguir librarse jamás de su angustia?

3.1.3. El sentido del viaje y el “mito personal”

Síntoma de una crisis en la que no se le pone remedio al mal de vivir, en busca de horizontes nuevos y de una identidad incierta, “manifestation d’une sexualité trouble” (Ozward 1994: 30), víctima del “sentiment d’avoir commis quelque faute impardonnable en prenant la mer” (ibidem: 31), los periplos de Pierre Loti no presentan ninguna novedad con relación a lo que fueron las claves del viaje romántico en el siglo XIX. En la búsqueda amorosa, lejos de su madre, tanto Kiku como “la chère petite turque” se aproximan a “l’archétype de l’orientale dont la figure la plus mémorable serait la Carmen de Mérimée” (ibidem: 32), pero el narrador de *Madame Chrysanthème* lleva la empresa a su término, en Extremo Oriente. Para ilustrar su particular representación de la mujer japonesa destaquemos el largo discurso antifeminista que pronuncia con motivo de su entrada en la Academia francesa el siete de abril de 1892: criatura inconstante, la mujer, monstruo encantador, se iguala en perfidia a la serpiente. El académico se manifiesta, también, en algunos momentos contra “le mariage sans amour, la vie à deux, enchaînée irrévocablement au fond de quelque coin de province” (Lacoste 1994: 51). Monsieur Viaud había escapado ciertamente al provincianismo pero ¿qué decir de sus insólitos amores? La crítica contemporánea no ha dejado de incidir sobre esta problemática, ya bosquejada en *Mon frère Yves*, sobre esta especie de matrimonio de tres, de parecido o de relación amistosa intensa con Pierre Le Cor. ¿Es el mito del doble de dominante maternal femenina el mito personal de Pierre Loti?

3.1.4. El miedo a la nada y a la destrucción

Las tres obras desvelan, igualmente, una extraordinaria angustia hacia el vacío: “amer savoir, celui qu’on tire du voyage”¹⁰. La amargura contenida en *Madame Chrysanthème* se vio reforzada por las circunstancias de su redacción. La mujer de Loti: Jeanne-Amélie Blanche Franc de Ferrière –con la que contrae matrimonio el 20 de octubre de 1886–, en peligro de muerte, había perdido a su primer hijo, al nacer, el 4 de mayo de 1887. De ahí la inadecuación entre la novela, estas circunstancias familiares y la preparación de su viaje a Estambul tras las huellas del “fantôme d’Orient”. Más apropiada esta carta del 18 de diciembre de 1900 en la que, pidiéndole que no se ofusque, Loti le cuenta a

---

⁹ Leer al respecto: D’Auria 1994: 116. También el artículo de Ducrey 1994: 211 – 212.

¹⁰ Consultar Ozward 1994: 30 y *Les fleurs du mal*, “Le voyage”.

Blanca, ya reestablecida, su encuentro inesperado con Madame Renoncule: su “belle-mère”, sin omitir noticias de su “famille japonaise” (ver Funaoka 1988: 12) (de Crysanthème, casada, antes de que, tras retirarse en una gruta próxima a su pueblo natal en Oita, se volviera loca antes de llegar a los cuarenta, Quella-Villéger 1994: 264).

IV. Visiones de Japón, reflejos de su época

4.1. Colonialismo y racismo

Si bien es cierto que el tema recurrente de Japón en Loti oculta otros temas existenciales, es resultado, también, de cuestiones suscitadas por la política colonial francesa en Indochina bajo la Tercera República. En concreto, por ejemplo, la cuestión de saber si Francia que, después del Segundo Imperio gozaba de una considerable expansión, debía ceder Tonkin a China. De ahí la guerra que se produjo entre 1883 y 1885. Cuando llegó la paz *La Triomphante* se volvió a Nagasaki para una serie de reparaciones. Los europeos buscaban, entonces, manifestar su valor en Asia, sueño y pesadilla de Europa. Cuanto más extraño e insignificante era Oriente más superior era Occidente. El “racismo” de Loti hacia un Japón empequeñecido por procedimientos peyorativos imperialistas se circunscribe en esta perspectiva, distancia que se agudiza, además, tras el trauma que sufre motivado por la muerte de su hermano mayor en India, víctima del cólera contraído en Poulo-Condore.

4.2. La angustia fin de siglo

En cuanto a su obsesión por la evanescencia, herencia del romanticismo tardío, emana, consideramos, de la neurosis metafísica propia de “la conscience de l’homme occidental” (Ozward 1994: 29), en vísperas de La Belle Epoque. Mistificación o impostura es la particular visión que Loti tiene del mundo nipón, condicionada por tantos factores subjetivos y colectivos.

V. El valor de la imagen

5.1. Interés histórico y biográfico

La trilogía presenta un indiscutible valor informativo más que documental, sobre la transición que supuso en Japón el paso del siglo XIX al siglo XX. Su dimensión personal permite reconstruir algunas peculiaridades del autor en el momento en el que recorrió el país, datos que verifican la biografía y la intertextualidad.

5.2. Interés artístico

Se podría resaltar el valor pictórico de las estampas bosquejadas por el observador. Aunque no ve más que lo que le conviene, sus escritos japoneses encierran un sentido exclusivo del realismo y de la estética, epítetos precisos y sutiles, cantidad de paisajes, de escenas domésticas, de la calle, de pequeños artesanos o de templos.

A Loti le gustaba la música tanto como el color. Cantos de grillos y cigalas, ruidos de insectos en el claro de luna, cantos de pájaros, bronces de los santuarios sintoístas, salmodias, deslizamientos de *shôji*, golpeteos de pipas, voces de comerciantes ambulantes o de “djins”, risas, soplos de brisa y notas de *shamisen* llegaron hasta sus oídos influido por su exotismo. Sin llegar a comprender verdaderamente Japón, Loti lo percibió intensamente.

La influencia de la imagen, conclusión privilegiada del periplo

Tras la exposición universal de 1867 el gusto por Japón, denominado “japonisme” había conocido en Francia una moda sin precedentes, que culmina entre 1880 y 1900 cuando los Goncourt, que consagran en 1891 y 1896 dos volúmenes a Utamaro y a Hokusai, concediéndole en las descripciones que aparecen en sus novelas un lugar privilegiado al Extremo Oriente, se fijan en la moda y en el gusto oriental y más concretamente japonés. Numerosos escritores alimentaron, igualmente, esta pasión de la época. Leyendo *Madame Crysanthème* Van Gogh exclama: “Ah!, c’est donc comme ça qu’il faut regarder une japonaiserie!”.¹¹ Así pues, muchos franceses se limitaron entre 1887 y 1905 a tener la misma visión privilegiada, estrecha e injusta de Loti sobre el Extremo Oriente y, concretamente, sobre Japón. Poco rencorosos, los japoneses consagraron a Loti una estela ante la bahía de Nagasaki, aún cuando los hubiera presentado al exterior como un pueblo de divertidos y simios liliputienses, en el momento en el que se abrían al mundo para igualarse a Europa. El escritor tuvo el poder de dar forma a la imagen que sus contemporáneos se hicieron de este país. De este modo fue también realzada la verdad y la profundidad del “japonisme” de Hearn, si bien Hearn significó para Loti un ideal en materia de prosa poética y exótica¹² y un gran maestro en todos los temas relativos a Japón aún cuando podemos alegrarnos de que Loti lo sobrepasara.

---

¹¹ Carta a su hermano Teo, Arles, 1888. Citada por Quella-Villéger 1988: 15.

¹² Consultar “Baudelaire” (Hearn 1915), donde Hearn manifiesta su admiración hacia Loti, a pesar de sus observaciones “fausses” (“wrong”) sobre Japón y lo califica como “a wonderful malician”, un prodigioso mago.

REFERENCIAS

- D'Auria 1994:** D'Auria, I. Les contradictions du Japon dans l'expérience de Loti. // *Loti en son temps*. Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 1994, 111-121.
- De Vernet 1879:** De Vernet, Frédéric LeBlanc du. *Le Japon artistique et littéraire*. Paris: Alphonse Lemerre, 1879.
- Ducrey 1994:** Ducrey, G. Le voyageur, l'hirondelle et les hiéroglyphes. L'imaginaire aérien de Loti. // *Loti en son temps*. Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 1994, 209-220.
- Funaoka 1988:** Funaoka, S. *Pierre Loti et l'Extrême Orient. Du journal à l'œuvre*. Tokyo : Tosho, 1988.
- Hearn 1894:** Hearn, Lafcadio. *Glimpses of Unfamiliar Japan*, in two volumes. Boston and New York: Houghton Mifflin C°, 1894.
- Hearn 1928:** Hearn, Lafcadio. *Lettres japonaises (1890-1893)*. Traducidas por Marc Logé. Paris : Mercure de France, 1928.
- Hearn 1904:** Hearn, Lafcadio. *Japan, An Attempt at Interpretation*. London, New York: The Macmillan C°, 1904.
- Hearn 1915:** Hearn, Lafcadio. Baudelaire. // *Interpretations of Literatura*, Vol.II. New York: Dodd, Mead and C°, 1915, 83-89.
- Lacoste 1994:** Lacoste, F. L'élection de Loti à l'Académie française. // *Loti en son temps*. Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 1994, 49-60.
- Loti 1888:** Loti, P. *Madame Chrysanthème*. Paris : Calmann-Lévy, 1888.
- Loti 1905:** Loti, P. *La troisième jeunesse de Madame Prune*. Paris : Calmann-Lévy, 1905.
- Loti 2006:** Loti, P. *Japoneries d'automne*. Paris : Calmann-Lévy, 2006 [1889].
- Ono 1994:** Ono, S. A. Western Image of Japan. What did the West see through the eyes of Loti and Hearn? // *Courrier du Genève*, 1994, N° 85, 29-51.
- Ozward 1994:** Ozward, Th. Le Néo-romantisme de Loti ou l'art du poncif. // *Loti en son temps*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 1994, 29 – 37.
- Prévost-Bault, M.-P 1994:** Prévost-Bault, M.-P. Pierre Loti et la Saintonge. // *Loti en son temps*. Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 1994, 81-87.
- Quella-Villéger 1988:** Quella-Villéger, A. *Le Japon de Pierre Loti*. Revue Pierre Loti, 1988.
- Quella-Villéger 1994:** Quella-Villéger, A. L'impossible synthèse, Journal de bord paimpolais. // *Loti en son temps*. Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 1994, 259-264.

Raimond 2001: Raimond, M. *La crise du roman. Des lendemains du naturalisme aux années vingt*. Paris : José Corti, 2001 [1966].

Siary 1988: Siary, G. La représentation littéraire du Japon dans *Madame Chrysanthème*. // *Le Japon de Pierre Loti (Revue Pierre Loti)*, Vol. 9, 1988, N° 34-35, avril-septembre.

**L'INTERTEXTUALITE SCHOPENHAUERIEENNE DANS
UN ROI SANS DIVERTISSEMENT
ET *LE DESERTEUR* DE JEAN GIONO**

Daniela Ćurko
Université de Zadar

**SCHOPENHAUER'S INTERTEXTUALITY IN JEAN GIONO'S
NOVELS
A KING WITHOUT DISTRACTION AND *THE DESERTER***

Daniela Ćurko
University of Zadar

This article analyses Arthur Schopenhauer's intertextuality in two novels by Giono: *A King Without Distraction* and *The Deserter*. In the first novel, it is the philosopher's metaphysics that we discover to be present in some of Giono's motifs, as in the motif of a hieroglyphic scripture on the pig's back, carved by a serial killer, M.V. – a motif which we identify as a variant of Schopenhauer's recurrent scriptural metaphor. We have also discovered that the scene of Frederic II's winding the mechanism of the clock with the figures of a shepherd and a young shepherdess on its front side has to do with Schopenhauer's metaphor of men being puppets of the Will, propelled into motion by the Will.

As for *The Deserter*, we have found out that the treatment of the hero by the narrator reveals the intertextuality of Schopenhauer's ethics of compassion, just as the hero's asceticism and his sainthood owe much to Schopenhauer's reflections upon the way the man can liberate himself of the domination of the Will.

Key words: *Giono, Schopenhauer, intertextuality, a scriptural metaphor, a Will puppet, compassion, asceticism, sainthood*

1. La métaphysique de Schopenhauer dans *Un roi sans divertissement*

1.1. La métaphore scripturaire

Il n'y a point de preuves irréfutables que Giono ait lu Schopenhauer: le romancier ne mentionne ses lectures du philosophe ni dans ses *Entretiens avec Jean Amrouche et Taos Amrouche* (Giono 1990) ni dans

son *Journal*, et aucune œuvre de Schopenhauer n'a été retrouvée dans sa bibliothèque de Manosque. Toutefois, certains thèmes et motifs, dans ses romans, nous permettent d'affirmer que Giono semble avoir connu et apprécié la pensée de Schopenhauer. La longueur restreinte de cet article nous oblige à nous limiter aux seuls romans *Un Roi sans divertissement*, *Le Moulin de Pologne* et *Le Déserteur*. Néanmoins, nous considérons qu'il est possible de déceler l'intertextualité schopenhauerienne dans d'autres œuvres de l'écrivain et que cela mériterait une étude supplémentaire.

Dans *Un Roi sans divertissement*, c'est l'accent mis sur les hiéroglyphes taillés sur le dos d'un cochon par un tueur en série – dont l'identité est encore tout aussi inconnue aux villageois de ce coin perdu de Trièves, témoins de ses premiers meurtres, qu'au lecteur – qui nous dirige vers une interprétation de son roman qui prendrait en compte sa dimension métaphysique. Aussi, ce motif des lettres étranges *d'un langage barbare*¹ nous oriente-t-il précisément vers l'intertextualité schopenhauerienne. Rappelons cet extrait du roman:

Un des cochons était couvert de sang. On n'avait pas essayé de l'égorger, ce qu'on aurait pu comprendre. *On l'avait entaillé de partout, de plus de cent entailles qui avaient dû être faites avec un couteau tranchant comme un rasoir. La plupart de ces entailles n'étaient pas franches, mais en zigzags, serpentines, en courbes, en arcs de cercle, sur toute la peau, très profondes. On les voyait faites avec plaisir.*

Ça alors, c'était incompréhensible ! Tellement incompréhensible, tellement écoeurant (Ravel froissait la bête avec de la neige et, sur la peau un instant nettoyée, *on voyait le suintement du sang réapparaître et dessiner comme les lettres d'un langage barbare, inconnu*), tellement menaçant et si directement menaçant que Bergues, d'ordinaire si calme et si philosophe, dit : « Sacré salaud, il faut que je l'attrape ». (Giono 1974: 463-464, mis en italique par nous)

La dimension métaphysique du roman est déjà sous-entendue par la référence ouverte et explicite à Blaise Pascal dans le titre et dans la clause du roman (voir notamment Sacotte, 1995: 166). Toutefois, l'intertextualité pascalienne n'est point le seul substrat philosophique présent dans ce roman surcodé où l'on décèle également l'intertextualité nietzschéenne (voir Ćurko, 2015: 107-130), à laquelle s'ajoute celle de Schopenhauer, en commençant par sa métaphysique, puis son éthique. Car les hiéroglyphes dont l'écriture fait toutes les délices de ce meurtrier en série, renvoient à la métaphore scripturaire, si fréquente chez

---

¹ Voir la citation *infra*, dans le corps du texte.

Schopenhauer, puisque pour ce philosophe, la métaphysique est le « déchiffrement du monde » (Schopenhauer 2009: 1436) :

Sans la découverte du vouloir-vivre, déclare Schopenhauer, de nombreux événements nous resteraient « éternellement étrangers » et se dresseraient devant nous « comme des hiéroglyphes incompréhensibles » (Schopenhauer 1966: 137). (Bouriau 2013:150)

L'idée de la métaphysique conçue comme un déchiffrement provient de la vision schopenhauerienne de la dualité du monde comme un monde de phénomènes d'un côté, et comme la chose en soi – la volonté – de l'autre côté. C'est donc dans les phénomènes, et non pas au-delà, qu'il faut chercher leur essence qui est la volonté. Cela apporte une lumière sur l'énigme du personnage de M.V., qui laisse derrière lui une si étrange « signature »; et aussi une lumière sur celui qui doit traquer le meurtrier et résoudre son mystère, Langlois, le capitaine de gendarmerie, lequel, nous le savons, se révèle être étrangement proche de lui. Cela apporte aussi un éclairage supplémentaire sur les raisons pour lesquelles Giono multiplie les narrateurs dans ce roman afin d'éclaircir « le mystère Langlois ». À cet égard, Schopenhauer ne dit-il pas:

Lorsqu'on découvre des écritures dans un alphabet qui nous est inconnu, on essaie autant de dispositions des lettres qu'il est nécessaire pour arriver à une hypothèse de signification pour chacune d'entre elles qui leur permette de former des mots intelligibles et des périodes cohérentes. (Schopenhauer 2009: 1436-1437, mis en italiques par nous)

1.2. L'ennui et le divertissement

Plusieurs pages, articles et ouvrages pertinents ont été écrits sur la thématique de l'ennui et du divertissement dans *Un Roi sans divertissement*.² Rappelons au lecteur que, durant la saison d'hiver, M.V., comme tous les autres habitants de ces villages isolés et éloignés des montagnes de Trièves, et comme bientôt son poursuivant, le capitaine Langlois, doit donc faire face à l'ennui, qui est à l'image de leur grand vide intérieur. Or, la thématique même de l'ennui et du divertissement renvoie ici non seulement à Pascal, mais aussi à Schopenhauer qui, grand lecteur à son tour de Pascal et des autres moralistes français du XVIIe siècle, réintroduit et réinterprète ce thème. Pour Schopenhauer, l'ennui n'est ni passager ni accidentel, mais s'inscrit dans sa vision métaphysique du monde comme Volonté. En effet, l'ennui provient et découle de la nature

---

² Voir notamment Sacotte 1995: 152-154.

du monde comme Volonté aveugle. L'essence de la Volonté en tant qu'elle est aspiration incessante et sans but, en tant qu'aspiration absurde³, fait que l'homme oscille constamment entre la souffrance – qui vient du manque et de ce que son désir n'est pas satisfait – et l'ennui, qui s'installe dès que son désir est satisfait: « *Sa vie, tel un pendule, balance alors entre la douleur et l'ennui*, les deux constituant concrètement ses éléments ultimes. » (Schopenhauer 2009: 590-591, mis en italiques par nous)

M.V. tue donc par ennui et pour se procurer, par la violence, le seul *divertissement* qui lui soit ainsi permis durant l'hiver, quand la neige encombre les routes et les sentiers, et que la rudesse du climat ôte toute possibilité de *divertissement* par la promenade, la chasse, les rencontres, la compagnie ou le plaisir esthétique. Les indices de l'hiver comme saison des désirs inassouvis, de l'ennui et du néant auxquels les hommes s'apprêtent à remédier par la violence, apparaissent dès les premières pages du roman. Ainsi le narrateur gionien décrit-il les après-midi et les soirs hivernaux dans ces hameaux isolés:

Une heure, deux heures, trois heures ; la neige continue à tomber. Quatre heures ; la nuit ; on allume les âtres ; il neige. Cinq heures. Six, sept ; on allume les lampes ; *il neige. Dehors, il n'y a plus ni terre, ni ciel, ni village, ni montagne ; il n'y a plus que les amas croulants de cette épaisse poussière glacée d'un monde qui a dû éclater.* (Giono 1974: 459, mis en italiques par nous).

Ici la métaphore verbale *éclater* (voir la citation ci-dessus) annonce le suicide spectaculaire de Langlois dans la clause du roman. Le héros, nous vous le rappelons, se fait éclater la tête par une cartouche de dynamite, ayant choisi de retourner cette violence accumulée contre lui-même, plutôt que contre les autres. Son sacrifice devenu spectacle visuel unique, procure, en même temps, un divertissement de nature esthétique aux villageois et à toute la contrée.

1.3. L'homme, marionnette de la Volonté

Frédéric II, propriétaire de la scierie de la route d'Avers, qui passe le début d'une noire matinée d'hiver, avant l'aube, à s'amuser à fouiller dans les tiroirs, y trouve un cadran d'horloge avec les figures du berger et de la bergère, dans les yeux de qui il lui faut introduire une clef pour en remonter le mécanisme, afin d'en écouter la sonnerie:

---

³ Selon Clément Rosset, Schopenhauer serait même le premier philosophe de l'absurde. Voir Rosset 1967.

On la remontait en fourrant la clef dans son ouverture ronde qui était justement l'œil du berger aux cheveux d'or, à la veste d'or et au foulard rouge, qui donnait ce bleuet si bleu à la bergère si blanche avec une touche de rose. Dans l'œil de la bergère on fourrait la clef pour remonter le mouvement. Mouvement extraordinaire ! Ça alors ! (Giono 1974: 487-488)

Il nous semble que l'image de l'horloge à remonter peut avoir un sens pluriel, une fois qu'on la replace dans le contexte de la pensée de Schopenhauer. En effet, même si, dans l'extrait cité, les figures du berger et de la bergère que l'on remonte ne sont pas des marionnettes au sens strict du mot, elles ressemblent aux poupées par leur rigidité et par le fait qu'étant représentées comme inanimées, elles n'ont aucune volonté propre: elles sont manipulées par le scieur Frédéric II; tout comme une villageoise et vraie bergère, Marie Chazottes, est une victime manipulée et réifiée par M.V. et de ce fait, la marionnette de ce dernier. D'ailleurs, il y a là aussi l'image du mécanisme, du rouage. Il est intéressant de noter que Schopenhauer se sert de la même image de l'horloge à remonter pour parler de la condition humaine – de l'homme, qui, selon lui, vit en esclave de la Volonté aveugle, laquelle n'a que deux buts dans le monde vivant – conservation de la vie et perpétuation de l'espèce:

Il est vraiment incroyable combien, vu de l'extérieur, la vie de la grande majorité des hommes s'écoule dans la futilité et dans l'insignifiance, et combien, éprouvée de l'intérieur, elle s'écoule dans la confusion et dans l'hébétude. [...] *Ces hommes sont pareils à des horloges qu'on remonte puis qui marchent sans savoir pourquoi ; à chaque fois qu'un homme est engendré et qu'il voit le jour, l'horloge de la vie humaine est remonté*, pour repasser, phrase après phrase, mesure après mesure, avec des variations infimes, sa vieille rengaine déjà jouée d'innombrables fois. (Schopenhauer 2009: 607)

L'image de la marionnette muée par un mécanisme est en effet récurrente dans les Compléments du Livre I à IV du *Monde comme volonté et représentation* (voir notamment Schopenhauer 2009: 1720-1724, 1764). La condition humaine selon Schopenhauer est telle que les hommes sont les marionnettes de la Volonté omniprésente, supra-individuelle, transcendante et immanente à la fois, et qui se manifeste par et dans la pulsion, dans le cas des organismes vivants. La Volonté est identifiée à la chose en soi, elle est l'essence du monde.

Frédéric, qui, au cours de sa traque matinale du tueur en série vers les sommets de l'Archat, s'identifiera à ce tueur inconnu qu'il poursuit, est donc vu et représenté comme une marionnette dominée et dirigée par ses

pulsions, comme l'homme dont la volonté individuelle, dont l'intellect ne font que servir la Volonté supra-individuelle.

2. *Le Déserteur* ou l'éthique schopenhauerienne de la compassion

Le Déserteur, court roman de Giono publié en 1966, est un ouvrage de commande qui semble avoir été, dans un premier temps, une biographie fictive d'un peintre d'ex-voto, Charles-Ferdinand Brun.⁴ Giono dépeint l'artiste pauvre sous les traits d'un ermite ou d'un saint, en racontant l'histoire imaginaire de Brun qui, fuyant la France, sa patrie, entre en Suisse, et y trouve un asile, certes, mais surtout un refuge, une sorte de sanctuaire pour les pauvres et les humbles, où il pratiquera son art, avec l'abnégation et la modestie d'un artiste qui est plutôt un artisan. Pour se consacrer exclusivement à son art, le Déserteur renonce à tout, non seulement au succès et à la gloire artistique, à toute réussite matérielle, à la possession des biens matériels, mais aussi et surtout à sa vie privée, à une famille, à une vie amoureuse et sexuelle et même à une quelconque vie sociale, car il n'aura pas d'amis dans cette région qui l'a accueilli, à moitié mort de froid et de faim. Le Déserteur choisit une vie humble et retirée, placée sous le signe de la misère, de la solitude et du dénuement.

Ce roman étant surcodé comme la plupart des romans de Giono, on y décèle, à côté de l'intertextualité hugolienne,⁵ celle de Nietzsche,⁶ et, ce qui est l'objet de notre étude, celle de Schopenhauer. En effet, c'est une caractéristique de l'écriture gionienne que de dissimuler une référence implicite derrière une autre, moins cachée: ainsi la référence aux *Misérables* s'impose, nous l'avons vu,⁷ dès la première phrase de l'incipit de ce roman. Or, celle de Schopenhauer, pour être moins visible, n'en est pas moins présente.

Mais, arrêtons-nous encore un peu à ce début du roman où Giono nous peint le Déserteur en personnage des *Misérables*. Une telle image a pour fonction de susciter la compassion du lecteur. Or, c'est Schopenhauer qui prône la morale de la compassion: l'homme qui compatit pour autrui est conscient de l'identité profonde de tout ce qui existe dans l'univers, il comprend que l'essence commune à tout étant est la Volonté. L'éthique de

---

⁴ Le lecteur n'apprend son nom qu'à la fin du récit de la fuite du Déserteur, alors qu'il arrive à la région de Haute-Nendaz (Giono 1983: 216).

⁵ Giono s'en réfère d'une manière explicite dans les deux premières phrases de l'incipit du *Déserteur*: « C'est, à l'abord, un personnage de Victor Hugo. Plus que de la frontière française, il sort des *Misérables* avant la lettre. » (Giono 1983: 193).

⁶ Voir Ćurko 2015.

⁷ Voir *supra*, la note 4.

Schopenhauer y est évidemment inséparable de sa métaphysique de la Volonté omniprésente, volonté qui est la chose en soi et donc l'envers du monde comme phénomène.

2.1. Le portrait de l'artiste en ascète ou la négation de la Volonté

Le Déserteur demeurera tout sa vie dans le val de Nendez, où il était entré en fuyard et immigré clandestin, y menant une existence très modeste, ne vivant que pour son art, et refusant, par pudeur, modestie et politesse, les offres des paysans de la région de loger chez eux. Vivant en ascète, et presque en ermite, il accepte son sort de peintre d'ex-voto, célibataire et misérable, jusqu'à sa mort.

Giono, en expliquant au lecteur l'origine du surnom de son personnage, dit que son héros a déserté la société bourgeoise,⁸ renoncé à la vie séculière, laïque, et s'est retiré dans la solitude des bois de Haut-Nendaz et surtout dans la solitude de son art, tout comme les ermites chez Chrétien de Troyes se retiraient dans la forêt afin d'y prier Dieu.⁹ Giono met l'accent sur deux traits de son personnage: l'acceptation de la pauvreté, sa retraite de toute vie sociale et de la communauté des hommes en général, et le choix d'une vie contemplative:

On ne s'improvise pas déserteur ; on ne saute pas d'un seul coup dans la vie d'un contemplatif et surtout dans la peau d'un homme qui accepte la misère. Cette acceptation de la misère explique tout. Le peintre de Nendaz n'est pas un délinquant, *c'est un misérable*. (Giono 1983: 198-199, mis en italique par nous)

À l'instar de Langlois, héros d'*Un Roi sans divertissement*, le Déserteur choisit, lui aussi, un lieu élevé pour son refuge, un lieu se trouvant au-dessus de ce village suisse déjà perdu dans les hauteurs, à l'écart des autres maisons, dans cette région montagnarde de la Haute-Nendez, qui est elle-même reculée et désertique en cette année 1850, comme nous en prévient le narrateur: « Au-dessus de la limite des granges, il n'y avait que des sentiers à peine marqués, peu fréquentés. C'était le Tibet en pleine Europe. Dire les Alpes c'était évoquer Dante. » (Giono 1983: 199)

---

⁸ Nous relevons une des occurrences de cette explication du surnom du héros : « Et avant de le suivre sur le chemin qui va le conduire du pas de Morgins à la fosse du cimetière de Nendaz, constatons que finalement il a été excellemment nommé par les Valaisans : il est bien tout simplement un déserteur. Il déserte une certaine forme de société pour aller vivre dans une autre. » (Giono 1983: 199)

⁹ Voir notamment Chrétien de Troyes 1990 : v. 6238-6438.

Pour pouvoir peindre en paix, et se dédier à son art sans se disperser, le Déserteur, tel un ermite, ou un frère ayant choisi un ordre mendiant¹⁰, choisit délibérément (mais a-t-il vraiment le choix?) l'isolement mais aussi le dénuement d'une cabane en forêt, qui n'est qu'une « baraque mal ficelée ouverte aux quatre vents, faisant eau de toute part, où il s'était réfugié, mais c'était bien d'un « chez lui » qu'il s'agissait. » (Ibid.: 229-230), puis d'autres abris dans la région de Nendaz, espace où se déroule sa vie itinérante:

Le voilà donc maintenant installé à la demeure, comme on dit, dans ce val de Nendaz : mais sa demeure n'est jamais qu'un trou dans du foin ou une litière de paille, suivant la saison. Même en plein hiver, il ne s'approche jamais d'un foyer. (Ibid.: 242)

Aussi le Déserteur renonce-t-il non seulement à tout confort, mais il n'est pas rare qu'il renonce à la satisfaction des besoins physiques élémentaires, comme la nourriture:

Nourri, il l'est fort peu. On lui donne de droite et de gauche, mais il ne demande jamais. [...] Souvent il ira déterrer des racines pour se nourrir, les jours où sa timidité lui fait préférer les racines à l'approche des gens civilisés. (Ibid.: 243, mis en italiques par nous)

De la même façon, il renonce à l'amitié et à la chaleur humaine, ainsi qu'à la sexualité: Giono l'imagine vivant dans l'abstinence, tout comme il renonce à la compagnie des autres, à la chaleur du foyer, et Giono le dépeint donc en ascète qui ne vit que pour son travail artisanal de peintre d'ex-voto.

Or, c'est Schopenhauer qui voit l'ascétisme comme un moyen d'atteindre la *moksha* – la libération de l'homme qui passe par la libération de tous les désirs. Car, dans sa réflexion sur la nature en général, et ensuite sur la nature et la condition humaines, le philosophe conclut que ni l'homme, ni l'animal, ni la plante, ni les astres, aucune entité n'est libre dans l'univers, puisque tout dans l'univers ne fait que servir la Volonté.¹¹

---

¹⁰ Tel l'Ordre des Frères Mineurs, le Premier Ordre franciscain, dont les religieux portent un habit brun. Or, le Déserteur s'appelle Charles-Ferdinand Brun, comme on l'apprendra très tard dans le récit.

¹¹ Rappelons que la Volonté est à la fois transcendante et imminente, omniprésente et supra-individuelle et que chez l'homme, le lieu de son déploiement est le corps entier, avec ses instincts, ses pulsions, sa pensée inconsciente.

L'homme, nous l'avons vu *supra*,¹² en somme, n'est qu'une « marionnette de la volonté ».¹³

En effet, l'ascétisme et la sainteté sont les seules voies durables permettant à l'homme de se libérer de cette emprise de la volonté: « L'ascète ressent à l'égard de la volonté absurde un parfait dégoût et s'attache à en combattre les effets en toute chose, en commençant par lui-même. » (Salaün 2010: 193) L'ascète, tout comme le converti, étant parvenus finalement à se détacher de l'emprise du Vouloir, donc de l'emprise des instincts, connaissent la liberté absolue.

La voie de la contemplation esthétique

Dans le cas du Déserteur, qui renonce à tous les désirs et à leurs réalisations, il y a donc cette voie de l'ascèse. Mais, ce n'est pas la seule voie que prend ce solitaire: tout comme le tueur en série M.V., personnage d'*Un Roi sans divertissement*, le Déserteur se plaît lui-aussi dans la contemplation esthétique que lui offre une vue panoramique:

Il se cherche un abri et il s'accointe en belle vue du petit lac. [...] En tout cas, le lac reflète le Grand-Combin, et le reflet de la haute architecture des rochers construit dans les eaux le château à l'envers où le serpent à la queue de diamant peut bien exercer sa seigneurie. C'est dans cet abri qu'il mange son pain et son fromage, pendant que la brise qui frôle les eaux du petit lac fait trembler les murs du château de la Vouivre et mélange les bruns, les bleus, les verts, les blancs et même les noirs (qui sont une couleur, quoi qu'on en dise). (Giono 1983: 207)

Or, la contemplation esthétique est, dans la vision de Schopenhauer, un autre moyen de nier la Volonté, mais ce moyen, à la différence de l'ascèse, n'offre qu'une libération provisoire et temporaire, le temps de la création artistique ou le temps de la contemplation de l'œuvre d'art.

Conclusion

En ce qui concerne l'intertextualité d'Arthur Schopenhauer dans *Un roi sans divertissement*, c'est sa métaphysique que nous avons décelée dans certains thèmes et motifs de ce roman. Il y a d'abord, dans le motif des

---

¹² Voir *supra*, la sous-section I.3. « L'homme, marionnette de la volonté ».

¹³ Il faut se garder de faire amalgame entre la compassion et la pitié dont les sens diffèrent. La compassion est „un sentiment qui incline à partager les maux et les souffrances d'autrui“ (CNRLT, entrée „compassion“), et il y a là l'identification entre celui qui compatit avec l'objet de sa compassion.

hiéroglyphes taillés par le tueur en série M.V. sur le dos d'un cochon la métaphore scripturaire, image récurrente chez le philosophe, pour qui la métaphysique est, nous l'avons vu, « le déchiffrement du monde », déchiffrement dont le but est de faire comprendre que tout est Volonté, essence du monde, et envers des phénomènes. L'homme, d'ailleurs, n'est que sa marionnette, puisque lui, comme tout dans l'univers sert la Volonté, aveugle et inconsciente. D'où l'image, fréquente chez Schopenhauer, de la marionnette muée par un mécanisme, l'image qui devient, chez Giono, le motif du cadran de l'horloge, avec les figures du berger et de la bergère, manipulé par le villageois Frédéric II. Frédéric fourre la clef dans l'œil du berger et de la bergère, pour remonter le mouvement, et, comme la bergère ressemble à Marie Chazottes, jeune victime de M.V., le scieur s'identifie par ce geste déjà un peu au criminel sadique qu'il va bientôt découvrir, adossé au hêtre majestueux de la scierie, cache des cadavres de ses victimes. Car non seulement Marie à la peau blanche, mais aussi Frédéric, M.V., et Langlois même, tout homme enfin, tous sont les marionnettes de la Volonté, laquelle se traduit, chez l'homme et l'animal, par et dans les pulsions, et notamment ici par les pulsions violentes. Et la violence est un divertissement *royal*, un exutoire contre l'*ennui* inhérent à l'homme, être désirant, inhérent à la condition humaine, puisque la vie de l'homme, nous l'avons vu,¹⁴ dans la vision de Schopenhauer, oscille entre la souffrance et l'ennui.

Dans le roman *Le Déserteur*, ce n'est point la métaphysique, mais l'éthique de compassion de Schopenhauer que nous avons découverte, et cela d'abord dans le traitement du héros par le narrateur. Aussi, Giono nous peint-il son artiste spécialiste des ex-voto en ascète et en saint – bref, en homme ayant pu se libérer de l'emprise de la Volonté par le renoncement aux désirs. Voie royale de la libération, de la *moksha*, somme toute, que celle prise par ce personnage de fuyard, d'immigré clandestin, « qui sort des *Misérables* avant la lettre » et qui, passée la frontière suisse, devient soudainement artiste. Ainsi Giono nous montre dans *Un roi sans divertissement* ses rois misérables, ses rois sans divertissement – Langlois, et M.V., et, dans *Le Déserteur*, un misérable devenu roi.

---

¹⁴ Voir la sous-section 1.2. L'ennui et le divertissement.

RÉFÉRENCES

- Banvoy 2011:** Banvoy, Jean-Charles. La notion de l'inconscient dans l'œuvre d'Arthur Schopenhauer. // *Schopenhauer et l'inconscient. Approches historiques, métaphysiques et épistémologiques*. Nancy: PUF de Nancy, 2011.
- Bouriau 2013:** *Schopenhauer*. Paris: Les Belles Lettres, 2013.
- Chrétien de Troyes 1990:** Chrétien de Troyes. *Le Conte du Graal ou le roman du Perceval*. Paris: Librairie Générale française, 1990.
- Ćurko 2015:** Ćurko, Daniela. *L'intertextualité nietzschéenne dans l'œuvre romanesque de Jean Giono*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada [Presses Universitaires croates], 2015.
- Giono 1974:** Giono, Jean. *Un roi sans divertissement*. // *Œuvres romanesques complètes*, Paris: Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, t. III, 1974, pp. 453-606.
- Giono 1983:** Giono, Jean. *Le Déserteur*. // *Œuvres romanesques complètes*, Paris: Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, t. VI, 1983, pp. 191-250.
- Giono 1990:** Giono, Jean. *Entretiens avec Jean Amrouche et Taos Amrouche*, Paris: Gallimard, 1990.
- Janaway 2011:** La véritable essence de l'Homme : Schopenhauer et la volonté inconsciente. // *Schopenhauer et l'inconscient. Approches historiques, métaphysiques et épistémologiques*. Nancy: PUF de Nancy, 2011.
- Pernin-Ségissement 2011:** Pernin-Ségissement, Marie-José. Enjeux métaphysiques et religieux de la Volonté « inconsciente » dans la philosophie de Schopenhauer. // *Schopenhauer et l'inconscient. Approches historiques, métaphysiques et épistémologiques*. Nancy: PUF de Nancy, 2011.
- Roger 1999:** Roger, Alain. *Le vocabulaire de Schopenhauer*. Paris: Ellipses, 1999.
- Rousset 1967:** Rousset, Clément. *Schopenhauer, philosophe de l'absurde*. Paris: PUF, 1967.
- Sacotte 1995:** « *Un Roi sans divertissement* » de Jean Giono. Paris: Gallimard, 1995.
- Salaün 2010:** *Apprendre à philosopher avec Schopenhauer*. Paris: Ellipses, 2010.
- Schopenhauer 2009:** Schopenhauer, Arthur. *Le Monde comme volonté et représentation*. Tomes I et II, Paris: Gallimard, 2009.
- Schopenhauer 1966:** Schopenhauer, Arthur. *Le Monde comme volonté et représentation*. Paris: PUF, 1966.

Stanek 2002: Stanek, Vincent. *Le monde comme volonté et représentation (livres I et II). Schopenhauer*. Paris: Ellipses, 2002.

Stanek 2010: Stanek, Vincent. *La Métaphysique de Schopenhauer*. Paris: Vrin, 2010.

Welsen 2011: Schopenhauer précurseur de Freud. // *Schopenhauer et l'inconscient*. Approches historiques, métaphysiques et épistémologiques. Nancy: PUF de Nancy, 2011.

Dictionnaire CNRTL < <http://www.cnrtl.fr/definition>>.

**LES SIGNIFICATIONS DE LA GUERRE DANS LE ROMAN
KAMIKAZE MOZART DE DANIEL DE ROULET**

Maya Timénova-Koen
Université de Plovdiv Païssy Hilendarski

**THE SIGNIFICATIONS OF WAR IN THE NOVEL *KAMIKAZE
MOZART* BY DANIEL DE ROULET**

Maya Timénova-Koen
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In this article our purpose is to analyze the significations of World War II for the fate of an individual in the novel *Kamikaze Mozart* by Daniel de Roulet. We refer to the psychological and social reasons of various kinds of war (conventional, civil, religious etc.) as we rely on the opinion of Sigmund Freud. We also mention the type of an asymmetric and hybrid war like contemporary conflicts.

Key words: war, peace, significations of war, individual destiny, human nature, reasons of War, Culture, Art, music

Dans l'intention d'aborder la problématique des significations de la guerre, il est nécessaire de rappeler la grande diversité des types de guerre : guerre conventionnelle, guerre civile, guerre hybride, guerre asymétrique, cyberguerre.

D'ailleurs, de nos jours, nous sommes témoins de la guerre asymétrique ou guerre irrégulière. Selon Jacques Baud, analyste stratégique suisse, spécialiste du renseignement et du terrorisme, ce type de guerre trouve des applications d'actualité dans l'approche des phénomènes terroristes, mais elle n'est cependant pas limitée à ceux-ci. Il remarque que la guerre asymétrique est souvent « une confrontation entre des systèmes politiques, sociaux, culturels, organisationnels obéissant à des logiques différentes » (Baud 2003: 11)

Pourtant, en l'occurrence, c'est la guerre conventionnelle, et plus précisément la Deuxième guerre mondiale à travers le regard de l'écrivain suisse Daniel de Roulet, qui fait l'objet de mes recherches.

L'Histoire nous fait bien connaître les mobiles, les étapes et les conséquences politiques et économiques de toute guerre. Mais la vérité historique reste relative. Et c'est avec raison qu'au début de son ouvrage *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paul Ricœur évoque la sculpture baroque du monastère de Wiblingen (Ulm) représentant la figure double de l'Histoire : « Entre la déchirure par le temps ailé et l'écriture de l'histoire et mon stylet » (Ricœur 2000: 1). Quant à la Littérature, elle focalise l'esprit de cet horrible événement, et elle en garde les couleurs épouvantables à travers les personnages et leur destin individuel. Le roman historique *Kamikaze Mozart* de Daniel de Roulet en est un exemple emblématique.

C'est notamment l'impact de la guerre sur les personnages de ce roman que je me propose d'analyser au cours de mes présentes recherches. Je m'attarde sur les significations de la guerre au niveau de leur quotidien, de leur vie intime, de leur évolution professionnelle. Ces significations se reflètent dans les conséquences mêmes de la guerre : vie bouleversée, rêves brisées, amours malheureux, désespoir, maladies incurables, mort, prise de conscience de l'absurdité des idées et des intérêts qui ont déclenché le conflit fatal.

Pourtant la naissance de la fille de Fumika malgré la bombe atomique – exemple typique du caractère toujours renouvelable de la vie – et le pouvoir de l'art, de la musique en l'occurrence, inspirent de l'optimisme. On entend la musique de Mozart en des endroits contrastant avec son esthétique : Fumika, masquée en navajo pour avoir la possibilité de sortir du camp de rassemblement aux États-Unis, joue du piano à l'anniversaire du professeur Oppenheimer, elle joue du piano sur le bateau des prisonniers de guerre ou en plines ruines de sa ville dévastée.

Raisons psychologiques et sociales de la guerre

Toutes les définitions du concept de guerre sont bien banales. Pourtant, elles orientent vers la question fondamentale raliée à ce phénomène horrible : qu'est-ce qui incite la guerre ? Quelles en sont les causes profondes, qu'elle soit conventionnelle, civile, asymétrique ou autre ?

Dans le but de répondre en partie à ces questions, je trouve pertinent d'évoquer en premier lieu les causes psychologiques de la guerre. Ces causes sont liées au **caractère imparfait et complexe de la nature humaine**. Ce disant, rappelons-nous le fameux « *distinguo* » de l'écrivain philosophe Michel de Montaigne :

Je donne à mon ame tantost un visage, tantost un autre [...] Honteux ; insolent ; c) chaste, luxurieux : b) bavard, [...] laborieux, delicat ; ingenieux, hebeté ; menteur, veritable ; sçavant, ignorant [...]. (Montaigne 1962: 318-319, b c)

Toujours selon Montaigne, la raison humaine est « infinie en matiere, infinie en diversité » (Montaigne 1962: 110, c). En ce qui est de la diversité des hommes, il formule le jugement que « [...] il y a plus de distance de tel homme a tel homme qu'il n'y a de tel homme à telle bête. » (Montaigne 1962: 198)

Visant les guerres civiles en France, Montaigne condamne la barbarie de ses contemporains :

Je pense qu'il y a plus de barbarie à manger un homme vivant qu'à le manger mort [...] ; à deschiffrer par tourmens [...] un corps encore plein de sentimens (comme nous l'avons non seulement leu, mais veu de fresche memoire [...] entre voisins et concitoyens) que de le rostir et manger après qu'il est trespasé. (Montaigne 1962: 2017-208, a)

Malheureusement, la nature humaine n'a pas évolué au cours des siècles et ces réflexions de Montaigne semblent toujours valides.

Voilà pourquoi, en deuxième lieu, je voudrais présenter quelques jugements d'Einstein et de Freud sur le phénomène de la guerre et ses causes psychologiques.

Le physicien et le psychologue se rencontrent sur le même terrain. Einstein est tourmenté par la question s'il existe un moyen d'affranchir les hommes de la menace de guerre, question qu'il soulève dans sa lettre du 30 juillet 1932, adressée à Freud. Ce dernier expose son point de vue sur le problème sous le jour de l'examen psychologique. Il choisit le droit et la violence afin de formuler ses arguments.

Selon lui, les conflits d'intérêts entre les hommes sont résolus par la violence, tout comme dans le règne animal, dont l'homme ne pourrait pas être exclu. Les conflits d'opinion s'y rajoutent. Or, la solution de ces derniers nécessite une technique différente. La force musculaire se voit secondée par l'usage d'instruments.

L'intervention de l'arme marque le moment où déjà la suprématie intellectuelle commence à prendre la place de la force musculaire ; le but dernier de la lutte reste le même : l'une des parties aux prises doit être contrainte [...] à abandonner ses revendications ou son opposition. Ce résultat est acquis au maximum, lorsque la violence élimine l'adversaire de façon durable, le tue par conséquent.

Il arrive qu'au dessein de tuer vienne s'opposer le calcul selon lequel l'ennemi peut être employé pour rendre d'utiles services.

Nous savons que ce régime s'est modifié au cours de l'évolution, et qu'un chemin a conduit de la violence au droit. (Freud 1932)

Freud souligne que « l'on peut rivaliser avec un plus fort par l'union de plusieurs faibles. »

La violence est brisée par l'union, la force de ces rassemblés représente dès lors le droit, par opposition à la violence d'un seul. Nous voyons donc que la violence est la force d'une communauté. C'est encore la violence, [...] travaillant avec les mêmes moyens, attachée aux mêmes buts ; la différence réside, en réalité, uniquement dans le fait que ce n'est plus la violence de l'individu qui triomphe mais celle de la communauté. (Freud 1932)

Au plan psychologique, Freud expose une partie des lois de l'instinct qui, selon lui, se ramènent à deux catégories : les instincts érotiques ou sexuels, c'est-à-dire ceux qui « veulent conserver et unir », et les instincts qui « veulent détruire et tuer » ou la « pulsion agressive ou pulsion destructrice ». Il envisage « l'application de ces forces instinctives à la destruction dans le monde extérieur » qui soulagent « l'être vivant » comme une « excuse biologique à tous les penchants haïssables et dangereux contre lesquels nous luttons. » Selon Freud, « les mobiles idéalistes n'ont servi que de paravents aux appétits destructeurs ». (Freud 1932)

Sur un troisième plan, comme il est bien connu, la connaissance passe par l'expérience. Dans cet ordre d'idées, j'évoque toujours un exemple littéraire, et plus précisément le roman de Marguerite Duras, *Hiroshima mon amour* :

Lui

Tu n'as rien vu à Hiroshima. (Duras 1960: 22)

Cette œuvre de Duras est aussi bâtie sur la problématique de l'impact de la Deuxième guerre mondiale et/ou de la guerre au plan général, sur le destin individuel. Le vécu poursuit impitoyablement les personnages et il n'y a que l'amour et l'art qui viennent s'opposer à ses ravages.

Et, en 2011, ce sera à Daniel de Roulet de reprendre l'idée du lien entre l'expérience et la connaissance dans un tout autre contexte : après le tremblement de terre à Fukushima, il rédige son récit *Tu n'as rien vu à Fukushima*.

Guerre et destin individuel dans le roman *Kamikaze Mozart*

Avant d'entamer la problématique du destin individuel en temps de guerre, je voudrais présenter la structure et le contenu de cette œuvre de Daniel de Roulet, faisant l'objet du présent travail.

Ce roman relate des épisodes marquants de la Deuxième guerre mondiale en y introduisant des personnalités historiques. Rédigé dans sa plus grande partie à la troisième personne, il inclut aussi les lettres de Fumika et de son fiancé Tetsuo Tsutsui. Ces lettres apportent à l'esprit intime du récit. Elles s'avèrent une rupture au niveau de la construction du roman, et aussi du train vertigineux de la vie imposée par la guerre. Tsutsui est pilote de l'armée japonaise engagé pour sa Majesté l'Empereur dans la guerre contre les États-Unis. Fumika, le personnage principal du roman, est une grande interprète de Mozart. Elle fait des études au Conservatoire de Berkeley, donc chez l'ennemi. À Berkeley, elle rencontre le scientifique suisse Wolfgang qui a fui l'Allemagne nazie. Elle tombe amoureuse de lui. Wolfgang travaille au côté du professeur Oppenheimer pour la construction de la première bombe atomique. Paradoxalement, cette nouvelle arme qui met fin à la Deuxième guerre mondiale, devrait mettre fin à toutes les guerres...

En avril 1942, Fumika est enfermée dans un camp de rassemblement comme des milliers de personnes, puis transférée à Santa Fe. Elle se déguise en navajo pour pouvoir sortir du camp et travailler comme femme de ménage chez Oppenheimer. Dénoncée par Wolfgang, elle est échangée contre un prisonnier américain, et repart au Japon.

Fumika et Tsutsui ne se sont jamais rencontrés avant leur mariage. Ils ne se connaissent que par leurs lettres. Ce mariage leur est imposé par les familles. Ils ne se rencontreront qu'une seule fois, pendant leur nuit de noces, une nuit sans tendresse et pleine de violence. Néanmoins, leur mariage est consommé. Tsutsui qui est un kamikaze, se sacrifie pour sa Majesté l'Empereur. Il défend sa patrie comme le « vent divin » (kami kaze) autrefois. Dans sa dernière lettre destinée à son épouse, il exprime sa volonté de donner le nom de Wolfgang si leur enfant serait un garçon. Il peint sur le nez de son avion six lettres étrangères : M.O.Z.A.R.T. Une phrase de sa lettre condamne la guerre malgré sa fidélité à l'Empereur et à sa patrie : « À propos, donne lui aussi mon violon, ça lui évitera peut-être de partir en guerre. » (Roulet 2007: 207) Est-ce une tentative d'excuse auprès de Fumika qu'il a presque violée ou a-t-il pris conscience de la vanité de la guerre ? L'écrivain nous laisse réfléchir...

L'heureux hasard aide Fumika. C'est la musique de Mozart, du premier Wolfgang, comme elle le définit, qui sauve sa vie : elle est en train

de jouer *Ah! Vous dirai-je, maman* quand le double éclair de la bombe atomique la rend aveugle. (Roulet 2007: 259) Elle met au monde une fille à laquelle elle donne le prénom de sa meilleure amie, Shizuko, assassinée pendant sa tentative d'évasion du camp de rassemblement. Shizuko qui était amoureuse de la liberté ...

Dans le roman de Daniel de Roulet se croisent les destins des scientifiques fous de leurs recherches d'Allemagne, de Suisse, d'Italie, des États-Unis, persuadés de pouvoir mettre fin à la Deuxième guerre mondiale et rendre le monde meilleur, et de gens simples qui ne font que subir la guerre.

Comme j'ai noté plus haut, les significations de la guerre dans cette œuvre de Daniel de Roulet qui attirent mon attention, ce sont celles au niveau du destin individuel, puisque l'existence de l'individu est unique et irréversible. La vie reprend petit-à-petit son train normal, de nouveaux pays apparaissent, le monde est repartagé, des enfants naissent, mais ceux qui ont survécu au conflit atroce et absurde restent à jamais marqués et conscients de leur misère.

Voilà quelques exemples des ravages de la bombe atomique à Nagasaki :

Devant les ruines qui avaient été les hôpitaux de Nagasaki, les gens faisaient la queue debout en silence, ou geignant très bas. Elle était venue demander du lait pour sa fille, le sien étant impropre à la consommation. Devant elle, deux hommes s'étaient effondrés presque en même temps, sans un cri. (Roulet 2007: 261)

Dans les heures qui suivirent la bombe, trois mille enfants étaient morts. (Roulet 2007: 261)

Le matin du fameux 9 août, à 11 heures 2, M. Watanabe, le voisin de Fumika, se trouvait accroupi dans les toilettes de sa maison. Quand il a eu fini, il s'est levé pour tirer la chasse d'eau. À ce moment-là exactement, l'éclair de la bombe l'a ébloui. Quatre secondes plus tard, le souffle de l'explosion emportait toutes les parois autour de lui. Il voulait faire couler l'eau, sa maison s'est effondrée sur sa femme et ses trois fils. Tués sur le coup. Heureusement, M. Watanabe a survécu. Depuis ce jour-là, resté superstitieux, il appelle toujours quelqu'un pour tirer la chasse d'eau à sa place. Un peu comme Fumika aimant toujours Mozart, mais incapable de jouer *Ah! vous dirai-je, maman*. Jamais plus. (Roulet 2007: 267-268)

Les ravages au plan de la vie intime des personnages principaux dans le roman sont comme suit :

- Le couple Tsutsui – Fumika : leur fille reste orpheline de père.

- Le couple Fumika – Wolfgang : Wolfgang renonce à Fumika au nom de la science et de son idée de faire arrêter la guerre grâce à la science. Il trahit sa bien-aimée au nom de ses idéaux.
- Shizuko est assassinée.
- Wolfgang prend conscience de la vanité de ses efforts de faire changer le train de la vie.

Le rôle de l'art

L'art ou plus précisément la musique de Mozart, est un leitmotiv dans l'œuvre de Daniel de Roulet.

Un Mozart dans toute sa tristesse, grave, perdu et angoissé. Mais on le connaît, celui-là. Son désespoir laisse entrevoir l'enfer sans jamais vous y précipiter. Mozart sait se reprendre [...] (Roulet 2007: 284)

C'est le Beau, l'art, la musique de Mozart qui déchire le rideau des horreurs de la guerre et inspire de l'optimisme. L'art qui est éternel et aussi fort que l'amour.

L'écrivain rallie l'art à l'amour par les prénoms des personnages. Il donne le prénom de Wolfgang à l'homme dont Fumika tombe amoureuse. Ce prénom aurait été celui de l'enfant de Fumika et Tsutsui s'il était un garçon. En plus, les cinq lettres du nom de Mozart écrites sur l'avion par le kamikaze, expriment son repentir.

Et c'est toujours la musique de Mozart qui aide Wolfgang à prendre conscience de l'absurdité de ses idéaux de scientifique et déclenche son fou rire devant la manifestation de respect entre les anciens ennemis :

Renier ton violon, puis Fumika, puis Oppie, au nom de quoi ? (Roulet 2007: 291)

Cette mise en relief de l'art en pleine guerre dévastatrice fait espérer que le Beau pourrait aider l'homme à sauvegarder la paix. À la limite, la pensée de l'écrivain suisse se rapproche de celle de Freud qui déclare :

Tout ce qui travaille au développement de la culture travaille aussi contre la guerre. (Freud 1932)

Donc, à des époques différentes, écrivains et scientifiques ont formulé des jugements similaires concernant la guerre. Pourtant, tout en proposant des moyens pour éloigner ce conflit fatal au plan temporel, ils ne discutent pas son caractère incontournable.

Conclusion

En somme, quelques jugements viennent s'imposer à travers cet article :

– Il n'y a que la science qui évolue tandis que la nature humaine reste toujours double, contradictoire et imparfaite.

– La diversité entre les hommes est immense, y compris dans le cadre d'une même civilisation.

– L'expérience de la guerre, comme de tout événement, ne reste que dans la mémoire de ceux qui y participent, des témoins et des acteurs, N'étant pas transmissible, cette expérience ne pourrait servir de leçon aux autres.

– L'art et l'amour qui prévoient l'acte créateur, focalisent la grandeur de l'homme et rendent l'espoir du renouvellement de la vie.

RÉFÉRENCES

Baud 2003: Baud, J. *La Guerre asymétrique ou la défaite du vainqueur*. Monaco: Éditions du Rocher 2003.

Duras 1960: Duras, M. *Hiroshima mon amour*. Paris: Gallimard, 1960.

Freud 1932: Freud, Z. *Pourquoi la guerre ? Correspondance entre Albert Einstein et Sigmund Freud, Lettre de Sigmund Freud à Albert Einstein, Vienne, septembre 1932* ; site consulté le 29 Décembre, 2016 <http://classiques.uqac.ca/classiques/freud_sigmund/pourquoi_la_guerre/pourquoi_la_guerre.html>

Montaigne 1962: Montaigne, M. de. *Essais*. Paris: Gallimard, 1962.

Ricœur 2000: Ricœur, P. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Éditions du Seuil, 2000.

Roulet 2007: Roulet, D. de. *Kamikaze Mozart*. Paris: Buchet/Chastel, 2007.

**CANDY STORY – OU L’HISTOIRE DE LA NAISSANCE D’UN
ROMAN**

*Zlatorossa Nedeltcheva-Bellafante
Université de Plovdiv Païssy Hilendarski*

CANDY STORY – OR THE STORY OF THE BIRTH OF A NOVEL

*Zlatorosa Nedelcheva-Bellafante
Paissii Hilendarski University of Plovdiv*

The novel *Candy Story* by the French writer Marie Redonnet depicts the creative process and the world of writing. It is also a love story mixed with plenty of crime fiction elements. This is a narrative on life that goes on, on remembrance and on heritage, on the dreams not come true and on love that stays.

Key words: literary creation, remembrance, heritage, mise en abyme (frame-within-the frame), autofiction, voyeurism

Le roman *Candy Story* de l’écrivaine française M. Redonnet, écrit en 1992, présente le monde de l’écriture et le processus de la création. La voix narrative, comme dans la plupart des œuvres de M. Redonnet, est au féminin et à la première personne. Le texte commence avec un autre topos, typique pour l’écrivaine – la narratrice Mia (qui est également le héros principal) et un autre personnage qui ouvre le texte – Ma (qui s’avère sa mère), sont nées le même jour. C’est une analogie qu’on voit souvent chez M. Redonnet (par exemple dans *Rose Mélie Rose*, 1987): un vieux personnage et un jeune personnage ont la même date de naissance. Ce fait a son symbolisme – une vie va vers la fin et une nouvelle commence, un autre détail qui se répète dans les textes de Redonnet et qui souligne le caractère cyclique de l’existence. Quant à la structure, c’est le roman redonnien le plus compliqué, le plus complexe du point de vue genre, un mélange étrange où l’on trouve des éléments de roman d’initiation, de roman policier, construit comme mise en abyme: la narratrice est en train d’écrire un roman qui porte le même titre que l’œuvre de M. Redonnet. C’est aussi le texte le plus autofictionnel de l’écrivaine (dans la mesure où l’on peut parler d’autofictionnalité chez elle) – on trouve plusieurs

éléments qui font penser à M. Redonnet: la narratrice est écrivaine, enseigne, aime voyager, s'intéresse à l'Afrique et a une mère couturière.

Dans *Candy Story*, pour la première fois dans les œuvres de M. Redonnet, l'action est située dans un lieu réel et connu – Paris, au contraire des autres textes de l'écrivaine où le cadre est toujours un endroit imaginaire et abstrait. Mais au niveau de la temporalité, *Candy Story* reste assez flou, les repères temporels manquent, les époques se superposent et nous pouvons qualifier le texte d'atemporel. Pierre Charpentier le définit une fable « qui prend pied de façon mal assurée dans un réel incertain » (Charpentier 1993: 54). Un peu plus loin dans son article, il parle de l'écriture de M. Redonnet qui souligne le caractère énigmatique du texte: « La narratrice connaît certains détails qu'elle ne cherche pas à dissimuler, mais qu'une logique déconcertante, inscrite dans l'écriture résolument blanche, dissimule » (ibid.). En jouant avec le temps, M. Redonnet transgresse la linéarité de la narration pour créer un rythme très accéléré, difficile à suivre par le lecteur. La destruction de la chronologie linéaire, les sauts dans le temps, créent l'impression d'une narration surchargée et chaotique.

Dès les premières pages, la narratrice commence graduellement à introduire les personnages, très nombreux, avec des noms étranges, parfois mystérieux, comme dans les autres romans de l'écrivaine. Une multitude de héros parmi lesquels le lecteur se perd et doit faire des efforts pour s'orienter dans leurs fonctions et dans leurs rapports. Fidèle à son style, M. Redonnet ne donne pas beaucoup d'informations sur ses personnages. Donc, nous avons une narratrice à la première personne, qui est aussi le protagoniste et qui doit connaître bien l'histoire qu'elle raconte, mais qui, en même temps, ne donne pas suffisamment de détails au destinataire, qu'est le lecteur, elle ne cherche pas à l'aider dans la compréhension de l'intrigue. Une autre caractéristique essentielle de la narratrice, c'est sa réticence, elle est fort sobre en détails. Lors de la narration Mia raconte sa propre histoire, mais elle reste très discrète au sujet de ses parents et de sa famille. Elle laisse le lecteur dans l'incertitude et le mystère; par exemple, d'une manière indirecte, le lecteur comprend que Ma est sa mère.

L'écrivaine choisit souvent pour ses personnages des noms qui ont les mêmes sons ou des sons qui se répètent (Mélie, Ma, Mia, Lenz, Lize, Rotz, Curtz, Trak, etc.), d'origine plus souvent anglo-américaine, plus rarement française, qui créent, de leur part aussi, l'atmosphère absurde des textes et souligne « l'américanisation » de la société contemporaine: « Ce métissage nominal – écrit Leservot – reste aussi superficiel qu'un multiculturalisme basé sur un matérialisme de marques » (Leservot 2007:

42). On observe le même phénomène au niveau des noms des endroits – City Sise, Park Avenue, Rore City; même le titre du roman que la narratrice a déjà écrit, est en anglais – *Sise Memories*.

Dans ce sens va aussi le titre du roman. Le prénom Candy est d'origine latine (certains disent d'origine hébraïque), vient de « candidus », qui signifie « blanc », diminutif de Candide, lié à l'innocence, à la pureté d'âme. Pourtant, aujourd'hui il est devenu plutôt un prénom de style anglais (avec la signification de bonbons, de confiserie), utilisé surtout aux États-Unis, au Royaume-Uni, plus rarement en France. Pendant les années Candy est devenu le titre de plusieurs chansons (entre autres celles de Robbie Williams et de Madonna) et de films, presque toujours racontant des histoires romantiques. Le prénom a les mêmes connotations dans le texte de Redonnet, mais avec une nuance ironique. Ainsi, vers la fin du roman, nous arrivons à l'explication du titre : Candy – c'est le titre d'une chanson que Marion chante à l'Hôtel de la Mer et, en même temps, un nom que Stev, le fils du gardien du phare, a donné à la narratrice une nuit sur la plage de Sise, l'été de ses 18 ans.

Dans notre analyse nous allons concentrer notre attention sur quelques problèmes qui structurent le texte et créent, selon nous, sa force évocatrice qui suggère des idées et des images.

Ma ou le problème de la vieillesse et de l'héritage

Dans chacun de ses textes M. Redonnet aborde le problème de la vieillesse et présente des personnages âgés en train de mourir – Ada, Adel (*Splendid Hôtel*, 1986), Rose (*Rose Mélie Rose*), le père (*Forever Valley*, 1987), etc. *Candy Story* commence avec la description de la vieille Ma qui ne voit plus très bien et mélange les temps et les lieux. Dès les premières pages, on trouve encore quelques marques typiquement redonniennes: 1) l'idée de l'initiation – Ma, à son âge porte pour la première fois des boucles d'oreille, que le commandant lui a offertes et une montre-bracelet, cadeau de Mia; la narratrice, de sa part, pour la première fois a le contrat avec un éditeur pour la création d'un roman, etc. 2) la généralisation – très souvent dans les romans de M. Redonnet, la fonction identifie l'homme et remplace le nom propre – le commandant, les officiers, le président.

À la différence des autres textes de M. Redonnet, ce roman ne commence pas avec une mort, mais, quand même celle-ci ne tarde pas à venir. En rendant visite à Ma, la narratrice lui cache la mort de Dilo et Lou, ses vieux amis, pour la protéger. Mia trouve Ma en désordre, décoiffée, dans l'obscurité et reste bouleversée: « Je n'ai jamais vu Ma ainsi »

(Redonnet 1992: 73)¹. La narratrice voit également le corps de la vieille femme – maigre et blanc, avec toutes ses veines bleues, elle n'a plus de seins, sa peau est flétrie. Mia éprouve de la peine en voyant Ma dans cet état – sans maquillage, décoiffée, avec un visage ridé et pâle, comme si elle n'entendait et ne comprenait rien. La description du corps chez M. Redonnet est très forte, expressive et accentue la réception « visuelle » du corps vieilli.

M. Redonnet aborde aussi le problème du dédoublement, explicité par l'autoportrait de Ma, qu'elle peint avant de mourir, où l'on peut voir les deux côtés de la personne humaine – la vieillesse et l'enfance: « La moitié du visage, c'est celui qu'elle me montre aujourd'hui, et qu'elle a dû peindre en se regardant dans un de ses miroirs. L'autre moitié, c'est celui de Ma petite, photographiée avec madame Alma dans l'album de photos » (74). Le tableau porte la signature d'une petite fille: au fond de soi l'homme reste enfant et ce côté réapparaît quand on est vieux et s'approche de la mort. Ce tableau est la seule chose que Ma ait signé de son nom et elle le donne à la narratrice – c'est une partie de sa mémoire qu'elle veut offrir en héritage à sa fille.

La mort naturelle dans le roman (à la différence des meurtres) n'est pas présentée comme une tragédie, mais comme la fin normale de la vie humaine, comme une issue. Pour Line, la mort de Dilo et Lou « c'est la plus belle mort, le dernier chapitre du roman que Lou n'a jamais écrit parce que c'est sa vie qui a été son roman » (57). Chez Redonnet souvent la vie est présentée comme un roman ou un film de cinéma, en tout cas, comme un univers hors de la réalité. Dilo et Lou ont décidé de mourir ensemble pour ne pas devoir vivre à la clinique gériatrique de City Sise: « Lou était aveugle et Dilo se paralysait de partout » (ibid.). Ils décident de sortir leur barque un soir de tempête, d'aller en haute mer, et puis de chavirer avec la barque. Leurs corps sont retrouvés le lendemain, comme ils avaient prévu: « Ils s'étaient attachés l'un l'autre avec une corde pour ne pas être séparés pendant la noyade » (ibid.).

L'enterrement de Dilo et Lou est exécuté selon leur testament: pas de cérémonie religieuse, pas de couronnes parce que « ça fait mortuaire » (58). Au contraire, la mort c'est « le début de leur deuxième vie » (58) à l'île aux Morts, d'où l'on entend chanter les oiseaux. Le dernier poème de Dilo pour Lou est gravé sur la tombe comme épitaphe: « *A Lou, mon âme, dans l'éternité de la mort* » (59). Dans la tombe les deux époux sont mis dans la position de regarder vers la haute mer, non pas vers la terre, et on

---

¹ Pour toutes les citations du roman: Redonnet, Marie. *Candy Story*. P.O.L., 1992. Désormais nous ne marquerons que la numérotation des pages.

peut facilement déchiffrer le symbolisme – la mort signifie aussi l'ouverture, la liberté.

Après la mort de Dilo et Lou, une autre mort vient – celle du commandant, l'ami de Ma. Cet événement aggrave l'état de la vieille femme et déclenche de sérieux problèmes – elle perd sa lucidité et commence à se tromper de noms. Comme Dilo et Lou, le commandant aussi est enterré selon son testament. Dans *Candy Story* le problème de l'héritage est très important. La plupart des héros de M. Redonnet ne possèdent rien mais, au contraire des autres textes, dans cette œuvre chaque personnage laisse son testament, le plus souvent au sens métaphorique. Le commandant n'a pas d'héritiers, le seul objet de valeur, symboliquement, sont ses jumelles et un cahier que Mlle Aldine donne à Mia.

Après le commandant, vers la fin du roman Ma aussi meurt, laissant sur la table de chevet les boucles d'oreille offertes par le commandant (l'objet qui évoque le lien entre eux). Mia organise elle-même la cérémonie funèbre, elle fait la toilette de Ma, sa coiffure, l'habille avec son tailleur Chanel, lui remet les boucles d'oreille et le bracelet (le dernier cadeau pour sa mère). On peut observer ici un certain parallélisme narratif, le moment de la mort rappelle le début du roman – l'anniversaire de Ma où elle est habillée de la même manière. Nous sommes de nouveau en présence de l'idée que la vie est un cycle qui a son début et sa fin: la naissance et la mort, l'anniversaire étant seulement un élément de ce cercle. Dans cette description, le tailleur Chanel, une marque symbole de la France, fait contraste avec l'unification et l'américanisation. Dans le texte il y a plusieurs signes qui soulignent cette confrontation:

Nombre de produits de consommation provenant des États-Unis parsèment la fiction redonnaisienne de référents culturels américains et accentuent cette fausse diversité culturelle: la Buig bleue où meurt Mélie (*Mélie*), la Cadillac rose du taxi de monsieur Cheng (*Paix*), le Macintosh portatif de Rotz (*Candy*). A ces marques américaines s'ajoutent celles exclusivement françaises de la garde-robe des héroïnes: les robes portées par Mia dans *Candy Story* viennent effectivement de chez Chanel ou de chez Givenchy. (Leservot 2007: 42)

Nous allons ajouter à cette liste le champagne Laurent Perrier, un autre symbole de la France, que Ma offre le jour de son anniversaire. Elle est enterrée dans la plus stricte intimité, sans cérémonie religieuse, en présence de la narratrice et de Mlle Aldine, l'infirmière qui s'occupe de la vieille femme. Le jour de son anniversaire et le jour de sa mort, le ciel est chargé de pluie, il fait froid, il y a du vent – l'ambiance correspond aux

sentiments de la narratrice Mia. Ce moment, comme tout le texte de M. Redonnet, est marqué par la simplicité. Mia demande au marbrier de graver en lettres d'or sur la tombe: Mia pour Ma Forever. M. Redonnet a la tendance de faire prononcer à ses personnages des phrases qui sonnent comme des sentences et d'utiliser, comme nous avons déjà mentionné, des mots anglais (même sur la tombe de Ma), qui souligne l'idée de l'américanisation de la société française, nous dirions, de celle européenne en général.

Comme nous avons mentionné plus haut, dans cette œuvre de M. Redonnet le problème de l'héritage est très présent: Ma ne s'est jamais mariée pour porter le nom de ses ancêtres, dont elle est très fière; c'est pourquoi sa fille Mia signe *Sise Memories* du nom de Ma, qui est orgueilleuse de la lignée de son grand-père de Sise. L'héritage est aussi l'une des plus importantes marques d'identification.

Dans *Candy Story* l'héritage est lié étroitement au problème de la mémoire. Dans une grande malle (c'est sa mémoire, comme la valise dans *Silsie*, 1990), que Ma n'avait voulu jamais ouvrir, on a trouvé beaucoup d'« invendus » du libraire de Sise, que le grand-père de Ma avait rachetés pour presque rien – ce sont les mémoires des marins de Sise, qui avaient survécu aux naufrages. C'est le récit de leurs voyages: de vieux livres déchirés mais préservant la mémoire. Cette idée du livre comme mémoire n'est pas nouvelle pour M. Redonnet (rappelons le rôle de la bibliothèque dans *Rose Mélie Rose*).

Bobby Wick, l'écrivain américain, avec lequel Mia voyage dans les Andes, est en train de mourir de son mal incurable. Transporté d'urgence à l'hôpital Hôtel-Dieu à Paris, il veut voir la narratrice pour lui donner un paquet qu'elle doit ouvrir quand elle reste seule. Dans le paquet Mia trouve un carnet noir, qui contient « le nom et l'adresse des Africaines qu'il a connues, et dans le détail ce qu'il a fait avec chacune, le prix que ça lui a coûté, et tous les traitements qu'il a subis » (99). Le carnet noir c'est l'histoire de sa vie, de ses souvenirs d'Afrique, c'est son héritage, que l'écrivain B. Wick veut léguer à l'écrivaine Mia « comme si c'était son dernier mot » (ibid.).

Mais la narratrice jette le cahier noir dans la Seine, refusant d'hériter le passé de B. Wick. L'histoire de sa vie doit s'en aller avec son auteur: « le courant est fort, et très vite le carnet a été emporté. (...) L'encre du carnet s'est mélangée à la Seine effaçant ainsi les histoires d'Afrique de Bobby Wick » (100). Le passé est annulé, après la mort il ne reste rien de l'homme. Pour exprimer cette idée, M. Redonnet reprend une idée antique – l'eau emporte tout et devient le symbole du temps qui passe et de la vie qui s'en va.

Le problème de la création et la naissance de l'écrivain: la mise en abyme

Dans cette partie de notre exposé nous allons aborder le problème de la structure narrative du roman de M. Redonnet et, d'un autre côté, nous allons analyser comment est présenté le processus de la création littéraire.

À la fin du texte, le lecteur assimile qu'il est en train de lire la première version de *Candy Story*, le second roman de la narratrice Mia. Il faut remarquer que dès les premières pages, le lecteur comprend qu'après avoir publié son premier roman chez Boston, la narratrice a signé chez Moréno un contrat pour un deuxième roman, mais le titre n'est pas encore mentionné. Après le voyage dans les Andes, Mia pense trouver de l'inspiration, mais elle ne réussit pas: « De retour à Paris, j'ai essayé d'écrire pour la collection que Courtz dirige chez Moréno le roman de mon été dans les Andes, mais je n'y suis pas arrivée » (20). Elle a remboursé l'avance qu'elle a reçue de Moréno, parce qu'elle n'a pas pu honorer son contrat. Plus tard, sur Elma, une petite île perdue dans la mer, près de Sise, dans une maison isolée, sans téléphone ni électricité, elle se met de nouveau devant ses « cahiers blancs » (op.cit: 114) et le premier mot qu'elle écrit, c'est *Candy*. À la fin de son séjour, elle finit la première version de *Candy Story*, son deuxième roman. Pourtant, en s'approchant de la fin du texte, la narratrice découvre des détails supplémentaires sur l'histoire racontée, surtout au niveau de la piste policière. Le texte finit avec son intention d'écrire une deuxième variante pour renseigner mieux le lecteur: « La seule chose qu'il me reste à faire, maintenant que Ma est morte et que Kell a été tué, c'est d'écrire la seconde version de *Candy Story*, pour qu'on sache qui est le maire de Rore. Après, je ne sais pas » (op.cit: 138). On peut découvrir facilement dans ces paroles de la narratrice son clin d'œil au lecteur, avec lequel elle veut partager tout sur l'histoire racontée et surtout sur la résolution du mystère policier.

Du point de vue narratif, nous sommes en présence du procédé appelé « mise en abyme ». C'est le fait de placer dans un texte des éléments qui renvoient au même texte. L'exemple classique c'est le roman de Gide *Les Faux-monnayeurs*, où Edouard écrit un roman intitulé *Les Faux-monnayeurs*. De cette façon l'écriture du roman *Les Faux-monnayeurs* devient sujet du roman *Les Faux-monnayeurs*. Voilà comment André Gide avait défini ce procédé: « J'aime assez qu'en une œuvre d'art on retrouve ainsi transposé, à l'échelle des personnages, le sujet même de cette œuvre par comparaison avec ce procédé du blason qui consiste, dans le

premier, à mettre le second en abyme² ». Lucien Dällenbach, qui a théorisé les problèmes de la mise en abyme, continuant les recherches de Gide, dans son ouvrage *Le récit spéculaire* donne la suivante définition de ce procédé: c'est « toute enclave entretenant une relation de similitude avec l'œuvre qui la contient » (Dällenbach 1977: 18).

Nous observons la même chose dans *Candy Story*: à la fin le lecteur comprend que la narratrice du roman, durant la narration, écrit son second roman qui porte le même titre, il y a une reproduction de l'histoire racontée par le récit. Cette structure de la narration suscite l'intérêt et bouscule l'attitude traditionnelle du lecteur. En même temps, nous pouvons dire que c'est un signe au lecteur et un désir de l'introduire dans la lecture. Mia, étant le double de M. Redonnet, entraîne le lecteur à prendre part au processus créateur de l'œuvre qu'elle est en train d'écrire. Il assiste à la naissance d'un roman qui est le reflet de ce qui se passe dans la narration. Cela permet au lecteur d'« entrer » dans les mécanismes de la création. Selon les théoriciens du récit, c'est aussi une façon pour l'auteur de « s'auto-représenter » et de dialoguer avec son œuvre. Alain Goulet remarque qu'« Ainsi l'écriture pourra-t-elle progresser, selon un mécanisme de projection de soi et de mise à distance, c'est-à-dire par une sorte de transfert » (Chamarat, Goulet 1996: 137).

Dans le texte de Redonnet, la mise en abyme permet aussi à l'auteure, à l'intermédiaire de la narratrice, de faire des réflexions sur l'écriture et la création littéraire, de faire des commentaires sur les événements et les personnages. Dans ce cas, le narrateur devient un reflet de l'écrivain. Au niveau de la représentation, la construction *mise en abyme* produit un effet de miroir et d'infini. Ce n'est pas par hasard que la mise en abyme est très utilisée dans la peinture et le plus souvent, les peintres utilisent un miroir au milieu de l'œuvre, qui donne un second point de vue sur le sujet, qui reflète sous un autre angle l'image. Dans son ouvrage, cité plus haut, Lucien Dällenbach remarque « le caractère interchangeable de la mise en abyme et du miroir » (op. cit: 51).

Dès les premières pages, avec l'image du commandant qui écrit ses Mémoires se pose aussi le problème de l'écriture, qui va traverser tout le texte. Comme nous avons remarqué au début de notre exposé, dans *Candy Story* la narratrice est écrivaine, un élément qui peut être considéré comme autofictionnel. Le texte décrit également le monde éditorial, à travers les éditions concurrentes Boston et Moréno, qu'on va trouver présentes dans tout le texte. On entre de plein pied dans le monde des livres et de

---

² André Gide, *Journal*, 1893.

l'édition, mais, d'un autre côté, le lecteur a des difficultés à s'orienter dans cette jungle de noms et de fonctions, qui créent, à certains endroits, un texte redondant de personnages et de significations.

Cependant, dans ce roman la narratrice n'est pas le seul écrivain. Dans un petit train dans la Cordillère des Andes, Mia rencontre l'écrivain américain Bobby Wick. Elle ne le quitte plus de tout l'été, leur rapport étant amical et platonique. Les Andes pour lui c'est une ascension vers la transcendance de son être. Il compose des poèmes qui lui survivront après sa mort. Ce serait une sorte d'héritage et de mémoire, qui confirment l'idée que l'art est éternel. L'Afrique c'est la grande passion de B. Wick, après le roman. Nous pouvons trouver dans ce détail une autre allusion avec M. Redonnet, qui a sa propre expérience africaine.

De retour à Paris, comme nous l'avons déjà mentionné, la narratrice essaie d'écrire un roman sur l'été dans les Andes mais elle ne réussit pas. Cet « échec » professionnel est la preuve que la création ne peut pas se réaliser selon un contrat, sous commande et contre paiement. Quoique Mia éprouve le plus vif désir de respecter son contrat, c'est un acte qui vient de l'intérieur de l'homme.

Les personnages écrivains sont nombreux dans ce roman. Lou veut être l'auteure du récit de sa vie et tente tout pour le faire publier après sa mort. Elle veut se raconter, c'est un personnage-auteur. Beaucoup d'autres personnages (Witz, Wick, Will, Lill, Dilo) désirent se créer, eux-mêmes, comme des stars. Les personnages-écrivains cherchent aussi, d'une certaine manière, à garder la mémoire. Ce sont des héros qui veulent s'immortaliser par leurs œuvres. Ils rêvent devenir célèbres, une autre variante du rêve américain. Toutefois, dans cette réflexion sérieuse sur la littérature et la création, l'ironie de M. Redonnet ne peut pas manquer. En parlant des ambitions littéraires de ses personnages, elle commente les poèmes de Dilo et leurs qualités esthétiques: « C'était de très courts poèmes sur les seins et sur les hanches de Lou » (33).

Les deux éditions Boston et Moreno incarnent la lutte entre les maisons d'édition, qui ne pensent qu'à leurs profits sans s'intéresser à la tragédie des personnes, critique que M. Redonnet fait elle-même du monde éditorial. À la fin de son « Parcours d'une œuvre » elle dit: « La littérature, comme le reste, est de plus en plus entre les mains des financiers, des mafias et des médias » (Redonnet 2007: 7).

Le voyeurisme, la manière d'observer les autres

Dès le début du texte, les jumelles du commandant, l'instrument du voyeur par excellence, annonce l'idée du voyeurisme, qu'on va retrouver

explicitée plusieurs fois tout au long du texte. D'ailleurs, le voyeurisme est une caractéristique profondément humaine, l'homme est avide de regarder, d'épier les autres. À ce propos nous voudrions citer les paroles de J. Starobinski: « Notre appétit de voir est toujours disponible pour la curiosité frivole, pour la distraction vaine, pour les spectacles cruels. Le moindre prétexte parvient à capter nos yeux, à égarer notre esprit hors des voies du salut » (Starobinski 1999: 14). Le regard, selon Sartre est une sorte de puissance: « Les gens que je vois, en effet, je les fige en objets, je suis, par rapport à eux, comme autrui par rapport à moi ; en les regardant, je mesure ma puissance » (Sartre 1943: 305).

Avec ses jumelles Ma regarde le commandant: « elle l'observe cachée derrière le rideau de son balcon » (11), elle peut voir aussi ce qui se passe à l'intérieur du pavillon illuminé. Le commandant aussi se comporte en voyeur: « Il prend ses jumelles, de grandes jumelles qui datent du temps où il commandait le fort de Rore, et il regarde fixement en direction du bois » (ibid.). Ce n'est pas par hasard que le commandant est jaloux de ses jumelles, elles font partie de son intimité, c'est l'objet le plus précieux qu'il possède et qu'il lègue en héritage.

Mia et Stev, que la narratrice rencontre malgré l'interdiction de Ma, également se comportent en voyeurs. Ils se touchent en regardant le jeu sexuel de Lize et Lenz dans le hangar à bateaux. Le voyeurisme dans *Candy Story* est explicité par le regard de l'extérieur à l'intérieur, vers l'intimité des gens, qui est le vrai sens du mot voyeurisme.

La narratrice aussi se comporte en voyeuse quand elle regarde Dilo et Lou s'aimer par la fenêtre grande ouverte. Ils allument les lumières, parce qu'ils ont besoin que Mia les regarde « comme au cinéma pendant le tournage d'un film, quand il y a sur le plateau tous les projecteurs et le cameraman en train de filmer la scène d'amour » (64). Donc, à part le désir de voir, il y a aussi le désir de s'exhiber, de se laisser observer.

Un autre personnage dans le texte, Curtz, invite la narratrice à prendre un verre et veut lui faire une projection privée. Il éprouve un fort désir de voir ce que font les autres, il fait la sienne leur histoire. Mais Curtz n'a pas la passion des projections en solitaire, il veut faire avec la narratrice tout ce qu'il voit sur l'écran. Nous retrouvons l'idée de l'imitation, chère à M. Redonnet: la vie comme reflet de ce qui se passe au cinéma. Dans *Sise Memories* (le roman de la narratrice), il y a une scène où l'héroïne – jeune chanteuse de Sise – fait avec le producteur américain tout ce qu'il lui projette sur l'écran vidéo, dans l'espoir d'obtenir un contrat. Un autre topos apparaît, fréquent chez Redonnet – la jeune fille prête à faire tout pour réussir, assumant le comportement de femme-objet. Curtz prend

la narratrice pour l'héroïne de *Sise Memories*, donc, ce qu'il fait c'est une substitution d'identité, une autre marque du monde moderne, où chaque individu imite un modèle – personnage de la publicité, acteur, chanteur, etc., encore une idée très présente dans le monde fictionnel de M. Redonnet. Lize, de sa part, fait aussi des vidéos (elle filme ce qu'elle voit sans être vue). C'est la passion secrète de Lenz et Lize pour les soirées qu'elle organise au Paradiso, ils regardent les vidéo, ainsi, ils ont également un comportement de voyeurs.

Donc, dans *Candy Story* le voyeurisme est un comportement, une manière de regarder les autres, un désir, nous dirions même un besoin de pénétrer dans leur intimité. C'est un des plaisirs de l'homme contemporain, un mode de sortir de la solitude et de s'introduire dans l'univers d'autrui, mais en cachette.

***Candy Story* – un roman noir?**

Le clin d'œil au début de l'œuvre – la dédicace à la mémoire du juge Giovanni Falcone, sans doute, provoque la curiosité du lecteur. Mais, même pour celui qui connaît bien la vie et l'œuvre de Redonnet, il est difficile de comprendre ce qui lie l'écrivaine à Falcone. On pourrait supposer que c'est l'activité du juge, assassiné en 1992 (la même année où Redonnet publie *Candy Story*), non loin de Palerme, par la mafia sicilienne Cosa Nostra, et cela suggère le lien de la dédicasse avec l'intrigue policière du roman.

De nombreux éléments policiers apparaissent dans le texte, il y a des personnages tués, disparus. La narratrice est témoin d'un drame au Palais de la Mer – un pompier trouve le corps mutilé de l'actrice Lill dans les toilettes; Witz, son amoureux, qui vient de perdre au casino, disparaît. La narratrice parle aussi du trafic de bijoux volés, du trafic de petites Africaines, en insistant sur le problème, assez actuel, de l'immigration et de la prostitution.

L'enquête sur le meurtre de Lill est du ressort d'Interpol. La mention de l'institution Interpol approfondit encore plus l'intrigue policière, mais, selon nous, en même temps insiste de nouveau sur l'ironie de la narratrice et témoigne d'une certaine parodie du roman noir. La narratrice voit sur l'écran du téléviseur apparaître Kell, descendant de l'avion d'Interpol et découvre en lui le voyageur du train qu'elle a connu: « Comment aurais-je pu savoir qu'il travaillait pour Interpol, puisqu'il ne m'avait pas dit qui il était » (67). Au niveau de la narration, les sauts dans le temps continuent; surgit le souvenir comment la narratrice a connu Kell. Revenant d'un colloque, dans le train, elle rencontre un homme qui l'invite dans son compartiment et lui demande de se déshabiller. Le topos de l'acte sexuel,

comme celui de la femme-objet, est présent dans tous les textes de Redonnet: « Kell m'a renversée sur le tapis rouge. Il m'a aimée si fort en m'appelant Candy que j'ai cru que j'allais mourir. Il est sorti sans rien me dire pendant que je me rhabillais » (93).

Plus tard, à Sise, dans le bar la narratrice rencontre Kell, pour la première fois en smoking. Il demande au pianiste de jouer Candy et donne à la narratrice un cadeau – un vieil anneau en argent avec de petits diamants. À l'intérieur il a fait graver: « Kell pour Candy », la réplique de « Mia pour Ma ». En même temps cette dédicace souligne le problème, largement abordé dans le texte – la substitution de personnalité et l'imitation.

Un peu plus loin dans le texte apparaissent des détails qui font penser (de nouveau avec humour!) même à certains éléments de psycho thriller, qui s'ajoutent à l'intrigue policière. Witz, qui disparaît, est soigné à la clinique psychiatrique pour un état maniaco-dépressif. Lind, le secrétaire particulier du président de la SAP, disparaît à son tour. Après la digression portant sur le rapport personnel avec Kell, la narratrice revient sur l'intrigue policière et la révélation de certains mystères. Elle achète Paris-Night et apprend le suicide de Lind, qui s'avère le tueur de City Sise. Le journaliste explique dans son article que Lind, de sa part, est fou, et c'est la solution de certaines énigmes!

Intrigues amoureuses, trahisons, intrigues policières se mêlent et le mot Candy traverse tout le texte comme un fil. On est en présence d'une intrigue haletante, parfois bourrée d'événements, que le lecteur ne peut même pas suivre et à certains moments perd le fil. Le texte est une grande métaphore de la vie comme spectacle, comme film de cinéma: les personnes viennent au monde, ont leurs succès, leurs problèmes et tristesses, puis s'en vont, et c'est un processus continu. Parfois les explications de ce qui se passe arrivent bien plus tard dans le texte, qui se présente comme un puzzle, que le lecteur doit chercher à compléter lui-même. Et ultérieurement, il a la possibilité de vérifier s'il a bien compris le jeu, c'est une sorte de test d'intelligence.

À la télévision Mia aperçoit le phare où elle est allée avec Kell. Elle voit un homme couché et comprend que c'est Kell – lui aussi, à son tour tué d'une balle dans la tête comme Lind. La seule chose qui reste à Mia, c'est écrire la seconde version de *Candy Story*... Quand on perd tout, c'est l'écriture qui reste, qui sauve et immortalise le créateur.

Le livre finit sur ce ton de déception et de tristesse. C'est l'histoire de la naissance de la vocation d'écrivain, de la création d'un livre qui porte le même nom, *Candy Story* et une grande histoire d'amour – celle de Dilo et

Lou (un amour éternel sans préjugés, sans conditions), mêlée avec beaucoup d'éléments de roman policier et beaucoup d'histoires d'amour passagères. C'est un texte sur la vie qui passe, sur la mémoire et l'héritage, sur les rêves non réalisés et sur l'amour qui reste. Nous voudrions citer la 4e de couverture qui définit très bien l'œuvre de Redonnet: « Tout autant qu'une énigme, *Candy Story* est un poème d'amour ».

RÉFÉRENCES

- Chamarat, Goulet 1996:** Chamarat, Gabrielle et Alain Goulet. *L'auteur*, Caen: Presses universitaires de Caen, 1996.
- Charpentier 1993:** Charpentier, Pierre. Littérature étrangère (Compte rendu) // *Nuit blanche, le magazine du livre*, № 51, 1993, p. 54-65, <<http://id.erudit.org/iderudit/21583ac>>
- Dällenbach 1977:** Dällenbach, Lucien. *Le récit spéculaire*. Paris: Seuil, coll. Poétique, 1977.
- Leservot 2007:** Leservot, Typhaine. *Le corps mondialisé. Marie Redonnet, Maryse Condé, Assia Djebar*. Paris: L'Harmattan, 2007.
- Redonnet 1986:** Redonnet, Marie. *Splendid Hôtel*. Paris: Minuit, 1986.
- Redonnet 1987:** Redonnet, Marie. *Forever Valley*. Paris: Minuit, 1987.
- Redonnet 1987:** Redonnet, Marie. *Rose Mélie Rose*. Paris: Minui, 1987.
- Redonnet 1990:** Redonnet, Marie. *Silsie*. Paris: Gallimard, 1990.
- Redonnet 1992 :** Redonnet, Marie. *Candy Story*. Paris: P.O.L., 1992.
- Sartre 1943:** Sartre, Jean-Paul. *L'être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. Paris: Gallimard, 1943.
- Starobinski 1999:** Starobinski, Jean. *L'œil vivant*. Paris: Gallimard, 1999 [1961].

Докторанти

**ФИЗИЧЕСКАТА И ПСИХИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА
ЧОВЕКА, РАЗГЛЕДАНИ ЧРЕЗ ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕДИНИЦИ
В БЪЛГАРСКИЯ И НЕМСКИЯ ЕЗИК
С ОНИМЕН КОМПОНЕНТ В СЪСТАВА СИ**

Христина Вихрогонова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**PHYSICAL AND MENTAL ACTIVITIES OF THE HUMAN,
PRESENTED THROUGH PHRASEOLOGICAL UNITS IN
BULGARIAN AND GERMAN LANGUAGE USING ONYM
COMPONENT IN ITS CONTENT**

Hristina Vihrogonova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The present article aims at classifying certain phraseological units in Bulgarian and German languages in which the basic lexical component is a definite onym with biblical, mythological, literary or colloquial character and also to point out their features considering all other phraseological units in the Word stock. The article is closely connected with views concerning the interconnection between language and thought. Different physical and mental events which are typical for the languages of both nations have been viewed, with the idea of emphasizing the world view and mentality of the given socium.

Key words: onym, phraseme, physical characteristics, mental characteristics, comparison, proverb, lexical composition

Фразеологичните единици с онимен компонент представляват голяма част от лексикалното богатство на езиците. Това е така, тъй като мотивите за тяхното възникване се свързват с някаква определена ситуация или случка с фикционален или реален характер, която се отнася до определено лице, божество, герой, топос или събитие. Разглеждайки онимните фразеологизми, откриваме голяма част от тях, която се свързва непосредствено с общуването между хората, с тяхната може би най-важна психическа дейност – способността да комуникират. В стремежа си да придаде повече оригиналност и пъстрота на

езика си, човек си служи с различни фразеологизми, голяма част от които произлизат от Античността, от произведенията на известни автори или имат библиейски характер. Служейки си с такъв род словесност, говорещият или пишещият придава на речта си оригиналност, демонстрира ерудираност, шегува се или изостря тона си. В зависимост от неговата интенция речта може да бъде украсена, облечена в образи или просто звучаща по-грубо. Някои от тези изрази са широко популярни, например изразът *Murphys Gesetz* (*закон на Мърфи*), други са характерни само за конкретни езици или пък са остарели и се употребяват от малка част носители на даден език. В по-голямата си част фразеологичните единици с онимен компонент придават на човешката реч различна стилистична отсянка. Те се отнасят предимно към най-важната психическа дейност на човека – говоренето.

Една част от изследваните единици бихме могли да отнесем към външността на човека, а друга част обрисова психическия облик на отделната личност. Сред фразеологичните единици с онимен компонент се откриват и такива, които придават шеговит тон и са носители на пейоративност, а други имат по-естетически характер и се свързват с високия регистър на езика. Общото между тях е, че се отнасят към речта и открояват когнитивните способности на своите носители. Присъствието на определен онимен компонент засилва езиковата образност, тъй като често определеното име се свързва с някаква конкретна личност, митичен герой, топоним или историческо събитие. В някои фразеологични единици имената са измислени, имат народен произход и не е известно откъде водят началото си. Пример за такъв фразеологизъм е *Гела, Мара и камшик Тодора*. При други обратно – етимологията е прозрачна. Голяма част от фразеологичните единици, особено в немския език, имат библиейски произход или пък са дошли от Античността. Друга част води началото си от произведенията на известни писатели и героите от тяхното творчество. Към онимните фразеологизми ще отнесем както тези, които имат в състава си лични имена, така и тези, в чийто състав присъстват имената на празници, вещи, дни от седмицата, исторически събития, географски названия. В предложената класификация се взети предвид дяловете на ономастиката, към които се отнасят отделните оними, а именно антропонимията, хрононимията, хрематонимията, теонимията и топонимията. Отделните имена, назоваващи обекти от историята, ще отнесем към хрононимията, както и имената на отделни народни празници и обичаи, които също са част от историята на един народ. Ако трябва да класифицираме фразеологичните единици с онимен компонент, бихме

могли да ги разделим на три големи групи, които подлежат на по-нататъшно диференциране.

А. Първата голяма група обхваща онимни фразеологизми, отнасящи се до физическата дейност на човека, респективно неговите физически качества или прояви, както и неговата външност.

Тук се включват изрази в българския, някои от които имат максимално точен или близък преводен еквивалент в немски език. Тези изрази, които нямат преводни еквиваленти, ще се опитаме да преведем приблизително точно. Прави впечатление, че онимните фразеологизми в българския език в по-голямата си част са остарели, но въпреки своята архаичност една част от тях са запазили своята употреба и днес. Онимните фразеологизми от тази група могат да се разделят на следните подгрупи:

1. Отнасящи се до човешката външност, например: *Пременил се Илия, погледнал се – пак в тия*. Въпреки че на пръв поглед коментира човешката външност, тази поговорка може да се тълкува като неспособност на човека да се промени по една или друга причина. Поговорката *Всичко си има Рада, току си няма шарена забрадка* се отнася към външността, белязана от бедност, недоимък. Други паремии с ограничена употреба са: *Не е Тодора за пред хора; Всеки ден Мара гиздава, на свет ден – гнидава*. В немския език до човешката външност се отнасят следните фразеологизми: *wie Graf Koks angezogen sein* – ‘издокарал се е като граф Кокс’. Този израз се използва в региона на Берлин. Други фразеологизми, отнасящи се до човешката външност, са: *im Adamskostüm* – *в Адамово облекло*, *im Evaskostüm* – *в Евино облекло*; *Hans Affe* за ‘конте’. Една част от онимните фразеологизми в немския коментират човешката възраст: *alt wie Methusalem* – *стар като Метусалем* (името е на библейския Метусалем, достигнал 969-годишна възраст).

2. Примери, отнасящи се до произхода, потеклото на човека: *mit Alsterwasser getauft sein; mit Spreewasser getauft sein* – ‘коренен жител на Хамбург съм; коренен жител на Берлин съм’ (по имената на езерото Алстер в Хамбург и на река Шпрее в Берлин).

3. За проява на сръчност срещаме фразеологизма *Hans Taps*, а в български – паремията *Недей учи Варвара как се прави понара*, както и ироничните названия *майстор Грюю* и *майстор Гуго*, които имат остарял характер. По-често се използва изразът *майстор Тричко* за несръчен човек.

4. Умората като физическо състояние е отразена в примера *erschossen sein wie Robert Blum – капнал съм от умора*. Името в този фразеологизъм е взето от конкретна историческа личност, но употребата му е остаряла. Състоянието на умора при децата се коментира в разговорната реч с израза *bei ihm war schon der Sandmann* – ‘Сънчо вече е дошъл при него’. За физическа немощ срещаме: *bei ihm ist Matthäi am Letzen – той е вече пътник*; *Hans Matz von Dresden* – ‘дребосъче, безпомощен човек’.

5. За безучастност: *wie ein Ölgötze dastehen* – стои като истукан.

Б. Следващата голяма група онимни фразеологизми се отнася до психическата дейност на човека, като изразяват психични качества или черти на характера.

1. Изразяващи трудолюбието, проявата на самоинициатива или мързела: *Работна Стана: в три години – три вретена, в две години – три деца*; *Затънат ли ти колата, не чакай Крали Марко да ти ги изправи*; *Да шия ли, да мажа ли, утре Великден!*; *В Средна гора клечка няма*; *Който се надява на чужди ръце, дълъжен е на Михаля*; *За Мирча вила няма*; *Остана Трена без вретена*. С хумористичен характер е поговорката: *Мара води хорото, котка яде брашното*, а първата част на поговорката *Всичко Мара втасала, само не се сресала* е актуална и днес. В немски съществува изразът *den müden Heinrich spielen*, който няма точно съответствие на български, но може да се преведе като ‘клатя си краката’.

2. Израз на глупост, несъобразителност: *Ако се Иванчо не научи, Иван никога не може да се научи*. В немски: *Was Hänschen nicht lernt, lernt Hans nimmermehr*. Други примери: *Отишъл Шабан за мечки, забравил си пушката*; *За лудия катаден Великден*; *В Цариград живял, царя не видял*; *В Рим ходил, папата не видял*. Тази паремия има немско съответствие: *in Rom gewesen sein, den Papst nicht gesehen haben*. Интересен е примерът в немски *nicht alle auf dem Christbaum haben* ‘не е с всичкия си’. Асоциацията, която е направена тук е с коледно дърво (Christbaum), на което липсват свещите. Липсата или проявата на съобразителност са изразени чрез следните паремии: *С питане Цариград се намира*; *Който не носи кожух на Никулден, носи го на Петровден*; *Детето не видели, Иванчо го кръстили*.

3. Темата за възпитанието и наследствеността е засегната в паремии: *Какъвто беше Петърчо, такъв е и Петър*.

4. Израз на хитрост: *Знае Аврам де копае корени!*; *Знае Кольо де зимуват раците!* *Хитра Митра зад вратата седи*. *Имал Хитрьо лъ-*

жища, ял Лудньо с нея. В тези паремии имената са плод на народно творчество и някои от тях символизируют човешки качества, например хитрост – *Хитър Петър, Хитър Димитър*. Подобно на тези примери в немски срещаеме сложните съществителни: *Schlaupkopf, Schlaumeier*.

5. Нахалството е отразено чрез поговорките: *Гдето всички турци, там и гол Хасан*; с по-актуален характер е поговорката *Барабар Петко с мъжете*, която носи допълнителен шеговит оттенък. В немски срещаеме устойчивите словосъчетания с антропонимен компонент: *frech wie Oskar; frech wie Graf Rotz von der Backe*. Във втория израз образността е подсилена чрез употребата на името на реално съществувала личност. Друг разговорен израз е *Hans Dampf in allen Gassen*, който може да се предаде с фраземата *на всяка манджа меродия*.

6. Качества като големеене, горделивост, надменност проличават в някои български паремии с ограничена или остаряла употреба: *Ритам торба с грошове, на Стамбул са с кошове; Да има някой да ме подгони, за един ден отивам в Цариград – казало кучето*. Поговорката *Била се Мара с юнака, че му строшила кривака* има хумористично звучене и изразява празната юнащина. В немски: *den strammen Max spielen/ markieren – тежкар съм; ein großer Hans – голямо добрутро*.

7. Алчността е обрисувана по следния начин: *Дали на Марко две, той иска три*. В немския език като синоним на пестеливост срещаеме образа на слабия готвач *Schmalhans*. Навсякъде е прието готвачът да се представя като закръглен чичко с коремче, но в израза *irgendwo ist Schmalhans Küchenmeister* ('тук слабият Ханс е главен готвач') се има предвид, че някъде се прави голяма икономия. В български като синоним на стиснат човек се използва изразът *Габровец е; от Габрово е*. Скъперничеството е изразено в поговорката: *Да помните дяда ви кога на Солун е ходил!*

8. В следваща група онимни фразеологизми се коментира безполезността на действието или постъпката, несъобразителността: *Като мине Великден, червените яйца пари не струват*. Особено популярна е поговорката *Взел Кольо, дал Кольо*. С по-ограничена употреба са поговорките: *Шие, пори наша Мара, празна да не стои; Празна Мара тъпан бие*. Популярна е поговорката *Къде е Киро – на кирия – Дай, жено, пари за катран*. Тя се използва в съкратен вариант и означава, че ползата от нещо не се вижда. Изразът *Открил Америка* носи смисъл на нещо вече познато и всеизвестно и има по-широка употреба в разговорния стил.

9. За угодничеството се използва изразът *Мазна Гана*, за мекушавост *Мека Гана* или *Мека Мария*.

10. За сръдлив нрав широко се употребява поговорката *Сърдитко Петко, празна му торбичка*, като често адресатът е малко дете. Остарели по употреба са поговорките: *Начумерила се като Баба Марта; Навъсил се като Стара планина през март*.

11. Вината и провинението са отразени в следните паремии – *Той е прав като Иван куция; Не ще го опере и Дунава*.

12. Чувството за безизходица и безнадеждност откриваме в поговорката: *Загазил като Марко на Косово поле*, от която навярно е взет актуалният израз *здравата е загазил*. В немски този фразеологизъм има следния вид: *da ist Holland in Not*.

13. С шеговит стилистичен оттенък е изразът *Посмали, Манго!* Той се използва за преувеличено, лъжливо говорене.

14. В поговорката *Ще дойде Пена за огън, ще ѝ турим въгленче* се коментира неблагоприятността. Оттук води началото си разговорният израз *Ще дойде баба за огънче*. В немски със значение закана, неуредени сметки срещаме изреченията: *bei Philippi sehen wir uns wieder!*

15. Човешките пороци също намират израз в езика. Често в българските паремии се засяга пианството, а за виното се среща диалектният фразеологизъм *Червен Петко*. Други примери: *Дели Марко вино пие, децата му трици лижат; Зарекла се баба Неда да не пие вино, заселила се в зимника*. Тези две поговорки също не се използват в активния речник на българина. В немската езикова картина на света този човешки недостатък е представен чрез образа на *Бакхус* – римския бог на виното. Пример: *dem Bacchus huldigen*.

16. Други човешки качества, намиращи израз в онимни фразеологизми, са: неточност – *Петима Петка не чакат*; колебливост – *wie Herkules am Scheidewege stehen*. Този немски израз няма точен еквивалент на български. Сравнението тук е взето от образа на митологичния герой Херкулес.

17. В редица фразеологизми, представени чрез конкретен антропоним, са представени различни човешки качества или черти на характера, като някои от тези антропоними са измислени, а други принадлежат на реално съществували някога лица. Примери: *Марко Тотев* (несретник), *Мазна Гана* (подмазвачка), *Мъжка Дойна* (жена с мъжка външност и груб характер), *женски Дойньо* (мъж, който проявява интерес към работите на жените и се меси в тях), *деветоумна Мара* (жена с непостоянен характер), *Гюро Михайлов* (човек, който се жертва безсмислено, който проявява неразбран героизъм). Този фразеологизъм произлиза от името на войника Гюро Михайлов, който изгорял на поста си, когато се запалила хазната. От времето на турското

робство е останал изразът *Дядо Иван*. По този начин е била представяна Русия в редица български творби като страна спасителка. С шеговит тон се използва отговорът на въпроса „кой“, когато запитаният не иска да отговори направо. (Тогава отговорът е *Койчо от Койнаре (с кривото магаре)* със значение ‘неизвестно кой’). Друг често срещан антропоним е: *Гоня Михаля* (полагам напразни усилия); *Длъжен съм на Михаля* (не съм съвсем нормален). В немски символиката на името *Марко Тотев* може да се предаде чрез немското име *Hans Huskebein*, което носи същото значение за човек без късмет. Противоположно значение носи изразът *Hans im Glück sein* – ‘късметлия съм’. Други имена, олицетворяващи определени човешки качества, са: *Hans Hasenfuß* ‘пъзльо’, *Hans Liederlich* ‘вятърничав, покварен човек’, *Hans ohne Sorge* ‘безгрижен човек’, *Hans Narr* ‘палячо’, *Hans Taps* (*майстор Трпчко*), *Hans Guckindieluft* ‘заплес’. В редица фразеологизми срещаме личното име Ханс, което е типично немско мъжко име: *das Ding heißt Hans* – ‘нещата са както трябва’; *jeder Hans findet seine Grete* – *всяко гърне си намира похлупака*. Други примери са: *Heulliese* (ревла), *Heulpeter* (ревльо); *er ist für mich der wahre Jacob* – *той е човек на място*; *keusch wie Josef* – *невинен като Йосиф*; *sie ist ein kleiner Kobold* – ‘тя е малко палаво дяволче’; *eine Tochter Evas* – *Евина дъщеря*; *er ist ein Krösus* – *той е същински Крез*, ‘баснословно богат е’; *der deutsche Michel* – *добродушният, наивният немец*. За материално благосъстояние се използва и фразеологизмът *leben wie Gott in Frankreich* ‘живея в разкош’. Образите на средностатистическия немец и на средностатистическия австриец намират езиков израз в онимните фразеологизми с разговорен характер *Otto Normalverbraucher* и *Herr und Frau Österreicher*.

В. Третата група обхваща онимни фразеологични единици в двата езика, които бихме могли да разделим според техния произход или тяхната стилистична отсянка.

1. В тази трета група ще включим фразеологизми, които заместват една лексема. Те придават на изказа оригиналност и стилистична обогатеност. В български такива примери са: *на св. Мук*; *на Конски Великден*; *на Марта в сряда* със значение ‘никога’, *на Маймун дере* със значение ‘неизвестно къде’. В немски фразеологичното словосъчетание *die Fleischtopfe Ägyptens* има библейски произход и се използва в значение ‘благосъстояние’, ‘материална печалба’. Фразеологизмът *seinen Friedrich Wilhelm unter etwas setzen* се използва в разговорната реч вместо ‘подписвам се’. Вместо ‘неразделни’ се използва изразът

wie Kastor und Pollux sein, който води началото си от старогръцката легенда за неразделните близнаци *Кастор и Полидевк*. Фразеологизмът *Hinz und Kunz* (*куцо и сакато*), както и в български, се използва в разговорната реч. Като синоним на израза на ‘сигурно място’ се използва разговорният фразеологизъм *wie in Abrahams Schoß* ‘като в скута на Авраам’ от библейската притча за бедния Лазар. Други изрази, заместващи определени лексеми в разговорния и публицистичния стил, са: *für den alten Fritzen* ‘напразно’; *aus Olims Zeiten* ‘отдавна’ (идва от латинската дума *olim*, която шеговито е превърната в собствено име).

2. Популярни по употреба в българската разговорната реч са следните фразеологизми, често носещи шеговит тон: *албански реотан* (човек, който бавно схваща); *тъмна Индия* (нещо забулено в тайна); *откривам Америка* (научавам нещо вече познато); *свободна България* (без всякакви задължения и задръжки); *падам от Марс* (силно се учудвам от нещо общоизвестно). Често се използват и паремии, някои от които имат диалектен произход: *Всеки ден не е Великден*; *Сякаш са ти пропаднали гемшите в Черно море*; *Свивам се на ер голям* (много ми е студено).

3. Немски изрази с емоционална обогрениост често се използват в разговорната реч. С грубият си тон се отличава изразът: *das kannst du halten wie der Pfarrer Asmann* (направи го както щещ). Възклицанието *Ach, du heiliger Bimbam!*, е израз на изненада; изразът *das ist eine Idee von Schiller* има значение ‘гениална идея’; възклицанието *Jesus, Maria!* (Боже, Господи!) има остарял характер и изразява учудване или страх. Заплашителното *keinen Ton, nicht mal Anton!* – ‘нито гък повече’ – се употребява към деца. Клишето за сбогуване в писмената реч *Gruß und Kuß dein Julius* (Целувки, твой Юлиус) има шеговит смисъл.

4. Шеговито в разговорната немска реч се използват различни изрази, в които онимът е често някакъв предмет: *Tante Emma Laden* (малък квартален магазин), *die dicke Berta* ‘дебелата Берта’ (използвало се е за название за гранатомет), *große Minna* (арестантска кола). Шеговито е обръщението към упорито кашлящ човек – *letzte Grüße aus Davos* (последни поздрави от Давос). Давос е име на швейцарски балнеоложки център. Други разговорни клишета с онимен компонент са: *nicht schlecht, Herr Specht* (не е зле, господин Шпехт); *in der Pampa leben* ‘живея отдалечено от града’; *Petrus meint es gut* (*Райчо се усмихна*). В български и немски носителите на езика са си измислили имена, с които в обикновения разговор да назовават слънцето или

слънчевия ден. Характерни разговорни изрази са: *vom Monte Scherbelino stammen* (взето е от боклука); *Zustände wie im alten Rom* (положението е като в Древния Рим, непоносимо); *abgehen wie Schmidts Katze* (върви по вода, по мед и масло); *nicht zu Schmidtchen gehen, sondern zu Schmidt* (обръщам се към по-висшестоящ орган); в спортната журналистика се среща фразеологизмът *sein Waterloo erleben* (претърпявам поражение); *jemanden in den April schicken* (пращам някого за зелен хайвер); *ob wenn in Peking ein Fahrrad/ ein Sack Reis umfällt* ('голяма работа'); *als der alte Fritz noch Gefreiter war* (от времето на дядо Адам). Като част от изразите, характерни за вербалния свят на немца, е фразеологизмът *j-n zur Minna machen* – 'грубо укорявам някого', като името във фразеологизма е съкратена форма от *Wilhelmine*. През 19 в. това име е често срещано при прислужници и се е превърнало в синоним на 'слугиня'.

5. Една друга група онимни фразеологизми намират своето място в поетичната реч и притежават по-приповдигнат тон. Така например бурното Северно море е наречено *der blanke Hans*. Метафорична употреба имат изразите *in Morpheus' Arme* (в обятията на Морфей); *bei Mutter Grün schlafen* 'спя при майката природа'.

6. С митологичен произход са редица фразеологизми в български: *сизифов труд* (тежка, но безполезна работа); *танталови мъки* (тежки страдания, породени от невъзможността да се постигне желана, близкоосъществима цел); *прометеев огън* (непрестанен възвишен стремеж у човека за постигане на високи цели в науката и изкуството). Други фразеологизми с митологична част са: *авгиеви обори* (нещо много замърсено или оставено в пълно безредие); *ахилесова пета* (*Achillesferse*). Немски фразеологизми с митологични елемент са: *Pegasus besteigen* 'яхвам Пегас' (занимавам се с писане); *Eulen nach Athen tragen* (правя нещо излишно, буквално 'нося сови в Атина'). Образът на совата (*Eule*) в този израз е заимстван от старогръцката митология, където птицата е символ на мъдростта и се е срещала често в град Атина; *zwischen Szylla und Charybdis* (между Сцила и Харибда – от името на опасните морски скали, застрашили живота на аргонавтите); *wie ein Phönix aus der Asche steigen* (възкръсвам като феникс от пепелта); с митологичен образ е фразата *die Stunde des Pan* 'часът на Пан' (името е на митологичния бог на пастирите и значението на израза е 'по обяд, в горещината'). С митологичен произход и популярност в много езици е фразеологизмът *die Büchse der Pandora* (кутията на Пандора).

7. Една група фразеологични единици и крилати фрази в българския и немския език се срещат предимно в литературни произведения и се отнасят към високия регистър на речта. Например: *Троянски кон* от Омировата „Илиада“ или превърналото се в синоним на простащина „Бай Ганьо“ от прословутата Алекова творба, а също и названието *донкихот* (човек, който се опитва да постигне непостижими цели) по известния герой на Сервантес. Известни крилати фрази от литературни произведения са: *passen wie der Faust auf Gretchen* ‘пасват си като Фауст и Гретхен’, както и известната фраза: „Има нещо гнило в Дания“ от трагедията „Хамлет“ на Шекспир. Друг фразеологизъм, произлязъл от литературно произведение, е *Hannemann, geh du voran!* ‘Ханеман, бъди пръв ти’ – използва се като подкана към някого да се осмели да направи нещо и идва от баснята „Седмината шваби“, като името е умалителна форма от *Johannes*. За рисковано начинание от баладата на Густав Шваб „Ездачът и Боденското езеро“ е взет фразеологизмът *ein Ritt über den Bodensee* (езда по Боденското езеро). В тази балада се разказва как главният герой, яздейки по замръзналото Боденско езеро, умира от ужас, разбирайки, че след него ледът се пропуква. Този изпълнен със силна образност израз се използва за рисковано начинание и би могъл да се преведе с българския фразеологизъм *по ръба на бръснача*. Изразът *fern von Madrid* – ‘далеч от Мадрид’, има значение ‘далеч от събитията’ и е заимстван от Шилеровото произведение „Дон Карлос“.

8. От историческо събитие води началото си изразът *вартоломеева нощ* (масово кръвопрелитие); *Анибалова клетва* (твърдо решение за борба докрай). В немски: *etwas hängt über meinem Kopf wie Damoklesschwert* (нещо е надвиснало над главата ми като дамоклев меч).

9. „Библейски фразеологизми“ ще наречем групата на онимните фразеологизми, в чийто състав са употребени имена на библейски персонажи. Примери в български: *Ноев ковчег* (помещение, натъпкано с различни по тип хора или животни); *от времето на дядо Адама* (много отдавна); *Аврамов дом* (много гостоприемно семейство); *Юдин син* (предател); *Вавилонско стълпотворение* (голяма бъркотия, голяма неразбория); *Йерихонска тръба* (извънредно силен, гръмък глас). В немски: *von Saulus zum Paulus werden* (променям изцяло възгледите си); същото значение има изразът с библейски топоним Дамаск в състава си: *sein Damaskus erleben*. Разговорният фразеологизъм *von Pontius zu Pilatus laufen* (размотавам някого. по учрежденията) също съдържа име на библейска личност в състав си; *Krethi und Plethi*

(пасмина, куцо и сакато) – имената са взети от Лутеровия превод на Библията; *Sodom und Gomorha* (Содом и Гомор).

10. Широка популярност в езиковата употреба имат изразите *Murphys Gesetz* (закон на Мърфи); *das Ei des Kolumbus* (яйцето на Колумб). Популярен в езиците е и изразът от известната приказка за Али Баба и четиридесетте разбойници *Sesame, öffne dich!* (Сезам, отвори се!). В двата езика се използва фразата *viele Wege führen nach Rom* ‘много/всички пътища водят към Рим’, която има значение, че съществуват различни възможности за осъществяването на една цел. С топонима ‘Рим’ срещаме редица паремии, като: *Rom ist auch nicht an einem Tag erbaut worden* – ‘Рим също не е построен за един ден’ (всяко важно начинание изисква време), както и паремията *in Rom gewesen sein und den Papst nicht gesehen haben*, на български: ‘Бил в Рим и не видял папата’ (В Цариград живял, царя не видял).

11. „Евфемистични“ можем да наречем следните онимни фразеологизми: в български език – със значение ‘умирам’: *отивам при св. Петър*; *отишъл на Голо бърдо*. В немски *Freund Hein* е евфемистичното название на смъртта, като пълната форма на името е *Heinrich*; за думата разстройство има различни евфемистични названия, някои от които – остарели: *der flotte Heinrich*; *die schnelle Kathrin* (хваща ме бързата Катерина); *Montezumas Rache* ‘отмъщението на Монтесума’. Изразът *über den Jordan gehen* ‘преминавам през река Йордан’ се използва в значение ‘умирам’. Като заместител на глагола *kotzen* (повръщам) се използва изразът *Kotzebues Werke herausgeben/ studieren* по името на автора на сантиментални пиеси Аугуст фон Котцебуе. Със същото значение при морска болест се използва шеговитият израз *Neptun opfern* (буквално ‘давам жертва на Нептун’) по името на римския бог на морето.

Речевата дейност като част от психическата дейност на човека се характеризира със стилистична обагреност. За да направят речта си жива и оригинална, носителите на даден език са вмъкнали в нея множество фразеологизми, в това число и крилати фрази, чийто произход можем да търсим в Библията, в произведенията на антични автори или просто в историята на отделен народ. Голяма част от фразеологичните единици с онимен компонент притежават стилистична обагреност с цел да придадат по-голяма оригиналност, образност и емоционалност на изказването или просто за да подобрят изказа, като избегне употребата на тривиални изрази.

Фразеологичните единици с онимен компонент запълват определена празнина в общуването, като му придават образност и експре-

сивност по начина, по който само те могат. Тяхното възникване е част от психическата дейност на човека и потребността му да направи речта си оригинална и жива. С присъствието на онимен компонент в състава си фразеологизмите придават по-ярка образност и изразителност на речта и правят комуникацията по-интересна и по-въздействаща. Това обяснява тяхната засилена употреба в разговорната и публицистичната реч и липсата им в деловото общуване. Лицата, които си служат с тях, желаят да демонстрират ерудираност, да бъдат оригинални, да привлекат вниманието на събеседника. Основните функции, които изпълняват фразеологичните единици с онимен компонент, са комуникативната и експресивната, като последната е ярко застъпена. В немската и българската езикова картина на света са предпочетени определени онимни фразеологични единици, някои от които се препокриват напълно, при други не съществуват преводни еквиваленти поради специфичността на езиковата им употреба или историческия контекст, в който са възникнали, но общото между фразеологичните единици с онимен компонент в двата езика е, че те придават специфична отсянка на изказването.

ЛИТЕРАТУРА

- Влахов 1998:** Влахов, С. *Съпоставителен речник на пословици*. [Vlahov, S. Sapostavitelen rechnik na poslovitsi.] София: Его, 1998.
- Григоров, Кацаров 1986:** Григоров, М., Кацаров, К. *Български пословици и поговорки*. [Grigorov, M., Katsarov, K. Balgarski poslovitsi i rogovorki.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Николова-Гълъбова, Гълъбов 1985:** Николова-Гълъбова, Ж., Гълъбов, К. *Немско-български фразеологичен речник*, т. 1 и т. 2 [Nikolova-Galabova, Zh., Galabov, K. Nemsko-balgarski frazeologichen rechnik, t.1 i t. 2.] София: Наука и изкуство, 1985.
- Николова-Гълъбова, Гълъбов 1985:** Николова-Гълъбова, Ж., Гълъбов, К. *Българско-немски фразеологичен речник*. [Nikolova-Galabova, Zh., Galabov, K. Balgarsko-nemski frazeologichen rechnik.] София: Наука и изкуство, 1977.
- Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974:** Ничева К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. [Nicheva, K., Spasova-Mihajlova, S., Cholakova, Kr. Fraseologichen rechnik na balgarskiya ezik.] София: БАН, 1974.
- Фридрих 1976:** Friedrich. W. *Moderne deutsche Idiomatik*. München: Max Hueber Verlag, 1976.

Шолце-Щубенрехт, Ворш 2008: Scholze-Stubenrecht, W., Worsch, W. *Redewendungen*. Dudenverlag, 2008.

Янев 2013: Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*. [Yanev, B. *Obraznite sravneniya s antropotsentrichen karakter v balgarskiya i angliyskiya ezik.*] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.

НАКАЗАТЕЛНИ ПРАКТИКИ В РОМАНА НА АЛЕКСАНДЪР ДЮМА ГРАФ МОНТЕ КРИСТО

Теодора Стоянова
Институт за литература, БАН

PUNITIVE PRACTICES IN ALEXANDRE DUMAS' NOVEL THE COUNT OF MONTE CRISTO

Teodora Stoyanova
Institute of Literature, BAS

The count of Monte Cristo presents various forms of punishment, torture and executions. These forms are viewed as an opportunity for the character to approach death and to change his own perceptions of the court, human guilt and justice. Edmond Dantes accepts to be a judge for all who are responsible for his punishment. The novel contains the main question: “Is vengeance enough for the man who wants to be requited or is it as painful as injustice?”

Key words: *punishment, torture, execution, court, justice, vengeance, retribution, Alexandre Dumas, “The Count of Monte Cristo”*

В опитите за дефиниране на обществените процеси се изказват твърдения, че хората от нашето общество са станали „поцивилизовани“ отпреди или че хората от другите общества са „по-нецивилизовани“ (Елиас 1999: 7). Но тези категоризации са неуместни, защото всяка една отделна култура функционира чрез самостоятелен механизъм на развитие и е носител на самобитна система от ценности и представи, които я диференцират и определят. Колкото и да са различни, отделните култури притежават една характеристика, която ги обединява и сродява, а именно – способността им да се развиват, и именно промяната се определя като степен на цивилизованост (пак там: 8). За да се изследват тези процеси, е необходимо отделните съставляващи ги елементи (индивид и общество) да бъдат погледнати преди всичко в своята взаимосвързаност. Те не се визират като непроменливи, а по-скоро като различни аспекти на едно и също дългосрочно развитие (пак там: 11). Интимният, близкият, изключителният съвместен

живот се възприема като живот в общността, а обществото от своя страна е публичността (Тъонис 1998: 132 – 133). Отношението между „индивид“ и „общество“ се гради върху две различни категории, които първоначално съществуват отделно и които впоследствие се „взаимопроникват“. Оформят се две опозиции: личност – общество и личност – личност, като и в двете е заложено противопоставянето между отделния индивид и другия. Относно въпроса за определението на човешкото се оказва, че социалното измерение, животът с другите невинаги се схваща като необходим за личността. Човечеството е раздвоено между две състояния. В единия случай се придържа към определени норми на поведение, които оплитат човешкото същество в мрежата на социалните взаимоотношения, а в другия възприема задълженията към обществото и връзките с него като бремене, от което трябва да се отърси, тъй като се стреми към автархия, към самодостатъчност (Тодоров 1998: 10 – 11). Именно поради това раздвоение се стига до нуждата от институции, които да кодифицират отношенията на отделната личност със социума и до поставянето на санкции, които да контролират спазването на определените норми. Основен способ за организираността на обществото се явява наказанието. Но то невинаги довежда до подобряване на живота на общността, а често е само средство за осъществяване на контрол, който обслужва интересите на самите институции. В историята на наказателната система се наблюдават фундаментални промени, които са най-ярко изразени в отношението „тяло – наказание“. Наредбата от 1670 година, която ръководи чак до Революцията основните форми на наказателната практика, предписва наказанията: „смърт, изтезания при ограничени доказателства, временна каторга, камшик, тържествено признаване на вината, заточение“ (Фуко 1998: 36). Извършването на тези наказателни актове предполага определена церемония и се явява не за да се обоснове „допълнителната власт“, към която се стреми личността на владетеля, а за да се узакони „липсата на власт“ у обикновения човек (пак там: 34 – 37).

Всички тези процеси получават своите репрезентации в литературата, която винаги е била огледало на дори умело прикрити недъзи в човешката психика. Една от върховите прояви на разрыв между институция и отделна личност е културно-историческата епоха на Романтизма. Новото изкуство от началото на XIX век се противопоставя на рационализма от XVIII век, но в същото време корени своите основи именно в него чрез подривното действие на сантименталните антирационалистически тенденции. Романтизмът е израз на разочарованието от ограничеността на просветителския рационализъм (Хаджикосев

2005: 63 – 64). В началото на XIX век във Франция малка група млади писатели начело с Виктор Юго, към които впоследствие се присъединява Александър Дюма, прокарват идеите на Романтизма, чрез което демонстрират своя протест срещу суровите норми на литературния класицизъм (Андреев 1974: 276). Романтизмът бележи нов етап в литературното развитие под знака на антитрадиционализма: алтернатива на по-рано безусловно приеманата универсална норма се явява мислещият човек. Основна естетическа ценност за Романтизма е творческият субект, разбран като проява на гениалност. В пряка връзка с тази ценностна преориентация е и специфичният пиетет към въображението. Освен това романтическият творец вярва в универсалността на своята визия за света, което определя желанието му за въздаване на ред и справедливост във всемирен мащаб (Протохристова 2004: 53 – 54). Тези стремежи обособяват романтическия персонаж като носител на собствена визия относно кодифицираните норми. Вследствие на разрива между него и действителността самотата се оказва сред основните му състояния. Тя, от една страна, е негово проклятие и в същото време е изпитание за надарената личност, която се идентифицира с фигурата на аутсайдера. Трансформация на мотива за самотника е благородният разбойник (престъпник). Бягството от обществото се пресъздава и чрез образа на изгнаника (или скитника), който се прекрива и с този на пътешественика. Когато е лишен от възможността да пътува, романтическият персонаж се затваря в себе си. Така се оформя и фигурата на затворника. При Романтизма затворникът не може да бъде престъпник, той е човек, на когото свободата е несправедливо отнета (Хаджикосев 2005: 75 – 79). Чрез налагането на тези фигури се обособяват и предпочитаните топови на Романтизма (островът, замъкът, затворът) като алтернативни на ежедневните пространства убежища. Променената гледна точка към престъпника и затвора неминуемо довежда и до промяна в представата за справедливостта на институциите, които налагат съответните наказания. В литературата на Романтизма се появяват творби, които представят несъответствието между вина и поставена присъда. Всички тези творби представляват вариантни проявления на инвариантни механизми, а именно – употребата на насилие върху отделната личност като способ за поддържане на контрола от страна на управляващите институции. Подобно несъответствие между вина и наказание се открива и в романа на Александър Дюма-баща „Граф Монте Кристо“.

Творбата представя художествени репрезентации на различни наказателни практики, техники за изтезание и отнемане на живот. Актът

на екзекуцията е видян като доближаване до смъртта, което трансформира представите на героя относно адекватността на съдебната институция спрямо изконните човешки права. Отговорността за достигането на земна справедливост е съсредоточена в ръцете на отделната личност, което поставя героя в ситуацията на демиург и субект, раздаващ правосъдие. Творбата поставя и въпроса дали отмъщението като генератор за активност е достатъчно, за да доведе човека до желаното възмездие, или е също толкова болезнено, колкото отнетата чест.

Действието на творбата се развива по време на историческите събития от 1815 – 1838 г. (от непосредствено преди Стоте дни до царуването на Луи-Филип) във Франция, Италия, острови в Средиземно море и Ливан. В основата на сюжета стои реалната история на младия общуващ Франсоа Пико, взета от петия том на съчинението на Жак Пьоше „Записки, извлечени из архивите на парижката полиция“ (Мороа 1967: 225). В повествованието на Дюма Франсоа Пико се трансформира в художествения образ на Едмон Дантес. Арестът на героя е в резултат на клеветяване от страна на неговите съперници Данглар, Кадрус и Фернан. Написаният донос, че Дантес е бонапартистки агент, е неверен и с корисни цели. От друга страна, е свидетелство за политическите размирици в съответния исторически момент (1815 – 1838). Съдът арестува и дискриминира хора заради политическите им възгледи и пристрастия, което поставя под съмнение представата за неговата справедливост. Самият Александър Дюма е известен с ненавистното си отношение към съдийското съсловие (Андреев 1974: 265). След клеветяващия донос следва арест на Едмон Дантес, придружен с разпит, осъществен от помощник кралския прокурор Вилфор. След събирането на сведения се установява, че доносът е клевета. Първоначално Вилфор приема и уличаващото бонапартистко писмо, което младият Едмон получава от болния капитан Льоклер и предава на маршала на остров Елба като доказателство, което не потвърждава неговата вина. Но впоследствие прокурорът се отказва от обективност, като позволява лични причини да определят избора му на присъда. След като разбира, че писмото, изпратено от маршала по Дантес в Париж, е адресирано до собствения му баща, господин Ноартие, Вилфор прави непрофесионално нарушение на закона: той изгаря писмото, което се явява важна улика в разследването, и изпраща Дантес в замъка Иф – „държавен затвор, предназначен само за големи политически престъпници“ (Дюма 1965: 81). Затворът е наказателна практика, която лишава осъдения от най-изконното му право – правото на свобода. Ограничението е физическо, но то има и въздействие върху психиката на затворника. Тъм-

нината и лошите условия на живот не убиват героя, но променят качествената му характеристика. Когато влиза в затвора, той е едва на 19 години, а излиза чак на 33-годишна възраст. Числото 33 е натоверено със сакралната символика на Светата Троица. Също така е препратка към Христовата възраст. Затворът представлява фаза на преход от едно състояние на героя в друго. Според изследването на Виктор Търнър „Ритуалният процес“ всички обреди на прехода или „преминаването“ са белязани от три фази: отделяне, предел (или лимен, означаващо „праг“ на латински) и събиране. Първата фаза (отделянето) обхваща символното поведение, обозначаващо откъсването на индивида от групата, от фиксираното и по-рано място в социалната структура, от съвкупността на нейните културни условия. През междинния „лиминален“ период характеристиките на ритуалния субект (преминаващия) са двусмислени: той преминава през културната реалност, която има много малко или почти нищо общо с миналото и бъдещото състояние. В третата фаза (повторното събиране или включване) преходът е изразходван (Търнър 1999: 95). Арестът на Едмон Дантес го поставя в първата фаза на прехода (отделянето). Времето, прекарано в замъка Иф, представлява лиминалната му фаза. Лиминалността често се сравнява със смъртта, с пребиваването в утробата, с невидимостта, с бисексуалността, с дивото и със слънчевите или лунните затъмнения. Поставените в лиминална фаза индивиди не притежават нищо. Няма статус, няма собственост, отличителни белези, светско облекло, сочещо ранг или роля. Поведението им обикновено е пасивно и смирено; те трябва безусловно да се подчиняват на наставниците си и да приемат тираничните наказания, без да се оплакват. Сякаш са сведени до първично еднородно състояние, за да бъдат моделирани наново и надарени с допълнителни сили, които ще им позволят да се справят с новото си положение в живота. Помежду си те развиват силно другарство. Светските различия по ранг и статус изчезват (Търнър 1999: 96). Наставник на Дантес в затвора се явява абат Фариа, благодарение на когото той успява да излезе на свобода, да открие скритото съкровище и да се включи в следващата фаза – тази на съединението с общността (*communitas*), но с вече променено социално положение. Движението от по-нисък към по-висок статус преминава през чистилището, където е нулевата фаза на статуса. Едмон Дантес променя и името си на граф Монте Кристо, с което още повече засилва представата за новото си място в обществото и трансформираната си нравствена същност. Връзката с абат Фариа се осъществява чрез прокопаването на тунел между килиите на затвора, което метафорично се осмисля като осъществява-

нето на връзка между отделните индивиди. Ако при романа на Александър Дюма тази връзка между затворниците довежда до благоденствие и променен статус, в една по-късна трансформация на този мотив в „Покана за екзекуция“ на руския творец на XX век Владимир Набоков довежда до представата за абсурд и обреченост на съществуването. В килията на затворника Цинцинат през тунела прониква не спасител, а самият ръководител на смъртното му наказание – м'сю Пиер.

Преживял метафизичното си умирање в лиминалната фаза, Едмон Дантес не изпитва страх от смъртта, което му позволява непрекъснато да се доближава и вглежда в нея. В разговора си с Албер и Франц в Рим граф Монте Кристо демонстрира задълбочено познаване на начините за екзекуции. На въпроса, зададен от Франц, относно чувствата, които изпитва по време на наблюдението на екзекуцията, граф Монте Кристо посочва: „Първото чувство беше отвращение, второто безразличие, третото любопитство“ (Дюма 1965: 416). Погнусата, предизвикана от отнемането на живота от материята и превръщането ѝ в нежива, в литературата на Романтизма е представена като естествен протест спрямо този акт. Тази реакция на отвращение в литературата на екзистенциализма през XX век ще се превърне в синоним на самото съществуване, изпълнено с безсмислие и абсурд („Погнусата“ на Жан-Пол Сартър). През възприятията на граф Монте Кристо отвращението и безразличието обаче не съвпадат, а са представени като следходни – погнусата води до безразличие. Безразличието се характеризира като застои в когнитивното развитие на героя. Актът на екзекуцията обаче се явява фактор, който провокира процесите на търсене и опознаване, които превръщат героя в *homo ludens* (играещ човек). През третата фаза на развитие героят стига до утвърждаване на собствена позиция относно живота и смъртта:

В живота има само една важна грижа – това е смъртта; е, добре, няма не е любопитно да се проучи по какви различни начини душата може да напусне тялото и как според характера, темперамента и дори според местните нрави отделният човек отминава в небитие? Лично аз мога да ви уверя в едно – колкото повече хора сте виждали да умират, толкова по-лесно ви се струва да умрете; а според мене дори когато е мъчение, смъртта не е изкупление (Дюма 1965: 416).

Тази насока на разсъждение довежда и до възгледите на героя относно земния съд и неговата справедливост, до отмъщението, което е представено като отговорност на самия индивид. Институциите са видени като неспособни да дадат на отделната личност възмездие,

което заслужава. Отмъщението е представено като двигател за активност на героя, носител на културата на честта, задължаваща го сам да възстанови нарушения от обществените институции морален ред:

Ако някой човек би погубил в нечувани мъчения и безкрайни изтезания баща ви, майка ви, любимата ви, с една дума – някое същество, чието изтръгване от сърцето оставя там вечна пустота и неизцерима рана, смятате ли за достатъчно възмездието на обществото, когато острието на гилотината пререже основата на тила от трапецовидните мускули на убиеца и този, който ви е причинил години поред душевни страдания, е изпитал няколкосекундно физическо страдание? (Дюма 1965: 416 – 417)

Тези размисли за отмъщението и възмездието са осъществени в атмосферата на предстоящите екзекуции, които са явяват генератор за активност и мотивация на героя. Репрезентирани са екзекуциите с гилотина и пребиване с топуз. Те са представени през погледа на Албер, Франц и граф Монте Кристо в карнавала в Рим. Екзекуциите са част от карнавалните тържества и притежават церемониален и зрелищен характер:

Колкото повече приближаваха към Пиаца дел Пополо, толкова тълпата ставаше по-плътна, а над главите се виждаха две неща: обелискът с кръст на върха, издигнат наред площада, а пред обелиска, точно в пресичането на трите улици – [...] двете горни греди на ешафода, между които лъщеше извитата стомана на *mandaia*-та (итал. – нож на гилотина) (Дюма 1965: 423)

Повествованието старателно запознава читателя с характерните елементи от наказателната практика:

[...] римската *mandia* е изработена почти по същия модел, какъвто има и нашето средство за умъртвяване. Само че ножът, който пада откъм вдлъбнатата си страна, не се спуска толкова отвисоко (Дюма 1965: 423 – 424).

Екзекуцията е представена като спектакъл от сферата на квази-ежедневното за зрителите и в същото време като ежедневие за изпълнителите ѝ:

Двама души, седнали на подвижната дъска, върху която полагат осъдения, обядваха [...] с хляб и наденички; единият повдигна бутилката на другаря си; бяха двамата помощници на палача (Дюма 1965: 424).

Храненето като една от най-изконните и естествени нужди е осъществено в атмосферата на екзекуцията, което изключва наличие-

то на отвращение от страна на участниците. Липсата на ужас и потрес от смъртта е присъща и на тълпата от зрители:

Много жени държаха на рамене децата си. Тези деца имаха най-добро място – издигаха се с цяло тяло над тълпата. [...] вместо тишина, каквато се налагаше от тържествеността на зрелището, от тълпата се надигаха страшна врява, съставена от смехове, освирквания и радостни викове; [...] за народа екзекуцията беше чисто и просто начало на карнавала (Дюма 1965: 424).

Наказателният процес протича през няколко етапа:

Най-напред вървеше братството от покаяници, облечени в чували с прорези само за очите, всеки със запалена свещ в ръка; начело беше водачът им. Зад покаяниците следваше висок мъж, облечен само с един платнен панталон, с голям нож в ножница от лявата страна; на дясното рамо носеше тежък топуз. Този беше палачът. Обут беше в сандали, привързани с въже. Зад палача, по реда на екзекутирането, вървяха най-напред Пепино, след него Андреа. [...] Нито единият, нито другият от осъдените беше с вързани очи. [...] И двамата осъдени целуваха от време на време разпятието, което изповедникът им поднасяше (Дюма 1965: 424 – 425).

При помилването на единия от осъдените, Пепино, тълпата подкрепя това решение и се явява като втори съдник в процеса. Другият, който не е помилван, проявява агресия, което настройва тълпата спрямо него. Тя започва да скандира: „Смърт“. Екзекуцията с топуз е осъществена, което дава изява на най-тъмните страни на човешките страсти за унищожение и перверзии:

Двамата помощници бяха пренесли осъдения на ешафода и там въпреки неговите усилия, хапания и викове го бяха принудили да коленичи. През това време палачът бе застанал отстрани с готовия топуз; после по даден знак помощниците се отстраниха. Осъденият се опита да стане, но преди да успее, топузът се стовари върху лявото слепоочие; чу се глух, тъп звук, удареният се строполи като вол по очи, после се преобърна изведнъж по гръб. Тогава палачът захвърли топуза, извади ножа от пояса си, заби го с един удар в гърлото, скочи на корема и почна да тъпче с нозе. При всеки нов натиск от гърлото на осъдения бликваше висока струя кръв (Дюма 1965: 428).

Зрелището на екзекуцията се превръща за граф Монте Кристо в предизвикателство, пробуждащо у него някакви тъмни, чудовищни сили:

[...] графът изглеждаше невъзмутим. Нещо повече, лека руменина се мъчеше сякаш да избие под болезнената бледост на бузите му. Ноздрите му

се разширяваха като у хищник, надушил кръв, а зад полуотворените устни се съзираха белите му зъби, малки и остри като у чакал (Дюма 1965: 425).

Героят е погълнат от жаждата за мъст и насилието, демонстрирано в екзекуциите, мотивира желанието му да достигне възмездие. Той предизвиква смъртта на своите врагове, които го наклеветяват и заради които е затворен в замъка Иф – Данглар, Кадрус, Фернан и Вилфор (Фернан се самоубива, Вилфор полудява, Данглар умира от глад в затвора), но противно на очакванията отмъщението не му носи облекчаващото чувство на възмездието, което жадува. След като умира синът на Вилфор, граф Монте Кристо прозира разрушителните последици, които отмъщението са причинили:

В ръцете си държеше детето, което никакви усилия не успяха да съживят. Застана на едно коляно и го сложи благоговейно до майката, с глава на гърдите ѝ. [...] видя Вилфор да копае яростно пръстта сред наобиколилите го слуги [...] И сякаш се страхуваше да не би стените на прокълнатия дом да се сгромоляшат върху му, изхвъркна на улицата и за пръв път се усъмни дали е имал правото да стори това, което е направил (Дюма 1966: 583).

Преживяното страдание от ужасите на извършеното отмъщение трансформира героя от позицията на демиург, раздаващ правосъдие, в смирен и подчинен на извънположени спрямо личността му трансцендентални сили.. Затова и последните думи, които отправя в писмото си към Максимилиан, вече не са трудни за произнасяне:

Кажете на ангела, който ще бди за живота Ви, Морел, да мисли понякога за човека, който се помисли за миг – като Сатаната – равен на бога, но разбра с истинско християнско смирение, че само бог е върховното могъщество и безгранична мъдрост. [...] на този свят няма нито щастие, нито нещастие, има само сравняване между едно състояние и друго. [...] Само който е изпитал безгранична злочестина, може да изпита безгранично щастие. Човек трябва да е пожелал да умре, Максимилиан, за да разбере колко е хубав животът (Дюма 1966: 650).

Героят на романа „Граф Монте Кристо“ многократно се доближава до смъртта (метафоричното му умирање в ситуацията на самота и изолация в замъка Иф, екзекуциите, които наблюдава, както и смъртта, която самият той причинява). Тези процеси се оказват действащ механизъм, който довежда героя до възможност за осъществяване на саморефлексия и самоопределяне. Прозренията, до които дости-

га чрез доближаването и изживяването на смъртта, му позволяват да предефинира същностите в своята представа за света и да очертае своите параметри в съществуващото. От егоцентрична насоченост той преминава в теоцентрична насоченост, като прехвърля отговорността за собственото си съществуване на независещи от него трансцендентални сили. Героят заменя отмъщението като най-силен генератор за активност с друг, много по-мощен механизъм за справяне с действителността – надеждата. Неслучайно романът завършва с неговото заминаване, обвързано със символиката на пътя като израз на търсене, и със заветните думи: „Чакай и се надявай!“ (Дюма 1966: 651).

Репрезентираните в творбата на Дюма екзекуции влизат в междутекстово единство с творбата на Виктор Юго „Парижката Света Богородица“. Дюма и Юго поддържат близки контакти. Дюма е приет от семейството на Юго, но между тях протичат парадоксалните процеси на съперничество и приятелство (Мороа 1967: 99). В „Парижката Света Богородица“ също е налице несъответствие между постановените присъди и реалната вина на обвиняемите. Престъпленията, за които са постановени наказанията, са само претекст, който цели да прикрие съвсем други подбуди – характеропатия на духовенството, нетолерантност и суеверие, насаждащи страх у населението.

Есмералда също като Едмон Дантес е жертва на дискриминация, но ако в романа на Дюма антихуманната агресия има политически характер, в „Парижката Света Богородица“ тя е етнически обусловена. И двамата герои са изместени в периферията на общността, като са представени главно в своята маргиналност и различност спрямо колектива. И Едмон Дантес, и Есмералда се вписват във фигурата на затворника. През Романтизма престъпникът е насправедливо обвинен аутсайдер, който намира в затвора убежище от враждебния свят. Но колкото и сходни да са наказателните практики, приложени върху героите, налице са значителни разлики в механизмите на съдебните процеси. Разпитът на Едмон Дантес минава без прилагане на насилие, докато, за да получат признание от Есмералда, съдебните пристави я водят в подземията на Париж. Героинята на Юго е подложена на изтезание с ботинката, осъществено от палача Пиера Тортр:

Палачът и лекарят пристъпиха едновременно към нея... Обкованите с желязо дъски пристегнаха крака ѝ и той изчезна под страшния уред (Юго 1988: 350).

Полученото по този начин признание изпраща Есмералда на съд. На съд е изпратен и другият несправедливо обвинен герой на „Парижката Света Богородица“ – Квазимодо. Поради покорството си спрямо Клод Фроло той става обвиняем по делото за нападение на циганката. Съдебният процес срещу Квазимодо е абсурден – ситуацията, в която глух съдия разпитва глух обвиняем е символична репрезентация на невъзможността за междуличностна комуникация, която ще се доразвие в екзистенциалистките идеи на XX век. Съдът, пред който са изправени Есмералда и Квазимодо, поддържа илюзорната представа, че на отделната личност се полага справедлив процес и тя може да бъде спасена. В действителност това е само демонстрация на търсене на справедливост, но не и реална защита на човешките права. Обречеността на Едмон Дантес се състои в това, че той дори не получава съдебен процес, а директно е изпратен в затвора – в замъка Иф. Тези два топоса се преплитат в романтичните представи за убежище и спасение. В замъка Иф Едмон претърпява метафизическа смърт, която се явява възможност за регенерация и промяна на статуса, но Есмералда е осъдена на физическа смърт чрез обесване. За романтичния герой смъртта също е своеобразна форма на спасение от земното битие.

Екзекуцията на Есмералда в „Парижката Света Богородица“ също влиза в междутекстови единства с репрезентираните екзекуции в романа на Дюма. Изпълнението на смъртната присъда при Юго протича през три етапа. Първо водят Есмералда с каруца до Гревския площад пред погледите на тълпата зрители. След това до нея идва свещенослужител, който изисква последната ѝ изповед, и накрая я водят до бесилката, където палачът изпълнява присъдата. Наказателният процес на Пепино и Андреа в романа на Дюма също протича през няколко етапа, като присъствието на религиозната институция е също толкова осезаемо. Съдът се подхранва от религиозната вяра на обществото и взаимнообвързаността между тези две системи се превръща в много силен властови инструмент за управляващите институции. Оказва се, че факторът с най-малко значение при постановяването на определена присъда е реалното провинение на подсъдимия.

Виктор Юго и Александър Дюма репрезентират в романите си различни епохи. От позицията на човека от XIX век Юго в „Парижката Света Богородица“ представя преломния момент на прехода от Средновековие към Ренесанс. А романът на Александър Дюма представя историческите събития от епохата на Романтизма, към която самият той принадлежи. И двете репрезентирани епохи представят човека като неспособен да противостои на институциите. Въпреки явна-

та дискриминация романтичният герой продължава да вярва в постигането на висша справедливост, която не се определя от земните конвенции. Дори и след като осъзнава своята неравнопоставеност спрямо управляващите институции, той се опитва да им противостои. Именно борбата с несправедливостта се превръща в смисъл за човешкото съществуване.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев 1974:** Андреев, К. *Търсачи на приключения*. [Andreev, K. Tarsachi na priklucheniya.] София: Народна младеж, 1974.
- Дюма 1965:** Дюма, Ал. *Граф Монте Кристо*, т. I. [Dumas, Al. Graf Monte Kristo, t. I.] София: Народна младеж, 1965.
- Дюма 1966:** Дюма, Ал. *Граф Монте Кристо*, т. II. [Dumas, Al. Graf Monte Kristo, t. II.] София: Народна младеж, 1966.
- Елиас 1999:** Елиас, Н. *Относно процеса на цивилизация*, том I. [Elias, N. Otnosno protsesa na tsivilisatsiya.] София: Атика, 1999.
- Мороа 1967:** Мороа, А. *Тримата Дюма*. [Maurois, A. Trimata Dumas.] София: Народна младеж, 1967.
- Протохристова 2004:** Протохристова, К. *Западноевропейска литература. Съпоставителни наблюдения, тезиси, идеи*. [Protohristova, K. Zapadnoevropeyska literatura. Sapostavitelni nablyudeniya, tezisi, idei.] Пловдив: Летера, 2004.
- Тодоров 1998:** Тодоров, Цв. *Живот с другите. Опит по обща антропология*. [Zhivot s drugite. Opit po obshta antropologiya.] София: Наука и изкуство, 1998.
- Търнър 1999:** Търнър, В. *Ритуалният процес*. [Turner, V. Ritualniyat proces.] София: Лик, 1999.
- Тьонис 1998:** Тьонис, Ф. *Общност и общество*. [Tönnies, F. Obshtnost i obshtestvo.] // *Извори на социологията*. Под ред. на Г. Фотев. [Izvori na sotsiologiyata. Pod red. na G. Fotev] Стара Загора: Идея, 1998, 132 – 157.
- Фуко 1998:** Фуко, М. *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. [Foucault, M. Nadzor i nakazanie. Razhdaneto na zatvora.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1998.
- Хаджикосев 2005:** Хаджикосев, С. *Западноевропейска литература*, т. III. [Hadzhikosev, S. Zapadnoevropeyska literatura, t. III.] София: Сила, 2005.
- Юго 1988:** Юго, В. *Парижката Света Богородица*. [Hugo, V. Parizhkata Sveta Bogoroditsa.] София: Народна култура, 1988.

PRAGMÁTICA: DESDE LOS ORÍGENES HASTA LA ACTUALIDAD

Ana Isabel Díaz García
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”

PRAGMATICS: FROM THE ORIGIN UNTIL NOWADAYS

Ana Isabel Díaz García
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This work constitutes a concise sketch on the origin and development of pragmatics, throughout a brief analysis on how pragmatic interpretation of language has been conceived and understood, regarding not only its origins but also the most recent approaches. Moreover, we will try to draw up the boundaries of pragmatics and its aims according to different theoretical and methodological sources.

In addition, this work seeks to justify the vast interest of the knowledge and use of pragmatic strategies while teaching and learning Spanish as a foreign language so that the speakers can manage to elaborate and interpret the discourse in an appropriate way, regarding intentionality and context.

Key words: *semiotics, pragmatics, linguistic sign, pragmatic competence, inferential process, language teaching*

1. ¿Qué es la pragmática y cómo ha evolucionado?

Para llegar a comprender qué es y de qué se ocupa la pragmática debemos remontarnos a los orígenes de la semiótica, término que se utilizó originalmente para designar a la rama de la medicina científica que se relacionaba con la interpretación de los signos. Dicho término fue posteriormente utilizado por John Locke en *An Essay Concerning Human Understanding*, obra en la que trata el fundamento del conocimiento y la comprensión humanos. Locke declara que la ciencia se divide en diversas fracciones, una de las cuales es la forma mediante la cual se adquiere y comunica el conocimiento, tanto de la naturaleza de las cosas, cómo son, sus relaciones y su modo de operación, como de lo que el hombre como ser racional debe hacer para conseguir sus metas (Locke 1823: 174).

Asimismo, Locke ahonda en la naturaleza de esta división científica, refiriéndose a ella como la “doctrina de los signos”.

Posteriormente, ya en el siglo diecinueve, será Charles Sanders Peirce quien retome el término “semiótica” para referirse al estudio de los procesos de los signos y la comunicación significativa, afirmando que la filosofía semiótica se basa en categorías universales de la percepción y en la opinión de que todo pensamiento es signo. Peirce asume la lógica como una rama formal de la semiótica y para él ambas son equiparables; por ello afirma:

La lógica, en su sentido general, es, como creo haberlo demostrado, otro nombre de la semiótica, la doctrina cuasi-necesaria, o formal, de los signos. (Peirce 1934: 134)

Esta afirmación ha dado lugar más recientemente al debate entre el positivismo o empirismo lógico, que sostiene un enunciado es cognitivamente significativo solo si posee un método de verificación empírica, y la filosofía del lenguaje, que busca la relación entre lenguaje y realidad.

Charles W. Morris, discípulo de Peirce, recogió el término “semiótica” y amplió la disciplina más allá de la comunicación humana, llevándola, influido por el conductismo, hacia el desarrollo de una ciencia del uso de los signos sobre una base biológica en el marco teórico de la ciencia del comportamiento (Morris 1983). Así, Morris concibe el estudio de la semiótica o “Teoría de los signos” a partir de una tricotomía entre tres disciplinas: sintaxis, que se ocuparía de analizar la relación formal entre los signos, semántica, que atendería a la relación entre los signos y los objetos, y pragmática, que investigaría la relación entre los signos y sus intérpretes (Morris 1938). Además, divide el signo lingüístico en tres dimensiones: el vehículo signico (aquello que actúa como signo), el designatum (a lo que se alude) y el interpretante (el efecto o proceso psicológico-cognitivo que podría conllevar un cambio de actitud o comportamiento en un intérprete determinado.)

Sin embargo, no fue entonces cuando la pragmática pudo desarrollarse completamente como disciplina, sino que ocurrió en los años sesenta, con el desarrollo de la “semántica generativa”, de la mano de lingüistas estadounidenses como George Lakoff, James D. McCauley y John Robert Ross, que pretendían resolver a través de la gramática problemas de significado descritos ya por John Austin, John R. Searle, Peter Fredrik Strauson o Herbert Paul Grice.

Tiempo después, sería Noam Chomsky, fundador de la corriente lingüística generativista, quien atacó las bases de esta semántica, puesto que ciertos aspectos de la lengua escapaban a las propiedades sintácticas de la gramática y fueron desterrados a aquella disciplina, propuesta en su día por Morris: la pragmática.

Por lo tanto, la mayor parte de la problemática relacionada con la pragmática y su objeto de estudio surge a partir de los sesenta, cuando el propio Noam Chomsky (1969: 189) habla de una “papelera de la pragmática” en la que cabe todo lo lingüístico que no puede ser explicado desde el punto de vista sintáctico o semántico. Así, la pragmática se ocuparía, a modo de “papelera lingüística” de “todos los fenómenos psicológicos, biológicos y sociolingüísticos que se presentan en el funcionamiento de los signos” (Morris 1938: 68).

Desde entonces, los lingüistas han procurado delimitar el objeto de la pragmática que, debido al origen de la disciplina y la multiplicidad de fuentes teóricas y metodológicas, muestra unos límites difusos. Además, el desarrollo histórico de la pragmática ha dado lugar a diferentes teorías, complementarias entre sí, que pretenden explicar aspectos parciales del lenguaje, tales como las “Máximas” de Grice, la teoría de los “actos de habla” de Austin y Searle, la “teoría de la relevancia” de Sperber y Wilson o la “teoría de la argumentación”, de Anscombe y Ducrot, sobre las que encontramos innumerables estudios.

Sea como fuere, la mayoría de los pragmatistas relacionados con la enseñanza de lenguas no acuden ya al término de “competencia lingüística”, acuñado por Noam Chomsky, sino que hablan de la pragmática como una disciplina interdisciplinar que se basa en el concepto de “competencia comunicativa” introducido por el sociolingüista John J. Gumperz y el antropólogo Dell H. Hymes y que engloba lo que un hablante precisa saber para comunicarse con éxito en situaciones socialmente significantes (Gumperz y Hymes 1972). En ciertas esferas se identifica la competencia comunicativa con la competencia pragmática, ya que esta incluye aspectos que tienen que ver más con el ámbito antropológico o el sociológico que con el puramente lingüístico.

Recientemente, el investigador belga Jef Verschueren ha considerado que la pragmática no sería un componente de la teoría lingüística como puedan ser la fonética, la morfología, la sintaxis o la semántica; tampoco pertenecería a las disciplinas que relacionan el lenguaje con la realidad extralingüística como la psicolingüística, la sociolingüística, la neurolingüística, etc. (Verschueren 1987). La pragmática constituiría una perspectiva general cognitiva, social y cultural de estudio de los fenómenos

lingüísticos en relación con su uso en formas de comportamiento y podría, por lo tanto, ocuparse de cualquiera de estas disciplinas. Esto es, mientras estudiosos como Austin conciben la pragmática como el estudio sistemático del significado del lenguaje en diversos contextos, incluyendo como componentes de su investigación la deixis, la presuposición, las implicaturas, los actos de habla, etc., otros, como Veschueren, hablan de la pragmática como una perspectiva sobre los fenómenos lingüísticos en relación con el uso y las actitudes de los hablantes, similar a la visión de la semiótica de Morris.

A pesar de la aparente divergencia en ciertos aspectos, podemos hablar de una cierta unanimidad en cuanto a que por pragmática se entiende el estudio de los principios que regulan el uso del lenguaje en la comunicación, es decir, las condiciones que determinan el empleo de enunciados concretos emitidos por hablantes concretos en situaciones comunicativas concretas, y su interpretación por parte de los destinatarios. Por lo tanto, la pragmática considera los factores extralingüísticos que determinan el uso del lenguaje (Escandell Vidal 1993).

2. ¿Por qué es necesaria la pragmática?

La pragmática se encarga de analizar los procesos de ostensión, es decir, aquellos procedimientos que le sirven al hablante para mostrar su intención de emitir enunciados relevantes, entendiendo esa relevancia no tanto como la importancia de lo que se dice sino como la pertinencia de dicho enunciado en una situación comunicativa concreta; así, se permite identificar tanto la información que se transmite como la intención con la que el emisor comunica dicha información. Estos procesos desencadenan, a su vez, procesos inferenciales a través de los cuales el destinatario puede desentrañar el significado intencional de lo dicho más allá del significado puramente literal, llegando así a conclusiones relacionadas tanto con el estímulo ostensivo como con el contexto y de esta forma podríamos llegar a entender que cuando alguien dice *Tengo frío* la intención del hablante puede no ser puramente enunciativa sino profundamente exhortativa en el caso de que en la sala haya una ventana abierta. Para que se produzca dicho proceso inferencial y el mensaje sea correctamente descodificado es necesario un contexto, puesto que nuestro lenguaje se ha desarrollado para funcionar con un contexto y sin él no puede haber comunicación humana (Portolés 2004: 86).

En cuanto a la capacidad inferencial, recientemente se ha propuesto que es anterior en el ser humano a la propia facultad del lenguaje y es, por

lo tanto, una capacidad del ser humano gracias a la cual podemos conseguir una comunicación informativamente más rica.

En este sentido, cabe destacar que, a pesar de que en cualquier situación el entorno cognitivo es muy amplio, en un contexto determinado y frente a un mismo enunciado las inferencias a las que llega un grupo heterogéneo de hablantes son similares; esto podría explicarse a través de diferentes teorías complementarias, como ya hemos mencionado.

Por un lado, H. P. Grice habla del *Principio de cooperación*, que consiste en que los hablantes seguimos las máximas universales enunciadas por Kant de cantidad, calidad, relación y manera y que cuando nos comunicamos seguimos la instrucción:

Haga usted que su contribución a la conversación tal y como lo exige, en el estadio en que tenga lugar, el propósito o la dirección del intercambio que usted sostenga. (Grice 1975: 516)

Por otro lado, Dan Sperber y Deirdre Wilson retoman la máxima de relación para formular su *Teoría de la relevancia* pero la conciben no como un principio con base racional, que ralentiza el proceso comunicativo, sino como una teoría psicológica cognitiva (Wilson y Sperber 2002) con base natural, es decir, afirman que la mente humana funciona en todos los casos según un mismo fundamento cognitivo que procesa información de forma automática y casi computacional para seleccionar la/s inferencia/s adecuadas a la relevancia del mensaje, siempre entendida dicha relevancia como pertinencia de un enunciado concreto emitidos por un hablante concreto en una situación comunicativa concreta.

Es obvio que en numerosas ocasiones lo que decimos literalmente no es lo que queremos realmente decir o expresar y que, en no pocos casos, un mismo enunciado puede tener interpretaciones diferentes, dependiendo de factores como el emisor, el destinatario, la intención comunicativa, el contexto verbal, la situación, la información compartida o el conocimiento del mundo. Todos estos factores ponen de manifiesto la complejidad de la interacción verbal; por ello, si entendemos la pragmática no solo como una disciplina sino como un enfoque en el estudio de la lengua, complementario al tradicional enfoque gramatical, podremos dar soluciones a aspectos problemáticos de la comunicación que, de ser tratados solo desde una de estas perspectivas, podrían resultar inconclusos.

3. ¿Qué aporta la pragmática a la enseñanza de lenguas?

El gran escritor David Foster Wallace escribió: “Por favor, aprende la pragmática de expresar el miedo: a veces las palabras que parecen expresar en realidad invocan”, plasmando que lo esencial del discurso no es solo lo que se dice, sino cómo se dice y la intencionalidad del mensaje.

Desde el punto de vista de la enseñanza de lenguas, cabe destacar la especial importancia de que los futuros hablantes aprendan a categorizar e interpretar las situaciones y las relaciones sociales tal y como lo hacen los hablantes nativos, puesto que es obvio que el mero conocimiento léxico o gramatical no es suficiente a la hora de realizar un intercambio comunicativo adecuado al contexto y al interlocutor que esté completo a todos los niveles.

Así pues, el desarrollo de la competencia pragmática supone necesariamente el conocimiento de los recursos de la lengua para emitir e interpretar enunciados con una determinada intención comunicativa. De la misma forma que un niño menor de cuatro años es incapaz de captar la ironía en un enunciado y adquiere paulatinamente tácticas y estrategias que le permiten lograr el éxito en la comunicación, un hablante no nativo puede necesitar un cierto entrenamiento en dicha competencia en una lengua a la que se acerca por primera vez y cuyos mecanismos no le resultan familiares.

De hecho, el Instituto Cervantes incluye en su Plan Curricular un inventario de tácticas y estrategias pragmáticas que utilizan los hablantes de español para construir e interpretar los discursos de forma apropiada al contexto, para modalizar sus enunciados y mostrar su actitud ante lo dicho y ante el interlocutor, y para interactuar con otros de acuerdo a las reglas propias de la cortesía estratégica. Estas tácticas y estrategias engloban recursos relacionados con la construcción del discurso, como puede ser la deixis o la utilización de marcadores; recursos relacionados con la modalización y la manifestación de la actitud ante lo dicho y el destinatario, como la intensificación, la focalización o la entonación, y aspectos que afectan al hablante en su relación con el oyente, como la cortesía verbal, recursos que serán objeto de próximos estudios.

REFERENCIAS

- Chomsky 1980:** Chomsky, N. Forma y sentido en las lenguas naturales. // N. Chomsky. *El lenguaje y el entendimiento*. Barcelona: Seix Barral, 1980, 171 – 193.
- Escandell Vidal 1993:** Escandell Vidal, M. V. *Introducción a la pragmática*. Barcelona: Anthropos, 1993.
- Grice 1991:** Grice, H. P. Lógica y conversación. // *La búsqueda del significado*. Ed. L. M. Valdés Villaneva. Editum, 1991, 511 - 530.
- Gumperz y Hymes, eds. 1972:** *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. Gumperz, John J. y Dell Hymes, eds. Nueva York: Holt, Rinehart y Winston, 1972.
- Locke 1823:** Locke, J. *The Works of John Locke, A New Edition*, vol. III. Londres: T. Tegg, 1823.
- Morris 1985:** Morris, Ch. *Fundamentos de la teoría de los signos*. Barcelona: Paidós, 1985.
- Peirce 1934:** Peirce, C S. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Eds C. Hartshorne, P. Weiss y A. W. Burks, vols. 1 - 8. Cambridge: MA: Harvard University Press, 1934.
- Portolés 2004:** Portolés, J. *Pragmática para hispanistas*. Madrid: Editorial Síntesis, 2004.
- Verschueren 1987:** Verschueren, J. The pragmatic perspective. Eds. J. Verschueren y M. Bertucelli-Papi *The pragmatic perspective*. Amsterdam: John Benjamins, 1987.
- Wilson y Sperber 2002:** Wilson, D. y D. Sperber. Relevance Theory // *UCL Working Papers in Linguistics*, № 14, 2002, 249 - 287.

EL MODELO FLIPPED LEARNING APLICADO A LA ENSEÑANZA DE ELE EN LA UNIVERSIDAD. CASO PRÁCTICO

*Presentación Ortega
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”*

THE FLIPPED LEARNING MODEL APPLIED TO TEACHING SPANISH AS A FOREIGN LANGUAGE AT THE UNIVERSITY – A CASE STUDY

*Presentación Ortega
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

Flipped Learning is a pedagogical approach in which direct instruction moves from the group learning space to the individual learning space, and the resulting group space is transformed into a dynamic, interactive learning environment where the educator guides students as they apply concepts and engage creatively in the subject matter. The present work includes on one hand the theoretical framework of this model, and on the other hand, recommendations and comments on its implementation in Spanish as a Second Language course at the university.

Key words: flipped learning, flipped classroom, blended learning, Spanish as a foreign language (SFL)

1. Introducción: la universidad y la era digital

Parece evidente que estamos viviendo un cambio de paradigma en lo que se refiere a la educación superior, quizás, a nuestro pesar, más tecnológico que pedagógico.

El conectivismo, conceptualizado por George Siemens (2004), se presenta como la teoría del aprendizaje en la era digital. El conectivismo profundiza en el concepto de filtro, de *Content Curation*, es decir, saber seleccionar la información relevante en un contexto tan abundante como es internet. Se hace evidente la necesidad del estudiante de “saber” evaluar adecuadamente algo antes de empezar el proceso mismo de aprendizaje.

Existen otras competencias para un aprendizaje en la Sociedad Red de la información. Las competencias en *networking* son útiles para construir una red de fuentes de aprendizaje relevantes. Las redes y los Entornos Personales de Aprendizaje (PLE) constituyen ahora el método y las herramientas más sostenibles y eficaces (Reig 2010).

Otro elemento decisivo en este nuevo paisaje es el aprendizaje social o constructivismo. Aprendemos y construimos nuestras realidades juntamente con otros seres humanos. Son muchos los referentes teóricos que se relacionan con el amplio y ya indiscutible constructivismo social, que sigue siendo el marco teórico más sólido para la ciencia pedagógica actual.

Pero el concepto que, quizás, más merezca ser reconsiderado, sobre todo por su actualidad y potencia en cuanto a la democratización de las posibilidades de acceso a la enseñanza, es el de “zona de desarrollo próximo” (ZDP), de Vygotski (1978).

La ZDP se define como la distancia entre el nivel de desarrollo efectivo del alumno (aquellos que es capaz de hacer por sí mismo) y el nivel de desarrollo potencial (aquellos que sería capaz de hacer con la ayuda de un adulto, experto o compañero más capaz). El alcance de su aumento es, hoy, excepcional. Es un fenómeno absolutamente nuevo el alcance global de la red de conocimientos que podemos construir. Un ejemplo de esto son los “MOOC” (Cursos abiertos masivos online).

Dicho en otras palabras, el estudiante universitario de la “sociedad red” puede ser más independiente y más autónomo que nunca gracias a la abundancia de conocimientos, siempre que sean recibidos con las herramientas adecuadas, con que se ve inundada esa Zona de desarrollo próximo, aumentada gracias a Recursos Educativos Abiertos online (REA), blogs, wikis y muchos otros tipos de información en la web.

Bajo todas estas nuevas perspectivas, potenciadas sobre todo por el avance tecnológico hacia la “sociedad digital”, nos encontramos con que la educación superior tiene que enfrentarse al reto de crear y distribuir conocimiento socialmente relevante y de hacerlo con anticipación, para desempeñar un rol proactivo y comprometido en la transformación y el cambio positivo de las sociedades. Pero ¿responde la realidad a esa necesidad? La respuesta es “no”. Podemos decir que, aparte del uso de *Powerpoints*, proyectores y comunicación por email; no encontramos en el actual sistema universitario elementos y/o actitudes tecnológicas y metodológicas que faciliten este cambio de paradigma necesario.

2. Modelo de enseñanza aprendizaje “*Flipped Learning*”¹ (FL) o aprendizaje invertido

2.1. Modelo centrado en el estudiante

En la mayoría de las aulas de las universidades, el escenario típico de un día de clase consiste en que el profesor pase al frente, “da la clase” y escriba en la pizarra para impartir su cátedra. Él es la figura central del modelo de aprendizaje, mientras que sus estudiantes toman apuntes y se llevan tarea que deberán realizar en casa al finalizar la lección. El profesor sabe o se percata que muchos alumnos no entendieron completamente la clase del día, pero no tiene el tiempo suficiente para reunirse con cada uno de ellos de forma individual para atender sus dudas. Durante la clase siguiente, él solo recogerá y revisará brevemente la tarea, aprovechará para resolver algunas dudas, pero no podrá profundizar mucho ya que la clase no se puede retrasar porque hay mucho material por cubrir antes del examen final (Hamdan, McKnight, McKnight y Arfstrom 2013: 3). Lo anterior, es parte de un modelo de enseñanza tradicional centrado en el profesor.

Educadores de todo el mundo están tratando de cambiar este modelo tradicional –enfocado en el avance a partir de un plan de estudios– por uno guiado por las necesidades de aprendizaje de los alumnos. El modelo que ha despertado interés por su potencial es el Aprendizaje invertido, un modelo centrado en el estudiante que deliberadamente consiste en trasladar una parte o la mayoría de la “instrucción directa” al exterior del aula, para aprovechar el tiempo en clase maximizando las interacciones uno a uno entre profesor y estudiante.

La premisa básica de este modelo es que la “instrucción directa” es efectiva cuando se hace de manera individual, pero debido a los recursos de las universidades, esto requeriría de un equipo docente mucho más grande el cual la mayoría de las instituciones no podrían costear (Bergmann y Sams 2014: 29).

En el método tradicional el contenido educativo se presenta en el aula y las actividades de práctica se asignan para realizarse en casa. El Aprendizaje invertido da un giro a dicho método, mejorando la experiencia en el aula al impartir la “instrucción directa” fuera del tiempo de clase. Esto libera tiempo para realizar actividades de aprendizaje más significativas tales como:

---

¹ Utilizaremos los términos *flipped classroom* o *flipped learning* indistintamente, si bien el segundo abarca un conjunto de elementos más amplio que la *flipped classroom* (puede verse en <http://www.thedailyriff.com/articles/the-flipped-class-manifest-823.php>)

discusiones, ejercicios, laboratorios, proyectos, entre otras, y también, para propiciar la colaboración entre los propios estudiantes.

Se está produciendo un desplazamiento de la escuela centrada en el profesor a otra centrada en el alumno en la que, además de un currículo establecido, hay espacio para el aprendizaje, los intereses y la motivación personales.

En la fig. 1 recogemos a modo de síntesis lo que Tourón (2014) señalaba respecto a lo que debía estar “in” y “out” en la educación actual.

LO QUE SÍ Y LO QUE NO DEBERÍA DE ESTAR DE MODA EN LA EDUCACIÓN

Ins	Outs
El aprendiz como centro de la instrucción	Los contenidos como centro de la instrucción
El profesor como coach, mentor, guía, recurso y líder del aprendizaje	El profesor como experto y distribuidor del contenido, los tests, las tareas, la disciplina
Uso de Internet para obtener una visión plural y amplia de los temas	Uso de un único libro de texto para enseñar una materia
Los fallos y los errores se ven como parte del proceso de aprendizaje	Se espera, implícita y explícitamente, la perfección tanto para profesores como para los alumnos
Currículo diferenciado y personalizado	Un mismo currículo para todos (“one size fits all”)
Evaluación formativa frecuente para incrementar el aprendizaje de los alumnos	Evaluación sumativa para rendir cuentas tanto los profesores como la escuela
El aprendizaje es multisensorial, activo, auténtico y relevante	El aprendizaje está focalizado pensando solo en la mente, en ocasiones sin ser visto como relevante por los alumnos
Los alumnos son tanto consumidores como productores de contenido	Los alumnos pasan la mayor parte del tiempo consumiendo contenido producido por otros
Los estudiantes realizan más trabajo y hablan más que el profesor durante la clase	Los profesores realizan la mayor parte del trabajo y hablan más que los alumnos
La tecnología está integrada en el currículo sin fisuras	La tecnología es un añadido, algo especial o una mera ocurrencia
Las faltas de disciplina y conductas inapropiadas se ven como oportunidades de crecimiento y se resuelven con el esfuerzo del grupo	Las faltas de disciplina son corregidas por el profesor
El aprendizaje social y emocional son considerados parte de la educación integral del niño	El aprendizaje social o emocional es mínimo y no está integrado con los demás aprendizajes

Fig. 1. Comparación entre la educación “tradicional” y la educación propia de la era digital (según Tourón, 2014)

En el modelo FL el profesor asume un nuevo rol como guía durante todo el proceso de aprendizaje de los estudiantes y deja de ser la única fuente o diseminador de conocimiento.

2.2. Fundamentos cognitivos

Detrás de esta alteración del orden en el proceso de enseñanza-aprendizaje existe una fundamentación de tipo cognitivo relacionada con la Taxonomía de Bloom.

La Taxonomía de Bloom es un sistema utilizado para clasificar los objetivos del aprendizaje en cuanto a desarrollo de habilidades que están organizadas a modo de pirámide desde las más básicas hasta las más complejas. Originalmente el sistema de Bloom (1956) estaba descrito utilizando sustantivos y tenía un orden ligeramente diferente al que se utiliza ahora y que refleja la última revisión hecha a este modelo por Leslie Wilson en 2001.

Para comprender la relación entre estos dos modelos es importante recordar el objetivo de la clase invertida: invertir las actividades realizadas en el aula y en casa para facilitar el desarrollo de habilidades de pensamiento de orden superior de manera colectiva con nuestros alumnos. La fig. 2 explica la relación que hay entre la clase invertida y la taxonomía de Bloom y las diferencias entre este sistema y el sistema tradicional.

Podemos observar que el modelo *FC* facilita el aprendizaje ya que deja para trabajar en casa las habilidades cognitivas de orden inferior (comprender y memorizar), que son las más sencillas, y reserva para el aula las de orden superior (aplicar, analizar, evaluar y crear), más complejas, así tanto el grupo como el profesor pueden asistir en el proceso.

Los profesores pueden dedicar más tiempo a implementar estrategias de aprendizaje activo con los estudiantes como realizar investigaciones o trabajar en proyectos en equipos. También pueden utilizar el tiempo de clase para comprobar la comprensión de los temas de cada estudiante y, si es necesario, ayudarlos a desarrollar la fluidez de procedimientos a través de apoyo individualizado (Hamdan, McKnight, McKnight y Arfstrom 2013: 4).

Es importante insistir en que este modelo de instrucción no consiste en un cambio tecnológico, únicamente aprovecha las nuevas tecnologías para ofrecer más opciones de contenidos a los estudiantes y, lo más importante, redefine el tiempo de clase como un ambiente centrado en el estudiante (Bergmann y Sams 2013: 17).

Fig. 2. Relación entre la clase invertida y la Taxonomía de Bloom revisada

2.3. Definición y características

El *Flipped Classroom* (FC, en español clase invertida CI o aula invertida o inversa) o *Flipped Learning* (FL, en español aprendizaje invertido AI, aprendizaje “al revés” o inverso) es un enfoque pedagógico que transfiere fuera del aula el trabajo de determinados procesos de aprendizaje y utiliza el tiempo de clase, apoyándose en la experiencia del docente, para facilitar y potenciar otros procesos de adquisición y práctica de conocimientos dentro del aula (Bergmann y Sams 2012). En el presente trabajo utilizaremos las siglas *FC* o *FL*.

Jonathan Bergmann y Aaron Sams, dos profesores de química en Woodland Park High School en Woodland Park Colorado, acuñaron el término “*Flipped Classroom*”. Bergmann y Sams se dieron cuenta de que los estudiantes frecuentemente perdían algunas clases por determinadas razones (enfermedad, por ejemplo). En un esfuerzo para ayudar a estos alumnos, impulsaron la grabación y distribución de video, pero además, se

dieron cuenta que este mismo modelo permite que el profesor centre más la atención en las necesidades individuales de aprendizaje de cada estudiante.

Existe una diferencia entre *Flipped Classroom (FC)* y *Flipped Learning (FL)*. La Flipped Learning Network² —comunidad virtual que aglutina a docentes que practican la FL— elaboró un documento con la definición de FL:

La FL es un “enfoque pedagógico en el que la instrucción directa se mueve desde el espacio de aprendizaje colectivo hacia el espacio de aprendizaje individual, y el espacio resultante se transforma en un ambiente de aprendizaje dinámico e interactivo en el que el educador guía a los estudiantes a medida que se aplican los conceptos y puede participar creativamente en la materia.

[...] Así pues, es posible implementar un modelo de FC sin incurrir en FL. Para que éste último se dé, el planteamiento, desarrollo y evaluación del proceso de enseñanza-aprendizaje deben descansar sobre cuatro pilares, cuatro principios fundantes (Flipped Learning Network 2014: 1).

2.4. Los 4 pilares del modelo FL

En inglés, estos cuatro pilares forman el acrónimo FLIP, que significa invertir, dar la vuelta. Se presentan a continuación, desarrollándose posteriormente cada uno de ellos así como los indicadores complementarios propuestos para comprender el sentido profundo de cada uno según se recogen en (Flipped Learning Network 2014: 2):

Flexible environment (Entorno flexible)

Hace referencia a un entorno que se adapta al alumno, que le permite una libertad de actuación suficiente para poder aprender los contenidos a su ritmo, donde y cuando quiera.

En las clases, según la actividad, se trabajará bien en grupos, por parejas o en solitario; el aula debe facilitar estos cambios. Los docentes han de adaptar contenidos, actividades y a ellos mismos, a las distintas realidades que presenten, siendo comprensivos con los objetivos y plazos de sus alumnos. Es importante señalar que flexibilidad no implica laxitud, si bien pudieran relacionarse. Indicadores para docentes:

Diseñar marcos temporales y espaciales que permitan a los alumnos interactuar y reflexionar sobre su aprendizaje según precisen.

Observar y controlar a los alumnos para hacer los cambios que mejor convengan.

² *Flipped Learning Network*^{TM}, organización sin ánimo de lucro que recoge y provee de recursos e investigaciones sobre el modelo *FL*.

Proporcionar al alumnado diferentes maneras de aprender el contenido y demostrar su dominio.

Learning culture (Cultura del aprendizaje)

Implica un cambio de mentalidad en el alumnado, que se hace dueño de su aprendizaje, muy en línea con el pensamiento constructivista y el nuevo enfoque curricular basado en competencias. Indicadores para docentes:

Ofrecer actividades motivadoras para conseguir aprendizajes significativos sin que el docente sea el centro de atención.

Estructurar dichas actividades de forma que sean accesibles a todos los alumnos a través de la diferenciación y retroalimentación.

Intentional content (Contenido intencional)

Significa que el docente sepa reconocer el peso de cada concepto y asignarle un espacio-tiempo adecuado para su trabajo, aprovechando al máximo las actividades y tiempo en clase. Indicadores para docentes:

Procurar que los alumnos accedan por sí mismos a los conceptos más importantes relacionados con la instrucción directa.

Crear o gestionar contenido significativo —habitualmente vídeos— para el alumnado.

Diferenciar, para que el contenido tenga importancia para todo el alumnado.

Professional educator (Docente profesional)

Está fuera de toda duda que el docente es pieza clave. Ahora bien, la Enseñanza Inversa puede ser incluso más exigente en este aspecto; el docente ha de cumplir su función de observador, guía y portador de conocimiento, pero tratando siempre de quedar en un segundo plano, dándole el protagonismo al alumnado. Indicadores para docentes:

Ser accesible a grupos o individuos por igual, según necesidad y al momento.

Prestar ayuda durante el proceso de aprendizaje y tomar nota de detalles relevantes para futuras explicaciones.

Colaborar con el resto de docentes, reflexionando, admitiendo las críticas constructivas y cambiando los aspectos que resulte preciso cambiar.

Como sucede con cualquier modelo o método educativo, el *FL* se puede implementar equivocadamente, por ello es importante señalar que podría no funcionar para todos los profesores y estudiantes, como tampoco en cualquier nivel y materia. No todos los educadores tendrán éxito y

algunos estudiantes pueden preferir los enfoques tradicionales de la clase (Hamdan, McKnight, McKnight y Arfstrom 2013: 17).

3. Propuesta práctica. Implantación en la universidad

En nuestra experiencia didáctica en la universidad hemos detectado que la “falta de motivación” en los estudiantes es el gran problema que deben afrontar los profesores. Pensamos que el modelo *FL*, así como otras metodologías activas centradas en el alumno, pueden ayudar a mejorar este factor.

Hemos realizado varias sesiones de *FL* entre los grupos de estudiantes de español de la universidad y, aunque todavía no disponemos de un estudio concluyente, podemos señalar algunas ideas y pasos a seguir para la implementación de este modelo en la enseñanza del español como lengua extranjera (ELE).

3.1. Barreras iniciales

Hemos encontrado varios inconvenientes en el proceso inicial:

1. Involucrar al estudiante para que sea parte activa de su aprendizaje, para que empiece a ver el modelo tradicional de enseñanza-aprendizaje basado en la “clase magistral” como un sistema que no fomenta ni su autonomía ni su libertad en la aprehensión y creación de conocimiento. Este cambio de mentalidad es un proceso difícil para algunos estudiantes que siguen viendo ese modelo –utilizado en todas las instituciones durante todo el proceso educativo– como el más efectivo y fácil de seguir para ellos. En una palabra: el principal problema es “romper moldes”.

2. La tecnología. El modelo hace uso de las nuevas tecnologías (TIC) y permite la mejora de la competencia digital de los estudiantes. La red *wi-fi* de la universidad no llega a todas las aulas, la mayoría de los estudiantes desconocen sus derechos sobre el acceso libre a la red y, por supuesto, los procedimientos para realizar el “alta” en el sistema. Los estudiantes disponen de dispositivos móviles inteligentes, pero desconocen su explotación didáctica y además, su uso en el aula es muy puntual.

3. La configuración física de las aulas, en el modelo *FL* es imprescindible trabajar en grupos durante la sesión presencial. La mayoría de las aulas de la universidad no disponen de mesas ni de sillas móviles, están agrupadas en línea y el trabajo en grupos de 4 estudiantes –que es la agrupación más utilizada– resulta imposible.

4. El tamaño de los grupos. Los grupos son a veces de más de 20 estudiantes por lo que es muy difícil llevar un seguimiento individualizado de su proceso de aprendizaje.

3.2. Requisitos básicos

Durante la fase de implantación del modelo *FL* debemos asegurar la autorización de la institución y la configuración física y tecnológica:

1. Obtener el consentimiento del jefe de estudios de la universidad para llevar a cabo la implantación del modelo *FL* en las clases de ELE (documento 1).

2. Conseguir que el estudiante se comprometa en el proceso y adquiera su parte de responsabilidad. Además, debido a la utilización de aplicaciones (Apps) informáticas concretas para llevar a cabo las tareas, el estudiante debe también aceptar el uso de estas Apps y su registro como usuario en ellas (documento 2).

3. Negociar con los responsables de los programas y las aulas la asignación de aulas con acceso a la red *wi-fi* de la universidad y disponibilidad de mesas y sillas móviles.

3.3. Implementación de las sesiones *FL*

Con el auge del enfoque comunicativo hace al menos 30 años, la enseñanza de idiomas viene usando técnicas y actividades más “disruptivas” que las utilizadas en otras materias. Aun así, nuestra experiencia nos permite constatar que en la universidad aún persiste la enseñanza basada en un currículo predominantemente gramatical y centrado más en el profesor que en el estudiante. Por otro lado, como profesor, es importante plantearse, no tanto cuáles son los objetivos de un módulo de aprendizaje, sino cuáles queremos que sean los resultados (*outcomes*).

3.4. The backward design (UbD) o diseño inverso

Según McTigue, J. y Wiggings, G. (2005),

“El diseño inverso es un marco de referencia para la mejora del rendimiento estudiantil, enfatizando el rol del profesor como diseñador del aprendizaje de los estudiantes.”

La implementación del diseño inverso se basa en tres pilares fundamentales, los cuales deben postularse de forma secuenciada:

- ✓ Establecer o identificar los resultados deseados
- ✓ Obtener las evidencias de aprendizaje ¿cómo se demuestra la comprensión?
- ✓ Crear las actividades de aprendizaje.

Es decir, en línea con los principios del *backward design*, lo importante no es tanto que los estudiantes aprendan los tiempos del pasado o el vocabulario de la ropa, sino qué queremos que los estudiantes hagan con esa información. Por ejemplo, hablar de lo que compraron ayer en un centro comercial.

Para poder concretar los objetivos y las metas, recomendamos al docente tomar en consideración las siguientes preguntas de guía:

¿Qué deseo que los estudiantes aprendan?

1

¿Qué podrán hacer los estudiantes con lo aprendido al final de esta unidad

2

Es primordial, en todo momento, hacer partícipes a los estudiantes de los objetivos de la unidad temática. El hacer que conozcan los objetivos los motivará y los hará partícipes de su propio aprendizaje. Los estudiantes deberían ser capaces de responder en cualquier momento de su proceso de aprendizaje a las siguientes cuestiones:

- ✓ ¿Qué estoy haciendo?
- ✓ ¿Por qué me piden que haga esto?
- ✓ ¿En qué me ayudará?
- ✓ ¿Cómo coincide con lo que he hecho antes?
- ✓ ¿Cómo demostraré lo que he aprendido?

Para presentarles a los estudiantes las evidencias, recomendamos que se presente un contexto o tarea final, o a lo que Wiggins y McTighe (2005) llaman *performance task*.

3.5. Programación de sesiones FL

Lo importante es comenzar en pequeño, con un tema y poco a poco utilizarlo donde se vea más conveniente. Antes de comenzar es importante explicar que el profesor tiene un importante trabajo previo a cada sesión que consiste en “trocear” la materia en vídeos o recursos para trabajar en casa con sus correspondientes actividades.

Esta infografía recoge los primeros pasos en la implementación del FL.

La clase invertida

¿Cómo llevarla a cabo?

Primeros pasos.

Hazlo posible

- Planifica.
- Sé flexible.
- Hazlo atractivo.
- Plantea retos.
- Espíritu de motivación.

Alcanzaremos la meta...

- Ofreciendo oportunidades.
- El profesor no es la fuente de aprendizaje.
- Creando material con contenido relevante sobre la unidad.

Y ahora, ¿qué?

- Creación de grupos de trabajo.
- Búsqueda de "feedback" sobre la unidad.
- Evaluación real y objetiva.

"What is the flipped learning?" Flipped Learning Network 2014.

Recomendamos algunas claves para la elaboración de los vídeos u otros materiales:

- Claros y sencillos.
- Breves (entre 15 y 20 minutos).
- Con actividades o preguntas al final o a lo largo del vídeo para mantener la atención y comprobar el estudio previo.
- Accesibles fácilmente.

Habitualmente utilizamos la red social **youtube** para alojar los vídeos que preparamos para los estudiantes, pensamos que es de muy fácil acceso. Hemos creado un canal personal con vídeos "secretos" (visibles solo si se dispone del enlace).

La comunicación con los estudiantes es muy ágil a través de la red social **Facebook**. En el grupo secreto que compartimos, publicamos toda la información necesaria para los estudiantes: vídeos, noticias, música y otros tipos de noticias de interés.

En una segunda fase de implantación tenemos pensado "migrar" a *Google Drive* porque nos permite tener mejor organizada toda la estructura de materiales necesarios para cada sesión o unidad didáctica.

3.6. Creación de vídeos y materiales

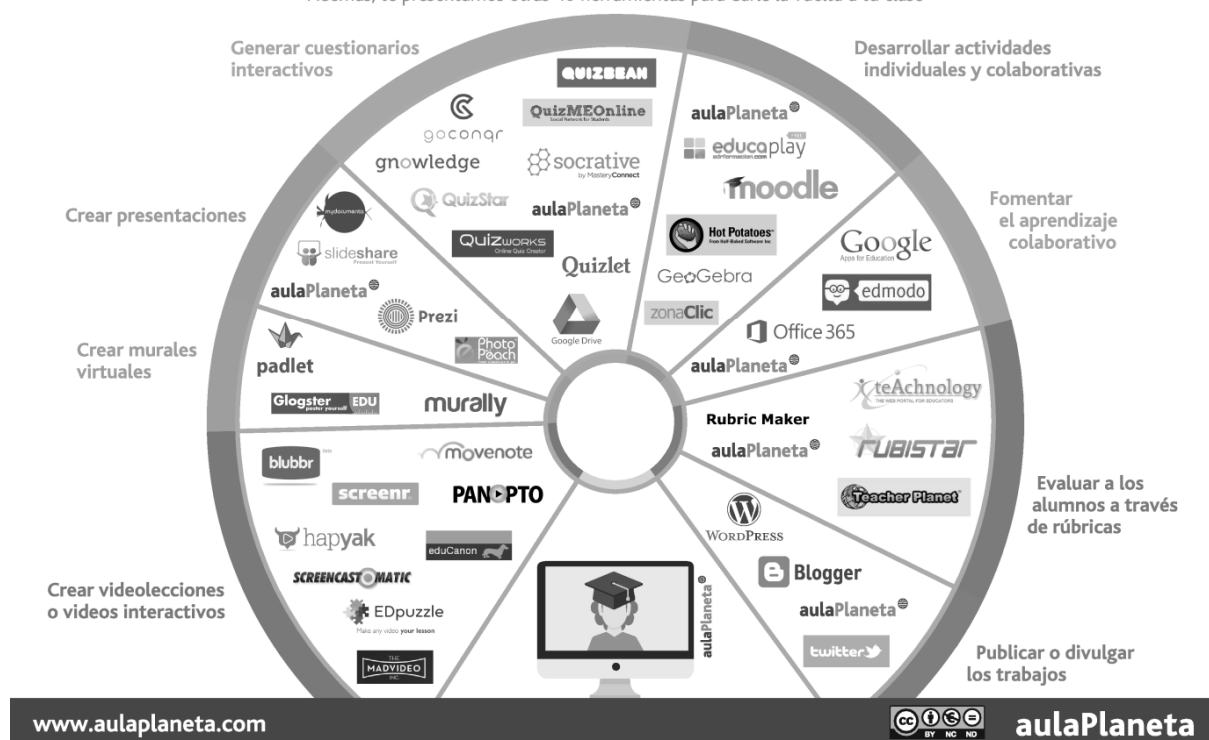
Lo importante es comenzar en pequeño, con un tema y poco a poco utilizarlo donde se vea más conveniente. Podemos utilizar vídeos de otros autores o crear material propio. Nosotros hemos utilizado las dos variantes, pero los estudiantes prefieren los vídeos grabados por su profesor. Conocen ya su estilo, metodología, etc. Además se sienten más cómodos y motivados.

Hay muchas herramientas online y *Apps* para dispositivos móviles que nos permiten grabar video tutoriales u otro tipo de material educativo online.

Esta infografía recoge una gran colección de herramientas en línea:

40 herramientas para aplicar la metodología *flipped classroom* en el aula

Si quieres innovar y llevar a la práctica esta metodología, con aulaPlaneta puedes hacerlo de manera muy sencilla. Además, te presentamos otras 40 herramientas para darle la vuelta a tu clase

Nosotros hemos confeccionado los vídeos con *Explain Everything*, nos parece muy fácil de manejar y muy versátil a la hora de incorporar todo tipo de formatos, e incluye grabación de voz.

3.7. Rutina de una clase con FL

La rutina de una sesión *FL* comienza comunicando a los estudiantes vía *Facebook* la entrada de un nuevo material para estudiar. Los estudiantes deben “trabajar ese material”. Si se trata de un vídeo entonces el estudiante debe:

sentir que es el “protagonista”
tomar notas y apuntes
hacer el esfuerzo de entender
hacer unas pequeñas actividades o pruebas para comprobar que lo ha entendido
apuntar las dudas de aquello que no entiende.

Las ventajas que hemos comprobado son que:

- ✓ El aprendizaje se convierte en un acto activo y personal.
- ✓ Se adapta a cada persona, se puede ver varias veces, parar para tomar apuntes, etc.
- ✓ Cada uno lo trabaja de manera distinta y a su propio ritmo.

Para asegurarnos de que el estudiante visualiza y trabaja los vídeos, solemos incorporar un breve cuestionario sobre el tema tratado. Así, antes de empezar la clase al día siguiente ya tenemos información sobre cuántos estudiantes han estudiado el material y los temas que más pueden necesitar aclaración en clase.

Esta infografía resume perfectamente esta rutina:

3.8. El aula: espacio para la colaboración

Creemos que los profesores, en el aula, somos absolutamente imprescindibles para organizar situaciones de aprendizaje que promuevan la colaboración, la interacción, la participación activa, etc., para todo lo demás somos absolutamente prescindibles.

En definitiva, con la aplicación del modelo *FL* podemos convertir el aula en un espacio de aprendizaje activo, colaborativo, abierto y centrado absolutamente en las necesidades del estudiante. El profesor, en su nuevo papel de facilitador y guía del aprendizaje (o quizás no tan nuevo) debe estar bien formado, no solo en aspectos lingüísticos y didácticos, sino también en otras disciplinas afines como las dinámicas de grupo, la gestión de la energía en el aula y la creación de situaciones de aprendizaje y actividades que promuevan un aprendizaje colaborativo.

En futuras etapas de implementación tenemos pensado la creación de un blog de aula donde los estudiantes crearán y compartirán sus trabajos. Como etapa final esperamos que los estudiantes sean capaces de crear contenido que pueda ser utilizado por otros.

4. Conclusiones

Con nuestras experiencias en el aula de ELE hemos constatado que la aplicación del modelo de *Flipped Learning* supone una mejora en el aprendizaje de lenguas, no porque simplemente se invierta el orden de la clase tradicional —hecho que aumenta la motivación del estudiante—, sino porque se lleva a cabo una experiencia pedagógica en la que el profesor usa la tecnología para diseñar actividades y proyectos significativos que también aumentan la motivación y el interés de los estudiantes, además de aumentar su competencia digital

Por otro lado, promueve diferentes tipos de aprendizaje, tanto dentro como fuera del aula: activo, colaborativo, autónomo, centrado en el estudiante, entre iguales, etc.

En este modelo, el profesor tiene que ceder el protagonismo al estudiante, pero al mismo tiempo estar muy presente para estructurar adecuadamente las tareas y las actividades.

Los profesores necesitamos desarrollar nuevas habilidades, tenemos que estar bien formados, tanto en el uso de la tecnología como en dinámicas de grupo, gestión del contenido, etc. Pero, sobre todo, tenemos que darle la vuelta a nuestra manera de enseñar, dejar de dar clases magistrales que solamente aportan respuestas y dedicarnos a hacer las preguntas adecuadas, a orientar y guiar, a proporcionar contexto, a

garantizar el rigor en nuestras clases y, en definitiva, asegurar unos resultados de calidad en el proceso de enseñanza aprendizaje.

REFERENCIAS

- Bergmann y Sams 2012:** Bergmann, J. y Sams, A. *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. ISTE, 2012.
- Bergmann y Sams 2014:** Bergmann, J., Sams, A. *Flipped learning: Gateway to student engagement*. International Society for Technology in Education, 2014.
- Flipped Learning Network 2014:** The Flipped Learning Network. *The Four Pillars of F-L-I-P™* [En línea]. Disponible en: <<http://www.theflippedclassroom.es/los-cuatro-pilares-del-flipped-learning-los-conoces/>>
- George Siemens 2004:** Siemens, G. *Conectivismo: Una teoría de aprendizaje para la era digital*, 2004. [En línea]. Disponible en: <<http://d.scribd.com/docs/1yhththpoaervbohzwkc.pdf>>
- Hamdan, McKnight, McKnight y Arfstrom 2013:** Hamdan, N., McKnight, P. E., McKnight, K., y Arfstrom, K. *A review of Flipped Learning*. Flipped Learning Network, 2013. [En línea]. Disponible en: <http://www.flippedlearning.org/cms/lib07/VA01923112/Centricity/Domain/41/LitReview_FlippedLearning.pdf>
- McTigue y Wiggings 2005:** McTigue, J. y Wiggings, G. *Understanding by Design*. Alexandria. VA: Association for Supervision and Curriculum Development, 2005.
- Reig 2010:** Reig, D. Entornos Profesionales de Aprendizaje en las organizaciones, el caso del programa Compartim. // Gairín, J. (ed). *Nuevas Estrategias Formativas para las Organizaciones*. Ed. Wolters Kluwer Educación, 2010, https://es.slideshare.net/dreig/edupunk-educacin-expandida-y-epa?qid=9f7c0638-e3c5-46ad-aa3d-35296a793f60&v=&b=&from_search=1
- Tourón 2014:** Tourón, J. *La educación actual, “ins” y “outs”*. [En línea]. Disponible en: <<http://www.javiertouron.es/2014/07/la-educacion-actual-ins-y-outs.html>>
- Vygotski 1978:** Vigotsky, L. S. *Pensamiento y Lenguaje*. Madrid: Paidós, 1978.

EL CRECIENTE PAPEL DEL INGLÉS Y DEL ESPAÑOL COMO LENGUAS EXTRANJERAS

Georgi Dzhumayov
Instituto de Lengua Búlgara, Academia Búlgara de Ciencias

THE INCREASING ROLE OF ENGLISH AND SPANISH AS FOREIGN LANGUAGES

Georgi Dzhumayov
Institute for Bulgarian Language, BAS

In this article we discuss why English and Spanish have become leaders among the languages studied as foreign languages. For that purpose an investigation conducted in Bulgaria among students at the University of Plovdiv is presented. The students study or have studied English as a first foreign language and have answered several questions that aim at clarifying why and how they have chosen to study a second foreign language. The results have been analysed and respective conclusions have been drawn to support the increasing role of the languages in question.

Key words: foreign language, mother tongue, investigation, loanwords, research, education

El idioma es una parte tan esencial de la vida cotidiana que a menudo lo percibimos como algo natural. La lengua está inseparablemente relacionada con nuestra capacidad de pensar, de expresar nuestros sentimientos y emociones, de comunicar entre sí. Sin embargo, para un lingüista la lengua es una ciencia complicada que se caracteriza por diferentes formas y aspectos.

Con más de quinientos millones de hablantes nativos y el permanentemente creciente número de estudiantes del idioma cada año, lengua oficial en 21 países, el español es uno de los idiomas más hablado en el mundo. El español se conoce también como *castellano*, por Castilla, su región de origen.

En el mundo existen unas 6000 lenguas distintas¹. De los aproximadamente 200 estados en el mundo, unos 120 tienen como lengua oficial el inglés, el español, el árabe o el francés. Esto significa que si uno domina inglés o/y español puede comunicarse con una gran parte del mundo.

El español y el inglés pertenecen al grupo de las lenguas indoeuropeas, es decir, tienen un ancestro común. El español forma parte del grupo itálico que, por su parte, es el grupo que ha tenido la influencia más penetrante para la composición del vocabulario inglés. El español moderno es uno de los descendientes directos del latín de la Península Ibérica. El árabe influyó de un modo especial en el léxico español. Durante la Reconquista el Reino de Castilla tenía el papel más importante y por eso el castellano se convirtió en la lengua oficial del nuevo país que ganó su entera independencia en 1492.

El inglés es de la rama germánica pero durante los siglos ha sufrido gran influencia del latín. Teniendo en cuenta todo esto, en el inglés y en el español de hoy se pueden encontrar muchas semejanzas.

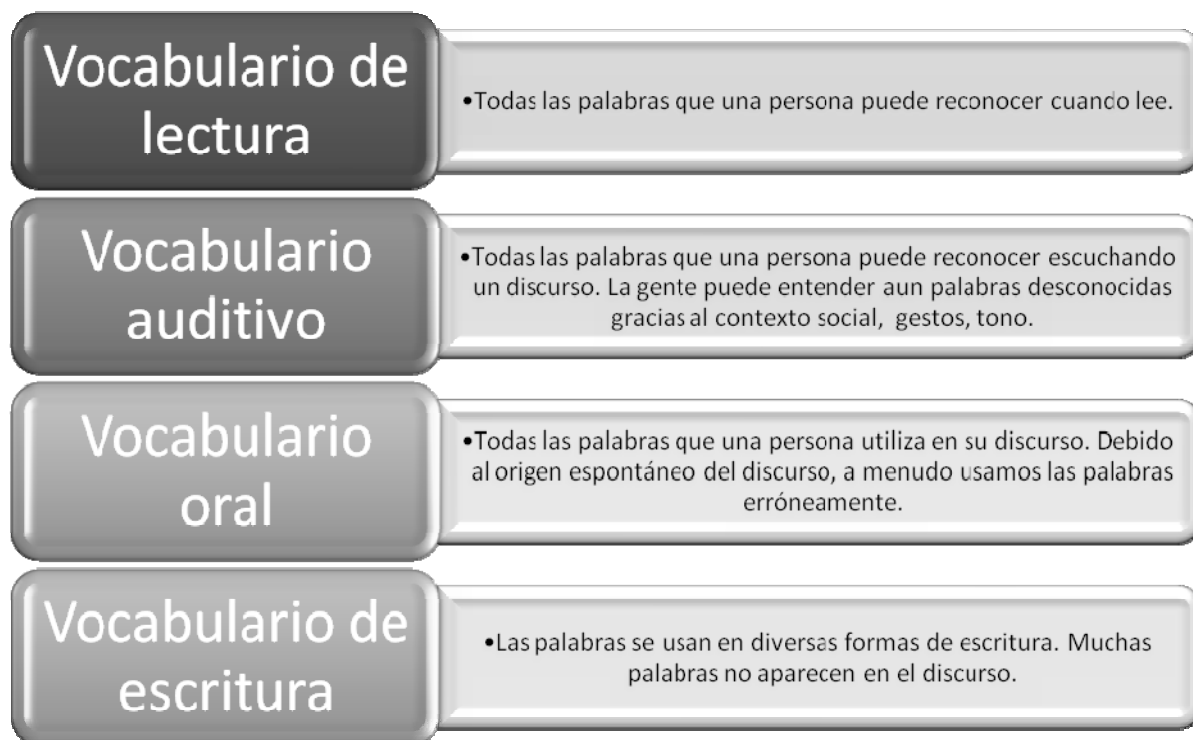
El inglés es la lengua oficial de al menos un país en todos los continentes. Casi lo mismo se puede decir del español que hasta el siglo XIX se hablaba en todos los continentes menos en Australia. Este hecho se debe a la expansión de los dos grandes imperios: el Imperio Español y el Imperio Británico. La región de Centroamérica y del Caribe se convirtió en punto de intersección de los intereses de los dos imperios y por eso hoy en día las dos lenguas gozan de derechos iguales allí.

En cuanto a las semejanzas léxicas entre las dos lenguas, Calderón (2003) señala que más de un 30 % de las palabras en inglés tienen alguna u otra afinidad con las palabras en español, lo que facilita de manera innegable el aprendizaje de ambos léxicos. Todos estos hechos facilitan el aprendizaje de nuevas palabras en el idioma correspondiente por las personas que saben usar una de las dos lenguas.

Según Barnhart (cfr. Nur Syikri Harun & Fathiyah Ismail 2013: 6), hay cuatro tipos de vocabulario. Los niños, durante su infancia, empiezan a aprender el léxico imitando lo que oyen. De esa manera crean una conexión entre el sonido y la imagen. Eso se llama vocabulario auditivo. Después viene el vocabulario oral y la capacidad de los infantes de expresarse usando un lenguaje comprensible. Ya en la escuela los niños empiezan a desarrollar el vocabulario de lectura y de escritura.

---

¹ Según el sitio web <http://www.ethnologue.com/>, existen 7097 lenguas.

La manera más directa del aumento del léxico es a través de la introducción de palabras de otras lenguas, es decir, mediante préstamos léxicos. Cuando esa palabra ya es posesión de la lengua, sus significados pueden ser transformados para atender las necesidades de la lengua y, además, con los años podría cambiar su significado completamente. Por eso es muy importante usar las palabras en función de la situación comunicativa. Aunque una palabra se tome intacta de una lengua y entre en la otra, con el pasar del tiempo, palabras que en el pasado significaban lo mismo en las dos lenguas, empiezan a alejarse. Aparecen nuevos significados y se añaden nuevos matices.

Entre los años 1500 y 1700 un 2.5 % de todos los préstamos léxicos en inglés eran de origen español, mientras que, en el inglés moderno (1975 – 1999), de todos los préstamos léxicos ya un 8.5 % provenían del español. Este hecho se debe sobre todo al gran número de inmigrantes de México y de otros países sudamericanos que se instalaron en los Estados Unidos.

En el español, en los últimos tiempos, el mayor número de préstamos léxicos proviene del inglés. Son pocas las palabras que han adoptado una forma española: *túnel, tranvía, líder, turista, apartamento, fútbol, béisbol, boxeo, tenis, gol*. Lo más normal es que se mantenga la grafía y –más o menos– la pronunciación nativas: *hockey, rugby, golf, ring, sandwich, bar, gangster, snob, slogan, shock, relax, jeep, spray, sketch, film, show, comic*; la larga serie de palabras acabadas en *-ing*: *smoking, marketing, camping,*

dancing, parking; algunos compuestos, por ejemplo, *auto-stop, play-back, playboy*, etc.

En muchos idiomas hay préstamos léxicos y extranjerismos de otros idiomas. Los préstamos son un fenómeno típico para los pueblos en contacto. En este mundo sin fronteras en el que vivimos hoy en día los pueblos no dejan de intercambiarse palabras.

El castellano, por su parte, también ha influenciado el inglés. Muchos nombres de comida y de animales en inglés provienen de la lengua española. La palabra *alligator* es una variación de la palabra *lagarto*. Actualmente en los restaurantes todo el mundo come alimentos como *la enchilada, el taco, corn tortillas* o *salsa*. Otras palabras que proceden del castellano son: *mosquito, coyote, barrio, ranch, cafeteria, patio*, etc.

Con la finalidad de determinar cuáles son los motivos para que los estudiantes elijan el aprendizaje del inglés y del español como, respectivamente, primera y segunda lengua extranjera hemos llevado a cabo una investigación en la Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”. En dicha universidad el inglés se puede estudiar como primera lengua en las siguientes especialidades: Lingüística con Tecnologías de Información (inglés y alemán), Lingüística con Tecnologías de Información (inglés y francés), Lingüística con Tecnologías de Información (inglés y español), Lingüística con Tecnologías de Información (inglés y ruso), Lingüística con Márketing (inglés y alemán), Lingüística con Márketing (inglés y francés), Lingüística con Márketing (inglés y español), Lingüística con Márketing (inglés y ruso), Lingüística Aplicada (inglés y español), Lingüística Aplicada (inglés e italiano), Lingüística Aplicada (inglés y chino), Lingüística Aplicada (inglés y alemán), Lingüística Aplicada (inglés y francés), Lingüística Aplicada (inglés y ruso), Lingüística Aplicada (inglés y coreano), Búlgaro e Inglés, Filología Inglesa; como segunda lengua el inglés se estudia en: Lingüística Aplicada (alemán e inglés), Lingüística Aplicada (francés e inglés). El español se puede estudiar como primera lengua en la especialidad Búlgaro y Español y como segunda lengua en las siguientes especialidades: Lingüística con Tecnologías de Información (inglés y español), Lingüística con Márketing (inglés y español), Lingüística Aplicada (inglés y español), Lingüística Aplicada (alemán y español), Lingüística Aplicada (francés y español) y Lingüística y Administración de Empresas (inglés y español).

El objetivo principal de nuestra encuesta ha sido comprobar que los estudiantes son conscientes de las semejanzas a nivel léxico entre el inglés y el español y éstas pueden facilitar el aprendizaje del español como segunda lengua siendo el inglés la primera en ser estudiada.

Otra finalidad que hemos perseguido a través de la encuesta ha sido el análisis de las opiniones de los estudiantes búlgaros, que han estudiado como primera lengua extranjera el inglés, respecto a los factores que motivarían la elección del aprendizaje de una segunda lengua extranjera. Al efecto se formularon las siguientes tres preguntas: 1) ¿Se motivaría empezar a estudiar español si sabe que muchas palabras del español y del inglés son semejantes?; 2) ¿Qué le haría empezar a estudiar una nueva lengua extranjera?; 3) ¿Qué idioma le gustaría estudiar en un futuro o estudia en el momento presente? Fueron entrevistados a 100 estudiantes, de los cuales 60 mujeres y 40 hombres.

A la primera pregunta “¿Se motivarían a empezar a estudiar español si saben que muchas palabras del español y del inglés son semejantes de una u otra manera?”, el 65% de los hombres dieron una respuesta positiva. En cuanto a las mujeres, un 57% optaron por la respuesta “Sí”. Estos resultados representan una prueba considerable de que la semejanza a nivel léxico entre las dos lenguas extranjeras puede ser la razón principal para que los estudiantes empiecen a interesarse por estudiarlas.

A la segunda pregunta “¿Qué le haría empezar a estudiar una nueva lengua extranjera?”, de acuerdo con los resultados, la afinidad léxica y las coincidencias a nivel gramatical entre las dos lenguas extranjeras son las opciones más elegidas. La semejanza en la pronunciación ocupa la tercera posición. Después vienen la similar estructura sintáctica y los similares principios morfológicos.

A la pregunta “¿Qué idioma estudia en este momento o le gustaría estudiar en un futuro?” los estudiantes búlgaros señalaron el español. El hecho de que todos los entrevistados han estudiado el inglés como primera lengua extranjera, significa que éste podría utilizarse como base de aprendizaje para el vocabulario español.

Según las respuestas de los estudiantes de la Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”, en el segundo lugar está puesta otra lengua romana, el italiano. El interés tradicional por el alemán en nuestro país se sigue manteniendo también a principios del siglo XXI, ocupando la tercera posición en nuestra encuesta. El ruso y el francés pierden su popularidad entre los estudiantes y se posicionan, respectivamente, en el cuarto y el quinto lugar. Los resultados de la encuesta son significativos para el grupo *target*, ya que señalan la motivación principal para la elección del español como segunda lengua extranjera siendo el inglés la primera.

Los resultados de la encuesta están sistematizados en las siguientes dos tablas:

Hombres						
1. ¿Se motivaría a empezar a estudiar el español ...?	Sí: 26	No: 14				
2. ¿Qué le haría empezar a estudiar...? (se admite más de una respuesta)	Las semejanzas léxicas entre una lengua ya conocida y la nueva: 12	Las semejanzas a nivel gramatical entre una lengua ya conocida y la nueva: 16	Las semejanzas en la pronunciación: 16	La similar estructura sintáctica: 4	Los similares principios morfológicos: 2	Otros: 4
3. ¿Qué idioma le gustaría estudiar ...? (se admite más de una respuesta)	español: 18	alemán: 12	italiano: 12	francés: 8	ruso: 12	

Mujeres						
1. ¿Se motivaría a empezar a estudiar español ...?	Sí: 34	No: 26				
2. ¿Qué le haría empezar a estudiar...? (se admite más de una respuesta)	Las semejanzas léxicas entre una lengua ya conocida y la nueva: 36	Las semejanzas a nivel gramatical entre una lengua ya conocida y la nueva: 32	Las semejanzas en la pronunciación: 24	La similar estructura sintáctica: 18	Los similares principios morfológicos: 10	Otros: 4
3. ¿Qué idioma le gustaría estudiar ...? (se admite más de una respuesta)	español: 26	alemán: 18	italiano: 24	francés: 18	ruso: 16	

Como es sabido, una de las primeras etapas del aprendizaje de una lengua extranjera es la memorización de nuevas palabras. Sin embargo, un alumno nunca puede dar por terminado el continuo proceso de adquisición de vocabulario que requiere constante repetición, reorganización de la información y combinación de distintos tipos de destrezas en función de las situaciones comunicativas. Disponer de un vocabulario amplio es esencial para la comprensión de una lengua extranjera y el propio desarrollo profesional. Muchas veces ser bilingüe no se elige. En nuestro mundo sin fronteras y de comunicaciones desarrolladas cada vez más personas son bilingües. Es una necesidad y/u oportunidad.

Independientemente de si son hablados o escritos, el número de los idiomas en el mundo disminuye puesto que, gracias al desarrollo tecnológico y el proceso de globalización, ciertos países inevitablemente imponen su lengua y cultura. Además, la cuestión de si una lengua tendrá futuro o no, depende de si las generaciones jóvenes hablarán este idioma o no; un factor importante es también el número de personas que usan esa lengua.

Conclusiones

En el presente trabajo hemos tratado de dar respuesta a la pregunta, ¿por qué el español y el inglés se han convertido en líderes entre las lenguas extranjeras estudiadas en la Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”? Al efecto durante el curso académico 2014-2015 se realizó una encuesta entre cien estudiantes. El análisis de los resultados señala que quienes han estudiado el inglés como primera lengua extranjera han elegido o elegirán el español como segunda, en primer lugar, por la afinidad léxica y, en segundo, por las semejanzas a nivel gramatical. La estructura sintáctica y la pronunciación ocupan, respectivamente, el tercer y el cuarto lugar, de acuerdo con lo manifestado por los estudiantes.

REFERENCIAS

- Calderón, August, Durán, Madden, Slavin, Gil 2003:** Calderón, M., August, D., Durán, D., Madden, N., Slavin, R., Gil, M. *Spanish to English. Transitional Reading: Teacher's Manual*. Baltimore, 2003.
- Harun & Ismail 2013:** Harun, N. S. & Ismail, F. What is it called in English? // *Identifying your active and passive vocabulary, Language Bulletin*, Issue 9 (April – June), Terengganu, Malaysia, 2013, 6 – 8.
- Languages of the World** <<http://www.ethnologue.com/>> (página consultada el 22 de septiembre de 2016).
- Página oficial de la Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski** <<https://uni-plovdiv.bg/>> (página consultada el 19 de septiembre de 2016).

КАТАЛАНСКИ¹ ЕЛЕМЕНТИ В СЪВРЕМЕННИЯ ИСПАНСКИ ЕЗИК

Лидия Шамова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

CATALAN ELEMENTS IN THE CONTEMPORARY SPANISH LANGUAGE

Lidiya Shamova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The contemporary Spanish language, which is widely spoken on the territory of Catalonia (Spain), has surpassed significant changes at different linguistic stages, due to the ongoing interference between Catalan and Spanish languages. In the region of Catalonia, a correlation type is encountered both on the grammatical and lexical level known as change of code and alternation. This article deals with the description and meaning of the concept „interference“ in both oral variations of the languages. The current bilingual situation is presented with observations on its historical and socio-linguistics basis.

Key words: bilingualism, interference, Catalonia, code alternation, code switching, coexisting languages, linguistic varieties, catalan, Spanish

Богатството на една нация, на една държава се измерва не само според икономическото и индустриалното ѝ развитие, но и спрямо културата и езика, които съхранява, култивира и разпространява. Именно по тази причина лингвистичната ситуация в Испания днес е особено значим въпрос. Повече от 40% от нейната територия е в състояние на съвместно съществуване на различни езици – пресечна точка на разнообразни култури и съзнателни процеси. Тези съвременни обстоятелства, валидни в голяма част от автономните области на

---

¹ В българската научна литература този термин е по-често употребяван с „о“ – каталонски. Терминът „каталански“ е заимстван от Българо-испански и испанско-български речник, (2009) на С. Григорова и Ив. Кънчев, издаден под егидата на МВНР на Испания.

страната, следва да обогатяват нейното население, а не да се превръщат в причина за изтъкване на различията между индивидите (Хол 2001: 2015). За съжаление, реалността сочи, че политическите и социалните последици на всеки вид билингвизъм, интересите и невежеството усложняват ситуацията както на национално ниво, така и от гледна точка на междуличностните отношения.

Разбира се, невъзможно е да съществува абсолютна обективност при разглеждането на проблема за многоезичието в Испания, поради което си позволяваме да цитираме предходния президент на Испанската кралска академия за езика – Фернандо Ласаро, който през 1983 година изказва ясно гледището си по темата:

Смятам, че от гледна точка на закона филолозите биха решили въпроса по-добре от политиците, защото пред доказателствата на научните факти не може да се направи нищо друго освен да се приемат за истински разумните доводи (Ласаро Каретер 1983: 11).

Говоримият съвременен испански език, който е разпространен и несъмнено жив на територията на Каталуня, е подложен на значителни промени на всички езикови нива, вследствие на влиянието на каталанския. В тези зони се забелязва също така граматическо и лексикално взаимодействие от типа промяна на кода и алтернация (редуване) на езиковия код. В настоящия текст е разгледано понятието „интерференция“ между разговорните вариации на испанския и каталанския. Фокусът е върху каталанските елементи, които се появяват в говоримия испански език, макар и да не е подминат процесът *vice versa*. В неразривна връзка с главната задача на предложената информация стои и представянето на една обобщена картина на историческите и социолингвистичните фактори, допринесли за достигането до актуалната ситуация на билингвизъм на територията на каталаноезичното общество. Текстът е отнесен предимно към речевите процеси в автономна област Каталуня, но макар и накратко, са споменати и някои от останалите зони, където испанският и каталанският са в състояние на постоянен контакт, що се отнася до ежедневната комуникация на тяхното население.

Обхват на каталанския език в съвременността

Според испанската конституция в Испания има четири официални езика: испански (на цялата територия на страната), каталански, галисийски и еускера (в съответните автономни области). В съвременността, в Европейския съюз, броят на официалните езици (24 езика – януари

2017) и броят на страните (28 страни – януари 2017) не съвпада. Също така някои държави имат повече от един официален, докато други определят като такъв един и същи език. По тази причина, преди да бъде представено основното изложение на настоящата публикация, е необходимо разяснение по отношение на географския обхват на актуалните каталаноезични общества, както следва: автономна област Каталуня, автономна област Валенсия, Балеарските острови (Майорка, Менорка, Ибиса и Форментера), Ла Франджа дел Понент (Арагон) – Испания; област Северна Каталуня – Франция; Л’Алагер – о. Сардиния, Италия; Княжество Андора. Общият брой жители, населяващи тези територии, е 13 529 127, на площ от 68 730 кв. км², разпределени в четири държави. Освен на споменатите места каталанският се употребява като език за семейна комуникация от над 200 000 души, населяващи различни точки на планетата.

Както е известно, повечето езици имат своите диалектни вариации. В този смисъл на каталански можем да различим разнообразни наречия от гледна точка на географията: (северо-) западен, валенсиански, централен (източен), северен (познат като росейонски), балеарски и алагерийски. На Балеарските острови разпространеното наименование е съотносимо с името на всеки остров, затова там се срещат номенклатури като майоркски, меноркски, форментерски и ибисенски. В автономна област Валенсия след приемането на Статута за автономност през 1982 г. езикът официално е наречен валенсиански³.

Предистория на билингвизма

Кастилският е романски диалект в Кралство Кастиля, който днес се счита за първоизточник на съвременния испански език. Наименованието му идва от латинската дума „castella“, която в периода на вестготите е означавала „малък военен лагер“, а по-късно – „земята на замъците“ (Дел Морал 2014: 86). Счита се, че баските, които също са употребявали този диалект, са повлияли на неговото развитие чрез собствения си език – баски, познат още под името *euskera*. Първите текстове на кастилски се появяват през 1042 г., написани с арабски и еврейски сим-

---

² Данни от статистическите институти на съответните области – Каталуня: Статистически институт на Каталуня (Indecat), 2006; Балеарски острови, автономна област Валенсия, Ла Франджа дел Понент: Национален статистически институт (INE), 2006; Северна Каталуня: Национален институт за статистика и икономически проучвания (INSEE), 2005; Алагер: Национален статистически институт (ISTAT), 2005; Андора: Правителство на Андора, 2005.

³ http://www.congreso.es/consti/estatutos/ind_estatutos.jsp?com=79

воли, това са т.нар. „las jarchas“ (вид традиционни песнопения). Именно през XI век Кастиля вече е независима и от този момент нататък ще се превърне в кралство с особена значимост за Иберийския полуостров. Първият литературен текст, в който се използва кастилската азбука, е от XII век и се именува „Cantar de Mio Cid“ („Поема за моя Сид“), написана от анонимен автор. Античният кастилски език, познат още като средновековен (с цел да се отличава езикът, употребяван през X – XIV век), се характеризира с голям брой сибиланти (шипящи), както и с различаване на фрикативни (проходни) звучни и беззвучни съгласни. След този период вече се говори за кастилски, който бива подложен на множество изменения на всички езикови нива, затова между XV и XVII век приема наименованието среднокастилски – епоха, позната още като Златния век на испанския език (Менендес Пидал 2005: 211).

От своя страна използването на писмения каталански език съвпада почти изцяло с появата на топонима Каталуня (Catalunya) – през XII век. Първото писмено свидетелство за употребата на топонима датира от 1115 година в Пизанската хроника, а думата „catalàn“ (каталански) се среща изначално в клетвите за вярност на мъжете от Каркасона към Рамон Беренгер III (Леал Галсеран 2003: 55). В края на XII век се появяват и най-старите текстове на каталански език, а именно преводът на *Forum Iudicum* (Форум на съдиите) и *Homilies d'Organyà* (Проповедите на Органя). Измежду литературните произведения с международно значение от следходния период (XIII – XV век) могат да се отбележат тези на Раймонд Лулий (1232 – 1316), както и творбата на Жоанот Марторел, издадена във Валенсия през 1490 г. под името *Tirant lo Blanc*⁴ (Тирант Белия), считана за първия рицарски роман на западноевропейската литература, в който главният герой пътува дори и до далечните български земи. Появата на кастилския на територията на Каталуня е доста късен процес. Макар каталанският да е бил вече напълно оформен език, латинският се е задържал като средство за културна комуникация векове наред, което само по себе си е създавало условията на диглосия сред елита на обществото. В този контекст на събитията появата на кастилския на територията на Каталуня се оказва един доста късен процес (Виля 2008: 83).

Първоначалният контакт между кастилския и каталанския е процес, който може да бъде разделен на две основни фази. Първата е в началото на XV век и е почти незабележима – шепа кастилски аристократи от двора на Хуан II Арагонски (1458 – 1479) се преместили да

⁴ Университет на Валенсия: http://parnaseo.uv.es/Tirant/Butlleti.9/Art.Beltran_-_Novela.documental.htm

живеят в Барселона, затова някои от каталанците от висшата класа решили да научат техния език. В този момент е имало само един автор, който е пишел и на двата езика – Пере Торуюеля. Втората фаза се отнася до управлението на Фернандо Католика (1472 – 1515), който е бил заобиколен от велики кастилски поети. От този момент започва осезаемото влияние на кастилския както върху каталанската литература, така и върху ежедневната комуникация между аристократи, учители, свещеници. Въпреки това в този период на преход между Средновековието и Модерната епоха кастилският е напълно непознат за повечето каталанци (Виля 2005: 61). Между XVI и XVII век (Златният век) се наблюдава политически, културен и социален подем в Кастиля, а испанският се превръща в модел за подражание и е използван не само от аристокрацията на Каталуня, но и от висшето общество в повечето големи градове на Стария континент. Периодът на навлизане на кастилския език и в другата голяма каталаноезична зона – Валенсия, започва от началото на XVI век. Така Златният век се превръща в епохата, която ще даде първите плодове на езиковата интерференция между двата езика. В този момент вече голяма част от авторите и културните дейци на Каталуня са двуезични, макар и това да не се отнася до масата от населението (Виля 2008: 80).

Едва в началото на XVIII век, след Войната за испанското наследство (1701 – 1746), вече може да се говори за масово навлизане и трайно установяване на кастилския език в каталанските земи. В този период Каталуня губи своята независимост, а от лингвистична гледна точка испанският се налага като език „без конкуренция“ при официална комуникация. Това е първият път в историята, когато каталанският бива забранен със закон на територията на Каталуня за сметка на испанския. Въпреки това и в тази епоха каталанският продължава да бъде езикът на ежедневната комуникация, а испанският се налага в институциите и в областта на културата.

Така по време на индустриалната революция (XIX в.) Каталуня се намира пред съвършено различна ситуация: докато висшата класа продължава да учи испански, буржоазията търси пътя на завръщане към родния си език. Тогава се създава и първото „каталанистическо движение“ за закрила на каталанския език в разговорната и в писмената му форма (Марфан 1995: 194). През същия този XIX век се инициира още един процес – миграция към каталанските земи. Така в края на XIX и началото на XX век сред работническата класа на Каталуня вече съществува диглосия – едните говорят само испански, а

другите – само каталански, в резултат на което испанският се превръща в своеобразен комуникативен мост.

Съвременните обстоятелства са своеобразно продължение на предходния период. За трайното установяване на кастилския език в Каталуня допринасят двете диктатури през XX век, Гражданската война (1936 – 1939) и социалните промени вследствие на миграционните процеси (Виля 2005: 68). След смъртта на Франко през 1975 г. лингвистичната ситуация е подчинена на постоянния контакт между двата езика, но въпреки това отсъствието на каталанския в образованието от предходната епоха води до слабата му употреба в ежедневието. През 1967 г. каталанският вече се използва като основен език в 62% от образователните институции. След приемането на Испанската конституция (1978), Статута на автономност (1979) и Закона за лингвистична нормализация (1983) вече и двата езика са признати за официални в Каталуня. Така в началото на XXI век каталанският е познат на всички учащи на нейната територията. С приемането на Новия статут на автономност през 2006 г., каталанският бива определен като „предпочитания“ от институциите, медиите и образователния сектор език. В този формат на образованието испанският се превръща „просто“ в един от изучаваните в училище предмети (макар и по никакъв начин да не може да се определи като „изчезващ“), докато употребата на каталанския се експонира като „престижна“. Администрацията на Автономната област е задължена да използва каталански, докато в трибуналите и съдилищата превес взема испанският. Сред телевизионните медии има само два канала, които излъчват програмите си изцяло на каталански: TV3 и Canal 33, а в националните този език се използва предимно в новинарски предавания. При радиостанциите нещата стоят малко по-различно: в голямата част от тях билингвизмът е абсолютен, също така са често срещани и промяната, и алтернацията на езиковия код в един и същи дискурс. В пресата има както испано-, така и каталаноезични издания, а част от периодичните вестници и списания разполагат с двуезични тиражи („El Periódico“) (Виля 2008: 85).

Интерференция

The Oxford English Dictionary (1993: 395, vol. V) предлага пет различни тълкувания на термина „интерференция“, първото от които го изобразява като „действие или акт на вмешателство или интервенция“. Що се отнася до лингвистиката, една от предложените дефиниции на термина е тази на Абраам (1974: 225):

Суперпозициониране на структури на една лингвистична система със структурите на друга лингвистична система (например интерференции между различни диалекти или между майчиния и някой чужд език). [...] Интерференциите се извяват на всички нива и във всички степени на езиците, които се намират в контакт: в доминирането на речниковия запас, в разширяване на значението и употребата на думите, при обикновена заемка за някое обозначение (например на каталански *un film, un star*), и при преводни заемки (калки), тоест, обединение на знаци, които вече съществуват според външния модел (например на испански и каталански: *cap de setmana/fin de semana*, според модела на *weekend*.)

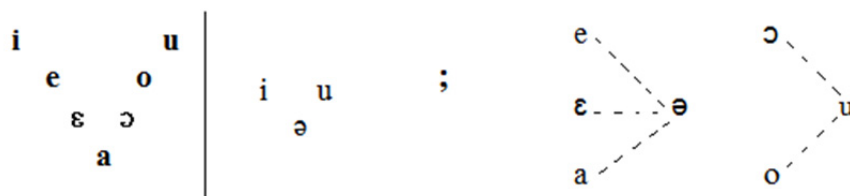
Фонетика, фонология и звукова интерференция

Дихотомията при звуковете се разделя на три равнища: (1) сегментни и суперсегментни единици, (2) синтагма и парадигма, (3) фонетика и фонология. Относно първите две равнища едни от основните наблюдавани процеси са тези на неутрализация и промяна на количеството на звука. В каталански опозицията [A] – [1] се запазва: *Val / Vall, Tal / Tall*, а в испански се неутрализира – (архифонема) [L]. От друга страна, опозицията [r] – [r̄] се съхранява и при двата езика: *pero/perro – pare/carrer* (Пайрато 1985: 101). Що се отнася до синтагматичните и парадигматичните фактори на взаимно влияние – звукова интерференция, сричкови структури, заемки, то те не действат по независим начин. Пряката звуково-структурна интерференция засяга ударението, а непряката се отнася до структурите. При съпоставка на системата с едно главно ударение (испанската) с бинарната (каталанската) се установява, че интерференцията е двупосочна: *pero, sino, viuda* (каталанско влияние върху испанското ударение); *estalvia*, вместо правилното *estàlvia* (процесът *vice versa*). Проучванията от последните години сочат също, че испанският език интонационно се доближава до каталанския, особено що се отнася до зоната на Барселона. Според артикулаторната фонетика билингвистите идентифицират с по-голяма лекота уподобяващите се звуци от двата езика и ги заместват взаимно въпреки разликите в учленяването. Именно този процес, наред със звуковата асимилация и други (често несъзнателни) феномени, моделират т.нар. „чужд акцент“, което пък подпомага разпознаваемостта на доминиращия език при говорещия. Що се отнася до акустичната фонетика, наблюдава се тотална липса на съответствие при съпоставка между вокалните системи на двата езика. Вокалните фонемни от двете системи имат общ произход, но различна стойност на езика рецептор. Наблюдават се три нива на отваряне на гласните звукове на испански пред четири на каталански (Пайрато 1985: 103):

i u
e o
ɛ ɔ
a

i u
e o
a

Вокалната кастилско-каталанска интерференция варира според диалектната зона; наблюдава се както липса на разграничение (асимиляция), така и разграничение между звуковете (тембър). При източния каталански диалект съществува редуване на гласните – тонична и атонична вокална система с двойна неутрализация.

При разглеждането на съгласните звукове впечатление прави прогресът на звука [X] и неговите диалектни адаптации в каталански: [k] – [ʃ], [ʒ], [dʒ], [ks]; както и испанската адаптация на [θ] в [s] според мястото на артикулация – процес, добре познат и в голяма част от централно- и южноамериканските диалекти. Примерите са многобройни: [X] > [k]: *majo* > *maco* (при заемки и калки); [X] > [ʃ], [ʒ], [dʒ], [ks]: *navaixa* > *navaja*, *tratjo* > *traje*, *texans* > *tejanos*, *jazz*, *manager* (диалектни адаптации) (Пайрато 1985: 93).

Лексикална и семантична интерференция

Процесът на интерференция на лексикално и семантично равнище се характеризира със специфични особености, което налага разглеждането на основните лингвистични и екстралингвистични (индивидуални, социални, културни) фактори, оказващи влияние върху него (Пайрато 1985: 112).

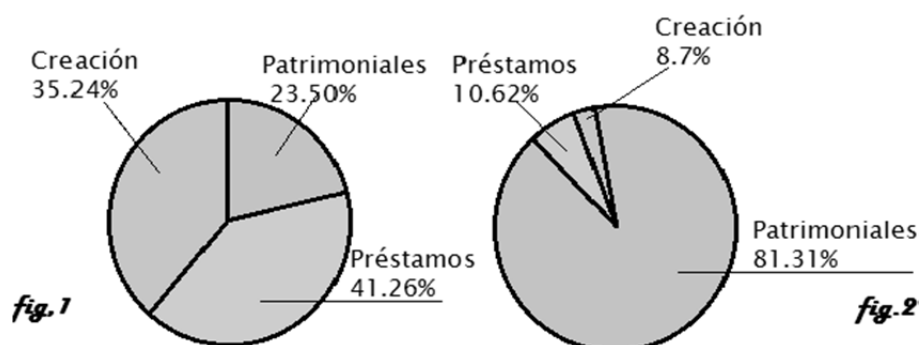
На първо място стои *икономията* или т.нар. *закон за минималното усилие*, който от гледна точка на говорителя следва да бъде интерпретиран като „опростяване“ или „ефикасност“. *Икономията* се материализира в различни форми. Една от тях е използването на една лексема за двата езика, което често води до уподобяване на сходни по форма думи, например: *pastel* – *pastís*, *mantequilla* – *mantega*, *sombra* – *ombra*. Стига се и до преки замествания: *pito* – *pito (xiulet)*, *verosímil* – *verosímil (versemblant)*. Съществува тенденция на употреба на думи

от типа *омнибус* като *probar – provar (tastar, emprovar)*. Друго проявление на *икономията* е изборът на една проста форма вместо сложна или глаголна перифраза. По тази причина в испанския от Каталуня е често срещана появата на каталанските глаголи: *engegar (enchegar* при употреба на езика рецептор) и *plegar (plegar – глаголят съществува на приемния език, но със значение *doblar* ‘сгъвам, удвоявам’),* вместо оригиналните им съответствия, изразени в испански единствено чрез перифраза – *poner en marcha, terminar de trabajar*.

На следваща позиция сред оказващите влияние фактори стои т. нар. *възприемчивост* – способността да бъдеш *разбираем*, наричана още *комуникативност*. Било на лексикално, било на семантично равнище тук основна спънка се явява опасността от *полисемия* (*cambra > cambra/cámara – habitación/cámara*) или от *омонимия* (*truita > truita/trutxa – tortilla/trucha*).

Последното от изложените тук обстоятелства, обуславящо взаимното влияние между езиците, е *честотата на употреба*. То може както да подпомогне, така и да забави или затрудни процеса на интерференция. По този повод Блекуа, основавайки се на по-ранните проучвания на В. Т. Патерсон, предлага следното обяснение:

Наборът от думи в езика има три основни източника: а) наследствени слова – думи, произхождащи от латински или от примитивните езици; б) заемки от други езици; в) нови думи, които езикът създава чрез собствените си структурни средства. И трите класа думи съществуват в хармония, що се отнася до тази част от тях, която може да бъде изследвана, въпреки че честотата на употреба се променя чувствително спрямо избора на говорещия.

След преглед на основните фактори за интерференция на споменатите езикови нива не бива да се пропускат и въпросите, засягащи лексикалните структури, семантичната интерференция и интеграцията. Структурата на лексикалната „ДНК“ е ясно представена в заключението на един от видните лингвисти на XX век – Еухенио Косериу:

Лексикалната структура на един език не е гладка повърхност, а многоетажна сграда, и спецификите на „полето“, което езиците образуват по отношение на описваната реалност, не се намират на един и същи етаж при различните езици (Косериу 1986: 242).

При двойките испански глаголи *ir/venir*, *llevar/traer* значението се отнася до контраста „+/- към...“ винаги във връзка с 1-во лице, а на каталански, в съответстващите глаголи *anar/venir*, се различава „+/- към...“ 1-во или 2-ро лице, докато *portar (dur)* е лексема без маркер за посока. Поради тази причина под влияние на каталански глаголет *venir* се появява в испанския в случаи, в които единственият възможен избор е *ir*. Този вид интерференция се наблюдава както при билингвистичното, така и сред монолингвистичното население на областта (Виля 1997: 276):

- Acércate a echarme una mano.
- Enseguida vengo.

Интерес представлява и появата в испански на атонично *que* в началото на въпросителни изречения, придружено от съответстващата каталанска интонация и структура (Виля 1997: 272):

- ¿Que hace calor?
- Que fa calor?

Интерференцията на семантично равнище има разнообразни измерения от гледна точка на езика рецептор: тя може да се изразява в звукова цялост (на каталански – *bussón, llavero, techo*), във въвеждане на нова дума с ново значение или в отпадане на думи, когато те нямат съответствия на езика модел. Тя се среща при семантичните калки. Възможна е появата на семантична редуция или разширяване на значението, както и на повторна интерпретация. Последната, следвайки модела на другия език, често води до комуникативни грешки. Семантичната рестрикция е също нередко наблюдаван феномен, който е следствие от въвеждането на заемки: *gorro > gorra, panadería > forn*. В този случай в обсега на семантичната интерференция попада значението, което въпросната езикова единица създава в конкретен контекст на езика рецептор, а не стойността ѝ в нейната лингвистична система.

Интерференцията може да се „промъкне“ в структурите на езика посредством говора на участниците в дискурса. В този смисъл въвеждането на външни елементи в системата е крайният етап на един про-

цес, напомнящ появата на неологизмите в езика, познат в лингвистиката като *интеграция* (Пайрато 1985: 71). Вмъкват се чуждоезични елементи, които носят значение, присъщо само на чуждия език. Този процес има две различни последствия: от една страна – проявява се „екзотичен смисъл“, а от друга – стига се до положителни или отрицателни стойности на изказа. Освен това в определен контекст може се наблюдава сближаване между промяната на кода и интерференцията. Често срещани в случая са „закачливите“ заглавия в пресата:

Los “aiguamolls” de Catalunya – Влажните зони на Каталуня
“Los pagesos” quieren dar salida al vino” – Земеделските производители искат да пуснат виното на пазара (Mundo diario, 15.6.1979)

Промяна на кода се среща също така в различни уеб страници, например тази на Автономното правителство на Каталуня:⁵

“Inauguración de la exposición “100 años, 50 acontecimientos. Palau de la Música Catalana” (Откриване на експозицията „100 години, 50 бележити събития. Дворец на Каталанската музика“)

El 13 de marzo, a las 19.30 horas, se inaugura en las Cotxeres del Palau Robert la exposición “100 años, 50 acontecimientos. Palau de la Música Catalana” con motivo del centenario de su construcción.” (На 13 март в 19.30 часа се открива експозицията „100 години, 50 бележити събития. Дворец на каталанската музика“ в салоните на двореца „Роберт“ по повод на 100-годишнината от неговото създаване.)

Изследователският екип на GRIESBA (*Grupo de Investigación del Español de Barcelona* – Група за изследване на испанския език в Барселона) в лицето на главния изследовател от проекта „Corpus del español conversacional de Barcelona y su Area Metropolitana“ („Корпус на разговорния испански език в Барселона и областта“), Мария Роса Виля Пужол, изучава в детайли видовете промяна и алтернация на кода:

• **Промяна на кода:** говорещият променя испанския код при дълъг дискурс, за да използва каталански (или обратното), правейки го със специфично намерение и напълно съзнателно. Освен това, той е убеден, че слушателят може да интерпретира правилно посланието (Виля 2005: 73):

- Pero eso / viu amb ell? (Ама какво става, / с него ли живее?)
- No, però / ¿sabes qué pasa? (Не, обаче / знаеш ли какво става?)

---

⁵ Източник: Община Каталуня – www.gencat.cat – понеделник, 10 март 2008 г.

• **Алтернация на кода:** говорещият променя кода от единия на другия език по средата на дискурса и често това се случва несъзнателно:

Clar, i llavorans / le coge el ataque y mira / y ya es / y se pone enfermo / es verdad.

(Разбира се, и точно тогава / става му нещо и го гледаш, / и айде готово, / разболява се / наистина.)

При ежедневна комуникация с хората от Каталуня може да се срещнат редица примери за промяна на кода на говоримия в Барселона език като „*No cal (hacerlo)*“, вместо правилното на испански „*No hace falta hacerlo*“. Освен това може да се наблюдава и появата на определителен член пред личното име в ежедневната реч:

La Pili vendrá mañana a verme. (Пилито ще дойде да ме види утре.)

La María lo sabía, pero no me lo dijo. (Марията го знаеше, но не ми го каза.)

Според Мария Роса Виля Пужол последният от горепосочените феномени е типичен преди всичко за говорения в Барселона испански език. В този смисъл появата на определителен член пред личните имена се счита за промяна на кода, въпреки че това не се намира в обсега на интерференцията. С условието, че от глобална гледна точка все пак би могло да се говори за интерференция, попадаща в полето на адаптацията. В тази ситуация трябва да се вземе предвид липсата на осъзнаване от страна на говорещия в процеса на „трансфер“, а именно неговата невъзможност да упражни контрол над избора, веднъж озвал се на кръстопътя между двата езика. От друга страна, наблюдава се и взаимна обмяна на кода, която пък е напълно съзнателен процес.

Съществуват редица структурни причини, които подпомагат или затрудняват въвеждането на лексикални заемки. Обуславящите ги фактори са комплексни, основани на възможностите за интеграция на всички нива: графично, фонетично и граматично. От гледна точка на семантиката факторите могат да обосноват процесите на заместване на традиционния термин или на възможността да съществуват съвместно и двете понятия. Става дума за случаите, в които нововъведената заемка получава рестрикция или разширяване на значението. Въпреки това семантичната спецификация на най-новите термини е по-често срещаният процес – те се появяват в точно определен регистър на езика (*jalar/menjar, pispar/robar*).

Граматическа интерференция

Броят на изследванията в областта на граматическата интерференция между испански и каталански е крайно ограничен предимно поради схващането, че това поле (морфология и синтаксис) подлежи на най-нисък процент на взаимно влияние. Освен това проучванията върху синтактичните промени биват оставяни на заден план за сметка на съсредоточаването върху фонетичните и семантичните. Морфологичната и синтактичната интерференция е определяна като *rara avis* в продължение на голям период от време. Автори като Лусиен Тениер и Едуард Сапир наблягат на възможността интерференцията да засегне в по-малка степен граматическата система за разлика от засиленото влияние върху фонетиката и лексиката. При все това, ако се съсредоточим върху процесите в два езика, намиращи се в постоянен контакт, ще открием една доста различна ситуация. Оказва се, че взаимовлиянията на граматично ниво са не само повсеместни, но също така се проявяват с по-голяма честота от очакваното. Освен това не трябва да се забравят още два важни феномена – съществуването на пряка връзка между граматичното и фонетичното равнище и наличието на семантични калки.

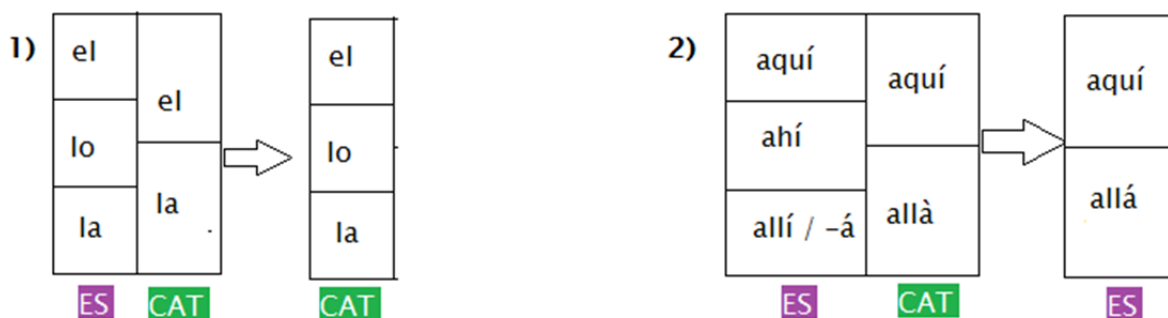
Една от причините, поради които морфемният трансфер е толкова рядко установяван, е у самите учени, които се фокусират не толкова върху речта на билингвистите, колкото върху отделните езици. Няма никакво съмнение във факта, че внимателното слушане на речта, особено в условия, при които интерференцията е в известна степен възпрепятствана, може да ни разкрие много интересни трансфери дори и при ясно маркираните морфемни (Вайнрих 1953: 33).

От друга страна, когато още през 1881 г. Уитни въвежда своята „скала на адаптация“, той отбелязва:

Всеки вид езикови характеристики могат да бъдат заимствани, но съобразно скалата на адаптация, което е свързано със структурната организация.

Когато езикът „А“ представя една по-комплексна граматична структура от езика „Б“, би било логично да се очаква, че резултатът от контакта между двата езика се появява както в реда от „А“ към „Б“, така и от „Б“ към „А“, например:

Различните връзки между термините и съответстващите им употреби могат да доведат до разнообразни допълнителни интерпретации, а при уподобяващите се конструкции често се стига и до пряко заместване. Най-често срещаните явления при ексклузивните конструкции на един от двата езика са нововъведенията и (или) преминаването на думи в пасивния речник. В този смисъл следва да бъдат представени и основните фактори в полза на класифицираните явления според разбиранията на структуралистите, които всъщност до голяма степен съвпадат с действащите такива при разгледаните вече други типове интерференция. На първо място стои *икономията (законът за минималното усилие)* или така наречената *ефикасност*. Билингвистичният индивид проявява уподобяващи се конструкции, като сближава различията между термините и по този начин „изтрива“ разликите между езиците. По този начин биха могли да се обяснят и семантичните калки. Икономията подкрепя представените примери, в които се въвежда стратегията на опростяване:

- Деиксис в испанския
- Сливане на *ho/lo* на каталански
- *Заместванията*: *tener que / tenir de*
- *Нови думи и изпадане на думи*: флексия, съгласуване.

Следващото място сред факторите, влияещи на интерференцията, заема опасността от неяснота при изказа. Конфликтът между първичните употреби се явява в ролята на спънка, например каталанският израз „*vindrán més tard*“ може да се разбира като „*vendrán más tarde*“ или „*vendrían más tarde*“, дори „*deberían venir más tarde*“. Наблюдава се и обратният процес – ако не бива провокирано двусмислие, интерференцията прогресира.

Честата употреба на дадена морфема или конструкция също може да послужи като мотор или спирачка на интерференцията и се

явява третият фактор, който я обуславя. Тя води до трансфер на граматически морфемни (*Pues, hasta* – на каталански). Случаят със суфикса *-ívol* на каталански, от друга страна, показва противоположния процес, при който граматическите елементи, ексклузивно присъщи на само един от езиците, са сред първите кандидати, които могат да отпаднат от езика. Останалите два фактора, допринасящи за прогреса на интерференцията, са стабилността на всяка система (или подсистема) и степента на интеграция на всеки един от елементите.

Колкото по-голяма е морфемната интеграция, толкова по-малко вероятен в нейният трансфер (Вайнрих 1953: 35).

В този смисъл, колкото по-цялостна е интеграцията на една морфема, толкова по-малка е възможността тя да бъде трансферирана. Разбира се, има и други обстоятелства, влияещи на граматическата интерференция, които могат да бъдат разгледани в някой от следващите текстове по темата.

Изводи

- Навлизането на испанския на каталанска територия е продължителен процес, а абсолютната диглосия на двата езика се установява едва през XVIII век.
- В съвременността испанският език е широко разпространен на територията на билингвистична Каталуня, въпреки че каталанският е автохтонният език на местното население.
- Интерференцията между испански и каталански се проявява на всички езикови нива – фонетика, граматика, лексика, семантика.
  - Както каталанският, така и испанският са живи и подлежащи на ежедневна употреба – факт, генериращ непрекъснато обогатяване и разнообразяване на лингвокултурното битие на каталанците от XXI век.

ЛИТЕРАТУРА

- Абраам 1974:** Abraham, Werner. *Diccionario de terminología lingüística actual*. 1974. Trad. Francisco Meno Blanco. Madrid: Cátedra, 1981.
- Блекуа 1982:** Blecua, José Manuel. *¿Qué es hablar?* Barcelona: Salvat, 1982.
- Вайнрих 1953:** Weinreich, Uriel. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York: De Gruyter, 1953.

- Виля Пужол 1997:** Vila Pujol, Maria Rosa. Consideraciones acerca de la interferencia del catalán en el español de Barcelona. // *Pragmática y Gramática del español hablado* (A. Briz, coord.), Universitat de València. València: Libros Pórtico, 1997, p. 269 – 279.
- Виля Пужол 2005:** Vila Pujol, Maria Rosa. Corpus para el estudio de las interferencias lingüísticas. Los corpus de Barcelona, Lérida y Bilbao. (en colaboración con Etxebarría, M.). // *Oralia. Análisis del discurso oral* 8. Madrid: Oralia, 2005, p. 213 – 242.
- Виля Пужол 2005/2007:** Vila Pujol, Maria Rosa. Sociolinguistics of Spanish in Catalonia. // *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. F. Moreno-Fernández 184, (Spanish in Spain. Language of Society), p. 59 – 77, Berlin: De Gruyter, 2005/2007.
- Виля Пужол 2008:** Vila Pujol, Maria Rosa. *El español en Cataluña: Historia y actualidad del contacto entre el español y el catalán*. Publicación: *El español en los territorios bilingües. Actas de las XIII Jornadas sobre la Lengua Española y su enseñanza*, eds. Moya Corral, J. A. Sosinski, M. Granada: Universidad de Granada, 2008, p. 77 – 104.
- Григорова, Кънчев, 2009:** Grigorova, Svetla, Kánchev, Iván. *Diccionario Español – Búlgaro / Búlgaro – Español*. Madrid: Ediciones Akal, S. A., 2009.
- Дел Морал 2014:** Del Moral, Rafael. *Breve historia de las lenguas*. Madrid: Castalia, 2014
- Доминго Барнилс 1998:** Domingo Barnils, Francesc (coord.): *Diccionari Català – Castellà / Castellà – Català*. Barcelona: Edicions Cap Roig, Edit. De Vecchi, S.A., 1988/1998.
- Европейски съюз 2017:** *Official languages in the EU*. 2017, http://ec.europa.eu/education/official-languages-eu-0_en.
- Марторел 1990:** Martorell, Joanot. *Tirante el Blanco (trad. s.XVI)*. Barcelona: Planeta, 1990.
- Испанска кралска академия за езика:** Diccionario de la REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, www.rae.es.
- Институт за каталанска наука 2006:** Consell Permanent de l'Institut d'Estudis Catalans (l 28 de febrero). iec.cat (ed.). *Declaració sobre la denominació de la llengua catalana*. Консултирано на 3 ноември 2016, http://www.iec.cat/institucio/entrada.asp?c_epigraf_num=10055.
- Конституция на Испания 2006:** *Constitución española*. <http://www.congreso.es/consti/index.htm>, консултирано на 3.01. 2017.
- Косериу 1986:** Coseriu, Eugenio. *Introducción a la lingüística*. Madrid: Gredos, 1986.

- Ласаро Каретер 1983:** Lázaro Carreter, Fernando. *El problema del bilingüismo en el País Vasco*. Cuenta y razón, nº12, 1983, http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/el-problema-del-bilinguismo-en-el-pais-vasco/html/3be02a1e-a0fe-11e1-b1fb-00163ebf5e63_2.html, консултирано на 8.01.2017.
- Леал 2003:** Lleal Galceran, Coloma. *Breu historia de la llengua catalana*. Barcelona: Barcanova, 2003.
- Марфан 1995:** Marfany, Joan Lluís. *La cultura del catalanisme: el nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Empúries, 1995.
- Менендес Пидал 2005:** Menéndez Pidal, Ramón. *Historia de la lengua española*. Madrid: Real Academia Española–Fundación Menéndez Pidal, 2005.
- Национален статистически институт на Испания 2006:** *Instituto Nacional de estadística – INE*, <http://www.ine.es/>, консултирано на 5.01.2017.
- Национален статистически институт на Франция 2005:** *L’Institut national de la statistique et des études économiques – INSEE*, <https://www.insee.fr/fr/accueil>, консултирано на 5 януари 2017.
- Национален статистически институт на Италия 2005:** *ISTAT*, <http://www.istat.it/en/>, консултирано на 5 януари 2017.
- Община Каталуня 2008:** *Generalitat de Catalunya*, www.gencat.cat, консултирано на 9 януари 2017.
- Оксфордски речник на английския език 1993:** The Oxford English Dictionary. Vol. V. Oxford, 1993.
- Пайрато 1985:** Payrató, Lluís. *La interferencia lingüística: Comentaris i exemples catala-castella (Textos i estudis de cultura catalana)*. Barcelona: l’Abadia de Montserrat, 1985.
- Правителство на Андора 2005:** *Govern d’Andorra*. Консултирано на 5 януари 2017, <http://www.estadistica.ad/serveiestudis/web/index.asp?-lang=2>.
- Статистически институт на Каталуня 2006:** *Instituto de estadística de Catalunya – INDESCAT*. Консултирано на 5 януари 2017, <https://www.idescat.cat/?lang=es>.
- Хол 2001:** Hall, Jacqueline. *Convivència in Catalonia: Languages living together*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2001.

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 54, кн. 1, сб. Б, 2016**

Филология

*Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2016
ISSN 0861-0029

